Reizende Sekswerkers

Reizende Sekswerkers

Latijns-Amerikaanse vrouwen in de Europese prostitutie

Academisch Proefschrift
ter verkrijging van de graad van doctor
aan de Universiteit van Amsterdam
op gezag van de Rector Magnificus
prof. Dr. J.W. Zwemmer
ten overstaan van een door het college voor promoties ingestelde
commissie, in het openbaar te verdedigen in de Aula der Universiteit
op woensdag 30 mei 2007, te 12:00 uur

door Marie-Louise Petra Catharina Janssen
geboren te Munstergeleen

HET SPINHUIS
APELDOORN – ANTWERPEN
2007

Promotores:

Prof. dr. S. Leydesdorff

Co-promotor:
Dr. A.J.J. Aalten

Overige Leden:
Prof. dr. W. Jansen
Prof. dr. J.W. Duyvendak
Prof. dr. Ph. Essed
Prof. dr. M. Baud
Dr. D. J. Korf

Faculteit der Maatschappij- en Gedragswetenschappen

Isbn 978 90 5589 287 7

© 2007, Het Spinhuis, Apeldoorn – Antwerpen
Niets van deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Omslag ontwerp: zz grafische vormgeving – Walter Theunis
Illustratie omslag: © 2006 Vladimir Cárdenas: 'La Puta Divina'
Lay out: zz grafische vormgeving – Walter Theunis

Het Spinhuis – Postbus 960 – 7301 be Apeldoorn – www.spinhuis.nl

Inhoudsopgave

Dankwoord vii

Introductie **1**
1.1 Aydé I
1.2 Migrantensekswerkers in Nederland
1.3 Latijns-Amerikaanse sekswerkers
1.4 Beeldvorming
1.5 Doelstellingen
1.6 Hoofdstukindeling

1 Theoretische en epistemologische reflecties **29**
1.1 Slachtoffer versus arbeidster
1.2 Levensverhalen als bron van kennis
1.3 Intersectioneel kader
1.4 Aydé II
1.5 Het spel met de waarheid
1.6 Ana
1.7 De rol van interactie
1.8 Vertrouwensrelatie
1.9 Conclusie

2 Verhalen van schaamte **61**
Zelfpresentaties van Dominicaanse sekswerkers na terugkeer
2.1 Inleiding
2.2 Schaamte
2.3 Angelica
2.4 Elisa
2.5 Verhalen over vrouwenhandel
2.6 Sandra
2.7 Marina
2.8 Het doorbreken van de stilte
2.9 Transnationale identiteitsvorming en schaamte
2.10 Conclusie

3 De gouden droom **97**
Transnationale ervaringen van Dominicaanse sekswerkers
3.1 Inleiding
3.2 De opkomst van de seksindustrie in het Caribische gebied

3.3 Migratie naar Europa
3.4 Gabriela
3.5 Succes versus mislukking
3.6 Veronica
3.7 Migratietrajecten en arbeidscondities
3.8 Conclusie

4 Sekswerk in Europa **129**
Grensoverschrijdende genderidentiteiten
4.1 Inleiding
4.2 Vrouwelijkheid en katholieke moraal
4.3 Dubbele seksuele moraal
4.4 "Gewoon werk" (Meri)
4.5 "Ik voel me niet vernederd" (Veronica)
4.6 "Dit leven is niet gemakkelijk" (Olga)
4.7 Prostitutie en moederschap
4.8 Prostitutie als grensoverschrijdende ervaring
4.9 "Ik vind mezelf geen slachtoffer" (Beatriz)
4.10 Luz
4.11 Conclusie

5 Wit verlangen, gekleurde seks **165**
Seksuele beeldvorming over 'vrouwen van kleur'
5.1 De vraagzijde binnen prostitutie
5.2 'Exotische' seks in de Nederlandse prostitutie
5.3 De mythe van de Mulata
5.4 Zwart naakt
5.5 Juana
5.6 Etnische performance als marktstrategie
5.7 Strategische Identificatie
5.8 Conclusie

Conclusie **Sekswerk, mobiliteit en transnationale identiteitsvorming** **199**
6.1 Het slachtofferbeeld voorbij
6.2 Verhalen van schaamte
6.3 Een transnationaal perspectief op prostitutie
6.4 "Seks is altijd politiek" (Gayle Rubin)
6.5 Grensoverschrijdende identificaties

Bibliografie 215

Summary Sex workers on the Move
Latin American women in the European Prostitution 233

Dankwoord

Graag wil ik iedereen bedanken die heeft bijgedragen aan de totstandkoming van dit boek. Mijn eerste en grootste dank ben ik verschuldigd aan de mensen die ik mocht interviewen en die mij voor een moment toelieten in hun levens. Zonder de sekswerkers was dit boek nooit tot stand gekomen. Ik heb veel van hen geleerd en ervaar hun verhalen als een verrijking van mijn leven. Ik ben hen dankbaar dat ze mij over hun persoonlijke geschiedenis wilden vertellen en ik hun levens in boekvorm heb kunnen gieten.

Dank aan deze vrouwen die me vanuit verschillende landen opbelden om even een praatje te maken. Sommigen belden als ze zich zaten te vervelen in een bordeel of achter de ramen wachtend op een klant in een van de Nederlandse rosse buurten. Zoals Jacqueline die me eens wakker belde op Nieuwjaarsochtend om me een gelukkig Nieuwjaar te wensen, Juana die me moed insprak op crisismomenten in mijn leven en Valeria die me waardevolle "tips voor de liefde" gaf en me hartelijk liet lachen om bepaalde klanten.[1] Hierdoor heb ik gedurende het hele onderzoek en schrijfproces altijd contact kunnen houden met de dagelijkse werkelijkheid waar deze vrouwen mee te maken hebben: het prostitutieleven en migrantenbestaan in Europa. Het is deze realiteit die me elke keer weer deed beseffen van het belang van dit onderzoek en het luisteren naar hun woorden en ervaringen. Ik hoop dat de schoonheid en uitdrukkingskracht van de Spaanse taal waarin zij vertellen, bewaard is gebleven in de vertaling naar het Nederlands. De contacten met de vrouwen ebben nu langzaam weg. Toch is het nog steeds de gedachte aan hen die me sterkt wanneer ik me afvraag wat het nut van dit alles is. Hun verhalen, levens en persoonlijkheden blijven me intrigeren tot op de dag van vandaag.

Mijn dank gaat ook uit naar vele andere academici en activisten die mij hebben geïnspireerd en intellectueel hebben uitgedaagd. Allereerst gaat mijn dank uit naar mijn promotor Selma Leydesdorff. Zij heeft me leren luisteren naar de verhalen, en zij heeft me geleerd de schoonheid en het belang van levensverhalen te zien. Ook dank ik graag mijn co-promotor, Anna Aalten, die in een later stadium haar kritische antropologenblik op het werk liet vallen en mij met de consequentie en logica op het rechte pad hield.

In de eerste jaren van het onderzoek heb ik veel steun ervaren van het toenmalige team van het Belle van Zuylen Instituut, het onderzoeksinstituut van de UvA voor multiculturele en comparatieve genderstudies dat helaas in het kader van 'gender mainstreaming' haar deuren heeft moeten sluiten… Allereerst gaat mijn dank uit naar mijn naaste collega's. Mijn lieve vriendin en kamergenote Margriet van Heesch, mijn zonnetje van de dag die me intellectueel scherp hield. Zonder jou was 't geen

feest geworden! Samen met Jelke Boesten, Sonja van Wichelen, Roel van den Oever en Sarah de Mul waren jullie van onschatbare steun voor me tijdens het schrijfproces. Jullie hebben me gestimuleerd en telkens weer uitgedaagd om tot preciezere formuleringen te komen. Frances Gouda dank ik omdat zij mij het belang heeft doen inzien van een historisch perspectief en het gebruik van klasse als analysecategorie en Pamela Pattynama, die intellectueel over ons waakte en nauwlettend mijn tijdschema in de gaten hield en Susan Stolcker voor haar inspirerende en creatieve schrijfsessies. Speciale dank gaat uit naar Ellis Jonker die voor mij een aantal hoofdstukken kritisch heeft doorgelezen en becommentarieerd en mij liet geloven dat er ooit een einde aan 'het ding' zou komen, Astrit Blommestijn voor haar vriendschap en eeuwige bereidheid om me technisch bij te staan.

Dan zijn er veel sekswerkers en sekswerkers activisten die ik tijdens mijn veldwerkzaamheden en als activiste ontmoette en die me geïnspireerd hebben. Dit geldt in het bijzonder voor Laura Agustín met haar kritische blik en ontnuchterende kijk op prostitutie, de mensen van COIN in Santo Domingo, vooral Francisca Ferreira, van CEPROSH in Puerta Plata en van het organisatie comité van de Europese Conferentie over Sekswerk, Mensenrechten, Arbeid en Migratie dat in 2005 in Brussel heeft plaatsgevonden. Daarnaast wil ik ook andere mensen bedanken die op verschillende manieren hebben bijgedragen aan dit boek, in het bijzonder Lorraine Nencel die me vooral in de beginfase enorm heeft geïnspireerd. Haar vertrouwen in mij en haar enthousiasme en kennis over het onderwerp heb ik als zeer stimulerend ervaren. Marieke Prins dank ik voor haar getoonde interesse in het onderwerp en het lezen van een aantal hoofdstukken, Jojo Oomes voor het redigeren van het hele manuscript en haar geweldige gevoel voor de Nederlandse taal en German Gallardo Quintana en Francisco Valverde die maandenlang vol toewijding alle interviews voor me hebben getranscribeerd. Mijn broer Michel Janssen voor zijn supersnelle en goede vertalingen. Mijn moeder, Ans Verschuren, voor het lezen van eerdere versies van de hoofdstukken en haar niet aflatende ondersteuning en aanmoediging. En last but not least mijn lieve vriend en levenspartner Vladimir Cárdenas die me door dit avontuur heeft heen gesleept.

Noten

1 Alle namen van sekswerkers die in dit onderzoek voorkomen zijn gefingeerd.

Introductie

1.1 Aydé I

Aydé is een Colombiaanse vrouw van tweeëndertig jaar uit Cali. In 1990 reist ze op haar twintigste voor het eerst naar Nederland. Hier ontmoet ze haar nicht die achter één van de ramen in een prostitutiebuurt werkt. Vanaf dat moment werkt Aydé als sekswerker in verschillende Europese landen. Het geld dat ze verdient stuurt ze op naar haar moeder in Colombia, die de dagelijkse zorg voor haar twee kinderen heeft. Sinds een aantal jaren woont Aydé samen met een Nederlandse man. Een jaar geleden heeft ze haar kinderen uit Colombia laten overkomen. Met hun komst verslechtert de relatie. Onlangs is het zelfs tot een geweldsuitbarsting gekomen en heeft hij haar en haar kinderen hardhandig op straat gezet.
Wanneer ik Aydé via een Colombiaanse *peer-educator* van de Gemeentelijke Gezondheidsdienst voor het eerst ontmoet, heeft ze dringend hulp nodig.[1] Samen met haar twee kinderen zit ze ondergedoken bij vrienden. Ze is op zoek naar woonruimte. Bovendien wil ze naar de politie om aangifte te doen van huiselijk geweld. De gezondheidsmedewerkster kan haar hierbij niet helpen omdat haar functie gericht is op het verstrekken van voorlichting over gezondheid en daar valt geen maatschappelijk werk onder. Daarbij is haar Nederlands niet toereikend om als vertaalster op te treden. Wanneer mij gevraagd wordt om Aydé te helpen, stem ik direct toe. De volgende dag ontmoeten we elkaar op de afgesproken plaats. Ze is samen met haar oudste zoon van negen jaar. Snel maakt ze me duidelijk niet in zijn bijzijn over haar werk te willen praten. Een uur later beland ik met Aydé aan een bureautafel bij de politie waar ze haar verhaal in het Spaans doet. Ik vertaal haar woorden naar het Nederlands. Haar zoon wacht op de gang. In haar hand houdt ze een klein verfrommeld papiertje waarop ze alles geschreven heeft wat ze tegen de agent wil zeggen over de relatie met haar vriend en het geweldsincident. Ze is erg zenuwachtig want haar toekomst staat op het spel. Haar verblijfsvergunning vervalt volgende maand en dat maakt haar verblijf in Nederland onzeker. Ze vertelt dat ze een jaar geleden had besloten om haar kinderen naar

Nederland uit te nodigen om een nieuw bestaan op te bouwen, samen met haar Nederlandse vriend. Die kon echter niet met het stiefvaderschap omgaan en reageerde onverwacht agressief op de komst van de kinderen.
Terwijl Aydé haar verhaal vertelt, haalt de agent plotseling haar zoon binnen, zonder dat eerst aan haar te vragen. De agent zegt hem plaats te nemen aan de tafel, zodat hij kan verifiëren wat zijn moeder vertelt. Zijn onverwachte aanwezigheid belemmert Aydé zichtbaar. Ze kan niet meer vrijuit spreken. Na enig aandringen van mijn kant, mag hij weer vertrekken en kan ze doorgaan met haar verhaal. Ik hoor hoe het wantrouwen in de stem van de politieagent is toegenomen. Hij vuurt de ene vraag na de andere op Aydé af, maar schrijft niets op van haar antwoorden. "Ja, ja", roept hij dan plotseling. Hij buigt zich naar mij toe en schuift een papier onder mijn ogen waar wat jaartallen op gekrabbeld staan. "Kijk, mevrouw verblijft nu zo'n tien jaar in Nederland en besluit ineens om haar kinderen hierheen te halen, wetende dat ze grote kans maakt om hier legaal te kunnen blijven. Dan ineens krijgt ze problemen met haar man en wil ze bij hem weg. Dat klinkt allemaal wel erg ongeloofwaardig", zegt hij, terwijl hij me een haast samenzwerende blik toewerpt. Ik kijk hem aan zonder een spier te vertrekken. Aangezien hij zich nu direct tot mij richt, antwoord ik hem lichtelijk geïrriteerd dat ik wantrouwen proef van zijn kant en dat ik dat een vreemde zaak vind, aangezien mevrouw en haar kinderen door haar man met geweld het huis zijn uitgezet, en niet andersom. Bovendien is zij hier om aangifte te doen van lichamelijke geweldpleging en een beschrijving te geven van de wijze waarop hij haar en haar kinderen mishandeld en bedreigd heeft. Uiteindelijk is het aan de rechter om te beoordelen of de aantijgingen tegen haar man wel of niet terecht zijn, niet aan hem, noch aan mevrouw. De agent verontschuldigt zich nu tegen mij en legt uit dat het misschien wel lijkt alsof hij de Nederlandse burger in bescherming neemt, in dit geval de pleger van het delict, maar dat hij dat beroepshalve moet doen om er zeker van te zijn dat dit een serieuze aanklacht is. Degene die de aangifte doet moet zich namelijk goed realiseren dat hij of zij iemand anders beschuldigt en dus officieel laat vervolgen. Uiteindelijk begint de agent langzaam de woorden van Aydé in te typen op de computer en vat hij samen wat er volgens haar die bewuste avond is gebeurd, toen ze het huis werd uitgezet. Na anderhalf uur staan we weer buiten. Aydé voelt zich zichtbaar opgelucht nu ze haar verhaal aan de politie heeft kunnen vertellen. Die had immers tot nu toe alleen nog maar de versie van haar man gehoord die de dag tevoren al op het bureau langs was geweest.

Bovenstaand fragment is afkomstig uit mijn dagboeknotities van de eerste ontmoeting die ik met Aydé had. Later ontmoette ik haar opnieuw en tekende haar

verhaal op. Haar levensgeschiedenis is een van de vele verhalen die de basis vormen voor dit onderzoek. Samen met vele andere vrouwen maakt Aydé deel uit van de migratiebeweging die vanaf de jaren tachtig in de twintigste eeuw vanuit Latijns-Amerika naar Europa op gang is gekomen. Als reactie op de aanhoudende economische en politieke crisis en de toenemende werkloosheid in hun land, migreren jaarlijks duizenden vrouwen afkomstig uit Zuid- en Midden-Amerika naar Europa. De meerderheid bestaat uit arbeidsmigranten die hun land en familie[2] verlaten op zoek naar een bron van inkomsten. De meeste vrouwen reizen naar Europa met de intentie er een bepaalde periode te blijven en dan terug te keren. In de praktijk pakt dit dikwijls anders uit, omdat de behoefte aan inkomsten langere tijd blijft bestaan. Zo ook bij Aydé, die twaalf jaar geleden voor het eerst naar Europa vertrok. Als laaggeschoolde en gescheiden vrouw met twee jonge kinderen zonder vaste baan leefde zij in armoede en onderhield ze haar gezin door middel van verschillende werkzaamheden, zoals strijken, kleren wassen en schoonmaken. Twee nichten van haar werkten in Europa. Voor zover Aydé wist, werkte één in een kindercrèche en zorgde de andere voor ouderen. Beiden verdienden een miljoen Colombiaanse pesos (200 à 300 euro) per maand. Dit perspectief gaf Aydé hoop. Aangetrokken door de salarissen van haar nichten, die een stuk hoger lagen dan haar inkomsten, besloot ze om ook haar geluk in Europa te beproeven. Een paar dagen voor vertrek hoorde ze tot haar schrik van haar tante dat haar nichten in de prostitutie werkten. Uiteindelijk besloot ze toch te gaan.

Dit boek gaat over Latijns-Amerikaanse vrouwen, zoals Aydé, die in de Europese seksindustrie werkzaam zijn. Op basis van dertig persoonlijke geschiedenissen geeft deze studie een beschrijving van hun leven en ervaringen in de prostitutie. Ondanks het feit dat deze groep sekswerkers gedurende de laatste drie decennia een belangrijk deel uitmaakt van alle immigranten in de Europese seksindustrie, is er weinig bekend over hun dagelijks leven in Europa. Veel sekswerkers leiden een geïsoleerd en anoniem bestaan. In veel gevallen blijft hun verblijf voornamelijk beperkt tot hun werkplaats. Ze komen de prostitutiewijk nauwelijks uit en slapen en wonen in dezelfde kamer of in het bordeel waar ze óók dagelijks hun klanten ontvangen. Gemiddeld werken ze zes à zeven dagen per week en hebben ze, afgezien van hun dagelijks contact met collega's, klanten en bordeeleigenaren, een zeer beperkte omgang met de lokale bevolking. Alleen wanneer de vrouwen in aanraking komen met de autoriteiten, bijvoorbeeld vanwege illegaal verblijf of als slachtoffer van een delict, levert dit een juridisch document op, waarmee een klein deel van hun leven zichtbaar wordt. De informatie in deze dossiers is echter zeer beperkt. De ervaringen van Aydé op het politiebureau laten tevens het belang zien van de omstandigheden waarin deze verhalen tot stand komen. De politieagent neemt Aydé's aangifte van geweld aanvankelijk niet serieus. Hij beschouwt Aydé in eerste instantie als een illegale vreemdeling die misbruik maakt van bestaande wetten en het land uit moet. Hierdoor krijgt ze moeilijk toegang tot hulp en rechtsbescherming van de overheid. Daarbij houdt de agent geen rekening met haar wens voor privacy en roept ineens haar zoon binnen. Haar verhaal wordt uiteindelijk wel genoteerd, maar de wantrouwende houding van de politieagent creëert een voor Aydé onveilige sfeer en beïnvloedt de

informatie die in het dossier terechtkomt. Die werpt daardoor nog maar een zwak licht op de persoon Aydé, en op het levensverhaal wat achter haar aangifte schuilgaat. Een dag later, wanneer Aydé en ik elkaar opnieuw ontmoeten, vertelt ze me in alle rust over haar leven. Dit blijkt een veel uitgebreider en vollediger verhaal op te leveren dan dat van op het politiebureau, dat in een sfeer van achterdocht en onzekerheid tot stand kwam.

Het voorval op het politiebureau toont aan dat er over levens niet één maar meer verhalen bestaan, die in verschillende situaties en met verschillende intenties worden verteld. In dit onderzoek zullen de levensgeschiedenissen van dertig sekswerkers centraal staan. Hun verhalen schetsen een beeld van een belangrijk deel van de hedendaagse prostitutiewereld in Europa dat tot nu toe onderbelicht is gebleven. Dominicaanse vrouwen vormen de grootste groep van de Latijns-Amerikaanse sekswerkers in Nederland en maken daarom een groot deel uit van de vrouwen uit mijn onderzoeksgroep. Om de ervaringen en herinneringen te achterhalen van degenen die naar hun land zijn teruggekeerd, nadat ze in de Europese seksindustrie hebben gewerkt, ben ik één van de vrouwen achterna gereisd naar de Dominicaanse Republiek. In totaal heb ik daar tien levensgeschiedenissen opgetekend van Dominicaanse vrouwen afkomstig uit verschillende delen van het land. Al deze vrouwen hebben in verschillende Europese landen gewerkt, waaronder Nederland.

Afgezien van het verzamelen van levensverhalen van vrouwen die met mij terugblikten op hun werk in de Europese prostitutie, bood het verblijf in de Dominicaanse Republiek mij tevens de gelegenheid verschillende bordelen en prostitutiebuurten in het land te bezoeken. Door met veel lokale sekswerkers te praten, leerde ik de persoonlijke situatie en de sociaal-economische context kennen van waaruit veel Dominicaanse vrouwen naar Europa vertrekken. Dit verschafte mij een goed inzicht in de arbeidscondities waarin prostitutie in dit land wordt uitgeoefend en hoe er in het land tegen prostitutie wordt aangekeken.

Ten slotte put deze studie voor een belangrijk deel uit mijn jarenlange werkzaamheden met Latijns-Amerikaanse sekswerkers binnen Stichting *Esperanza*, een niet-gouvernementele organisatie ter preventie en bestrijding van vrouwenhandel ten behoeve van de seksindustrie.[3] Het werk binnen dit internationale samenwerkingsverband tussen Nederland en Colombia bood mij de unieke gelegenheid veel sekswerkers te ontmoeten, zowel in Nederland als in Colombia, en vertrouwd te raken met hun werk en leefomstandigheden. Ik werd hierdoor in staat gesteld om gedurende een lange periode veel sekswerkers te volgen, zowel tijdens hun verblijf in Europa als na hun terugkeer in het land van herkomst. De ervaringen van een aantal van hen maken deel uit van dit onderzoek.

Dit introductiehoofdstuk begint met een korte historische schets van de komst van migrantensekswerkers naar West-Europa, in het bijzonder naar Nederland, gevolgd door een introductie van de migrantengroep uit dit onderzoek. Vervolgens zal ik stilstaan bij een aantal invloedrijke representaties van migrantensekswerkers die het beeld van Latijns-Amerikaanse sekswerkers bij hun Nederlandse collega's, in de publieke opinie, de politiek, de media en in wetenschappelijke studies hebben beïnvloed, alsmede het beeld dat er over hen bestaat in de landen van herkomst.

1.2 Migrantensekswerkers in Nederland

Het totale aantal mensen dat als sekswerker in de Nederlandse seksindustrie werkzaam is wordt aan het einde van de twintigste eeuw geschat op 20.000 à 25.000.[4] Van hen is negentig procent vrouwen, vijf procent mannen en vijf procent transgenders (travestieten en transseksuelen) (Borlone & Macchieraldo 2004, Van Gelder 1998, Altink 1995). Onder de seksindustrie kunnen we een breed scala van seksueel-economische uitwisseling verstaan. Sekswerk is meestal parttime of incidenteel, maar kan ook bestaan uit een volledige werkweek. Het werk vindt onder andere plaats in bordelen, clubs, bars discotheken en cabarets, bij erotische telefoonlijnen, in sekshops met privé cabines, massagesalons en sauna's, bij escortservices, via bepaalde huwelijksagentschappen, in pornografische bioscopen en erotische restaurants en op straat (Agustín 2002). Hierbij kan een onderscheid worden gemaakt tussen lijfelijk seksueel contact, zoals in de reguliere prostitutie, en niet-lijfelijk contact met klanten, zoals telefoonseks, peepshows, strippen, topless dansen en seks op internet. In dit onderzoek zal ik mij beperken tot de reguliere prostitutie, oftewel al het sekswerk waar lijfelijk seksueel contact aan te pas komt. In Nederland is de prostitutie voor een groot deel geconcentreerd in bordelen en seksclubs, die ongeveer vijfenveertig procent van het totale aanbod uitmaken. Ongeveer twintig procent van de prostitutie speelt zich af in de raamprostitutie, vijftien procent is bij escortbureaus werkzaam, zo'n vijf procent van alle sekswerkers is thuiswerkster, de straatprostitutie maakt vijf procent uit van het totale aanbod en tien procent vindt plaats in overige vormen, zoals in bars en erotische massagesalons (Van der Helm & van Mens 1999). Latijns-Amerikaanse sekswerkers zijn voornamelijk werkzaam in raambordelen, clubs en privé-huizen, op straat en in de escortservice.

In de huidige Nederlandse seksbranche, waarin miljoenen euro's per jaar omgaan, is van het totale aantal sekswerkers ruim de helft migrant.[5] Het is altijd al zo geweest dat veel sekswerkers buiten hun geboorteplaats werken, in de loop van de tijd is een deel van de sekswerkers van over de grens gekomen. Uit bronnen is bekend dat er vanaf de negentiende eeuw buitenlandse vrouwen werkzaam zijn in de Nederlandse prostitutie. Aanvankelijk zijn de buitenlandse prostituees voornamelijk afkomstig uit de omringende landen, waaronder Frankrijk en Duitsland (Van Doorninck & Jongedijk 1997, Altink 1995, Huitzing 1983). In het begin van de twintigste eeuw wordt er voor het eerst zo nu en dan een zwarte vrouw achter de ramen gesignaleerd, meestal afkomstig uit Suriname.[6] In de jaren dertig bijvoorbeeld was 'Zwarte Lola' uit de Stoofsteeg in Amsterdam beroemd. Ze was één van de eerste zwarte sekswerkers op de Amsterdamse Wallen.[7] Decennia later komen steeds meer vrouwen uit de vroegere koloniën in de Nederlandse prostitutie werken, onder wie Surinaamse en Antilliaanse vrouwen en in mindere mate Indische en Molukse vrouwen (Schaapman 2004, Beurskens 2001, Brussa 1989).

De grote stroom migrantensekswerkers komt echter pas op gang in de loop van de jaren tachtig van de twintigste eeuw. In toenemende mate migreren vrouwen uit verschillende delen van de wereld, waaronder Zuidoost-Azië, West-Afrika en

Latijns-Amerika, naar West-Europa, wat heeft geleid tot een grote diversiteit onder de sekswerkers. Vanaf 1989 heeft de seksindustrie een constante toename gezien van het aantal vrouwen afkomstig uit Centraal- en Oost-Europa, waaronder Macedonië, Polen, Tsjechië en Albanië (Brussa 1991, 1998, Kempadoo 2001). Behalve vrouwen worden ook steeds meer jongens in de Nederlandse straatprostitutie aangetroffen, voornamelijk afkomstig uit Marokko en Roemenië. Vanaf de jaren negentig neemt ook het aantal transgenders toe, met name uit Thailand en Ecuador (Van Bergen 2002, Van Gelder 1998, Korf, Nabben en Schreuders 1996). Het precieze aantal transgenders in de Nederlandse prostitutie is niet bekend.[8] In 1999 wordt deze groep op rond de duizend geschat. Van deze duizend personen zijn ongeveer negenhonderd afkomstig uit Latijns-Amerika, hoofdzakelijk uit Ecuador en in mindere mate uit Brazilië (Janssen 1997, Roosmalen e.a. 1996, Van der Helm 1994).

Aan het eind van de twintigste eeuw is de aanwezigheid van immigranten in de Nederlandse prostitutie, evenals in veel andere landen in West- en Zuid-Europa, waaronder Duitsland, België, Spanje, Italië, Oostenrijk en Zwitserland, uitgegroeid van een marginaal naar een dominant verschijnsel. Het aantal immigranten dat werkzaam is in de West-Europese seksindustrie wordt geschat op een derde tot de helft van alle sekswerkers (Tampep 2004, 2002, 1999, Anderson and O'Connell Davidson 2002, Brussa 1989). Binnen de Europese Unie is het aantal buitenlandse sekswerkers in veel gebieden groter dan het aantal lokale sekswerkers (Borlone and Macchieraldo 2004, Brussa 1999). In Nederland komt een groot deel van de migrantensekswerkers uit Latijns-Amerika. Dit geldt ook voor andere landen in Europa, waaronder Spanje, Duitsland, Italië, Zwitserland en Oostenrijk. De belangrijkste herkomstlanden zijn Colombia en de Dominicaanse Republiek. Andere landen waar zij vandaan komen, zijn Brazilië, Ecuador en in minder mate Venezuela, Argentinië, Peru en Chili (COIN 1992, 1999, Polanía & Janssen 1997, Wijers & Lap Chew 1997, IOM 1996).

1.3 Latijns-Amerikaanse sekswerkers

Wie zijn deze Latijns-Amerikaanse sekswerkers? Waarom komen ze naar Europa? Waarom gaan ze juist in de prostitutie werken en hoe vergaat het ze hier? Ik spreek in dit boek over 'Latijns-Amerikaanse' sekswerkers; daaronder versta ik Zuid-Amerika en het Caribische gebied. Dit wekt de suggestie dat hier sprake zou zijn van een duidelijk afgebakend gebied en een culturele eenheid waarover gegeneraliseerd zou kunnen worden. De notie van een regio, Latijns-Amerika, als een analytisch concept kan echter ter discussie worden gesteld. Vooral gezien het huidige globaliseringsproces, de Latijns-Amerikaanse emigraties en de ontwortelde of gedislocaliseerde identiteiten waardoor men bijvoorbeeld niet kan spreken van een eenduidige identiteit. Toch zijn er wel zaken die met elkaar overeenkomen en die relevant zijn voor dit onderzoek en op basis waarvan ik algemene uitspraken doe, zoals een culturele en historische erfenis, in de vorm van een koloniale geschiedenis, en een religieuze erfe-

nis in de vorm van een dominante katholieke moraal. Ondanks de grote diversiteit binnen deze groep, delen Latijns-Amerikaanse sekswerkers tijdens hun verblijf in Europa tevens ervaringen die samenhangen met hun migrantenbestaan, zoals de taalbarrière, uitsluiting van de reguliere arbeidsmarkt als niet-Europese immigrant en het stigma dat het beroep van sekswerker met zich meebrengt. Daarbij bestaat het merendeel van de Latijns-Amerikaanse sekswerkers in Europa uit vrouwen die afkomstig zijn uit een lage sociaal-economische klasse. De meeste vrouwen hebben weinig onderwijs genoten, meestal niet meer dan enkele jaren lagere school. Een aantal Dominicaanse vrouwen is zelfs analfabeet.

Dit geldt echter lang niet voor alle Latijns-Amerikaanse sekswerkers. Vooral onder de Colombiaanse sekswerkers zijn ook veel hoog opgeleide vrouwen met een afgeronde beroepsopleiding of een aantal jaren universitaire opleiding. Naast economische redenen spelen bij deze vrouwen ook politieke redenen een rol in de beslissing om naar Europa te migreren. In het geval van Colombiaanse immigranten gaat een situatie van werkloosheid gepaard met een permanente politieke instabiliteit in het land. Sinds eind jaren vijftig in de twintigste eeuw gaat Colombia gebukt onder een zeer gewelddadige burgeroorlog en vinden er op grote schaal schendingen van mensenrechten plaats. Het land heeft hierdoor te maken met zowel een grote interne migratie, de zogenoemde *desplazados*, die het geweld van guerrilla, paramilitairen of het leger ontvluchten, als met een sterke migratiestroom naar het buitenland. Als gevolg van het gewapende conflict zijn veel vrouwen weduwe geworden en is het aantal *female headed households* fors gestegen. De politieke en economische situatie in het land verslechtert in de jaren tachtig en dat leidt ertoe dat duizenden Colombianen, in het bijzonder Colombiaanse vrouwen, migratie naar het buitenland als enige manier zien om het toenemende geweld te ontvluchten en op zoek te gaan naar nieuwe middelen van bestaan. Het totale aantal Colombiaanse vrouwen dat naar het buitenland is gemigreerd om in de internationale seksindustrie te gaan werken wordt in 1999 door de DAS (Departamento Administrativo de Seguridad) geschat op 35 duizend (Polanía Molina 2000: 76).

Naast economische of politieke redenen kunnen er ook genderspecifieke en emancipatoire beweegredenen ten grondslag liggen aan de beslissing om naar Europa te migreren. Een aantal vrouwen uit mijn onderzoeksgroep heeft ervaring met een gewelddadige echtgenoot of seksueel geweld in het land van herkomst. In deze gevallen kan hun migratie beschouwd worden als een bewuste poging te ontsnappen aan een situatie van onderdrukking en geweld. Het vertrek naar een ander land of continent biedt hen de gelegenheid te ontsnappen aan de culturele restricties van een traditionele genderrol en kan een eerste stap betekenen naar een meer onafhankelijk bestaan.

Een groep waarin zich dit verlangen naar meer persoonlijke vrijheid in het bijzonder manifesteert is die van transgender sekswerkers, die sterk vertegenwoordigd zijn onder de Latijns-Amerikaanse sekswerkers in Europa. Eind jaren tachtig, begin jaren negentig is het aantal Latijns-Amerikaanse transgenders, dat werkzaam is in de Nederlandse prostitutie sterk toegenomen. Deze tendens wordt ook in de straatprostitutie in grote steden in andere Europese landen waargenomen, onder andere in

Parijs, Rome, Madrid en Barcelona. Naast mannelijke travestieten, die uitsluitend tijdens het werk als vrouw gekleed gaan, bestaat het merendeel van deze groep uit vrouwelijke transseksuelen (van man naar vrouw) die zich door middel van hormonale behandeling, siliconenimplantaten en operatieve ingrepen zoveel mogelijk laten aanpassen aan het vrouwelijke geslacht. De meerderheid van deze transgenders is afkomstig uit Ecuador en een kleiner aantal uit Colombia en Brazilië (NISSO 2000, Janssen 1997, Van Roosmalen et.al. 1996, Pheterson 1989). Veel transgenders hebben ervaringen met geweld en homofobie in hun landen van herkomst. Dit is ook het geval bij de transgenders uit mijn onderzoeksgroep. Als mannelijke homoseksueel hadden zij in hun land te maken met discriminatie en afwijzing door de familie vanwege hun homoseksualiteit. Het klimaat van betrekkelijke tolerantie in Nederland ten aanzien van homoseksualiteit en transseksualiteit moedigde hen aan te migreren in de hoop een zelfstandig leven op te bouwen en hun seksuele en genderidentiteit verder te kunnen ontwikkelen. Het geld dat ze in de Europese seksindustrie verdienen, alsook het sekswerk zélf, biedt hen de gelegenheid te experimenteren met hun vrouwelijke identiteit en met het transformatieproces. Een vergelijkend motief om in de prostitutie te gaan werken zien we eveneens onder de *jotas* in Mexico stad (Prieur 1998). Deze vrouwelijke, homoseksuele sekswerkers geven aan dat het opdoen van seksuele ervaring en het experimenteren met hun gevoelens een van de redenen is waarom zij met sekswerk zijn begonnen. Behalve dat zij een deel ervan opsturen naar achtergebleven familieleden, besteden zij hun inkomsten verkregen uit het sekswerk aan de bekostiging van hun hormonale en/of geslachtsaanpassende behandelingen, waaronder het aanschaffen van hormonen en de geslachtsoperatie.

Waarom komen deze Latijns-Amerikaanse immigranten juist in de prostitutie terecht? Hoewel daar geen landelijke of internationale getallen van bekend zijn, heeft vermoedelijk een groot deel van de Latijns-Amerikaanse sekswerkers al vóór hun komst naar Europa in de prostitutie gewerkt, wat de stap om dat in Europa te gaan doen ongetwijfeld kleiner maakt. Van mijn onderzoeksgroep had meer dan een derde voordat zij naar Europa migreerden al eerder in de prostitutie gewerkt, in eigen land of in een ander land in Latijns-Amerika, zoals Curaçao, Aruba, Venezuela of Panama. Deze 'ervaren' sekswerkers kwamen vooral uit Colombia en de Dominicaanse Republiek. Anderen kozen dit werk pas in Europa, met de noodzaak om geld te verdienen als belangrijkste motief.

Van mijn onderzoeksgroep is de overgrote meerderheid kostwinner en draagt de financiële verantwoordelijkheid voor kinderen en andere familieleden in het land van herkomst, zoals ouders, broers of zussen. In de meeste gevallen hebben zij geen vaste partner waarmee ze de opvoeding van hun kinderen delen en gezamenlijk bekostigen. Bij aankomst in Europa blijken de arbeidsmogelijkheden voor deze laaggeschoolde en voornamelijk Spaans-sprekende immigranten zeer beperkt te zijn. De meerderheid van deze vrouwen komt terecht in grotendeels slecht betaalde, verzorgende beroepen in de informele sector, zoals huishoudelijk werk en de zorg voor kinderen of ouderen in particuliere huishoudens of als sekswerker in de Europese seksindustrie (Agustín 2003, 2002, Anderson 2000, Lazaridis 2000, Gallardo 1996, Gregorio-Gil 1996). Bij gebrek aan alternatieven op de Europese arbeidsmarkt belan-

den veel vrouwen in de prostitutie. De seksindustrie is een van de weinige informele arbeidssectoren die nog voor hen toegankelijk is. Bovendien biedt het sekswerk vele voordelen. Het werk vereist geen specifieke vooropleiding, werkervaring of de beheersing van een vreemde taal. De verdiensten zijn over het algemeen beter dan bij huishoudelijk werk en het werk kent het voordeel van flexibele arbeidstijden en kortlopende arbeidsovereenkomsten die deze heen en weer reizende vrouwen in de gelegenheid stellen een bepaalde periode hard te werken en vervolgens een periode uit te rusten.

Betrouwbare actuele cijfers over aantallen sekswerkers in Europa ontbreken. Het aantal Latijns-Amerikaanse sekswerkers in Europa is daarom voornamelijk gebaseerd op schattingen aan de hand van veldwerk in prostitutiebuurten.[9] Een nauwkeurige registratie van het precieze aantal wordt door een drietal factoren belemmerd. Ten eerste gaat het hier om een migrantengroep met een uiterst mobiel karakter. Veel sekswerkers veranderen veelvuldig van woon- en werkplaats, zowel binnen een stad, als binnen één land. Soms veranderen ze zelfs per dag van werkplaats. Zo is het herhaaldelijk voorgekomen dat ik op een avond een vrouw had ontmoet die achter een bepaald raam werkte en ik de volgende dag een andere vrouw op dezelfde plek aantrof. Behalve binnen één land, reist deze groep met grote regelmaat binnen Europa. De meerderheid van de sekswerkers uit mijn onderzoeksgroep heeft in verschillende landen in Europa gewerkt, waaronder Spanje, Duitsland, Zwitserland en Italië. Door hun reizende bestaan is hun aantal voortdurend aan verandering onderhevig, waardoor elke telling niet meer is dan een momentopname.

De meeste vrouwen onderhouden tijdens hun verblijf in Europa veel contact met hun families in de landen van herkomst, waardoor de familiebanden in stand worden gehouden. Wekelijks, en soms dagelijks, bellen zij met de familie en sturen geld op. Minimaal één keer per jaar brengen ze een bezoek aan hun land. In veel gevallen werken de vrouwen tussen de acht à tien maanden per jaar in Europa en keren ze rond kerstmis en nieuwjaar terug naar huis, waar zij twee à drie maanden bij hun kinderen en familie doorbrengen. Tijdens deze bezoeken verzwijgen ze meestal de aard van hun werk in Europa. Zij houden hun werk geheim voor hun kinderen, familie en vrienden vanwege de morele veroordeling van prostitutie in hun land. In veel gevallen brengen de vrouwen een strikte scheiding aan tussen hun werkend bestaan in Europa en hun privé-leven in hun land van herkomst. Hun leven vindt hierdoor plaats in twee compleet gescheiden werelden: één in Europa, waar zij werken als sekswerker en al dan niet samenleven met een Europese man, en één in het land van herkomst samen met hun kinderen, familie en eventuele partner.

Het taboe op prostitutie is een tweede factor die het tellen bemoeilijkt. In de meeste landen van Europa is prostitutie verboden en worden sekswerkers beschouwd als ‘een probleem’ voor de samenleving. Hun gedrag wordt als ‘immoreel’ bestempeld en als een verstoring van de openbare orde gezien. De sekswerkers worden hierdoor gemarginaliseerd en geassocieerd met criminaliteit. In veel landen zijn ze overgeleverd aan de willekeur van de politie en worden ze, vooral indien het migranten betreft, geregeld slachtoffer van een opjaag- en uitzetbeleid. Ook in Nederland, waar prostitutie sinds oktober 2000 is gelegaliseerd, bevindt prostitutie zich nog steeds in

een taboesfeer en wordt de seksbranche gekenmerkt door een slecht imago. Volgens De Rode Draad, de belangenorganisatie voor prostituees in Nederland, is prostitutie anno 2005 nog steeds niet maatschappelijk geaccepteerd. Als gevolg hiervan schamen veel sekswerkers zich en komen niet openlijk uit voor de exacte aard van hun werk. Hoewel de overheid prostitutie officieel erkend heeft als legale arbeid, worden sekswerkers nog regelmatig gediscrimineerd en met talloze problemen geconfronteerd.[10] Sekswerkers genieten bijvoorbeeld nog geen sociale rechten, zoals het recht op vakantiedagen of doorbetaling bij ziekte. Veel dienstverlenende instellingen, zoals banken en verzekeraars, nemen bovendien een "afwerende houding" aan ten aanzien van prostitutie en willen nauwelijks zaken doen met de prostitutiebranche (Veldkamp 2002). Zo zijn er verscheidene banken die weigeren een hypotheek voor sekswerkers af te sluiten.

Een derde factor die een obstakel vormt voor elke registratie is dat een groot deel van de migrantensekswerkers illegaal in de prostitutie werkt, dat wil zeggen zonder een voor het verrichten van arbeid geldige verblijfstitel.[11] Deze 'illegale' of ongedocumenteerde[12] sekswerkers staan nergens geregistreerd en bestaan officieel niet voor de Nederlandse overheid. Onzichtbaar voor de autoriteiten en buiten het bereik van officiële censusdata, zoals economische rapporten of migrantenstatistieken, opereren ze letterlijk in de marge, aan de rand van grote steden, in afgezonderde prostitutiezones of in de geslotenheid van een bordeel.

Vanaf begin jaren tachtig, toen de grote groep migrantensekswerkers arriveerde, werden hun werkzaamheden, hoewel formeel illegaal, getolereerd door de Nederlandse overheid. Sinds de prostitutiewetswijziging is een einde gekomen aan dit tolerantiebeleid ten aanzien van buitenlandse sekswerkers die van buiten de Europese Unie komen. Deze 'sanering' van de prostitutiemarkt hangt nauw samen met een steeds repressiever wordend Europees vreemdelingenbeleid.

Om de prostitutiebranche zoveel mogelijk te ontdoen van criminele verschijnselen en het arbeidsrecht te laten gelden voor de werknemers, heeft Nederland in 2000 als eerste land in Europa de prostitutie gelegaliseerd. Dit betekent dat prostitutie nu officieel als een legale bedrijfstak wordt beschouwd. Hiertoe heeft de regering het Algemeen Bordeelverbod opgeheven dat sinds 1911 was vervat in artikel 250 bis van het Nederlandse Wetboek van Strafrecht en dat de exploitatie van prostitutie strafbaar stelde.[13] De belangrijkste doelstelling van de overheid ten aanzien van deze wetswijziging was het 'normaliseren' en 'regulariseren' van de prostitutiemarkt. Door prostitutie te legaliseren hoopt de overheid deze economische sector beter te kunnen beheersen en te controleren en de positie van de sekswerkers te verbeteren door hen dezelfde arbeidsrechten en -plichten te geven als werknemers uit andere beroepscategorieën. Ze kunnen nu officieel aanspraak maken op pensioensvoorzieningen, een arbeidsongeschiktheidsverzekering afsluiten en een klacht indienen bij hun werkgever over slechte werkomstandigheden. Daarnaast moeten alle bordelen voldoen aan een aantal vereisten om een exploitatievergunning te krijgen.

Een van deze eisen is dat er geen minderjarige of 'illegale' prostituees in een bedrijf werken. Deze eis treft in de praktijk alle sekswerkers van buiten de Europese Gemeenschap die niet in het bezit zijn van een verblijfsvergunning. In tegenstelling

tot alle andere arbeidssectoren geldt voor prostitutie een arbeidsverbod voor immigranten die van buiten de Europese Unie komen.[14] Voor alle andere beroepen geldt dat, hoewel ook daar in principe alleen werknemers van binnen de EU mogen werken, werkgevers een vergunning kunnen krijgen voor een werknemer van buiten de EU als zij kunnen aantonen dat er binnen de EU geworven is en niet voldoende geschikte kandidaten zijn gevonden. Voor verschillende beroepen worden die vergunningen geregeld gegeven, bijvoorbeeld voor ict-personeel, verpleegkundigen, bloembollenpellers of aspergestekers. De prostitutiesector vormt hier een uitzondering op.[15] Na decennia van gedogen wordt de aanwezigheid van ongedocumenteerde Latijns-Amerikaanse sekswerkers sinds de wetswijziging niet langer meer getolereerd in de prostitutie. Dit betekent dat ze bij een politiecontrole direct worden opgepakt en meegenomen naar het politiebureau. Hier worden zij vastgezet in een politiecel tot het moment dat ze op het vliegtuig naar het land van herkomst worden gezet. Waar Europese sekswerkers een betere positie hebben gekregen door de invoering van het arbeidsrecht, zijn er juist aan niet-Europese migranten beperkingen opgelegd om te kunnen werken. Door deze beleidswijziging worden zij in toenemende mate afhankelijk gemaakt van de diensten en gunsten van anderen, zoals mensenhandelaren[16] en bordeeleigenaren, en zijn zij als gevolg van hun vogelvrije situatie een gemakkelijke prooi voor uitbuiting en misbruik. De wetswijziging, bedoeld om de positie van sekswerkers te verbeteren, heeft geleid tot een duidelijke verslechtering van de positie van sekswerkers van buiten de EU.

Veel niet-EU-migranten worden door het nieuwe beleid dieper de illegaliteit in gedreven en zijn werkzaam in een ondoorzichtig circuit dat snel van werkadres wisselt, soms via ‘dating sites’ adverteert en vaak met mobiele nummers werkt. Zo heeft de sluiting van de ‘tippelzones’, de gecontroleerde gedoogzones voor straatprostitutie in Nederland, in 2004 en 2005 bijvoorbeeld ertoe geleid dat de straatprostitutie volledig wordt onttrokken aan elk toezicht. Deze prostitutiegelegenheden die buiten de vergunde sector om bestaan, worden ook wel ‘het grijze circuit’[17] genoemd (Goderie, Spierings e.a. 2002: 38). Gezien hun ongedocumenteerde status geven veel sekswerkers er de voorkeur aan om in de anonimiteit te blijven. Ze zoeken de slecht controleerbare vormen van prostitutie op, zoals escortservices die via internet, mobiele telefoon of via cafés en koffiehuizen opereren. De sekswerkers werken in hotels of vanuit huis, waardoor het moeilijk wordt ze te traceren. Om uit de handen van de politie te blijven, wisselen ze regelmatig van woon- en werkplaats. Hierdoor wordt een deel van de prostitutie onzichtbaar en verplaatst zich naar stille stegen en verlaten parkeerplaatsen (bijvoorbeeld sekscampers op carpoolplaatsen) of vermengt zich met andere economische sectoren, waaronder campings, vakantieparken en horecagelegenheden.[18]

1.4 Beeldvorming

Aanvankelijk werkten de Latijns-Amerikaanse sekswerkers in Nederland voornamelijk in de raamprostitutie van de grotere steden, zoals Den Haag, Rotterdam en Amsterdam (Brussa 1989). Na verloop van tijd verspreidden ze zich naar andere delen van het land en kwamen ze ook in andere prostitutievormen te werken, bijvoorbeeld in bordelen, clubs, privé-huizen, escortservices, thuiswerk en op straat. In steden waar veel Latijns-Amerikaanse sekswerkers achter de ramen werken, zoals Arnhem, Den Haag en Amsterdam, bepalen ze in hoge mate het straatbeeld en de sfeer in de prostitutiebuurten. Wanneer je bij mooi weer de openstaande deuren van de raambordelen voorbijloopt hoor je overal Spaans praten. Op de achtergrond klinkt Latijns-Amerikaanse dansmuziek, zoals *salsa, merengue* en *bachata* uit de Cariben, terwijl de geuren van bekende nationale gerechten je tegemoet komen, zoals *arroz con habichuela y chicharrón,* het nationale Dominicaanse gerecht van rijst, bonen en spekjes.

De komst van Latijns-Amerikaanse sekswerkers is voor de Nederlandse sekswerkers dan ook niet onopgemerkt gebleven. Margot Alvarez is een Nederlandse vrouw die 11 jaar in de prostitutie heeft gewerkt. Zij is een van de oprichters van De Rode Draad, de eerste landelijke hoerenorganisatie die in 1984 is opgericht ter behartiging van de belangen van sekswerkers in Nederland. De term 'hoer' gebruikten ze als geuzennaam. Begonnen als een praatgroep voor sekswerkers en ex-sekswerkers in Amsterdam, groeide De Rode Draad met hulp van de vrouwenbeweging uit tot een professionele organisatie die vanaf 1987 overheidssubsidie ontvangt. Verbetering van de positie van sekswerkers op de werkvloer en in de samenleving behoorde tot de belangrijkste doelstellingen. Door jarenlange ervaring als sekswerker en later als gedreven directeur van De Rode Draad kreeg Margot goed zicht op de ontwikkelingen die zich gedurende de laatste decennia hebben voorgedaan op de Nederlandse prostitutiemarkt. Ze herinnert zich de komst van haar Latijns-Amerikaanse collega's begin jaren tachtig nog goed. In onderstaand fragment uit een interview dat ik in 1997 met haar had, vertelt ze over haar eerste ontmoeting met de buitenlandse vrouwen en de gevolgen van hun komst op de onderlinge relaties tussen sekswerkers:

> "Ik zelf ben in 1979 gaan werken en heb met alle culturen gewerkt. Met Indische, Duitse, Latijns-Amerikaanse, Afrikaanse en Aziatische vrouwen, die amper Nederlands spraken. We moesten ons met Frans of Engels een beetje behelpen en met handen en voetenwerk. Die vrouwen werkten voor exact dezelfde prijzen als Nederlandse vrouwen volgens dezelfde afspraken. Allemaal met condoom, dat ging prima. Daarna, de laatste tien, twaalf jaar, zie je dat die stroom migrantenvrouwen in de prostitutie enorm is toegenomen. Toen de discussie begon over de wetswijziging zijn heel veel exploitanten hun panden gaan uitbreiden, want ze wisten 't al, 'als die wet er doorheen komt, mogen we niet meer groeien'. Die lege plekken moesten opgevuld wor-

den. Want bijvoorbeeld in Den Haag, daar was een wachtlijst voor een raam, dat was echt een favoriete stad. Je kon niet zomaar een raam huren. Nee, je moest eerst op de wachtlijst. In 1982 ging ik daar weg, toen waren ze nog met verbouwingen bezig. Ieder pand werd verdubbeld of verdriedubbeld aan ramen. Ineens zaten we in zulke legbatterijen! Eerst hadden we heel mooie grote kamers en daarvoor betaalden we 100 gulden per dagdeel. In zes maanden tijd werd 't 150 gulden tot 175 gulden per dagdeel. En dat is 't nu nog hoor! Dus we moesten bijna het dubbele betalen voor de helft van de ruimte! Hierop trokken veel vrouwen weg en ineens stond de helft van de straat leeg! Niks wachtlijsten. Dus die gaten moesten opgevuld worden. Want die heren hadden zitten rekenen: 'Nou, de woning bouwen we uit, dan heb ik zes ramen, dat is zes keer'. Maar als er geen huurders komen... Dus die zijn eerst massaal uit Thailand gehaald en later uit Zuid-Amerika. Die vrouwen werden afzijdig gehouden van de Nederlandse vrouwen, want die moesten onder andere voorwaarden gaan werken. En omdat de markt overspoeld werd door een multicultureel aanbod, gingen de prijzen ook omlaag. Zo werkt dat. In de [xxx]straat bijvoorbeeld was iedereen slank en mooi en er zat één vrouw met zulke tieten en zo'n kont, die was hartstikke dik, nou die draaide dus als een trein, want ze had geen concurrentie! Nou, dat is hetzelfde met de migrantenvrouwen. Bijvoorbeeld [xxx] die bij de Rode Draad werkt, is van oorsprong Indisch, dus die heeft een tintje. Vroeger betaalden mensen daar extra voor want dat was nog eens iets speciaals. Zo ook bij mij. Heel veel klanten dachten dat ik een Indische achtergrond had, want ik kom uit Den Haag en ik ben donker. En daar zei ik ook altijd ja op, want dan steeg ik in waarde. Want Indische meisjes werden heel streng opgevoed, heel zedig en die moesten als maagd 't huwelijk in. Dus een Indisch meisje scoren achter het raam, nou dat was heel bijzonder! Maar als op een gegeven moment een hele straat vol met Indische meisjes zit, gaan de prijzen omlaag. Dan is die meerwaarde er vanaf. En dat is wat er gebeurd is. Vrouwen van buiten Europa zijn van een extraatje verworden tot goedkope arbeidskrachten. En de vrouwen zelf zijn onmondig geworden. Want de eerste jaren dat ik werkte zaten we allemaal gemengd. In één pand zat je met vijf vrouwen. Allemaal van verschillende nationaliteit. Later werden vrouwen van andere nationaliteiten apart gehouden van de Nederlandse vrouwen, omdat de pooiers doorkregen dat die vrouwen door ons mondig gemaakt werden. Ze merkten dat wij ze vertelden hoe dat zat met 't condoom, welke tarieven je moest vragen. En wat we ook deden was buitenlandse vrouwen helpen met geld opzij zetten en dat naar hun land van herkomst sturen. Die vrouwen mochten natuurlijk geen geld houden en die hielpen we dan geld naar hun familie te sturen. Eens in de veertien dagen hadden ze een dagje vrij en mochten ze winkelen in Brussel of in Parijs en

dan moesten ze weer twee weken doorwerken. Dus die Hollandse vrouwen zeiden dan: nou, dat is een mooie boel zeg! En dan gingen we vragen: stuur je wel eens geld naar je familie? Nee, nee. Soms 50 gulden of zo. Je moet gewoon iedere dag 50 gulden apart leggen, zeiden wij dan. En als jij niet naar het postkantoor kan, doen wij dat wel voor je. En zo deden we dat. Maar die pooiers waren natuurlijk ook niet gek. Dus die gingen er op een gegeven moment voor zorgen dat buitenlandse vrouwen niet meer in contact kwamen met Nederlandse vrouwen.

Inmiddels zijn we tien jaar verder. De vrouwen die nu werken, hebben niet gezien hoe het eerst was. Voor hen is de buitenlandse vrouw degene die haar markt verpest. Het is overduidelijk dat die migrantenvrouwen niet altijd over hun eigen geld kunnen beschikken. En ze maken langere dagen, draaien in ieder geval twee diensten. Wanneer de meeste hoeren naar huis gaan, om een uur of één, half twee, twee uur, dan krijg je de gevaarlijkste klanten. Dat is gewoon zo. En dan zie je dat tachtig procent van de vrouwen die er nog zitten Latijns-Amerikaans is of Afrikaans. Nederlandse vrouwen kunnen zich permitteren om de gevaarlijke uren te mijden. Zij niet. Zij moeten 't hebben van: 't wordt wat stiller, dus hier pak ik nog een klantje'. Ze maken uren die voor ons niet aantrekkelijk zijn, omdat wat je verdient niet opweegt tegen de ellende. De meeste klanten zijn dan dronken en agressief of cokesnuivers. En als je uitgewerkt bent en je moet naar huis, kun je geripte worden. Er loopt alleen nog maar bagger op straat. Dan denk ik: laat die vijftig piek meer of minder maar. Ik eet liever droog brood dan dat ik op die uren moet werken. Nederlandse vrouwen zitten alleen bij hoge uitzondering tot 's morgens zes uur. Ik ken er toevallig één die vaak 's nachts werkt en laat, maar dat gebeurt vrijwel nooit. De Latina's geven weinig aan zichzelf uit. Nederlandse vrouwen kopen leuke kleren, make-up of een auto, terwijl de meeste Latijns-Amerikaanse vrouwen in hun trainingspak naar hun werk komen. Je ziet dat ze heel weinig verzetjes hebben. Ze gaan niet met hun vriendin lekker naar de sauna of een dagje uit. Ze werken vaak zeven dagen in de week en hebben heel weinig andere sociale contacten. Ze worden nooit opgehaald door Nederlandse vriendinnen en zijn altijd samen, heel erg sociaal geïsoleerd. Ze hebben niet altijd een zichtbare kerel, hoor. Ze zijn er natuurlijk wel die kerels, maar die zijn niet altijd fysiek aanwezig. Vaak is de intimidatie gewoon voldoende, zodat ze daar niet iedere vijf minuten langs hoeven."[19]

In bovenstaand citaat schetst Margot een helder beeld van de ontwikkelingen zoals die in de ogen van een Nederlandse sekswerker hebben plaatsgevonden. Aanvankelijk was er volgens haar sprake van solidariteit onder de sekswerkers, maar na verloop van tijd werden zij door de pooiers en raamexploitanten steeds meer uit

elkaar gedreven. Door de buitenlandse vrouwen zoveel mogelijk te isoleren van de Nederlandse sekswerkers wilden zij voorkomen dat niet-Europese vrouwen zich zouden gaan emanciperen en eisen gingen stellen aan hun werkgevers. Dit leidde tot situaties van uitbuiting en een verslechtering van de arbeidsomstandigheden. De aanwezigheid van immigranten op de prostitutiemarkt werd hierdoor door hun Nederlandse collega's steeds meer in een negatief licht geplaatst. Nederlandse sekswerkers brachten de komst van immigranten in verband met een daling van de prijzen en wekten regelmatig de suggestie dat de grote toevoer van immigranten op de arbeidsmarkt een obstakel vormde voor de verbetering van de arbeidspositie en de emancipatie van de sekswerkers. Migranten werden hierbij geassocieerd met ongeëmancipeerde vrouwen en oneerlijke concurrenten die onder de prijs gingen zitten, dikwijls onveilige seks beoefenden en sneller slechte arbeidscondities accepteerden.[20] Veel Nederlandse sekswerkers beschouwden de buitenlandse vrouwen daarom als minder professioneel (Altink 1995).

Terwijl de Nederlandse sekswerkers hun buitenlandse collega's vaak zien als degenen die de markt verpesten, worden zij door de prostitutieklanten beschouwd als 'exotische' schoonheden. Hun etnische afkomst maakt ze bijzonder en extra aantrekkelijk voor de klanten. Voor veel werkgevers in de Europese seksindustrie zijn deze vrouwen dan ook zeer gewilde arbeidskrachten. Bordeeleigenaren zien hen als goedkope en flexibele werknemers. Bovendien zijn ze, als ze illegaal in het land verblijven, makkelijk onder druk te zetten om tegen lagere prijzen te werken en lange werktijden te draaien. De exploitanten beschouwen buitenlandse vrouwen over het algemeen als minder veeleisend en meer gedwee dan de Nederlandse sekswerkers en dus prettiger om mee samen te werken (Altink 1995).

Door de overheid worden migrantensekswerkers ófwel gezien als ongewenste vreemdeling, zoals het voorbeeld van Aydé aantoont, ófwel als slachtoffers van mensenhandel, waarbij prostitutie niet als een vrijwillige arbeidskeuze wordt beschouwd.

De officiële uitsluiting van niet-Europese burgers van legaal werk in de prostitutiesector, zoals vastgelegd in de Wet Arbeid Vreemdelingen, wordt door de Nederlandse autoriteiten gerechtvaardigd op basis van een aantal argumenten, waaronder de veronderstelling dat migranten, en helemaal die van buiten Europa, vrijwel per definitie als slachtoffers van mensenhandel in de prostitutie terechtkomen. In de debatten die in het parlement hebben plaatsgevonden over de invoering van de nieuwe prostitutiewetgeving worden migrantenvrouwen beschouwd als een 'probleemcategorie' die tegen hun zin in de Nederlandse prostitutie zijn gebracht.[21] Met andere woorden, het wordt volstrekt ondenkbaar geacht hen te beschouwen als onafhankelijke individuen die in staat zijn om een zelfstandige keuze te maken om door middel van prostitutie in hun levensonderhoud te voorzien.

Indien de vrouw daadwerkelijk slachtoffer van mensenhandel blijkt te zijn, is ze voor de autoriteiten voornamelijk van belang als bewijsmateriaal en getuige voor de politie bij het vinden, vervolgen en eventueel berechten van de handelaren. Nadat ze eenmaal aangifte hebben gedaan raken veel slachtoffers verstrikt in de bureaucratie en hebben zij het gevoel dat hún belangen voor de overheid van ondergeschikt

belang zijn. Bij een aangifte mag het slachtoffer in Nederland blijven zo lang de strafrechterlijke procedure loopt. In deze periode heeft ze recht op een tijdelijke uitkering van de staat en mag ze officieel niet werken, waardoor er geen andere keuze blijft dan de duur van het proces in een opvanghuis af te wachten. Zodra ze niet meer nodig is als getuige in het strafproces, wordt ze zonder enige vorm van begeleiding onmiddellijk door de autoriteiten teruggestuurd naar het land van herkomst of duikt ze onder in de illegaliteit.

De media, waaronder de televisie, dagbladen en tijdschriften, spelen een belangrijke rol in de verspreiding van clichébeelden over migrantensekswerkers door hen eenzijdig te portretteren als slachtoffers van vrouwenhandelaren of als illegale werknemers. De Nederlandse media hebben migrantensekswerkers de laatste jaren herhaaldelijk beschreven als 'illegalen' die een overlast voor de samenleving vormen en automatisch geassocieerd worden met criminele activiteiten. "Ze bivakkeren tussen de kakkerlakken", kopt *de Volkskrant* in 2002. Op de foto is te zien hoe een politieagent een vrouw geboeid afvoert naar de politiebus die op straat staat te wachten. Daaronder staat: "Een politieagente brengt een gearresteerde illegale prostituee naar een politiebus in de Hendrik Jacobszstraat in Amsterdam-Zuid."[22] De vrouw is een van de negentig Bulgaren en Roemenen die door de politie tijdens een inval zijn opgepakt wegens illegaal verblijf en ter preventie van criminaliteit, aldus de politiewoordvoerder. Bij een arrestatie in een andere wijk hadden ze "erbarmelijke omstandigheden aangetroffen waar negen mensen op een kamertje lagen te slapen in een ruimte vol kakkerlakken." In de meeste artikelen is een directe associatie aanwezig met illegaliteit en criminaliteit, zoals het bestelen van klanten, handel in vrouwen, wapens of drugs en het falsificeren van identiteitspapieren.[23] In een ander artikel over Oost-Europese vrouwen die zijn verhandeld voor de seksindustrie wordt vermeld dat "vele meisjes in handen vallen van misdadige seksbazen die hen onder dreiging van geweld dwingen om te prostitueren."[24] Het artikel gaat over Roemeense, Bulgaarse, Moldavische en Oekraïense vrouwen die verkocht worden tegen prijzen variërend van twee honderd tot vierduizend euro aan geïsoleerde bordelen in Bosnië, Macedonië, Albanië en Kosovo en tot prostitutie worden gedwongen. Het beeld dat hier wordt geschapen is er een van onschuldige slachtoffers die geheel onbevangen en nietsvermoedend in de prostitutie terecht zijn gekomen. Dit slachtofferbeeld wordt eveneens bevestigd door preventiecampagnes voor mensenhandel van internationale organisaties. De Internationale Organisatie voor Migratie maakte bijvoorbeeld een poster in een campagne tegen vrouwenhandel in Roemenië met als onderschrift: "Mensenhandel verwoest elk jaar duizenden tienerlevens".[25] Op de foto is een vrouw te zien die gekleed is in een opmerkelijk kuise nachtpon. Zij is verpakt in een doorzichtige Barbiepop doos en kijkt, aldus de ondertitel, "met betraande en omwalde ogen" door het plastic naar buiten. Het beeld dat gecreëerd wordt is dat van een vrouw gereduceerd tot een commercieel product. De vrouw op de poster zit gevangen achter de tralies van een streepjescode, om als koopwaar op de markt te worden verhandeld.

Dit slachtofferbeeld zien we eveneens veelvuldig gereflecteerd in academisch onderzoek naar prostitutie. Vooral veel feministisch georiënteerde studies gaan

uit van de premisse dat prostitué(e)s slachtoffers zijn van de patriarchale samenleving en mannelijk seksueel geweld. Over het algemeen worden deze onderzoeken gekenmerkt door een opvallende afwezigheid van de stemmen van de sekswerkers zelf. Dit is helemáál het geval wanneer het migranten betreft, terwijl die in Europa toch al decennialang de meerderheid van de sekswerkers uitmaken. De meeste onderzoeken zijn niet of nauwelijks getoetst aan de persoonlijke ervaringen van degenen om wie het gaat. Áls zij al aan het woord komen, worden zij voorgesteld als een anonieme, homogene groep en ingezet ter onderbouwing of ter illustratie van de ideologische veronderstellingen van de auteur. De ondervertegenwoordiging van hun perspectief resulteert in onnauwkeurige generalisaties over sekswerkers en migranten en verzwakt de analyse in studies naar prostitutie. Hierdoor missen die een belangrijke wetenschappelijke bewijsvoering, wat naar mijn mening afdoet aan de kwaliteit van de studies en slechts leidt tot de bevestiging van vooroordelen en verdere stigmatisering.

Terwijl het slachtofferelement een belangrijk onderdeel is van het Europese beeld dat over migrantensekswerkers bestaat, is het overheersende beeld in de landen van herkomst heel anders. Migratie naar Europa gaat hier gepaard met hoge verwachtingen. In veel landen in Latijns-Amerika bestaat nog steeds de hardnekkige mythe dat er in Europa gouden bergen te verdienen zijn en dat prostitutie een gemakkelijke manier is om snel rijk te worden. Wanneer een vrouw financieel succesvol is geweest in Europa, wordt zij door de achtergebleven familie en vrienden als een heldin binnengehaald. Dat men vermoedt, of misschien zelfs wel weet, dat zij haar geld in de prostitutie heeft verdiend, is op dat moment van ondergeschikt belang. Indien zij echter zonder geld is thuisgekomen, wordt haar migratie als mislukt beschouwd en heeft zij gefaald in de ogen van haar familie. Bovendien bestaat de kans dat zij wordt afgewezen als de aard van haar werk in Europa bekend wordt.

Vooral in landen met een sterk katholieke cultuur, zoals Colombia, wordt prostitutie doorgaans verbonden met een negatief vrouwbeeld. Prostituees, die van het verleiden en seksueel bevredigen van mannen hun bron van inkomsten hebben gemaakt, worden beschouwd als de verbeelding van het kwaad. Dit komt ook duidelijk tot uiting in de benamingen die de vrouwen zelf in hun verhalen gebruiken om naar een prostituee te verwijzen, zoals *'una mala mujer'* (een slechte vrouw) of *'una mujer degenerada'* (een gedegenereerde vrouw). In deze Latijns-Amerikaanse samenlevingen, waarin de rol van vrouwen als toegewijde moeders en trouwe, gehoorzame echtgenotes in de privé-sfeer wordt verheerlijkt en vrouwen officieel een beperkte toegang hebben tot de publieke sfeer, worden deze reizende vrouwen die door hun manier van leven en hun werk afwijken van de traditionele ideaaltypische genderrol, beschouwd als 'slecht' en 'immoreel'. In deze culturele representaties die van invloed zijn op vrouwelijke identiteitsvorming, leren we deze vrouwen voornamelijk kennen via stereotiepen, die slechts leiden tot de reproductie van statische, essentialistische ideeën over vrouwelijkheid.

Natuurlijk berusten deze stereotiepen voor een deel op waarheid. Migranten worden bijvoorbeeld niet altijd ten onrechte geassocieerd met concurrenten die sneller lage prijzen en slechte arbeidscondities accepteren dan Nederlandse sekswerkers.

Dit is echter maar een deel van het verhaal. Veel raamverhuurders zagen in de komst van migranten een aanleiding om er economisch voordeel uit te slaan en de kamers te vertimmeren tot nog kleinere kamertjes en zo meer huur te ontvangen. De huren bleven desondanks hetzelfde vanwege de grote vraag van migranten naar werkplekken (Altink 2000: 12). Het zijn in eerste instantie de exploitanten die hun voordeel uit de komst van de migrantensekswerkers hebben getrokken door hen uit te buiten. Vergeleken met de positie van Nederlandse sekswerkers is die van Latijns-Amerikaanse sekswerkers minder gunstig, onder andere als gevolg van hun onbekendheid met de Nederlandse taal en cultuur, de grote financiële druk van de familie in het thuisland en de hoge reiskosten. Door hun veelal illegale verblijfsstatus zijn Latijns-Amerikaanse sekswerkers kwetsbaarder voor geweld en afpersing door klanten en minder goed in staat om betere arbeidscondities te eisen. In het werk is de hiërarchie gebaseerd op onder andere het hebben van een werkvergunning. Dit werkt door in de arbeidspositie van Nederlandse sekswerkers, zoals ook uit het verhaal van Margot blijkt, en levert een concurrentiestrijd op tussen Nederlandse sekswerkers en hun collega's uit het buitenland.

Daarbij blijkt dat in de praktijk inderdaad niet altijd sprake is van keuzevrijheid in de prostitutie. Volgens de Nationaal Rapporteur Mensenhandel is een groep sekswerkers, naar schatting tussen 2000 en 3500 van het totale aantal sekswerkers in Nederland, slachtoffer van mensenhandel (NRM 2, 2003). Een klein deel van hen, 37 (3 procent) over de periode van 2000 tot en met 2003 van het totale aantal geregistreerde (mogelijke) slachtoffers, is afkomstig uit Latijns-Amerika en het Caribische gebied. Deze vrouwen en twee transseksuelen zijn afkomstig uit de Dominicaanse Republiek, Suriname, Colombia en recenter uit Brazilië en Ecuador (NRM 4, 2005).[26] Ondanks het feit dat migranten een grote groep uitmaken van het totale aantal slachtoffers, is mensenhandel echter niet specifiek te noemen voor migranten. Steeds meer Nederlandse vrouwen blijken de laatste jaren slachtoffer te worden van gedwongen arbeid in de prostitutie.[27] Hoewel vrouwenhandel of mensenhandel een problematische term is bij gebrek aan een eenduidige en universeel geaccepteerde definitie op internationaal niveau, wordt het over het algemeen beschouwd als een door derden georganiseerde verplaatsing van personen over landsgrenzen of binnen een land, ten behoeve van economische uitbuiting. Het is een vorm van georganiseerde criminaliteit die kan plaatsvinden in verschillende arbeidssectoren, waaronder de horeca, de huishoudelijke sector, land- en tuinbouw, bouwnijverheid en de seksindustrie, waarbij fundamentele mensenrechten worden geschonden, zoals vrijheidsberoving en de aantasting van de lichamelijke en geestelijke integriteit.[28] De kern bij mensenhandel is dat er sprake is van gedwongen arbeid en dat de slachtoffers van dit misdrijf worden uitgebuit.[29]

In de prostitutie worden de personen door middel van bedrog, *'debt bondage'*[30], geweld en/of intimidatie gedwongen om in de prostitutie te werken. Met valse beloftes over de aard van het werk, de verdiensten en/of de arbeidscondities waaronder het werk moet worden uitgevoerd, worden ze door handelaren gerekruteerd en gedwongen in de prostitutie tewerkgesteld. In veel gevallen wisten of vermoedden de vrouwen wel dat ze in de prostitutie gingen werken, maar beseften zij niet in welke

slechte omstandigheden ze terecht zouden komen en gedwongen zouden worden om hun geld af te staan (Wijers & Lap-Chew 1997, NRM 1, 2, 3). Met het nieuwe prostitutiebeleid worden migrantensekswerkers door de overheid ten onrechte automatisch geassocieerd met mensenhandel en als zodanig geproblematiseerd. Het arbeidsverbod dat in 2000 is ingesteld voor niet-EU-migranten om in de prostitutie te werken, werkt dit alleen maar in de hand. Bij een deel van de teruggekeerde vrouwen is sprake van een mislukte migratie. Zij keren met grote schulden terug of hebben zelfs traumatische ervaringen achter de rug waarvoor ze zich schamen tegenover familie en vrienden. Hier tegenover staat echter dat een deel van de vrouwen, zoals we in de komende hoofdstukken zullen zien, als succesvolle migranten uit Europa terugkeren. Voor een groot deel van de vrouwen is er sprake van een bewuste keuze om in de prostitutie te werken. In veel gevallen keren deze vrouwen na verloop van tijd terug naar Europa.

Zowel in Latijns-Amerika als in Europa worden deze sekswerkers in de dominante vertogen over prostitutie en vrouwenhandel, populair, religieus, feministisch, in de media of in de politiek, omgeven door een culturele mythologie en eenzijdige vrouwbeelden. In de landen van herkomst worden zij gezien ófwel als ontaarde vrouwen ófwel als succesvolle migranten gezien die met veel geld terugkeren uit het buitenland. In de dominante vertogen in Europa worden migrantensekswerkers hoofdzakelijk voorgesteld als ongewenste vreemdelingen of kansloze vrouwen uit arme landen, die ten prooi zijn gevallen aan criminele organisaties die vrouwen ronselen en verhandelen ten behoeve van de seksindustrie, waar zij worden uitgebuit als 'seksslaven'. Dat een bepaalde stereotiepe beeldvorming verstrekkende gevolgen voor migrantensekswerkers kan hebben, wordt duidelijk wanneer die haar weerslag vindt in wetgeving. Migrantenprostitutie wordt vrijwel direct geassocieerd met mensenhandel, waarbij de vrouw wordt gezien als een argeloos en hulpeloos slachtoffer die door de overheid in bescherming moet worden genomen en vervolgens gerepatrieerd naar het land van herkomst. Hun eigen wil wordt hierbij als irrelevant beschouwd en er wordt hierbij geen onderscheid gemaakt tussen de verschillende ervaringen van vrouwen. Deze specifieke gezichtspunten representeren niet altijd de ervaringen van de vrouwen. De beeldvorming over migranten die hierin tot uitdrukking komt, wordt gevormd vanuit een eenzijdige hulpoptiek waarin de vrouwen beschouwd worden als hulpbehoevend en als 'probleemgroep'. Dit beeld wordt door de overheid geplaatst tegenover "de mondige Nederlandse prostituee" die wél in staat wordt geacht om zelfstandig te werken en haar rechten op te eisen.[31] In discussies over beleidsvorming en wetgeving over prostitutie in Europa worden de sekswerkers, en helemaal als zij migrant zijn, over het algemeen niet als serieuze discussiepartners beschouwd. Een duidelijk voorbeeld hiervan is Nederland, waar migrantensekswerkers geen stem hebben gehad in de discussies die meer dan vijftien jaar lang in en buiten het parlement voorafgingen aan de legalisatie van de prostitutie.[32]

De meeste discussies over prostitutie zijn gebaseerd op binaire opposities, waaronder: legaal/illegaal, geëmancipeerd/ongeëmancipeerd, object/subject en slachtoffer/heldin. In deze conceptualisering tekent zich een scherpe tweedeling af tussen de witte, geëmancipeerde en zelfbewuste Europese sekswerker enerzijds en de

gekleurde of zwarte niet-Europese sekswerker die potentieel slachtoffer is van onderdrukking anderzijds. Het idee voor dit onderzoek, en de gebruikte methodologie, zijn ontstaan uit onvrede met deze stereotiepe beeldvorming over migrantensekswerkers. Deze simplistische weergave geeft mijns inziens een onjuiste en onvolledige voorstelling van de ervaringen van veel sekswerkers. Door deze vrouwen voornamelijk af te schilderen als slachtoffers blijven vele vormen van *agency*, oftewel de persoonlijke wil en het vermogen tot handelen binnen een context van machtsrelaties, onzichtbaar.

1.5 Doelstellingen

Een belangrijke doelstelling van dit onderzoek is ten eerste om een beeld te schetsen van het leven en werk van Latijns-Amerikaanse sekswerkers in Europa. Om de achtergronden en leefwereld van deze groep te begrijpen en open te kunnen staan voor de complexiteit ervan, moeten we voorbij de dominante vertogen kijken. De onderzoeksmethodologie die dit toestaat is de levensverhalenbenadering. Het optekenen van levensverhalen is een waardevolle methode om degenen te bereiken wier vertoog als "niet legitiem" wordt beschouwd, aldus de literatuurwetenschapster Chanfrault-Duchet:

> "The life story approach in oral history makes it possible to go *beyond* the preconstructed discourses and 'surface assertions' collected through survey research. It highlights the complexity, the ambiguities, and even the contradictions of the relations between the subject and the world, the past, and the social and ideological image of woman, i.e., how women live, internalize, and more or less consciously interpret their status." (Chanfrault-Duchet 1991: 89)

Dit onderzoek naar Latijns-Amerikaanse sekswerkers kan beschouwd worden als een pleidooi voor het doorbreken van de eenzijdige beeldvorming rondom migrantensekswerkers en de inbedding van hun stemmen en zelfpercepties in onderzoeken naar prostitutie. Een beter begrip van de dagelijkse ervaringen van deze groep sekswerkers, hun onderlinge relaties en hun relaties met klanten kan onze blik op prostitutie en de positie van immigranten hierin, verscherpen. Door de toepassing van de methodologie van levensverhalen kan vanuit het perspectief van sekswerkers inzicht worden verschaft in de onderbelichte realiteit van de seksindustrie. Bijvoorbeeld die waarin duizenden immigranten dagelijks de seksuele verlangens en behoeften van een groot deel van de prostitutieklanten bevredigen, een niet onbelangrijk aspect dat in discussies over beleidsvorming ten aanzien van prostitutie dikwijls vergeten wordt.

Aan de hand van deze alternatieve beelden beoog ik met deze studie ten tweede een bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van een ander vertoog over pros-

titutie. Behalve dat zij nieuwe kennis opleveren over deze specifieke groep immigranten, verschaffen hun levensverhalen ook inzicht in de individuele levens van de vrouwen en de veranderingen die hierin plaatsvinden. Door te kijken hoe zij zelf invulling geven aan hun identiteit wil ik de clichébeelden van willoos slachtofferschap weerleggen. De verhalen van de sekswerkers uit dit onderzoek geven stem aan hun gedachten, gevoelens en herinneringen. Ze maken representaties van vrouwelijkheid zichtbaar die verder reiken dan de dominante stereotyperingen en brengen diversiteit aan in de beeldvorming rond migrantenprostitutie.

De levensgeschiedenissen van deze vrouwen zijn niet alleen maar tragische verhalen. Ze getuigen ook van moed, wilskracht en doorzettingsvermogen. Veel vrouwen uit mijn onderzoeksgroep zijn bijvoorbeeld op eigen initiatief naar Europa gemigreerd. Ondanks hun gemarginaliseerde en rechteloze positie nemen ze zelf beslissingen over hun leven, bijvoorbeeld om in de prostitutie te *blijven* werken. Gemiddeld werken de vrouwen tussen de vijf en tien jaar in de Europese prostitutie. Deze vrouwen die naar een onbekend werelddeel reizen zonder de taal en de cultuur te kennen en hun geliefden voor bepaalde tijd achter laten, worden gedreven door een sterk verlangen om nieuwe mogelijkheden te creëren voor zichzelf en hun familie. In hun persoonlijke verhalen zijn zij zowel kwetsbaar als sterk, zowel slachtoffer als initiatiefnemer. Met deze studie hoop ik bestaande vrouwbeelden in de vertogen over prostitutie uit te breiden om tot een analyse te komen waarin plaats is voor zowel onderdrukking en dwang als autonomie en zelfbeschikking.

1.6 Hoofdstukindeling

Onderzoek naar prostitutie brengt interessante methodologische kwesties en ethische dilemma's met zich mee. In het eerstvolgende hoofdstuk zal ik daarom eerst een beschrijving en verantwoording geven van de toegepaste onderzoeksmethodologie. Hierbij zal ik ingaan op de positie van mijzelf als onderzoeker en het interactieve proces tussen degene die interviewt en de geïnterviewde, ook wel de interviewee genoemd, waarin kennis tot stand komt. Vervolgens bespreek ik hoe dit onderzoek gerelateerd is aan een aantal belangrijke feministische onderzoeksprincipes, waaronder het streven naar gelijkwaardigheid en wederkerigheid binnen het onderzoeksproces.

In de daaropvolgende hoofdstukken zal ik de opvattingen van de leden uit mijn onderzoeksgroep over zichzelf en hun vrouwelijke identiteit analyseren in verschillende contexten en in relatie tot verschillende mensen, onder wie de familie en kinderen in het land van herkomst en hun collega's en klanten in Europa. Over het algemeen wordt prostitutie door deze migrantenvrouwen eerder beschouwd als een tijdelijke economische activiteit dan als een professionele identiteit. Vooral als ze nog niet zolang in Europa verblijven. De identiteit van deze groep sekswerkers is in eerste instantie meer verbonden met hun familierol, nationaliteit of gender identiteit dan

met het beroep, zoals we in de komende hoofdstukken zullen zien. Als gevolg van hun reizende bestaan leeft deze groep sekswerkers als economische immigranten in en tussen twee of meer culturen. Identiteitsvorming komt hier tot stand in de context van transnationale migratie en is gerelateerd aan een wisselende geografische plaats, land en cultuur. De verhalen van de sekswerkers illustreren hoe zij in de loop van hun leven vele grenzen oversteken, variërend van geografische, culturele, klassen en seksuele grenzen tot de grenzen van morele en culturele noties van vrouwelijkheid. Op basis van hun verhalen onderzoek ik wat voor implicaties dit grensoverschrijdende gedrag heeft voor de constructie van vrouwelijke identiteit, maar ook welke nieuwe identificatiemogelijkheden hierdoor worden gecreëerd.

De veranderende context waarin deze groep sekswerkers zich beweegt is in hoge mate bepalend voor hun ervaringen. Prostitutie is een sociale constructie die in moreel en legaal opzicht verschilt per samenleving. In de Dominicaanse Republiek, bijvoorbeeld, wordt prostitutie moreel veroordeeld en door de overheid beschouwd als een illegale activiteit die in de praktijk echter wordt getolereerd. In Nederland daarentegen wordt prostitutie weliswaar nog steeds door velen als 'oneervol' gezien, maar officieel erkend als een legaal beroep. Sekswerkers worden hierbij wettelijk beschouwd als 'gewone' arbeiders. Deze culturele verschillen doen zich ook in het werk zelf voor, bijvoorbeeld in de seksuele diensten die door de klanten worden gevraagd. Terwijl bijvoorbeeld orale of anale seks volgens de Colombiaanse vrouwen uit dit onderzoek niet tot de reguliere diensten van sekswerkers in Colombia wordt beschouwd en door sommigen zelfs als 'pervers' wordt omschreven, behoren beide vormen van seks in Nederland tot de dagelijkse diensten die aan klanten worden geleverd.

Om te achterhalen hoe zij op hun leven in Europa terugkijken en hoe zij zich deze periode uit hun leven herinneren, ben ik een van de vrouwen die ik in Nederland heb ontmoet achterna gereisd naar haar thuisland, de Dominicaanse Republiek. In hoofdstuk twee zal ik een beschrijving geven van onze ontmoetingen op haar werkplek in een Nederlandse rosse buurt en in haar nieuwe huis in Santo Domingo en hoe haar identiteit vorm krijgt in haar transnationale bestaan. Gevoelens van schaamte beletten veel sekswerkers om hun ervaringen en herinneringen te delen met de achtergebleven familieleden. Dit maakt dat veel vrouwen zich in een sociaal isolement bevinden. Vooral wanneer de migratie is mislukt en zij bijvoorbeeld in de handen van handelaren terecht zijn gekomen.

In de hierna volgende hoofdstukken volg ik de vrouwen op hun weg naar Europa en onderzoek ik met welke dromen en verwachtingen hun vertrek gepaard gaat. Hoofdstuk drie laat zien hoe de vrouwen die al eerder naar Europa zijn gemigreerd als brug kunnen functioneren voor andere familieleden en/of vrienden die ook naar Europa willen reizen. De manier waarop zij hun land verlaten en naar Europa reizen is bepalend voor de positie die zij later innemen op de prostitutiemarkt. Zo maakt het bijvoorbeeld een groot verschil uit of de vrouw in kwestie hoge schulden heeft gemaakt die eerst afbetaald moeten worden. Een andere belangrijke factor die het verschil in ervaringen bepaalt betreft de migrantenstatus. Indien de sekswerker in het bezit is van een verblijfsvergunning kan ze zelfstandig werken en grotendeels zelf uit-

maken aan wie ze welke seksuele diensten verleent en onder welke voorwaarden. Wanneer ze echter illegaal in het land verblijft, is haar positie zeer kwetsbaar. Ze werkt onder hoge druk en kan ieder moment door de politie worden opgepakt en het land uitgezet.

In hoofdstuk vier gaat de aandacht vooral uit naar de beelden en praktijken die vrouwelijkheid bepalen tijdens hun werkend bestaan in Europa. In hun verhalen articuleren de sekswerkers hun identiteit voornamelijk in termen van moederschap, kostwinnerschap en professionalisme. Naast een bron van inkomsten biedt de prostitutie in Europa ook een manier om tot meer zelfbeschikking te komen over hun leven en lichaam. Over het algemeen zijn de vrouwen naar wier levensverhaal ik heb gevraagd er niet trots op dat ze als prostituee werken, maar ze voelen zich ook niet per definitie slachtoffer. Veel vrouwen vinden hun eigenwaarde in hun nieuwe economische rol binnen de familie. In deze context beschouwen zij prostitutie als een tijdelijke economische strategie om hun kinderen een opleiding te geven, schulden af te betalen en te sparen voor een eigen huis in het land van herkomst. Voor sommigen is de prostitutie in Europa een geschikte bron van inkomsten, voor anderen betekent ze voornamelijk een keihard en risicovol bestaan.

Hoofdstuk vijf verschaft inzicht in de wijze waarop vrouwelijkheid wordt verbeeld in relatie tot de klanten. Veel seksuele fantasieën van klanten over 'vrouwen van kleur' komen voort uit een stereotiepe beeldvorming gebaseerd op noties van 'ras' en zwarte inferioriteit, die hun oorsprong vinden in koloniale racistische vertogen. Zo worden *mulatas* uit Latijns- Amerika vanwege hun veronderstelde 'natuurlijke zin in seks' door klanten gewaardeerd als 'hartstochtelijke minnaressen'. Deze neokoloniale fantasieën over 'vrouwen van kleur' beïnvloeden de verwachtingen van mannelijke prostitutieklanten in Europa en dragen bij aan de populariteit van deze vrouwen. De sekswerkers maken op hun beurt gebruik van deze westerse verbeelding van de geracialiseerde seksuele 'Ander' door er hun eigen invulling aan te geven tijdens het verleidingsproces en het seksuele contact met klanten.

De verhalen laten zien hoe de verschillende ervaringen van de sekswerkers worden gevormd door de kruising van verschillende dimensies van hun identiteit. De identiteiten die in hun verhalen tot uitdrukking komen worden bepaald door elkaar snijdende breuklijnen van klasse, gender, seksualiteit, etniciteit en nationaliteit. Door hun transnationale bestaan zijn de vrouwen verbonden met verschillende soorten situaties, zoals de privé-sfeer met de familie in het thuisland, de seksuele omgang met de klanten en de discursieve ruimte van de dominante vertogen rondom prostitutie in Europa en Latijns Amerika. Al deze sferen zullen worden geanalyseerd als complexe processen, waarin hun identiteit als meervoudige identificaties wordt vormgegeven en onderhandeld. Dit levert vrouwbeelden op die van elkaar kunnen verschillen naar gelang de plaats waar ze zich bevinden en met elkaar in strijd kunnen zijn. Het feit dat de meeste migrantensekswerkers zich voortdurend verplaatsen, creëert een specifieke relatie tot 'plaats'. De verschillende sferen waarin de vrouwen zich bewegen zijn plekken van nieuwe economische en culturele mogelijkheden, maar zijn ook locaties die vrouwen aanwenden om nieuwe betekenissen van vrouwelijkheid te construeren. Afhankelijk van de mogelijkheden die een samenleving biedt om over hun

ervaringen in de prostitutie te spreken en de betekenis van hun woorden, vertellen zij hun verhaal.

Tenslotte zal ik in de conclusie ingaan op de vraag hoe deze verschillende vrouwbeelden bijdragen aan feministische theorievorming over prostitutie. Ik zal deze studie eindigen met de suggestie van een transnationaal, intersectioneel perspectief op prostitutie.

Noten

1 Een peer-educator, of ervaringsdeskundige, is iemand die tot de doelgroep behoort. Het gebruik van peer-educators is een methode die veel wordt toegepast in de gezondheidsvoorlichting, vooral in de preventie van AIDS en SOA gericht aan kwetsbare en moeilijk toegankelijke groepen, waaronder drugsverslaafden en sekswerkers. In de context van de prostitutie verwijst peer-educator naar iemand die in de prostitutie werkt of in het verleden heeft gewerkt en getraind is om ondersteuning te verlenen aan collega's of vroegere collega's.

2 Onder 'familie' versta ik hier niet de beperkte nucleaire familie, maar doel ik op grotere verwantschapsnetwerken over verschillende generaties, gerelateerd aan afstamming of huwelijk.

3 Een belangrijk kenmerk van vrouwenhandel is het grensoverschrijdende karakter. Om deze reden beoogde de stichting zowel in het land van herkomst als in het land van bestemming vrouwenhandel aan te pakken en te bestrijden. Vanuit beide landen werden de activiteiten ontwikkeld. In Nederland was het werk voornamelijk gericht op veldwerk onder Latijns-Amerikaanse sekswerkers en het verlenen van sociaaljuridische ondersteuning aan slachtoffers van vrouwenhandel. In Colombia was het werk voornamelijk gericht op lobby- en voorlichtingsactiviteiten en de ontwikkeling van herintredingprogramma's voor ex-slachtoffers van vrouwenhandel.

4 Aldus schattingen van De Rode Draad, de belangenvereniging voor sekswerkers in Nederland in: *ABC De Rode Draad* (2004) en *Opheffing Bordeelverbod.* (2000), Tweede rapportage van de Nationaal Rapporteur (2003), Mr A. De Graafstichting, het instituut voor prostitutievraagstukken, in: *De Profeit Studie* (2000).

5 Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek bedroeg de binnenlandse afzet van de prostitutie in 2001 naar schatting 660 miljoen euro. Het gaat om verdiensten van zowel prostituees als exploitanten. De raming heeft betrekking op de gehele prostitutiesector, zowel het illegale als het legale deel. De jaarlijkse omzet van de prostituees die op de Wallen in Amsterdam werkzaam zijn, werd in 2000 geschat op ongeveer 83 miljoen euro. De jaarlijkse omzet van de kamerverhuurders op ongeveer 21 miljoen euro. Hierbij moet echter benadrukt worden dat het niet altijd duidelijk is wat precies tot de seksindustrie wordt gerekend. Wanneer bijvoorbeeld ervan uit wordt gegaan dat de omzet in de seksclubs ook wordt bepaald door de drankverkoop is de omzet van de seksindustrie in Nederland veel groter (Mens, van 1992).

6 In *Kind onder de hoeren. Herinneringen uit de rosse buurt van Amsterdam van 1913-1937* (1976) verhaalt Nel Hoenderbos als vroegere bewoonster en buurvrouw van 'Zwarte Anna', een van de eerste Surinaamse vrouwen die werkzaam was op de Amsterdamse Wallen en rond 1913 werkzaam was in een kamertje op de eerste verdieping in een huis op de Zeedijk.

7 Naar aanleiding van haar verhaal ging in 2002 het theaterstuk *Blakka Lola* (Zwarte Lola) gespeeld door acteur Frank Wijdenbosch in Nederland in première. Het stuk vertelt het verhaal van Nicolien Zand, later bekend als Mevrouw Lien, een Surinaams meisje dat in de jaren twintig door een blank zendelingengezin mee naar Nederland werd genomen om als kindermeisje voor hen te gaan werken. Later werkte Nicolien enige tijd als verpleegster en uiteindelijk kwam ze in de prostitutie terecht. Binnen afzienbare tijd kende iedereen haar en stond ze tot ver buiten de stadsgrenzen bekend als *Blakka Lola*. Families met kinderen kwamen uit alle uithoeken van het land naar Amsterdam en stonden haar aan te gapen voor haar raam. Volgens de overlevering was zij vele jaren werkzaam in de prostitutie en werkte ze tot op hoge leeftijd door en kon ze hiermee, afgaande op haar huizenbezit in Suriname, een goed bestaan opbouwen.

8 In navolging van de Nederlandse seksuoloog en onderzoeker Paul Vennix, *Travestie, een serieuze (nood)zaak* (1999) gebruik ik hier het begrip 'transgender' als parapluterm voor travestieten, transgenderisten en transseksuelen. Bij mannelijke travestieten is de mannelijke identiteit duidelijk sterker dan de vrouwelijke identiteit. Bij transgenderisme zijn de mannelijke en vrouwelijke identiteit ongeveer even sterk en in geval van transseksualiteit (van man naar vrouw) is de vrouwelijke identiteit sterker dan de mannelijke identiteit. In de Europese seksindustrie verwijst de term 'transgender' voornamelijk naar mannelijke travestieten die zich tijdens het werk als vrouw verkleden en gedragen, en/of mannelijke transseksuelen die zich zowel tijdens hun werk alsook in hun dagelijks leven als vrouw identificeren. Door een hormonale behandeling en operatieve ingrepen wil deze laatste groep zich zoveel mogelijk laten aanpassen aan het vrouwelijke geslacht. Een groot deel gebruikt siliconenimplantaten en ondergaat de uiteindelijke geslachtsoperatie. Veel transseksuelen financieren de kosten van hun hormonale behandelingen en sekseoperatie, die een onderdeel vormen van hun gendertransformatieproces, met het geld dat ze in de prostitutie verdienen.

9 Een van de belangrijkste taken van Stichting Esperanza was het signaleren van mensenhandel. Hiertoe werd veelvuldig veldwerk verricht onder Latijns-Amerikaanse sekswerkers in verschillende prostitutiebuurten in Nederland. Volgens schattingen schommelde hun aantal in de jaren negentig tussen de 5000 en 7000 (Polanía Molina, Fanny & Marie-Louise Janssen (1997) *I never thought this would happen to me. Prostitution and Traffic in Latin American women.* Amsterdam: Stichting Esperanza).

10 Aldus persoonlijk interview met Sietske Altink, beleidsmedewerker Rode Draad, 2005

11 Ook Nederlandse sekswerkers kunnen na de wetswijziging nog steeds 'illegaal' werken in bordelen en clubs, dat wil zeggen zonder vergunning of zonder al hun inkomsten aan de belasting op te geven.

12 De term 'ongedocumenteerd' beschrijft beter hun status als arbeiders zonder de correcte papieren. Het restrictieve immigratiebeleid van Europese regeringen maakt het moeilijk voor deze mensen om zich te registreren.

13 Dit verbod dat *"het opzettelijk teweegbrengen of bevorderen van ontucht door anderen met derden om daarvan een beroep of eene gewoonte te maken"* strafbaar stelde, werd destijds uitgevaardigd 'ter bestrijding van de zedeloosheid', een streven dat uit Engeland was komen overwaaien. In de negentiende eeuw laaide de strijd op tegen reglementering van prostitutie. Onder leiding van Josephine Butler ontstond een beweging die abolitionistisch werd genoemd omdat zij ijverde voor het verbieden en uitroeien van prostitutie. Prostitutie werd gezien als iets verderfelijks in de samenleving en als vorm van slavernij dat afgeschaft diende te worden. De abolitionistische beweging verdedigde de openbare zeden en keerde zich tegen de gedachte dat prostitutie een noodzakelijk kwaad zou zijn. Rond 1880 ont-

stond eenzelfde beweging in Nederland. In 1911mondde dit uit in het bordeelverbod en het verbod om vrouwen in de prostitutie te laten werken.

14 Dit verbod is vastgelegd in Art. 23 van de Wet Arbeid Vreemdelingen (WAV) dat in 1995 in werking is getreden. De WAV regelt de tewerkstelling van vreemdelingen op de Nederlandse arbeidsmarkt. Vreemdelingen hebben alleen toegang tot die arbeidsmarkt als er onvoldoende aanbod is van werknemers uit de EU. De reden waarom een tewerkstellingsvergunning wordt geweigerd, is als het niet in het Nederlandse belang is om bepaalde werkzaamheden door vreemdelingen te laten verrichten. Tot nu toe is alleen werk in de prostitutie/sex-branche in de AMvB als zodanig aangemerkt.

15 In 2004 werd het voorstel door de Nederlandse regering gelanceerd dat buitenlandse prostituees geen werkvergunning meer nodig hebben voor een baan in de prostitutie. De enige voorwaarde die de overheid stelde was dat prostituees onder de dertig jaar een jaarinkomen van 32.600 euro moesten hebben. Voor prostituees ouder dan dertig jaar gold een inkomenseis van minimaal 45.000 euro. Met deze maatregel zou het mogelijk worden voor prostituees uit het buitenland om in loondienst te werken. Dit voorstel was voor de regering een onbedoeld neveneffect van de regeling om buitenlandse hoogopgeleide mensen, zgn. 'kennismigranten', naar Nederland te krijgen. Hierbij gaat het vooral om deskundigen op het terrein van ict, wetenschappelijk onderzoek en technologie. Een ruime meerderheid van de Tweede Kamer reageerde uiteindelijk afwijzend op het voorstel. Men vreesde dat de regeling zou leiden tot misbruik doordat exploitanten zouden gaan werken met wurgcontracten, waarbij prostituees op papier wel veel verdienen maar dat geld weer moeten afstaan. Om deze reden heeft de ministerraad uiteindelijk besloten dat prostituees niet onder regeling kenniswerkers vallen, omdat prostitutie weliswaar een legale, maar geen normale bedrijfstak is. Ook bij de uitvoering van de Wet werk en bijstand wordt prostitutie niet tot reguliere arbeid gerekend (zie persbericht 04/039 van het Ministerie van Sociale Zaken, sept. 2004).

16 'Handelaren' zijn degenen die de reis organiseren, reispapieren en persoonlijke documenten regelen en een werkplek. In dit geval in de seksindustrie.

17 Dit is het gebied waar het niet duidelijk is of iemand een werknemersstatus heeft of niet; waar iemand geen sociale zekerheid heeft vanwege de precaire status van de baan en waar werkgevers hun verantwoordelijkheid voor de werknemers ontkennen, zelf als deze werknemers geheel afhankelijk van hen zijn (FNV 2003: 16).

18 *Algemeen Dagblad*, 5-11-2004; *HP De Tijd*, 22-10-2004, pp. 38-41; *de Volkskrant*, 17-11-2004, pp.15.

19 Interview met Margot Alvarez, 1997: 5, 6.

20 Zie onder meer: *Hoerenboek. Tien vrouwen over het vak*, M. Groen, 1987, waarin een Nederlandse prostituee zegt: "..die Zuid-Amerikaanse vrouwen doen 't voor vijfentwintig gulden, zonder condoom" (71).

21 Tweede Kamerstukken TK 88-89, 21 027, nr. 3:4; TK, 91-92, 21 027, nr. 10:2; TK 90-91, 21 027, nr. 5:3.

22 *de Volkskrant*, 26-11-2002.

23 Er wordt geregeld 'gejaagd' op illegalen in de prostitutie en er worden politie-invallen gedaan op onder andere tippelzones in het land, zoals blijkt uit vele krantenartikelen, zoals: 'Politie pakt 200 illegalen op in Amsterdam' in *de Volkskrant*, 24-9-2002. Volgens de politie veroorzaken de vrouwen en hun pooiers "veel overlast". De illegalen maken zich volgens de politie schuldig aan "zakkenrollerij en oplichting", aldus het artikel.

24 *de Volkskrant*, 9-12-2002.

25 De Internationale Organisatie voor Migratie (I.O.M.) is een samenwerkingsverband tussen 91 staten, waaronder Nederland, dat in 1951 is opgericht met als doel wereldwijd migratie-

stromen in kaart te brengen om een zo effectief mogelijk beheersingsbeleid te kunnen ontwikkelen.

26 Hoe accuraat deze cijfers zijn kun je je afvragen als je hier de cijfers van Stichting Esperanza over de periode van 1997 tot 2000 tegenover worden geplaatst. Gedurende deze periode heeft Stichting Esperanza 87 Latijns-Amerikaanse slachtoffers van mensenhandel (59 Colombiaanse, 11 Ecuadoreaanse en 10 Dominicaanse) in Nederland opgevangen en langdurig begeleid. Al deze sekswerkers hadden te maken met dwang en geweld binnen het werk (Stichting Esperanza, Jaarverslag 1997-2000). Deze scherpe daling zou te maken kunnen hebben met het sluiten van de markt voor niet-EU-immigranten. Veel Latijns-Amerikaanse sekswerkers zijn hierdoor naar andere landen uitgeweken. Ten tweede kan deze verandering een gevolg zijn van het toegenomen bewustzijn over de mogelijke risico's bij migratie naar Europa als gevolg van de vele preventie en voorlichtingscampagnes over mensenhandel en prostitutie door de overheid en NGO's in de landen van herkomst.

27 De Stichting Tegen Vrouwenhandel (STV) die onder meer tot taak heeft slachtoffers van mensenhandel te registreren, constateert een jaarlijkse toename van vrouwen die slachtoffer worden van dwang en misbruik in de Nederlandse prostitutie. In 2004 registreerde de STV een recordaantal meldingen van slachtoffers van vrouwenhandel: 405 personen werden officieel geregistreerd door politie of andere organisaties. Van hen bleken 59 Nederlandse slachtoffers van 'loverboys' te zijn. Dit zette de Nederlandse nationaliteit op nummer één van de personen die misbruikt worden in de prostitutie evenals voorafgaande jaren, aldus de jaarlijkse rapportage van de Nationaal Rapporteur Mensenhandel, 4 (2005). Het betreft hier voornamelijk tweede en derde generatie Turkse en Marokkaanse minderjarige meisjes en vrouwen die volgens de zogenoemde *loverboy*-constructie in de prostitutie belanden. Deze vorm van uitbuiting door middel van 'schijnliefde' valt officieel ook onder de noemer mensenhandel, omdat er sprake is van dwang. Wanneer de meisjes een relatie krijgen met een loverboy worden ze vanuit deze relatie door middel van verleiding, manipulatie, bedreiging en fysiek geweld tot prostitutie gedwongen (Humanitas 2003, NISSO 1998).

28 Sinds 1 februari 1994 is in het Nederlandse Wetboek van Strafrecht de term 'vrouwenhandel' vervangen door 'mensenhandel'. Dit houdt een erkenning in dat ook mannen en jongens kunnen worden verhandeld. Het oude strafrechtartikel mensenhandel (art. 250a), dat uitsluitend toezag op uitbuiting in de seksindustrie, is vervolgens op 1 januari 2005 vervangen door een artikel dat alle vormen van mensenhandel omvat (art. 273a). Naast seksuele uitbuiting valt hier nu ook sociaal-economische uitbuiting onder in andere sectoren van arbeid en dienstverlening, waaronder de horeca en huishoudelijk werk. De wetswijziging heeft ook betrekking op mensenhandel gericht op het verwijderen van menselijke organen (Ministerie van Justitie, persbericht ministerraad, 20 juni 2003; NRM 4: 1).

29 In het algemeen gaat uitbuiting over slechte arbeidsrelaties en arbeidsvoorwaarden. Van uitbuiting in de prostitutiebranche is sprake als de prostituee meer moet betalen dan op papier is overeengekomen, als zij/hij onder een (oneerlijk) percentagesysteem werkt of gedwongen wordt langere dagen te maken dan zij/hij zelf wil. (ABC De Rode Draad. Het woordenboek (2004) De Rode Draad, Amsterdam).

30 Er is sprake van *debt bondage* wanneer arbeid wordt geëist als een manier om een lening of geld dat is voorgeschoten, terug te betalen. Meestal worden mensen bedrogen of gedwongen tot werk zonder salaris of weinig inkomsten in condities die hun mensenrechten schenden. De waarde van het werk dat door een gedwongen arbeider wordt gedaan, is altijd groter dan de oorspronkelijke som geld dat geleend of voorgeschoten was.

31 TK 88-89, 21 027, nr. 3:4; TK, 91-92, 21 027, nr. 10:2; TK 90-91, 21 027, nr. 5:3.

32 Een ander voorbeeld in Europa is Zweden, waar de sekswerkers niet hebben deelgenomen aan de discussies die vooraf zijn gegaan aan de wetgeving rondom prostitutie. Alleen hier heeft het geresulteerd in een beleid dat radicaal verschillend is van het Nederlandse beleid en dat streeft naar afschaffing van de prostitutie door middel van het criminaliseren van prostitutieklanten.

1 Theoretische en epistemologische reflecties

"How to produce an analysis which goes beyond the experience of the researched while still granting them full subjectivity?"
(Acker, Barry and Esseveld 1991: 136)

1.1 Slachtoffer versus arbeidster

Over prostitutie, en in het bijzonder over prostituees, hebben in Europa door de eeuwen heen vele verhalen gecirculeerd. Prostituees zijn altijd omgeven geweest door mythen en beelden die betekenissen van vrouwelijkheid voortbrachten, variërend van wellustige duivelinnen, verspreiders van syfilis tot weerloze slachtoffers van stedelijke armoede. Het zoeken naar de oplossing voor dit 'probleem' in de samenleving leverde twee tegengestelde vertogen op. Enerzijds werd prostitutie beschouwd als een verderfelijk verschijnsel dat met wortel en al uitgeroeid moest worden. Anderzijds werd prostitutie gezien als 'een noodzakelijk kwaad' dat afwisselend door de staat geaccepteerd, gecontroleerd dan wel gereguleerd diende te worden.

Deze verschillende benaderingen van prostitutie zien we ook gereflecteerd in wetenschappelijk onderzoek. In historische, sociologische of psychologische studies over prostitutie werden prostituees voornamelijk afgeschilderd als een groep vrouwen met een bepaalde persoonlijkheid en aan wie allerlei karaktereigenschappen werden toegedicht, zoals promiscue, losbandig en wellustig (Corbin 1990). De historici in de Victoriaanse eeuw in Groot-Brittannië gingen er bijvoorbeeld van uit dat deze 'verdorven vrouwen' een afwijkende identiteit bezaten waardoor ze eerder dan andere vrouwen tot prostitutie zouden vervallen: *"Once a harlot, always a harlot"* (Walkowitz 1980: 45). Het beeld dat in deze tijd van prostituees bestond was afgeleid van onderzoeken die gebaseerd waren op politieverslagen, gevangenisrapporten en kerkhofregisters, waarin prostituees voornamelijk voorkwamen als criminelen of pathologische figuren. De vrouwen werden beschouwd als een bedreiging voor de publieke moraal, de volksgezondheid en de publieke orde. Op enige uitzondering na, bleef het perspectief van de prostituees zelf geheel onbelicht. In haar historische studie *Prostitution and Victorian Society* (1980) voert de feministisch historica Judith Walkowitz daarentegen de prostituees op als belangrijke 'historische subjecten' in

plaats van een anonieme groep die een potentieel gevaar vormt voor de samenleving. Walkowitz laat zien dat prostitutie het gevolg was van een rationele keuze gezien de beperkte arbeidsalternatieven die voor vrouwen afkomstig uit de lage economische klasse openstonden. Als gevolg van de overheersende moralistische visie van de negentiende-eeuws middenklasse op deze arbeidersvrouwen, raakt de analytische blik op prostitutie vertroebeld. De historica spreekt van "blinde vlekken" inherent aan wetenschappelijk onderzoek naar prostitutie dat uitsluitend gebaseerd is op bewijzen uit vroegere studies ter ondersteuning van het argument vóór of tegen de regulering van prostitutie (Walkowitz 1980: 47).

Aan het eind van de negentiende eeuw nam de roep om kuisheid toe in het Victoriaanse Engeland en groeide de morele veroordeling van prostitutie. Deze tendens ging gepaard met andere ontwikkelingen die in de samenleving plaatsvonden, zoals de discussie over slavernij en de opkomst van 'de abolitionisten', een internationale beweging die de openbare zeden verdedigde en ijverde voor de afschaffing van slavernij.[1] Een sterk moralistische tak van de abolitionistische beweging was de antiprostitutiebeweging, die prostitutie beschouwde als een vorm van seksuele slavernij die bestreden moest worden. Deze visie werd ondersteund door moralisten, socialisten en feministen, onder wie de religieus en politiek activiste Josephine Butler, die zich ontpopte als een felle tegenstander van de wettelijke regulering van prostitutie en bekend werd als de leider van de politieke strijd voor de afschaffing van de *Contagious Diseases Acts* in Engeland. Deze wet werd in 1864 geïntroduceerd en verleende de Britse politie volmacht om iedere vrouw die verdacht werd van prostitutie op te pakken en een lichamelijk onderzoek naar geslachtsziekten op te leggen. Een belangrijke reden voor dit besluit was de idee dat mannen beschermd moesten worden tegen het gevaar van infectie met syfilis als zij in contact kwamen met prostituees. Door prostitutie toe te staan werd aangegeven dat prostitutie voor mannen nu eenmaal 'onvermijdelijk' is vanwege hun 'natuurlijke' behoefte aan seksuele bevrediging. De abolitionistische feministen keerden zich fel tegen deze biologische verklaring voor het bestaan van prostitutie en de dubbele seksuele moraal die hierin besloten lag.[2] Terwijl de mannelijke bourgeois straffeloos prostituees konden bezoeken, werden deze voornamelijk uit de arbeidsklasse afkomstige vrouwen onderworpen aan verplichte controles en opname in het ziekenhuis, indien bleek dat zij geïnfecteerd waren. De abolitionisten stelden zich daarentegen tot doel deze 'gevallen' vrouwen uit de prostitutie te redden en hen weer op het 'rechte' pad te brengen. Vooral onder feministen uit de middenklasse kwam een discours op gang waarin prostituees voornamelijk werden geportretteerd als hulpbehoevende slachtoffers van mannelijke lust.

Deze benadering wordt in de tweede helft van de twintigste eeuw overgenomen door de zogeheten 'radicale feministen'. Zoals men in de negentiende eeuw het hoofd brak over de kwestie of prostitutie wel of niet gereguleerd diende te worden, verliest men zich ook in de twintigste eeuw in de vraag of men vóór of tegen prostitutie moet zijn. Een debat dat nog steeds hoofdzakelijk moreel wordt gevoed en, alweer, het zicht ontneemt op de belevingswereld van de prostituees zelf. De algehele ontkenning van subjectiviteit van prostituees zien we opmerkelijk genoeg óók weerspiegeld in het opkomende feministische vertoog rondom prostitutie. In dit

slachtoffervertoog, waarin men ervan uitgaat dat prostitutie altijd onder dwang plaatsvindt, wordt prostitutie gezien als een gevolg van genderongelijkheid dat bijdraagt aan de instandhouding van de onderdrukking van vrouwen. In de meeste academische studies wordt prostitutie op een abstracte manier besproken, waarbij prostituees worden gereduceerd tot geseksualiseerde vrouwelijke lichamen die in dienst staan van de bevrediging van mannelijke seksuele behoeften. Het verbieden van prostitutie alsmede de bestraffing van sommige of alle betrokken partijen, waaronder klanten of bordeeleigenaren, worden beschouwd als meest effectieve strategieën om tegen prostitutie op te treden en uit de samenleving te bannen. Tot ver in de twintigste eeuw overheerst deze radicale benadering van prostitutie in feministisch onderzoek, waarin prostituees voornamelijk worden geportretteerd als slachtoffers van mannelijke dominantie en seksueel geweld (o.a. Dworkin 2004, 1987, Raymond 2002, Barry 1995). Deze opvatting is tot op heden terug te vinden in bepaalde feministische kringen, zoals bij de Coalition Against Trafficking in Women of de Europese Vrouwenlobby.

In de loop van de jaren zeventig van de twintigste eeuw treedt binnen het feministisch gedachtegoed een kentering op in het denken over prostitutie. Als reactie op de opkomst van The Prostitutes Rights Movement, een internationale beweging van (ex-)prostitué(e)s, prostitutieactivisten en liberaal georiënteerde feministen, ontstaat er wereldwijd een groei van collectieven van prostitue(e)s die opkomen voor de rechten van prostitué(e)s. Aanvankelijk in Noord-Amerika en Europa en naderhand in Aziatische en Afrikaanse landen, waaronder India, de Filippijnen, Indonesië en Zimbabwe, gaan vrouwelijke en mannelijke prostituees zich organiseren en eisen zij erkenning van prostitutie als werk. Tegelijkertijd ontstaat er een toenemend aantal academici dat onderzoek doet waarin prostitué(e)s worden geïntroduceerd die het slachtofferbeeld logenstraffen (Doezema 1998, Alexander 1997, Nagle 1997, Pheterson 1989, Bell 1987, Groen 1987). Deze ontwikkeling brengt een nieuwe visie op prostitutie voort, waarin prostitutie steeds meer vanuit een arbeidsperspectief wordt benaderd. Deze verandering gaat gepaard met een wijziging van terminologie, waarin de term 'prostituee' wordt vervangen door de politieke term 'sekswerker', dat een vertaling is van het Engelse woord *sexworker* en verwijst naar prostitué(e)s, pornoartiesten, striptease performers en andere soorten van erotische werkers. De term 'sekswerker' wordt voor het eerst geïntroduceerd door de Noord-Amerikaanse sekswerker Carol Leigh (alias Scarlot Harlot) als een manier om de aandacht te verleggen van een afwijkende vrouwelijke identiteit die besloten ligt in het label 'prostituee' naar een benaming voor een beroep waarin seks als werk wordt gezien. Het begrip is onlosmakelijk verbonden met de strijd voor erkenning van prostitutie als arbeid, inclusief aanvaardbare arbeidsvoorwaarden en condities en de naleving van fundamentele mensenrechten, zoals het recht op gelijke behandeling en lichamelijke integriteit. In dit sekswerkersvertoog is plaats voor de idee van vrije arbeidskeuze en vormen het zelfbeschikkingsrecht en de positie die de sekswerker als werknemer inneemt op de arbeidsmarkt, belangrijke uitgangspunten. Het decriminaliseren van de seksindustrie en de invoering van arbeidsrechten worden hierbij als voorwaarden gesteld om tot een positieverbetering van sekswerkers te komen.[3]

Dit onderzoek is eveneens uitgevoerd vanuit een pro-sekswerkers perspectief, waarbij ik uitga van een arbeidsrechtelijke benadering van prostitutie. In navolging van de vrouwen uit mijn onderzoeksgroep beschouw ik prostitutie als een vorm van arbeid. Gezien de grote mate van intimiteit en het sociale stigma zie ik prostitutie niet als een 'gewoon' beroep. Persoonlijk heb ik er in moreel opzicht geen moeite mee wanneer seks met geld samengaat, mits het gebeurt uit vrije wil en in menswaardige arbeidsomstandigheden. Hierbij ga ik uit van het recht van ieder mens om te beschikken over haar of zijn eigen leven en lichaam.[4] Evenals andere theoretici over globalisatie, migratie en prostitutie erken ik de hedendaagse seksindustrie als een belangrijke economische sector en geldstroom in de internationale economie (Agustín 2002, 2001, 2000, Phizacklea 2000, Kempadoo 2001, 1998, Lean Lim 1998). Ik keer me dan ook tegen de simplistische kijk en het naïeve gemak waarmee de abolitionisten denken deze enorme industrie af te kunnen schaffen zonder rekening te houden met de vele tegengestelde belangen die in deze wereldwijde industrie spelen en zonder reële economische alternatieven te creëren voor de miljoenen vrouwen en mannen die erin werkzaam zijn. In tegenstelling tot het abolitionistische perspectief waarin alle prostituees slachtoffers zijn, sluit ik mij aan bij de opvatting van prostitutie ontwikkeld door de sekswerkersbeweging, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen gedwongen prostitutie en vrijwillige prostitutie.[5] Enerzijds is er sprake van mensen die misleid of gedwongen worden door anderen om in de prostitutie te werken hetgeen kan worden beschouwd als een ernstige schending van mensenrechten. Anderzijds zijn er ook mensen die ervoor kiezen om in de seksindustrie te werken. Prostitutie wordt hier gezien als een vorm van arbeid (sekswerk) gebaseerd op het autonome gebruik door de persoon van haar of zijn eigen lichaam als een bron van inkomsten.

In de literatuur is de ontkenning van *agency* van sekswerkers tenietgedaan door vooral etnografische studies over prostitutie (o.a. Brennan 2004, Gülcür & Ilkkaracan 2002, Nencel 2001, Wojcicki and Malala 2001, Brewis & Linstead 2000, Ratliff 1999, Prieur 1998, Külick 1998, Kempadoo & Doezema 1998, Van Gelder 1998, O'Connell Davidson 1998, Maher 1997). Met *agency* in de prostitutie verwijs ik naar de capaciteit van sekswerkers om seksuele diensten aan te bieden op door hen gestelde voorwaarden en condities. Ik ga er hierbij van uit dat sekswerkers sociale en economische *agents* zijn die doelgericht optreden en voor prostitutie kiezen als een reële optie om de kwaliteit van hun leven en dat van hun familie te verbeteren. Vanaf de jaren negentig zijn er steeds meer cultureel antropologen en andere sociale wetenschappers die etnografisch onderzoek doen naar prostitutie en hieraan gerelateerde onderwerpen, zoals migratie en mensenhandel. Dit houdt in dat er over een bepaalde periode participerende observatie wordt verricht op de werkplek, meestal straatprostitutie die toegankelijk is voor de onderzoeker, dat er frequente contacten met sekswerkers worden onderhouden en interviews en informele gesprekken met onder andere sekswerkers worden gevoerd. Gezien de vluchtige aard van persoonlijke relaties en de onderlinge communicatie van informatie in de prostitutie is de directe observatie op de werkplek of in de prostitutiebuurt een waardevolle onderzoeksmethode om informatie te verzamelen en te bevestigen. Het feit dat er nog relatief weinig etnogra-

fisch onderzoek is gedaan naar prostitutie is een reden te meer voor de noodzaak van een meer empirisch gebaseerde theorie. Voor sekswerkers, en andere gestigmatiseerde groepen in de marges van de samenleving, waaronder drugsverslaafden of zwervers, kan langdurig veldwerk zelfs de enige manier zijn om nauwkeurige informatie te verkrijgen, zoals criminologe Lisa Maher laat zien (Maher 1997). In *Sexed Work* geeft Maher een zeer boeiend etnografisch verslag van de levens van tweehonderd vrouwelijke drugsverslaafde straatprostituees die zij drie jaar lang intensief gevolgd heeft in drie arme buurten in New York. De snelle veranderingen die zich in deze wijken met een levendige drugseconomie voltrekken, bijvoorbeeld wat betreft de etnische samenstelling van de sekswerkers en de sociale netwerken die zich voordoen, tonen het belang aan van etnografisch veldwerk in onderzoek naar prostitutie.

Het doen van etnografisch onderzoek levert betekenisvolle inzichten op in het denken over prostitutie. Het verleent toegang tot deze gestigmatiseerde en gemarginaliseerde groep en maakt het mogelijk om de dynamiek van persoonlijke relaties in de prostitutiewereld inzichtelijk te maken. Tevens biedt het een manier om de snelle veranderingen die zich binnen deze sector van de economie voordoen, waar te nemen en te analyseren. Door de verscheidenheid aan ervaringen van sekswerkers aan te tonen, wordt een vollediger beeld gecreëerd en kan het eenzijdige slachtofferbeeld worden weerlegd. Waar het in de negentiende eeuw voornamelijk arme vrouwen uit de arbeidersklasse betrof die werden uitgesloten in de analyses van prostitutie, zijn het in de twintigste en éénentwintigste eeuw vooral migrantenvrouwen wier perspectief onzichtbaar is in studies over prostitutie. Steeds meer beginnen feministische theoretici echter de realiteit te erkennen van een groot deel van de sekswerkers, bestaande uit immigranten afkomstig uit verschillende delen van de wereld. Dit onderzoek kan beschouwd worden als een bijdrage aan deze ontwikkeling.

1.2 Levensverhalen als bron van kennis

Gezien de afwezigheid van de stemmen van sekswerkers in de meeste onderzoeken naar prostitutie, heb ik er in deze studie voor gekozen de levensverhalen van sekswerkers als belangrijkste kennisbron te gebruiken. Tot op heden is er veel gezegd en geschreven over sekswerkers in Europa zonder de actieve stem van hen zelf. De meeste studies zijn niet of nauwelijks getoetst aan de ervaringen en dagelijkse realiteit van sekswerkers en hun perspectief daarop. Zeker wanneer het immigranten betreft. Voor het begrijpen van de aanwezigheid van de grote groep migranten in de seksindustrie volstaat bijvoorbeeld niet een economische 'push-pull' verklaring, maar is het van belang te onderzoeken in welke bewoordingen deze immigranten zélf betekenis geven aan hun beslissing naar Europa te migreren en in de prostitutie te gaan werken. Welke persoonlijke geschiedenis is hier aan vooraf gegaan? Om een beter begrip te krijgen van hun leven en dagelijkse ervaringen in de seksindustrie, heb ik hun levensverhalen opgetekend. Ik ben hierbij in het bijzonder geïnteresseerd in

welke betekenis zij geven aan hun vrouwelijke identiteit. Op welke manier presenteren de vrouwen zich in hun verhaal? Wat vinden ze van het werk en hoe beïnvloedt het hun vrouwzijn? Hoe gaan zij om met het beeld dat de dominante vertogen over hen naar buiten brengen? Hoe werken deze discursieve ideeën en betekenissen van vrouwelijkheid in op hun zelfbeeld? Kortom, in dit proefschrift onderzoek ik op welke manier vrouwelijke identiteit tot uitdrukking komt in de levensverhalen van Latijns-Amerikaanse vrouwen die in de Europese seksindustrie werken en hoe zij de stereotiepe vrouwbeelden uit het dominante vertoog over prostitutie versterken, veranderen of juist uitdagen.

De basis van dit onderzoek vormen de levensgeschiedenissen van dertig Latijns-Amerikaanse sekswerkers. Een aantal van hen heb ik meer keren geïnterviewd. De leeftijd van de interviewees ligt tussen 18 en 46 jaar. Allen werken (of hebben gewerkt) in de Europese prostitutie en zijn werkzaam in verschillende vormen van sekswerk, waaronder raamprostitutie, op boten, in bordelen en clubs, op straat en in de escortservice. In de samenstelling van de onderzoeksgroep heb ik getracht om deze zo divers mogelijk te maken wat betreft de werkvorm. De onderzoeksgroep bestaat in totaal uit 27 vrouwen, twee vrouwelijke transseksuelen en één mannelijke travestiet. Zoals ik zal laten zien is de definiëring van de sekse-identiteit niet altijd eenduidig. Van belang is dat de transgenders seksuele diensten verschaffen aan mannen en dat zij binnen hun werk een vrouwelijke rol aannemen. Aangezien ik in deze studie op zoek ga naar betekenissen van vrouwelijkheid en de meeste transgenders in de Europese prostitutie zich als 'vrouw' presenteren, reken ik hen eveneens tot mijn onderzoeksgroep.

Een belangrijke reden voor het gebruik van levensverhalen als bron van kennis is dat deze verhalen een bepaalde groep migrantensekswerkers zichtbaar maakt. Hun ervaringen en de manier waarop deze door hen herinnerd en verhaald worden, verschaffen een belangrijk inzicht in de realiteit waarin zij dagelijks leven en werken. Het centraal stellen van *deze* verhalen die meestal worden uitgesloten bij het theoretiseren over prostitutie, kan een waardevolle bijdrage leveren aan de ontwikkeling van een alternatief vertoog over migrantensekswerkers waarin ook hun eigen stemmen doorklinken. Door hun dagelijkse realiteit, ervaringen, gedachten en emoties als uitgangspunt te nemen, tracht ik met dit onderzoek uit het traditionele, morele conceptuele kader te breken en de sekswerkers vanuit een ander perspectief te benaderen. Migrantensekswerkers vormen geen homogene groep, maar hebben verschillende ervaringen die sterk per cultuur en per individu kunnen verschillen. Hun levensgeschiedenissen verschaffen inzicht in deze verscheidenheid aan ervaringen en identiteitsvorming van deze groep immigranten wier levens zich afspelen op een kruispunt van verschillende grenzen, werelden en continenten. Door de toepassing van levensverhalen als onderzoeksmethode vindt er een perspectiefwisseling plaats en kan op zoek worden gegaan naar de subjectieve betekenis van prostitutie, oftewel de betekenis die de sekswerkers zelf aan het werk toekennen. In plaats van migrantenprostitutie in Europa te zien als een vorm van exploitatie van hulpeloze, zielige slachtoffers uit arme ontwikkelingslanden blijkt prostitutie juist illustratief te zijn voor de strijd en

de overleving van migrantenvrouwen van de ongelijke economische en sociale structuren in deze landen.

Gezien de moeilijke toegankelijkheid van de doelgroep heb ik etnografisch veldwerk als een tweede onderzoeksmethode toegepast. De prostitutie is een gesloten wereld waar buitenstaanders, onder wie politie, hulpverleners of onderzoekers, weinig zicht hebben op datgene wat zich er binnen voordoet. Daarbij verblijft een groot deel van deze migrantengroep illegaal in Europa en probeert autoriteiten, officiële instanties en organisaties zoveel mogelijk te ontwijken. De meeste sekswerkers worden gekenmerkt door een groot wantrouwend tegenover de buitenwereld, waaronder autoriteiten, politie, hulpverleners of onderzoekers, wat het leggen van contact en het doen van diepgaand onderzoek onder deze groep zeer moeilijk maakt. Vanwege hun illegale migrantenstatus durven ze niemand te vertrouwen of persoonlijke informatie te verstrekken die eventueel tegen hen gebruikt zou kunnen worden. Wie garandeert hun bijvoorbeeld dat hun naam écht niet zal worden genoemd in het onderzoeksverslag of dat ze niet bij de politie worden verlinkt? Bij sommige vrouwen heeft het dan ook enige tijd gekost hun vertrouwen te winnen. Voor één vrouw was het zelfs een reden mij geen toestemming te verlenen om het interview op te nemen. Naast de schaamte en het taboe dat het sekswerk met zich meebrengt, heeft deze schuwheid voor onderzoekers ook te maken met de politieke situatie, zoals bijvoorbeeld bleek tijdens een bezoek aan een tippelzone waar de nacht daarvoor nog een razzia door de politie was gehouden waarbij de sekswerkers gecontroleerd werden op illegaliteit. De aanwezige Latijns-Amerikaanse sekswerkers waren hierdoor extra op hun hoede voor onbekenden en ontvingen mij aanvankelijk met een afstandelijke en sceptische houding. Veel vrouwen verkeren vanwege hun gestigmatiseerde status in een geïsoleerde positie in de samenleving. Dit wordt nog eens versterkt door de taalbarrière aangezien de meerderheid van deze groep sekswerkers voornamelijk Spaans spreekt. Naast een vluchtige ontmoeting met hun klanten en een beperkt contact met collega's, onderhouden de meeste vrouwen weinig tot geen sociale contacten met anderen buiten de prostitutie om.

In deze studie gebruik ik etnografische observaties als bronmateriaal in de vorm van mijn aantekeningen van ontmoetingen en informele gesprekken die ik met sekswerkers heb gevoerd en van veldwerkobservaties in verschillende prostitutiebuurten. Hiervoor heb ik onderzoek verricht in Nederland en in de Dominicaanse Republiek. In Nederland besloeg het veldwerk een periode van een jaar, waarin ik met grote regelmaat de prostitutiebuurten, zowel de straat- en raamprostitutie als bordelen en clubs in verschillende steden heb bezocht, waaronder Den Haag, Rotterdam, Amsterdam, Utrecht, Nijmegen en Arnhem. In de Dominicaanse Republiek heb ik gedurende een maand verscheidene prostitutiegelegenheden bezocht (bordelen, clubs en straatprostitutie) in Santo Domingo, Boca Chica, Puerta Cabezas, Sosua, Romana en San Juan Herrera. Dit stelde mij in de gelegenheid om met sekswerkers te praten en de actuele condities waarin de Dominicaanse sekswerkers in verschillende delen in het land werkzaam zijn, beter te leren kennen. Deze bezoeken verschaften mij waardevolle informatie over de desbetreffende vrouwen terwijl ze aan het werk waren en hun dagelijkse interacties met collega's, klanten en werkgevers. Daarnaast heb ik

verschillende vrouwen thuis opgezocht die, al dan niet tijdelijk, uit Europa waren teruggekeerd, nadat ze in de Europese prostitutie hadden gewerkt. In navolging van cultureel antropologe Annelies Moors beschouw ik dit etnografisch schrijven als "een middel om beelden te creëren" (Moors 1995: 20-21). Het schept de mogelijkheid om "counterimages" te creëren die tot een beter begrip van prostitutie en in het bijzonder van de leefwereld van deze groep kunnen leiden.

Naast het optekenen van levensverhalen en etnografisch veldwerk is deze studie ten slotte een weergave van de kennis en ervaring die ik de afgelopen vijftien jaar heb opgedaan in mijn werk met Latijns-Amerikaanse sekswerkers. Mijn eerste ervaringen met sekswerkers zijn terug te voeren tot 1991 toen ik na mijn studie culturele antropologie in Nicaragua ging werken. Hier ontmoette ik een vrouw die voorlichting gaf over veilige sekstechnieken, condoomgebruik en aids aan mannelijke sekswerkers, veelal jongens tussen de 18 en 25 jaar die op straat werkten. Menigmaal heb ik haar vergezeld tijdens haar nachtelijke uitstapjes naar pleinen en parken, waar de sekswerkers rondhingen op zoek naar klanten. Hun levenskracht, humor maar ook vaak schrijnende problematiek maakten zoveel indruk op me dat ik een jaar later, na mijn terugkeer naar Nederland, besloot om het werk met Latijns-Amerikaanse sekswerkers voort te zetten. Ik sloot mij aan bij *Casa Migrante*, een vrijwilligersorganisatie die ontstaan is vanuit de Rooms Katholieke parochie San Nicolás voor Spaanstalige immigranten in Amsterdam. *Casa Migrante* biedt pastorale zorg aan deze migrantengroep ongeacht geslacht, levensbeschouwing, seksuele geaardheid of migrantenstatus, zoals taallessen en sociale, juridische en psychologische ondersteuning. Samen met andere vrouwen maakte ik deel uit van de groep *Mujeres en la Prostitución* (MEP) die wekelijks de Latijns-Amerikaanse sekswerkers bezocht en *La Ultima Hora* uitdeelde, een A-viertje met Spaanstalige informatie over gezondheid en wetgeving en met adressen van advocaten en hulpverlenende instanties. Hierdoor raakte ik al snel vertrouwd met de vrouwen en het werk.

Een groot deel van de Latijns-Amerikaanse sekswerkers bleek op dat moment ervaringen te hebben met dwang en geweld binnen het werk. Afgezien van de *Stichting Tegen Vrouwenhandel*, die zich voornamelijk bezighield met vrouwen die aangifte van vrouwenhandel wilden doen, was er geen enkele organisatie die zich actief met deze vrouwen bezighield en hun belangen vertegenwoordigde. Over het algemeen meldden zij zich niet zelfstandig bij hulpverleningsinstellingen en weigerden zij aangifte bij de politie te doen uit vrees opgepakt te worden en het land uitgezet te worden of voor eventuele represaille-maatregelen van de handelaren. Bij terugkeer naar het land van herkomst wachtten de vrouwen dikwijls nieuwe problemen, omdat hun familie geen contact meer met hen wilde of omdat het ontbrak aan iedere vorm van opvang of rechtsbescherming. Evenmin konden ze in Nederland terecht bij de belangenvereniging van sekswerkers voor hulp en informatie vanwege hun specifieke situatie en de taalbarrière. Bovendien wilden ze liever niet geassocieerd worden met een organisatie die met sekswerkers werkte en gaven zij er de voorkeur aan in de anonimiteit te blijven. De meerderheid beschouwde het werk als iets tijdelijks en toonde weinig interesse om het imago van het beroep te verbeteren.

Om deze vrouwen toch te kunnen bereiken, richtten we, samen met een Colombiaanse collega, in 1993 een stichting op onder de naam *Esperanza* ('hoop' in het Spaans) ter preventie en bestrijding van vrouwenhandel. Een belangrijk onderdeel van het werk in Nederland bestond uit het signaleren van vrouwenhandel in de prostitutie en het bieden van sociaal-juridische begeleiding aan Latijns-Amerikaanse slachtoffers van vrouwenhandel. Om met deze vrouwen in contact te komen, en te blijven, legden we regelmatig bezoeken af aan verschillende prostitutiebuurten en werkplekken in het land. Indien iemand te maken had met een situatie van dwang en/of geweld en hulp wenste, bijvoorbeeld bij het vinden van onderdak of het doen van aangifte bij de politie, begeleidden we haar verder langs de verschillende instanties en met het starten van de juridische procedures. Hierdoor traden we geregeld op als vertrouwenspersoon en belangenbehartiger van de vrouwen bij verschillende overheids- en hulpverlenende instanties, zoals politie en justitie, sociale dienst en opvanghuizen.

Mijn jarenlange betrokkenheid bij deze groep sekswerkers is een belangrijke voorwaarde geweest voor het welslagen van dit onderzoek. Het werk binnen de stichting gaf mij een uniek inzicht in hun dagelijkse werk- en leefsituatie, zowel in Nederland als in Latijns-Amerika.[6] Daarnaast verschaft het mij toegang tot de onderzoeksgroep. Het veldwerk stelde mij in de gelegenheid ongestoord in de prostitutiebuurten rond te lopen en langdurig met de sekswerkers op te kunnen trekken. Hierdoor leerde ik veel vrouwen beter kennen en kon ik een vertrouwensrelatie met hen opbouwen. Dit droeg bij aan hun welwillende houding tegenover dit onderzoek en hun bereidheid om hun levensverhaal aan mij te vertellen. Bovendien leerde ik door middel van het werk ook de verschillende organisaties in Europa en de landen van herkomst in Latijns-Amerika kennen die werkzaam zijn met sekswerkers. Dit bracht vele voordelen met zich mee, zoals het verkrijgen van toegang tot de prostitutie werkplekken. Zo heb ik bijvoorbeeld altijd toestemming gekregen om de 'huiskamers'[7] op de tippelzones, de door de gemeente aangewezen zone waar straatprostitutie is toegestaan, te bezoeken. De toegang tot deze ontmoetingsruimten voor sekswerkers maakte het voor mij mogelijk hen te benaderen voor een interview.

1.3 Intersectioneel kader

De persoonlijke verhalen van de vrouwen uit dit onderzoek verschaffen inzicht in de ervaringen van Latijns-Amerikaanse sekswerkers in Europa en de manier waarop bepaalde praktijken en ideologieën hun vrouwelijk zelfbeeld beïnvloeden. De verkregen inzichten leveren een bijdrage aan de ontwikkeling van het denken over prostitutie en vrouwelijke identiteitsvorming. Hiertoe moeten de verhalen wel eerst geordend en geanalyseerd worden, immers: "... experiences alone cannot provide foundations for knowledge. The key is in how they are interpreted" (Grant 1993: 110). Om de dagelijkse realiteit en identiteitsvorming van Latijns-Amerikaanse sekswer-

kers in de Europese seksindustrie te interpreteren is een analyse nodig die uitgaat van gender als analytisch concept. Het sekseverschil is van bepalende invloed op de positie die sekswerkers innemen binnen deze voornamelijk door mannen bestuurde en beheerde sector van de economie. Traditioneel gezien wordt prostitutie in Europa door vrouwen uitgevoerd. Tot op heden bestaat veruit de meerderheid van de sekswerkers uit vrouwen die tegemoet komen aan de seksuele verlangens, behoeften en fantasieën van mannelijke klanten. Dit maakt dat het gebruikmaken van de diensten van een sekswerker als een privilege van mannen wordt beschouwd. Het straatbeeld in de rosse buurten wordt dan ook, op een handjevol vrouwelijke toeristen na dat onwennig langs de ramen schuift en hier en daar voorzichtig een blik naar binnen werpt, hoofdzakelijk door mannen bepaald. Hoezeer prostitutie een mannenaangelegenheid is, realiseerde ik mij tijdens een bezoek aan een prostitutiebuurt met raambordelen waar ik op zoek was naar een Dominicaanse vrouw met wie ik de vorige dag een afspraak had gemaakt voor een interview:

> Wanneer ik bij haar raam aankom, zie ik een onbekende vrouw zitten. Bij de ramen ernaast zijn de gordijnen dicht. Even twijfel ik of ik me niet vergist heb in het raam en loop terug naar het begin van de straat. Al zoekend van raam naar raam probeer ik zo min mogelijk op te vallen, wat haast onmogelijk is want ik ben de enige vrouw die in deze buurt niet achter het raam staat afgezien van een oudere vrouw die met een spons en een emmer met sop een van de ramen aan het schoonmaken is. Voor de rest zie ik alleen maar mannen lopen. Van de zenuwen begin ik nu zachtjes te fluiten en probeer zo relaxed mogelijk over te komen. Het is inmiddels duidelijk dat ik naar iemand op zoek ben. Ineens hoor ik een mannenstem: "Wát? Aan 't fluiten? Er valt hier niks te fluiten!" Ik loop rustig door en moet een beetje grinniken om zijn opmerking. Pas later dringt 't tot me door hoe opmerkelijk en veelzeggend zijn commentaar eigenlijk is. Hoezo zou er hier niks te fluiten zijn? Is het alleen maar kommer en kwel in deze business? Mag hier niemand vrolijk zijn? En hoezo zou *deze* man dat bepalen? Ik voel me plotseling erg ongemakkelijk worden en besluit een ommetje te maken. Als ik even later terugkom, is 't gordijn open van het raam ernaast. De vrouw herkent me en zwaait direct de deur open. Eenmaal binnen slaak ik een zucht van opluchting.[8]

De sfeer die deze buurt tijdens mijn bezoek uitademde, ervoer ik op dat moment als onprettig en confronteerde mij met mijn status als buitenstaander. De rondlopende mannelijke klanten reageerden enigszins verbaasd op mijn aanwezigheid en mijn onderzoekende blik naar de vrouwen achter de ramen. Mijn aanwezigheid als vrouw tussen de onrustig heen en weer lopende mannelijke klanten viel op, evenals mijn afwijkende, quasi-nonchalante gedrag. Het botste met de sekse en gedragscodes van de andere bezoekers en werd door hen niet echt op prijs gesteld.

Naast het straatbeeld in een willekeurige raamprostitutiezone worden ook veel andere uitgaansgelegenheden in de seksindustrie voornamelijk door mannen bezocht, zoals een willekeurige *peepshow*, een ronddraaiend tableau waarop een dame zich verleidelijk beweegt en uitkleedt onder het oog van het publiek. Dit geldt ook voor de vele bordelen en clubs waar vrouwelijke gasten niet eens worden binnengelaten, tenzij ze gezondheidsvoorlichtster, politieagent of belastingambtenaar is. Over het algemeen blijven de deuren gesloten voor vrouwen die niet als prostituee werkzaam zijn en is het voor hen slechts gissen wat zich precies hierachter afspeelt.

De sekse-identiteit is een cruciaal element in de analyse van de verschillende posities die vrouwen en mannen in de Europese seksindustrie innemen en de sociale processen die aan deze positionering ten grondslag liggen. Ik gebruik gender hierbij als een as waarlangs machtsrelaties en sociale ongelijkheid tussen de seksen worden ge(re)produceerd. Vanuit een genderperspectief kan de werking van ideologieën die seksisme en racisme en de noties van vrouwelijkheid en mannelijkheid die zij voortbrengen, inzichtelijk worden gemaakt. Gender zal ik hierbij theoretiseren op sociaal-cultureel en symbolisch niveau en relateren aan de geografische plaats waar de sekswerkers zich bevinden. Zoals Montoya, Frazier en Hurtig argumenteren in de introductie van *Gender's Place* (2002) is er sprake van een directe interactie tussen gender, locatie en macht. In de analyse van gender en identiteitsvorming kan de notie van 'plaats' een bruikbaar conceptueel middel zijn om inzicht te verschaffen in de culturele, sociale en historische specificiteit waarin genderideologie en vrouwbeelden tot stand komen. Met name bij deze groep sekswerkers die een dynamisch migratiepatroon vertonen, is de veranderlijkheid en culturele specificiteit van lokale praktijken en betekenissen van belang voor hun identiteitsvorming.

Het gebruik van alleen gender als analytisch concept is echter niet toereikend om de ervaringen van deze groep migrantensekswerkers te begrijpen en te analyseren, aangezien deze tegelijkertijd nauw gerelateerd zijn aan andere machtsrelaties. Naast man-vrouwrelaties worden de machtsongelijkheden in prostitutie ook op basis van andere analysecategorieën bepaald, zoals klasse en migrantenstatus. Indien men de prostitutie van Latijns-Amerikaanse sekswerkers in Europa voornamelijk ziet in relatie tot genderonderdrukking, negeert men de etnische, geopolitieke en klassendimensies van het onderwerp. Zo is het bijvoorbeeld van belang om te achterhalen waarom vrouwen met een bepaalde etniciteit en afkomstig uit bepaalde economische lagen van de samenleving de grootste groep vormen van alle immigranten die in de Europese seksindustrie werkzaam zijn. De risico's die zij lopen slachtoffer te worden van uitbuiting en misbruik door criminele organisaties, klanten of politie zijn niet alleen een gevolg van het feit dat ze vrouw zijn, maar ook van hun illegale migrantenstatus in het 'Fort Europa' en hun zwakke economische situatie. Wanneer we vanuit dit perspectief opnieuw terugkijken naar het verhaal van Aydé uit het introductiehoofdstuk tijdens haar aangifte van lichamelijk geweld door haar Nederlandse partner op het politiebureau, wordt duidelijk hoe vrouwen met een bepaalde nationaliteit onderwerp worden gemaakt van processen van uitsluiting en discriminatie. Om te illustreren hoe de ervaringen van Aydé worden gevormd als gevolg van de verschillende dimensies van haar identiteit wil ik nog een keer stil staan bij haar case.

1.4 Aydé II

Wanneer Aydé samen met haar twee kinderen door haar man op straat wordt gezet kan ze nergens heen. Als niet-EU-migrant is haar verblijfsvergunning afhankelijk van de relatie die ze met haar Nederlandse partner heeft. Ze beschikt niet over een zelfstandige verblijfsstatus, omdat ze nog geen drie jaar met hem getrouwd is. Hierdoor komt haar toekomst in Nederland op losse schroeven te staan. Ze kan evenmin terugvallen op de steun van haar familie in Colombia, waardoor ze genoodzaakt is om met haar zoon onder te duiken bij kennissen. Uit angst voor deportatie durft ze aanvankelijk niet naar de politie te gaan om aangifte te doen. Bovendien spreekt ze nauwelijks Nederlands of Engels, waardoor ze afhankelijk is van iemand die voor haar kan vertalen. Door de taalbarrière, haar illegale status en onbekendheid met haar rechten, de regelgeving en opvangmogelijkheden in Nederland is het moeilijk voor haar om zelf de weg naar een opvanghuis te vinden. Slechts met grote moeite is het uiteindelijk gelukt om voor Aydé een opvangplek te regelen in een opvanghuis voor slachtoffers van geweld, vanwege haar afhankelijke verblijfstatus, haar prostitutieverleden en het gebrek aan reguliere inkomsten uit een legale baan.

Bij haar komst op het politiebureau enige dagen later wordt Aydé met grote argwaan bejegend. Op het moment dat zij bescherming en rechtsbijstand van de overheid zoekt, twijfelt de agent in eerste instantie aan haar integriteit. In plaats van haar als een slachtoffer van een geweldsdelict te behandelen, worden haar verhaal en beweegredenen gewantrouwd. Bovendien verzaakt hij zijn plicht na te gaan of zij misschien een slachtoffer is van mensenhandel. De agent beschouwt haar in eerste instantie als ongewenste vreemdeling en verdenkt haar ervan dat ze een schijnhuwelijk is aangegaan en nu, met de komst van haar kinderen naar Nederland, een reden zoekt om van hem te scheiden. Uit de manier waarop hij haar behandelt (door haar in eerste instantie te negeren en het woord tot de tolk te richten in plaats van tot haar) en haar haast vijandig tegemoet treedt, spreekt achterdocht als gevolg van een bevooroordeelde mening die hij over haar heeft (namelijk dat ze misbruik maakt van bestaande wetgeving). Door haar privacy niet te respecteren en haar zoon ongevraagd binnen te halen, ondermijnt de agent bovendien haar gezag en geloofwaardigheid als ouder tegenover haar zoon.

In het geval van Aydé hebben we te maken met een gewelddadige partner die haar al geruime tijd mishandelt. Tegelijkertijd ondervindt zij als migrant met een afhankelijke verblijfstitel de gevolgen van een anti-immigratie beleid waardoor zij als 'illegaal' van vrijwel alle overheidsvoorzieningen wordt uitgesloten. Dit plaatst migrantenvrouwen die slachtoffer zijn van huiselijk geweld in de positie dat ze moeten kiezen tussen minstens drie jaar volhouden en serieus letsel oplopen of weglopen met risico op uitzetting. Aydé's ervaringen op het politiebureau zijn daarom niet alleen te verklaren vanuit een genderperspectief, maar moeten tegelijkertijd geanalyseerd worden in relatie tot haar migrantenstatus. Naast het feit dat zij een vrouw is die door haar man wordt mishandeld, laat dit voorbeeld zien hoe haar positie in Nederland wordt bepaald door een restrictief vreemdelingenbeleid, waardoor zij als

migrant zonder onafhankelijke verblijfsstatus en met een achtergrond van armoede een kwetsbare positie inneemt.

Feministische academici, zoals Smith (1998), Crenshaw (1991, 1997), Anthias and Yuval Davis (1992, 1983), wijzen erop dat gender als analytisch concept niet los is te zien van andere analysecategorieën, zoals etniciteit, nationaliteit en klasse. Aan de hand van een onderzoek naar de ervaringen van huiselijk geweld van Afro-Amerikaanse vrouwen in de Verenigde Staten illustreert de feministe en juriste Kimberlé Crenshaw hoe geweldservaringen van deze 'vrouwen van kleur' het resultaat zijn van met elkaar samenhangende patronen van onderdrukking, waaronder racisme en seksisme, die gelijktijdig werkzaam zijn en dus ook als zodanig in hun samenhang geanalyseerd moeten worden (Crenshaw 1997). Deze benadering vraagt om een analyse van maatschappelijke machts- en privilegesystemen die ongelijkheid creëren en de positie van deze vrouwen in de samenleving bepalen. Zonder een lens die inzoomt op deze interactieve aard van meervoudige onderdrukking, hebben wij een beperkt begrip van wat seksisme, racisme en nationalisme in werkelijk betekenen, stelt Crenshaw.

Met name bij de analyse van identiteit kan deze intersectionale benadering interessante inzichten opleveren. Dit perspectief toont aan hoe de verschillende dimensies van de identiteit van deze immigranten, zoals klasse, gender en etniciteit, aan elkaar gerelateerd zijn en een rol spelen in de tot standkoming van de specifieke situatie waarin 'vrouwen van kleur' leven. Crenshaw spreekt in dit verband van "compound discrimination" (Crenshaw 2003: 46). De veelzijdige dimensies van hun identiteit als gevolg van bepaalde intersecties spreken simplistische verklaringen van identiteit als een óf-óf kwestie tegen.[9] Crenshaw gebruikt intersectionaliteit als middel om de structurele en dynamische aspecten van deze veelzijdige discriminatie te kunnen omvatten en aan te tonen hoe discriminatie wordt gestructureerd in de samenleving als gevolg van verschillende processen van ongelijkheid en hoe dit vervolgens doorwerkt in het dagelijks leven van de vrouwen.[10] "Rather than settling for top-down analytical strategies, we need to listen to ground-level experts - the marginalized women themselves - and examine *their* experience and actual conditions, exploring how these reflect overlapping systems of discrimination." (Crenshaw 2003: 56)

In dit onderzoek naar Latijns-Amerikaanse sekswerkers in Europa problematiseer ik de tendens om prostitutie voornamelijk als een genderissue te beschouwen door de verwevenheid van de verschillende subjectposities van mijn interviewees in kaart te brengen. De traditionele verklaringsmodellen voor prostitutie blijken ontoereikend te zijn om de met elkaar samenhangende ideologieën te behandelen. Door de toepassing van een intersectionele benadering van deze groep sekswerkers, tracht ik tot een verbreding en verdieping van de theorievorming over prostitutie te komen. Aan de hand van hun levensverhalen illustreer ik hoe bepaalde categorieën van verschil op soms zeer complexe en tegenstrijdige manieren aan elkaar gerelateerd zijn. De verhalen tonen de gelaagdheid aan van de implicaties van specifieke intersecties die ongelijkheid op dagelijks niveau structureren en laten zien hoe hun ervaringen worden gevormd door een samenspel van machtssystemen die gebaseerd zijn op verschillen in gender, klasse, etniciteit en burgerschap. De context bepaalt welke catego-

rieën relevant zijn. Alhoewel de connecties tussen deze categorieën binnen de context van prostitutie nog weinig onderzocht zijn, vormen ze mijns inziens een voorwaarde om de dagelijkse werkelijkheid van migrantensekswerkers te kunnen begrijpen en te analyseren.

Deze analytische benadering, oftewel het benadrukken van de gelijktijdige werking van verschillende vormen van discriminatie, zien we eveneens terug in andere studies naar immigranten met grensoverschrijdende identiteiten, zoals de *Chicanas*[11] in de Verenigde Staten (Acosta-Belén and Bose 2003, 2001, Anzaldúa 1999, 1990, Crenshaw 1997, 2003, Collins 1990, Moraga & Anzaldúa 1981).[12] De Chicana-theorie, die in de jaren tachtig ontstaat als een reactie op het etnocentrisme van westers feminisme en het seksisme van door mannen gedomineerde zwarte/Chicana-cultuur, geeft uitdrukking aan de veelzijdige ervaringen van migratie, racisme en seksisme waarmee Chicanas worden geconfronteerd. Deze vrouwen van Mexicaanse afkomst die geboren zijn en/of opgegroeid zijn in de Verenigde Staten, delen ervaringen als leden van verschillende individuele nationaliteiten en als gevolg van hun identiteit als 'Latinas' die in de Verenigde Staten wonen.[13]

In 1987 beschrijft Chicana en cultureel antropologe Gloria Anzaldúa in haar boek *Borderlands/La Frontera* de levens van de vele mestiezen, zoals zijzelf, die opgegroeid zijn tussen twee culturen: de Mexicaanse cultuur en de Anglo-Amerikaanse cultuur van de Verenigde Staten (Anzaldúa 1987). De veelal illegale Mexicaanse vluchtelingen die in het grensgebied tussen Mexico en de Verenigde Staten leven, zijn werkzaam op de laagste niveaus van bepaalde sectoren van de economie, zoals de *maquiladoras* die in de informele kledingindustrie werken in de vrije handelszones, de computerindustrie of de huishoudelijke sector. Anzaldúa's theoretisering van het concept *borderlands* verschaft een interessant inzicht in de condities waarin deze Latijns-Amerikaanse immigranten leven en de overlevingstactieken die zij toepassen. Het begrip 'borderlands' verwijst hier naar de grens tussen Mexico en de Verenigde Staten die, zo maakt Anzaldúa duidelijk, zowel echt is als verbeeld. Het is een geopolitieke grens die beide naties van elkaar scheidt. Tegelijkertijd kan het ook als een metafoor worden gebruikt voor de psychologische, seksuele, spirituele, culturele, klasse en geracialiseerde grenzen die deze migrantenvrouwen overschrijden.

Ook in Europa zien we een toenemend aantal studies ontstaan naar de gevolgen van de meervoudige intersecties van gender, klasse, etniciteit en burgerschapstatus op de positie van immigranten. Een voorbeeld hiervan zijn de studies naar de positie van jonge moslimvrouwen op de Europese arbeidsmarkt en de beperkingen die zij ondervinden als gevolg van de restrictieve immigratiewetgeving (Lutz 1997, 1994, Brah 1996). Wanneer we kijken naar Latijns-Amerikaanse sekswerkers in Europa, treffen we een overeenkomstige situatie aan. Net als bij de Chicanas in de Verenigde Staten en de Aziatische immigrantenvrouwen in Groot-Brittanië is de positie van de vrouwen uit dit onderzoek op de prostitutiemarkt etnisch gecategoriseerd en nemen zij een andere plaats in ten opzichte van de witte, Nederlandse sekswerkers. In navolging van de Chicana-schrijfsters en andere feministische theoretici, zoals Kamala Kempadoo en Philomena Essed, gebruik ik hier eveneens de term 'vrouwen van

kleur' (Kempadoo 2001, Essed 1994). Als reactie op hun ondergeschikte positie en uitsluiting door de witte middenklasse in de Noord-Amerikaanse samenleving werd door de Chicanas de term 'vrouwen van kleur' geïntroduceerd als een manier om uiting te geven aan een gezamenlijke strijd (Acosta-Belén and Bose 2001). In dit onderzoek wil ik met deze omschrijving ten eerste wijzen op het belang van de racialisering of etnicering van de internationale seksindustrie. Ten tweede is het een term die veel vrouwen in dit onderzoek zelf ook hanteren *('mujeres de color'*) als ze naar zichzelf verwijzen. Alhoewel deze term tegelijkertijd ook problematisch is vanwege de homogeniserende tendens waardoor bepaalde nationaliteiten, zoals witte Oost-Europese en Russische vrouwen, onzichtbaar worden en vanwege het gevaar te vervallen in essentialisme, geeft die uitdrukking aan de ervaringen van Latijns-Amerikaanse sekswerkers en de specifieke positie die zij als gevolg van hun huidskleur en etniciteit in de Europese samenleving innemen.

Etniciteit verbind ik hier aan het idee van afkomst en gemeenschappelijke oorsprong (Verkuyten 1999). De term 'etniciteit' beschouw ik als een sociale constructie die betrekking heeft op de persoonlijke, sociale en symbolische betekenissen die worden gegeven en toegekend aan de 'raciale' en etnische verschillen tussen mensen (Wekker & Lutz 2001, Verkuyten 1999, Hall 1991). In dit onderzoek kijk ik vooral naar de manier waarop betekenissen van etniciteit vorm krijgen tijdens het werk. In interactie met hun klanten worden de vrouwen geconfronteerd met ideologische constructies van etnisch specifieke vrouwelijkheid en seksualiteit. De ideeën die bepaalde klanten hebben over 'vrouwen van kleur' en hun seksualiteit, bevatten veelal noties van culturele inferioriteit en zijn gebaseerd op seksistische en racistische vooroordelen, zoals we in hoofdstuk vijf zullen zien. Naast de verbeelding van 'kleur' in de prostitutie gaat het mij tevens om processen van in- en uitsluiting van immigranten door gebrek aan Europees burgerschap. Onder burgerschap versta ik de rechten die het individu geniet dankzij het feit dat hij of zij tot een nationale gemeenschap behoort, waarbij ik mij hier in het bijzonder richt op het 'Europese Unie burgerschap' (Martiniello 2000: 343). Veel vrouwen uit mijn onderzoeksgroep bezitten niet de nationaliteit van een van de Europese lidstaten. Hierdoor worden zij uitgesloten van het Europese burgerschap en de bijbehorende sociale, economische en culturele rechten, zoals het recht op arbeid, sociale zekerheid en onderwijs. Evenmin kunnen zij aanspraak maken op bepaalde voorzieningen, zoals gezondheids-, arbeids- en woonvoorzieningen en langdurige opvangmogelijkheden. Deze status beperkt aanzienlijk hun mogelijkheden en plaatst hen in een langdurige staat van afhankelijkheid, zoals het voorbeeld van Aydé laat zien.

1.5 Het spel met de waarheid

Terwijl *oral historians* en andere onderzoekers die met levensverhalen werken, de subjectieve dimensie van orale bronnen als "een teken van kracht, een essen-

tiële aanwijzing voor een veranderend bewustzijn, in plaats van een intrinsieke zwakte" beschouwen, roept dit subjectieve bronmateriaal voor anderen juist vragen op over de betrouwbaarheid van de bronnen (Leydesdorff, Passerini and Thompson 1996: 6). Gedurende mijn onderzoek werd ik opvallend vaak geconfronteerd met de vraag hoe ik wist of de vrouwen wel de waarheid tegen mij spraken? Een interessante vraag die in feite bij ieder onderzoek waarin persoonlijke verhalen als primair bronmateriaal worden gebruikt, van toepassing is. Volgens oral historian Alessandro Portelli kan men in de *oral history* niet spreken van 'onjuiste' orale bronnen. De diversiteit van orale geschiedenis schuilt juist in het feit dat 'onjuiste' beweringen nog steeds psychologisch 'waar' kunnen zijn. In levensverhalen geven mensen niet altijd de geschiedenis of ervaring weer zoals die zich voltrokken heeft. Ze kunnen dingen verdraaien, onderdrukken of bewust of onbewust weglaten. Deze waarheid is even belangrijk als feitelijke, betrouwbare verslagen (Portelli 1992: 51).

De 'leugen', of het verdraaien of verzwijgen van de werkelijkheid, is vooral bij deze groep interessant, aangezien sekswerkers een zeer gestigmatiseerde groep in de samenleving vormen. In het geval van prostitutie is het stigma gerelateerd aan het sekswerk en een 'losbandig' gedrag en levensstijl die als 'immoreel' worden beschouwd. Indien het bekend wordt bij familie en vrienden kan dit stigma zelfs levenslang worden. Ook al zijn ze gestopt met het werk, toch dragen ze een verleden met zich mee dat in de ogen van veel mensen verwerpelijk en zondig is. Het leven met dit stigma, en de schaamte en de angst voor afwijzing die hier mee gepaard gaan, kan een belangrijke reden voor de sekswerkers zijn om te verzwijgen dat ze in de prostitutie werken of hebben gewerkt. Velen geven er dan ook de voorkeur aan in de anonimiteit te blijven en hun werk geheim te houden. Het komt geregeld voor dat sekswerkers in een ander land of in een andere plaats werken dan zij wonen.[14] Zij leiden een dubbelleven waarin ze hun gestigmatiseerde leven zoveel mogelijk geheim houden voor familie, vrienden en kennissen en in relatie tot officiële instanties, zoals de politie, het arbeidsbureau of een bank.

Hetzelfde is waarneembaar bij mijn onderzoeksgroep. De meeste vrouwen leiden een dubbelleven en dragen hun werk in Europa als geheim met zich mee. Het verdraaien of verzwijgen van bepaalde zaken uit hun leven vormt een belangrijk onderdeel van hun zelfpresentaties. Uit schaamte en angst dat ze bij terugkeer worden afgewezen, houden veel vrouwen noodgedwongen de exacte aard van hun werk geheim tegenover hun kinderen en familie. In veel gevallen vertellen ze dat ze in een hotel als receptioniste of als serveerster in een restaurant werken. Ditzelfde gebeurt ook als ze in Europa zijn. De vrouwen zijn extra voorzichtig met het verschaffen van persoonlijke informatie over hun naam, leeftijd, woonplaats, familie, nationale identiteit of immigratiestatus. Niet zelden wordt er in contact met douanepersoneel, politie, bordeeleigenaren of hulpverleners gelogen over hun persoonlijke gegevens of situatie. Ook in contact met andere Latijns-Amerikanen houden ze hun werk verborgen ter voorkoming dat ze worden afgewezen, dat er geroddeld wordt of dat informatie wordt doorgespeeld naar de familie thuis. Hier komt het 'liegen' of verdraaien van feiten veelal voort uit voorzorgsmaatregelen en wantrouwen. Indien de vrouw niet in het bezit is van een legale verblijfsstatus, levert dit een dubbel motief op om te zwij-

gen over haar persoonlijke situatie uit angst om door de vreemdelingenpolitie opgepakt te worden en het land uit te worden gezet.

Het verdraaien of achterhouden van persoonlijke informatie speelt ook in het contact met de klanten een belangrijke rol. In het werk is het praten over privé-zaken niet altijd wenselijk om te voorkomen dat klanten buiten het werk om de vrouwen lastig vallen. Het 'liegen' hierover kan voor door de sekswerker een belangrijke manier zijn om afstand van de prostitutie te nemen en het werk gescheiden te houden van het privé-leven. De meeste migrantensekswerkers gebruiken bijvoorbeeld tijdens hun werk een pseudoniem of artiestennaam in plaats van hun echte naam en zijn heel voorzichtig in het verstrekken van informatie over persoonlijke zaken, zoals over het land waar ze vandaan komen, hoe ze naar Europa zijn gereisd en hoe ze in de prostitutie zijn beland. Hiertoe veranderen zij informatie over hun persoonlijk leven en identiteitskwesties, zoals leeftijd, sekse, huwelijksstatus, familie- en vriendschapsbanden. In dit geval neemt 'de leugen' meer de vorm aan van een spel dat in het contact met de klant wordt gespeeld, waarin de sekswerker bepaalde vragen uit de weg gaan of beantwoordt met onjuiste of verdraaide informatie. De 'leugen' maakt dan een onderdeel uit van een culturele en seksuele *performance* in het verleidingsproces met de klant, zoals het veinzen van bepaalde emoties, zeggen dat je hem héél speciaal vindt en dat hij de enige klant is met wie je zo intiem bent.

De 'leugen' of het verzwijgen of verhullen van bepaalde zaken, beïnvloedt ook de dynamiek en het interactieve proces tussen de onderzoeker en de interviewee. Tijdens het onderzoek werd ik hiermee op verschillende manieren geconfronteerd. Een duidelijk voorbeeld hiervan is het interview met Ana, een sekswerker van 49 jaar afkomstig uit de Dominicaanse Republiek. Onze ontmoeting in de peeskamer en het gesprek dat hierop volgde, kwam tot stand in een ingewikkeld spel van 'waar' en 'onwaar' en 'openheid' en 'geslotenheid'. Het interview met Ana laat zien op welke manier 'liegen' een belangrijke manier kan zijn om iemands identiteit vorm te geven, bijvoorbeeld iemands sekse-identiteit. In tegenstelling tot datgene waar de onderzoeker, geteisterd door de drang naar het achterhalen van 'de waarheid', naar op zoek is, geeft zij haar *eigen* presentatie van zichzelf zoals zij *zelf* wil dat ze gezien wordt. Dit maakt het liegen tot een interessante vorm van agency van sekswerkers. De analyse van de context waarin het verhaal wordt verteld verschaft inzicht in de rol die 'de leugen' kan spelen in de zelfpresentatie van de vrouw. De leugen, zoals cultureel antropologe Lorraine Nencel in haar studie naar prostituees in Lima, treffend weergeeft, is "the most intentional performance of the prostitute" (Nencel 2001: 88).

1.6 Ana

Nog voordat ik met Ana kennismaakte, was ik door Jolanda, mijn sleutelinformant die de Latijns-Amerikaanse sekswerkers in deze stad goed kende, al geïnformeerd dat Ana voorheen een man was. Met deze informatie die ik voorlopig voor

waar aanneem, bezoek ik Ana de volgende dag voor een interview. Als ik het gangetje naar haar raam inloop, staan er wat ronddrentelende mannen zenuwachtig te lachen voor haar openstaande deur. Ik durf niet zo goed aan te kloppen en besluit even te wachten tot ze doorgelopen zijn, maar Ana blijkt me al gezien te hebben en roept me enthousiast naar binnen. We begroeten elkaar en ze nodigt me uit om tegenover haar plaats te nemen op het bed. Terwijl ze tegenover me in kleermakerszit gaat zitten steekt ze een sigaret op. De mannen komen nu dicht tegen het raam staan en kijken nieuwsgierig naar binnen wat ik daar uitspook. Aangezien ik me nu erg ongemakkelijk voel door al die starende blikken die op ons gericht zijn en niet goed de cassetterecorder uit mijn tas durf te halen, vraag ik haar of de gordijnen dicht mogen. Ze trekt direct het rode fluwelen gordijn dicht en zegt lachend tegen de inmiddels verbouwereerde klanten: *"Deze is voor mij!"*

Een klein schemerlampje boven de wastafel verlicht de peeskamer van hooguit twee bij anderhalve meter. In een hoek staat een koelkastje, daarnaast een kleine stellage met een koffieapparaat, wat bestek en kopjes. In een andere hoek liggen wat kleren en schoenen. Ana werkt als S/M meesteres. Boven haar hoofd hangen aan de muur allerlei lederen S/M attributen, waaronder zweepjes van verschillende afmetingen, tepelklemmen, een zwart leren jurkje, een pruik, een recht vooruitstekende kunstpenis aan een zwart leren tuigje dat je om de heupen vast moet binden. Ik vraag me af hoe zij het voor elkaar krijgt om in zo'n kleine ruimte al die spullen aan te trekken en hoe de klanten hier hun seksuele fantasieën kunnen uitleven. Zolang de gordijnen open zijn, kan iedereen haar voortdurend zien. Zolang de gordijnen open zijn, wordt ze constant aangestaard en vertoont zij zich aan de voorbijlopende mannen. Terwijl ik haar uitleg wat de reden van mijn bezoek is, gaat ze met opgetrokken knieën op bed zitten en bekijkt zij zichzelf onophoudelijk in de grote spiegel die aan de muur hangt. Langzamerhand richt ze haar aandacht tot mij. Ik kijk nu recht in haar strakke blik. Ze heeft twee donkere, zwart omlijnde ogen, zwart geverfde lippen en een pruik op van lang zwart haar met een lage scheiding aan één kant.

Nu ik eenmaal tegenover haar zit, speelt de vraag of ze nu een man of een vrouw is voortdurend door mijn hoofd. Het valt me op dat ze zich zowel in haar fysieke verschijning als in haar verhaal identificeert met een vrouw en consequent de vrouwelijke grammaticale uitgang in het Spaans gebruikt. Echter, haar grote, brede lichaam en handen, haar adamsappel en de brede trekken in haar gezicht verwijzen naar een verleden als man. Toch betreft het hier slechts een vermoeden. Aan het eind van het gesprek verzamel ik al mijn moed bij elkaar en besluit het haar rechtstreeks te vragen: "*Maar jij bent toch van sekse veranderd, of niet?"* vraag ik voorzichtig. *"Wat?"* antwoordt ze me nu verbaasd. Voorzichtig herhaal ik mijn vraag en vraag me tegelijkertijd af waarom ik dit eigenlijk wil weten. Is het werkelijk zo belangrijk voor mij om te weten of ze voorheen biologisch een man was? En zo ja, hoe moet ik haar dan categoriseren in mijn onderzoek? Ana verheft nu haar stem en ontkent verontwaardigd dat ze vroeger een man is geweest: *"Ik zei je toch dat ik zes kinderen heb? Hoe zou ik die dan moeten hebben krijgen?!"* Ik voel me heel ongemakkelijk worden en bied mijn verontschuldigingen aan. Snel leg ik haar uit dat ik die indruk had gekregen vanwege haar uitstekende adamsappel en brede schouders. Ondanks het feit dat

ik haar nog steeds niet echt geloof, probeer ik snel een andere draai aan het gesprek te geven door haar door te vragen over haar gezinsleven in Spanje.

De ontmoeting met Ana was voor mij een opmerkelijke ervaring. Zowel het verhaal zelf als de situatie waarin het verhaal tot stand kwam werd beheerst door een sfeer van illusie, schaamte en wederzijdse nieuwsgierigheid. Terwijl Ana zich dagelijks zonder problemen gemiddeld twaalf uur per dag als vrouw vertoont aan de voorbijgangers die haar ongegeneerd gadeslaan, werd ik tijdens het interview geconfronteerd met mijn eigen schaamte. Naarmate het gesprek vorderde, ontvouwde er zich tussen ons een interessant machtsspel rondom de waarheid. Ana bevindt zich op haar eigen, vertrouwde terrein. Bovendien is zij als S/M sekswerker als geen ander gewend aan de machtsdynamiek die zich tussen haar en haar klanten ontwikkelt. Door de informatie die ik van tevoren ontvangen had uit een, naar ik aannam, betrouwbare bron, groeide bij mij het vermoeden dat zij haar vroegere sekse-identiteit tegenover mij wilde verzwijgen. Gedurende onze ontmoeting hulde zij zich in een waas van nevel rondom haar persoon, waardoor mijn nieuwsgierigheid alleen maar meer toenam. De vraag of zij de waarheid sprak liet mij echter niet meer los. Uiteindelijk koos ik voor de confrontatie door er rechtstreeks naar te vragen, waardoor ik haar ongemakkelijk liet voelen en haar misschien zelfs beledigde. Het checken van de informatie bij haar leverde een onthutste en enigszins geïrriteerde reactie van haar kant op, waardoor het gesprek voor enige momenten stokte. Uit haar defensieve toon en lichaamstaal maakte ik op dat dit beslist de verkeerde vraag was.[15]

Door middel van haar felle ontkenning claimt Ana haar sekse-identiteit tegenover mij, hetgeen als een stap in haar transformatieproces zou kunnen worden opgevat. Cultureel antropologe Mieke de Waal laat in haar onderzoek naar transseksuelen en travestieten in Nederland zien hoe het liegen over iemands afwijkende en gestigmatiseerde identiteit als een belangrijke fase kan worden beschouwd in een bewustwordingsproces dat uiteindelijk kan resulteren in een volledige acceptatie van deze nieuwe identiteit naar de buitenwereld (De Waal 1982). Iedere interactie met een ander biedt de mogelijkheid om de 'nieuwe' vrouwelijke identiteit op een zo geloofwaardige manier aan de buitenwereld te presenteren en kan als een test worden opgevat om te kijken of ze hier wel of niet in slaagt.

Uit het verhaal dat Ana aan mij vertelt over haar verleden blijkt een overduidelijke identificatie met een vrouwelijke identiteit. De 'feitelijke' informatie over haar sekse identiteit zal ik nooit kunnen achterhalen. Mijn taak als onderzoeker is om onduidelijkheden in het verhaal aan te geven en daarvoor een verklaring trachten te geven. Het blijft immers een interessante vraag wat er achter 'het liegen' schuil kan gaan en wat de beweegredenen hiervoor kunnen zijn: "... the most precious information may lie in what the informants *hide*, and in the fact that they *do* hide it, rather than in what they *tell"*, stelt Portelli (Portelli 1998: 69). 'De leugen' kan als een vorm van communicatie worden gezien waarachter een hele levensgeschiedenis schuilgaat. Het uitzoeken wat de redenen kunnen zijn om bepaalde aspecten uit haar verleden of van haar oude identiteit te verzwijgen of veranderen, kan dit spel met de waarheid juist zeer betekenisvol maken en inzicht verschaffen in de persoonlijke, sociale en culturele aspecten van iemands leven.

In epistemologische zin werpt de ontmoeting met Ana interessante vragen op, onder meer over de betekenis van 'waarheid' in de context van onderzoek naar prostitutie. In het voorbeeld van Ana gaat het niet om de feitelijke werkelijkheid, maar de waarheid van het moment. Hoe kan immers achterhaald worden of Ana mij een andere realiteit voorspiegelt dan de feitelijk werkelijkheid die ik op dat moment waarneem? In hoeverre kan gesteld worden dat Ana 'liegt' over haar sekse-identiteit? En zo ja, met welke bedoeling wil zij mij als onderzoeker om de tuin te leiden? In hoeverre is de leugen een waarheid waar zij zelf in gelooft? Aangenomen dat zij inderdaad transgender is, weerspiegelt haar 'leugen' datgene wat ze niet is, of was, maar wat ze graag zou willen zijn. Zoals we zullen zien in hoofdstuk vijf zijn sekswerkers *performers* bij uitstek. Het sekswerk bestaat voor een groot deel uit het creëren van een illusie in het contact met klanten. Het veinzen van een bepaalde emotie of identiteit vormt een belangrijk onderdeel van het werk. Dit is misschien nog wel het duidelijkst bij de transgenders die naast de illusie van intimiteit of liefde, de illusie van de andere sekse weten te creëren.

De waarheid in wetenschappelijke zin is vaak eng gedefinieerd en berust op generalisaties die slechts opgaan voor een klein deel van een complexe werkelijkheid en bepaalde ervaringen uitsluit (Personal Narrative Group 1989). Om deze reden kan men in de analyse van levensverhalen beter spreken van verschillende waarheden die naast elkaar kunnen bestaan, zoals het voorbeeld van Ana laat zien. Een eerste waarheid is gebaseerd op informatie die ik van een sleutelinformant had ontvangen voordat ik Ana voor het eerst ontmoette. Ten tweede is er de waarheid van mijn eigen perceptie van Ana die mij eveneens doet vermoeden dat zij voorheen een man is geweest als gevolg van haar brede postuur en adamsappel. Ten derde is er de waarheid van haar eigen ervaring van haar sekse-identiteit en tot slot is er de waarheid van de manier waarop zij zich presenteerde tijdens ons gesprek.

Om de geldigheid van de onderzoeksgegevens vast te stellen, en hiermee de juistheid van de interpretatie, heb ik tijdens het onderzoek een drietal criteria gehanteerd. Allereerst heb ik getracht om vóór het interview een vertrouwensrelatie met de vrouwen op te bouwen waardoor de afstand tussen onderzoeker en interviewee zoveel mogelijk werd verkleind. Deze vertrouwensrelatie was bijvoorbeeld van belang om te voorkomen dat de interviewees sociaal wenselijke antwoorden zouden geven en droeg bij aan een vertrouwelijke sfeer tijdens het interview op grond waarvan een openlijk gesprek kon plaatsvinden. De dynamische, interactieve aard van de interviews stelde mij in staat om op bepaalde zaken door te vragen en de interviewee te confronteren met tegenstrijdigheden of onduidelijkheden in haar levensverhaal.

Een tweede geldigheidscriterium dat ik heb toegepast is het zoveel mogelijk hoorbaar maken van de actieve stem van de interviewees en het situeren van mijzelf als onderzoeker in het onderzoeksproces. Hiertoe heb ik de interviewfragmenten in interactie met de onderzoeker weergegeven waardoor transparantie kan worden aangebracht in het interviewproces en de context waarin de interviews tot stand zijn gekomen. Door het interactieve proces tussen de onderzoeker en de geïnterviewde zo inzichtelijk mogelijk te maken, kan bijvoorbeeld het effect worden beschreven dat een vraag van de onderzoeker heeft op de interviewee, zoals het voorbeeld van Ana laat

zien. In de interviews treed ik op als een actieve participant door mijn eigen mening te geven en expliciet te vragen naar hun eigen ideeën en hun eigen perspectief op hun leven en werk. Het feit dat ik Nederlandse ben vergemakkelijkte dit meestal omdat ze mij expliciet gingen uitleggen hoe er binnen hun cultuur tegen prostitutie werd aangekeken en hoe zij dit zelf zagen.

Om het gevoel en de belevingswereld van deze groep sekswerkers zo nauwkeurig mogelijk weer te geven, heb ik er in de verslaglegging van de interviews voor gekozen het woordgebruik van mijn interviewees zoveel mogelijk intact te laten. Daartoe heb ik eerst alle interviews volledig laten transcriberen door twee Latijns-Amerikanen en vervolgens heb ik ze laten vertalen naar het Nederlands. Ik ben mij ervan bewust dat de vocabulaire die deze vrouwen hanteren als problematisch kan worden ervaren, aangezien deze taal binnen de wetenschap, met uitzondering van de seksuologie, de studie naar de menselijke seksualiteit, niet altijd beschouwd wordt als gepast taalgebruik. Ondanks het feit dat hun vocabulaire misschien niet altijd overeen komt met het academisch taalgebruik, heb ik ervoor gekozen geen censuur toe te passen op de gesproken taal van de vrouwen en hun woorden zo letterlijk mogelijk weer te geven. Ten eerste zou het knippen in de fragmenten uit de levensverhalen van de vrouwen ingaan tegen mijn integriteit als onderzoeker: wie ben ik om als wetenschapper woorden van de vrouwen weg te laten of te wijzigen? Ten tweede is deze taal betekenisvol voor mij als onderzoeker. Ik bestudeer een groep sekswerkers die een bepaald taalgebruik hanteert dat bij haar werk hoort. Deze werktaal wordt gekenmerkt door specifieke termen en uitdrukkingen die nauw gerelateerd zijn aan het sekswerk en door hen dagelijks worden gebruikt tijdens werksituaties. Mijn vertrouwdheid met prostitutie stelden hen op hun gemak zodat zij met mij openlijk en in hun eigen taal over hun werk konden praten.

Een derde criterium dat ik heb gehanteerd is het reconstrueren van de onderliggende sociale relaties die zich voordoen in de dagelijkse levens van de vrouwen uit dit onderzoek. Over het algemeen hebben mensen redenen om de werkelijkheid anders voor te stellen of weer te geven. Door uit te zoeken wat deze redenen kunnen zijn, wordt 'de leugen' juist interessant voor de onderzoeker en kan het nieuwe informatie en inzichten verschaffen. Verhalen worden altijd verteld vanuit verschillende gezichtspunten die hun eigen waarheid hebben op het moment van vertellen. Om deze reden beschouw ik de levensverhalen in dit onderzoek als geconstrueerde geschiedenissen en interpretaties van waarheden. Dit houdt in dat ik de verhalen niet zie als representaties van 'de waarheid', maar als discursieve constructies die in een specifieke historische en sociaal-culturele context ingebed zijn. Een levensverhaal is geen objectief verhaal maar wordt met een bepaalde reden verteld en moet in het geheel van een levensgeschiedenis worden geplaatst en geïnterpreteerd. De levensverhalen van de vrouwen uit dit onderzoek, hoezeer ook geconstrueerd, hebben altijd betrekking op 'echte' gebeurtenissen en degenen die het vertellen willen dat hun verhalen geloofd worden. In plaats van een waarheidsclaim te doen op grond van hun verhalen, plaats ik ze binnen een groter verband. Er bestaat immers niet zoiets als 'de waarheid' of één objectieve, onafhankelijke waarheid of werkelijkheid. Zoals de historica Luisa Passerini stelt: "... all autobiographical memory is true; it is up to the interpre-

ter to discover in which sense, where, for which purpose" (Passerini 1989: 197).

Terughoudendheid om over hun werk te praten maakt het soms moeilijk voor sekswerkers om te reflecteren over hun 'geheime bestaan' dat zich afspeelt in een gesloten wereld van schaamte, anonimiteit en stilte. Sommige vrouwen voelden zich bijvoorbeeld te ongemakkelijk om uit zichzelf te beginnen met praten en wilden dat ik hun vragen zou stellen waarop zij konden antwoorden. Eén vrouw wenste een bepaalde periode uit haar verleden liever over te slaan in haar levensgeschiedenis, zoals in het geval van Juana, een Colombiaanse vrouw die ruim drie jaar in de Nederlandse prostitutie werkt. Aangezien ik haar al geruime tijd kende en verschillende malen had gezien, nodigde ik haar bij mij thuis uit voor het interview. Toen we aan tafel gingen zitten en ik mijn eerste vraag aan haar stelde, namelijk wanneer en waar ze geboren was, viel ze me abrupt in de reden:

> Wat? Wil je tot zó ver terug gaan in mijn leven? Nou daar heb ik helemaal geen zin in hoor! Dat verhaal kent niemand en dat wil ik liever ook zo houden. Misschien wil ik daar zelf op een dag ooit nog eens iets mee gaan doen, in de vorm van theater of zo. Maar vanaf mijn komst hier in Nederland en over mijn werk mag je me alles vragen. (Juana 2001: 1)

Haar afwijzende houding om over een bepaalde periode uit haar verleden te praten kan voortkomen uit een gevoel van schaamte om over haar werk of eventueel een crimineel verleden te praten. Aangezien Juana tegen mij heel openlijk over haar werk vertelde, ga ik eerder uit van het laatste.

Dit spel met de waarheid of "herstructurering van de werkelijkheid" zoals cultureel antropoloog Frank Salamone het omschrijft, is een tactiek die vaak voorkomt bij een gestigmatiseerde groep mensen (Salamone 1977: 120). In het geval van de vrouwen uit dit onderzoek die zich constant bewegen tussen verschillende landen, biedt hun dynamisch leven een manier om hun dubbelleven in stand te houden en hun prostitutiebestaan te verzwijgen. Ze geven betekenis aan hun leven en werk door een selectie uit de voor hun beschikbare vertogen die in een specifieke plaats, tijd en cultuur circuleren. Door hun reizende bestaan beschikken zij over meerdere *cultural narratives* en kunnen zij zich verschuilen achter verschillende identiteiten, afhankelijk van de plaats waar ze zich bevinden. Zoals we in het eerstvolgende hoofdstuk zullen zien, is deze manier van leven een effectieve strategie om met het stigma, en de schaamte en afwijzing die daarvan het gevolg zijn, om te gaan. In contact met anderen kan het verzwijgen en/of verdraaien van bepaalde ervaringen of van persoonlijke informatie, zoals de naam, leeftijd, burgerlijke staat, nationale identiteit of woonplaats, als een belangrijk afweermechanisme en in sommige gevallen zelfs als een overlevingstactiek worden beschouwd bij sekswerkers. De meeste interviewees in dit onderzoek kozen ervoor anoniem te blijven. Daarnaast gaat het praten over sekswerk dikwijls gepaard met vragen over intieme onderwerpen, zoals het verrichten van seksuele handelingen of hun seksuele privé-leven. Door hierover te zwijgen tegenover

niet-sekswerkers, houden sekswerkers tevens ongewenste bemoeienis en nieuwsgierigheid van anderen buiten de deur.

Ook andere studies naar prostitutie maken melding van het verzwijgen en/of verdraaien van persoonlijke informatie door sekswerkers tegen de onderzoeker (Agustín 2004, Nencel 2001). Hier kunnen verschillende redenen aan ten grondslag liggen. Prostitutie is bij uitstek een werkvorm waarin persoonlijke identiteiten en geschiedenissen vaak verzonnen worden door de sekswerker, stelt cultureel antropoloog Eric Ratliff in zijn studie naar identiteitsvorming onder vrouwelijke sekswerkers in de Filippijnen (Ratliff 1999). "Veel vrouwen vertelden mij toen ik ze ontmoette dat zij naar school gingen, maar dit bleek slechts een deel van de persoon te zijn die zij creëerden ten behoeve van de klant om medelijden op te wekken (en geld) voor hun situatie" (Ratliff 1999: 82). Zonder een gedetailleerde, lange termijn studie is het onmogelijk om de geldigheid van hun woorden te evalueren, aldus Ratliff. In sommige gevallen kan het weglaten of toevoegen van bepaalde informatie een middel voor de sekswerkers zijn om controle of macht uit te oefenen. Door verwarring te zaaien over haar sekse-identiteit brengt Ana mij aan het twijfelen en ontvouwt zich een soort machtsspel over wie er toegang heeft tot 'de waarheid'. Tijdens het interview worden op een gegeven moment de rollen omgedraaid en begint zij mij vragen te stellen over mijn gedachten en vooronderstellingen als onderzoeker. In interactie met een onderzoeker die persoonlijke en intieme vragen stelt wordt het verzwijgen of verdraaien van bepaalde zaken hier aangewend als een machtsmiddel. Liegen dient hier een bepaald doel, het wordt gebruikt als een strategie om macht naar zich toe te trekken. Het geven van sociaal wenselijke antwoorden aan hulpverleners of onderzoekers kan hierbij een middel voor sekswerkers zijn om bepaalde hulp te ontvangen of invloed uit te oefenen op hulpverleningsprojecten, zoals programma's aan slachtoffers van vrouwenhandel of gezondheidsprojecten waarin gezondheidszorg wordt geboden en gratis condooms worden uitgedeeld (Agustín 2004).

Tot slot kunnen ook andere redenen ten grondslag liggen aan de weigering om over bepaalde perioden te praten, bijvoorbeeld uit angst voor mogelijke gevolgen als bepaalde zaken aan het licht komen. In dit geval is er meer sprake van een noodzakelijke verdraaiing van de werkelijkheid of achterhouden van informatie uit zelfbehoud. Bij sommige vrouwen kan het zelfs een kwestie van levensbelang zijn, bijvoorbeeld indien zij in contact staan met criminele organisaties of personen. Deze vrouwen staan onder grote druk en worden onder bedreiging van fysiek of psychisch geweld gedwongen om te zwijgen of te liegen over persoonlijke zaken, zoals hun werk of woonadres, hoe ze naar Europa zijn gekomen en of ze op de hoogte waren van het feit dat ze in de prostitutie gingen werken. Niet zelden lijden deze vrouwen bij terugkeer aan posttraumatische stressstoornis en hebben ze psychische klachten, in de vorm van nachtmerries en de herbeleving van schokkende gebeurtenissen, zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien. Het verzwijgen of verdringen van bepaalde ervaringen leidt tot fragmentarische herinneringen die het proces van herinneren soms moeilijk maken.

1.7 Vertrouwelijke afstand

Het interviewen van sekswerkers in prostitutiebuurten kan op veel verzet en weerstand leiden, zoals het onderzoek van cultureel antropologe Lorraine Nencel naar Peruaanse prostituees in Lima goed laat zien (Nencel 2001). In *Ethnography and Prostitution in Peru* (2001) verschaft Nencel een interessant inzicht in de complexe dynamiek van relaties die Peruaanse prostituees tijdens het werk met elkaar en met de mensen om hen heen aangaan, zo ook met de onderzoeker zelf. Tegen haar verwachting in toonden de vrouwen zich niet bereid zich te laten interviewen en was de onderzoeker aangewezen op andere onderzoeksmethoden. Op basis van participerende observatie in drie verschillende prostitutiebuurten in de hoofdstad Lima, is Nencel er desondanks in geslaagd een zeer levendig en indringend beeld te schetsen van het werkend bestaan van "vrouwen-die-zich-prostitueren" (Nencel 2001: 114). In de voornamelijk informele conversaties die zij met de vrouwen had, toont zij aan hoe hun genderidentiteit betekenis krijgt door de verschillende relaties die zij met anderen op het werk aangaan, zoals klanten of pooiers. Nencel constateert dat ondanks de veranderlijke en instabiele aard van hun identiteitsconstructies, de gendernoties en -betekenissen die bijdragen tot hun stigmatisering in de Peruaanse samenleving, de vrouwen weinig ruimte bieden om buiten de traditionele gendergrenzen te treden. De ruimte waarbinnen de vrouwen dagelijks manoeuvreren en onderhandelen ten tijde van *'el paquetazo'*, het strenge economische aanpassingsbeleid dat de toenmalige president Fujimoro in de tweede helft van de jaren negentig invoerde in een poging de economische crisis te bestrijden, leidt volgens Nencel slechts tot een beperking van de agency van de vrouwen.

Het contact dat zij met de vrouwen had, miste de vertrouwensbasis die een belangrijke voorwaarde was voor het kunnen optekenen van levensverhalen van een dergelijke gestigmatiseerde groep in de samenleving. De interactie van de onderzoeker met de vrouwen bleef hierdoor beperkt tot informele gesprekken. Hierdoor reikte de representatie van de sekswerkers niet verder dan de werkomgeving en kreeg zij geen toegang tot de privé-levens van de vrouwen zoals Nencel had gehoopt. Daarbij heeft het feit dat Nencel een mannelijke assistent had de interactie met de sekswerkers wellicht bemoeilijkt. Zo raakte hij meer dan één keer verstrikt in gevoelens van verliefdheid wanneer hij potentiële interviewkandidaten benaderde om ze 'te verleiden' tot een interview met opmerkingen over hun uiterlijk. Dit heeft de relatie tussen de vrouwen en de onderzoeker mogelijkerwijs vertroebeld waardoor het opbouwen van een vertrouwensrelatie met hen enigszins gefrustreerd raakte.

Omdat ik veel Latijns-Amerikaanse sekswerkers kende en vertrouwd ben met de prostitutiebuurten en wellicht ook vanwege de minder gevaarlijke settings in vergelijking tot de Peruaanse hoofdstad, slaagde ik erin het vertrouwen van de vrouwen te winnen. Daarbij ging ik altijd alleen de prostitutiebuurten in of in gezelschap van een sleutelinformant die goed bekend was bij de vrouwen. Aan alle vrouwen legde ik uit dat ik levensverhalen van Latijns-Amerikaanse sekswerkers optekende

om meer kenbaarheid te geven aan de situatie waarin zij werken en zo een bijdrage wilde leveren aan een verbetering hiervan[16].

De vertrouwensband die ik met veel vrouwen uit mijn onderzoeksgroep had opgebouwd, maakte het mogelijk om over persoonlijke en vertrouwelijke zaken te praten. Dit '*insider perspective*' bracht zowel voor- als nadelen met zich mee, hetgeen een interessant spanningsveld opleverde. Enerzijds hielp mijn jarenlange affiniteit met het onderwerp en de onderzoeksgroep mij om mijn inzicht te verdiepen. Het diende als een belangrijke hulpbron waaruit ideeën en vermoedens kunnen worden geput die onmisbaar zijn om genuanceerde analyses te kunnen maken. Over het algemeen heb ik mijn betrokkenheid in het onderzoek en bij de levens van mijn interviewees niet als een belemmering gezien, maar eerder als een enorme verrijking. Overigens leverden deze betrokkenheid en bekendheid met de vrouwen ook nadelen op, bijvoorbeeld wanneer de geïnterviewde ervan uitging dat bepaalde zaken bij mij bekend waren en daarom niet nogmaals verteld hoefden te worden. Soms leidde het feit dat ik bepaalde vrouwen al geruime tijd kende vanuit mijn hulpverlenerrol aanvankelijk tot verwarring van hun kant of een ongemakkelijk gevoel bij mij. Zo nu en dan resulteerde dit bij mij in het niet doorvragen bij zaken waarvan ik wist dat ze gevoelig of pijnlijk lagen.

Anderzijds heb ik tijdens het interviewen, maar vooral ook in de interpretatie van de levensverhalen, ernaar gestreefd een analytische afstand te behouden. Zoals de socioloog Pierre Bordieu stelt: "It is in fact only through measuring the extent and the character of the distance between the objective of the study as perceived and interpreted by the respondent and the object assigned by the investigator, that the latter can attempt to reduce the resulting distortion." (Bourdieu 1999: 609) Hiertoe heb ik een aantal onderzoeksprincipes gehanteerd. Ten eerste door een situatie te creëren tussen onderzoeker en interviewee die mij in staat stelde om de rol als onderzoeker uit te oefenen en zij die van interviewees, in andere woorden door het creëren van een vertrouwelijke afstand tussen onderzoeker en interviewee die gebaseerd is op gelijkheid maar met in achtneming van het verschil binnen die gelijkheid. In het analyseproces, waarin de ervaringen van de vrouwen in een theoretisch raamwerk worden gezet, kunnen hierdoor bijvoorbeeld verschillen ontstaan tussen de analysecategorieën die de onderzoeker aanbrengt en de manier waarop de interviewees zichzelf zien. Dit is bijvoorbeeld het geval bij de term 'sekswerker'. Alhoewel ik in de analyse van de verhalen gebruik maak van de term 'sekswerker', op grond van mijn politieke standpunt ten aanzien van prostitutie en mijn rol als sekswerkers activist, hoeft deze term niet altijd overeen te komen met de zelfpresentaties van de vrouwen. Ondanks het feit dat het merendeel van de interviewees de prostitutie als werk ziet, identificeren zij zich niet altijd als zodanig met een 'professionele sekswerker'. Slechts een enkele vrouw gebruikt de term 'sekswerker' (*trabajadora sexual*). De vrouwen maken daarentegen eerder gebruik van de term 'prostituee' (*prostituta*) of van de neutralere termen als 'de meisjes' (*las chicas*) of 'de vrouwen' (*las mujeres*) om naar hun collega's te verwijzen.

Ten tweede heb ik in de analyse van de verhalen vooral geluisterd naar wat de feministische onderzoeker Dana Jack "de morele taal" noemt, oftewel de taal

waarin vrouwen reflecteren over hun leven en hun ervaringen interpreteren (Anderson and Jack 1991: 19). In dit onderzoek heb ik vooral gekeken hoe sekswerkers omgaan met het prostitutiestigma in hun leven en in welke bewoordingen proberen zij zich aan te passen of te voegen naar het idee van 'een goede vrouw'? Deze "morele self-evaluative statements" maken duidelijk welke morele richtlijnen de vrouwen hanteren om over zichzelf te oordelen en de dominante culturele normen volgens welke zij worden gestigmatiseerd en volgens welke hun werk wordt veroordeeld (Jack 1991: 20). Dit resulteert in een bewustzijn van de conflicterende culturele idealen en instellingen die het zelfbeeld van de vrouwen beïnvloeden en laat zien hoe zij hier zelf mee omgaan. Deze morele uitspraken maken duidelijk welke categorieën de persoon in kwestie gebruikt om haar gedachten uiteen te zetten, hoe zij haar gevoelens en gedachten aanpast aan de dominante culturele normen van vrouwelijkheid en hoe deze vervolgens inwerken op haar vrouwelijk zelfbeeld.

Ten derde door inzicht te verschaffen in het onderzoeksproces. Dit betekent het situeren van de onderzoeker in de sociale structuur en het reconstrueren van de sociale relatie tussen onderzoeker en interviewee. "Interviews zijn altijd het resultaat van een interactie tussen een geïnterviewde en een interviewer, tussen twee subjectiviteiten dus, elk met hun eigen perspectief." (Leydesdorff 2005: 48). Hierbij is het bijvoorbeeld van belang hoe ik met de vrouwen in contact ben gekomen en welke verschillen in maatschappelijke positie en belangen er spelen.

1.8 De interview interactie

Evenals andere feministische onderzoekers (Acker et al. 1991, Jack 1991, Collins 1990, Oakley 1981 etc.) en *oral historians* (Portelli 1998, 1991, Tonkin 1992, Chamberlain 1985) richt ik mij op het interactieve proces van het interview.[17] De interviewees spreken over hun ervaringen en gedachten die vorm en betekenis krijgen in de interactie met de onderzoeker.[18] Deze interactie wordt onder meer bepaald door de bestaande machtsrelaties tussen de onderzoeker en de interviewee. Om deze machtsrelaties zo inzichtelijk mogelijk te maken, heb ik, in navolging van andere feministisch onderzoekers, ernaar gestreefd om het interviewproces, waarin de gegevens worden verkregen en op grond waarvan kennis tot stand komt, zo gelijkwaardig mogelijk te laten verlopen (o.a. Patai 1991, Acker e.a. 1991, Mascia-Lees e.a. 1989, Duelli Klein 1983). In de praktijk blijkt het echter niet mogelijk te zijn om een onderzoeksproces te creëren dat de machtsongelijkheden in de relatie tussen onderzoeker en onderzoekssubject compleet opheft, al was het alleen maar omdat de belangen, ideologie en taal van beide deelnemers niet altijd met elkaar overeenkomen. Zeker als er een groot verschil in sociale status bestaat tussen de onderzoeker en de onderzoeksgroep en als er sprake is van een interactie die gekenmerkt is door een "systematische ongelijkheid" (Patai 1991: 137).

Zowel tijdens het interviewproces als tijdens het analyseproces wordt de onderzoeker geconfronteerd met het probleem van sociale ongelijkheid in de relatie tot de interviewees. Dit geldt met name in onderzoek naar een groep die dikwijls het onderwerp zijn van discriminatie en objectivering, bijvoorbeeld als seksobject of als onderzoeksobject zoals in het geval van sekswerkers. Tot grote ergernis van veel sekswerkers worden hun woorden en belangen maar al te vaak vertegenwoordigd en opgeëist door woordvoerders die zelf niet in de prostitutie werken of hebben gewerkt en zich voornamelijk baseren op vooronderstellingen. Dit maakt dat velen zeer terughoudend en argwanend staan tegenover academische onderzoekers met hun rapporten en proefschriften en weigeren om zich als 'studieobject' te laten gebruiken dat meestal in eerste instantie het belang van de onderzoeker dient en waarvan de onderzoeksresultaten zelden of nooit met hen gedeeld worden.[19] Dit is dan ook voor mij een belangrijke reden geweest om regelmatig stil te staan bij de vraag hoe ik dit onderzoek op een zo ethisch mogelijke wijze kon uitvoeren. Tevens is het ook de reden heb waarom ik heb gekozen voor een onderzoeksmethode waarbij ik zoveel mogelijk uitga van de eigen stem van de sekswerkers als bronmateriaal.

Ook in dit onderzoek is er sprake van een verschil in sociale positie tussen een Nederlandse, academisch geschoolde onderzoeker en de interviewee, een laaggeschoolde, ongedocumenteerde migrantensekswerker. Deze machtsongelijkheid heb ik zoveel mogelijk getracht te doorbreken door de toepassing van een drietal methodologische principes. Ten eerste door mijzelf als onderzoeker kwetsbaar op te stellen en mijn aanwezigheid in het onderzoeksproces zo inzichtelijk mogelijk te maken (Behar 1993, 1996, Acker e.a. 1991, Collins 1990, Harding 1987, Stanley and Wise 1983). Dit hield in dat ik de vrouwen van tevoren eerst duidelijk uitlegde waar ik precies mee bezig was en waarom. Het in contact treden met de vrouwen was dikwijls een zeer tijdrovende bezigheid. Ik moest soms veel omtrekkende bewegingen maken om met de onderzoeksgroep in contact te komen en ze uit te nodigen voor een interview. Vrijwel elk interview was voorafgegaan door een eerste ontmoeting die tijdens veldwerk tot stand was gekomen. Dit eerste contact was vaak van groot belang om hun vertrouwen te winnen en bepaalde uiteindelijk het verhaal dat zij mij vertelden over hun leven. Het was niet altijd eenvoudig om de vrouwen te motiveren voor een interview als gevolg van wantrouwen of gebrek aan tijd en interesse. Bovendien werden ze er financieel niet wijzer van, hetgeen een niet onbelangrijk gegeven is voor deze vrouwen die een druk leven leiden en dikwijls onder grote financiële druk staan. Herhaaldelijk heb ik tevergeefs aan een deur of raam gestaan of telefoontjes ontvangen waarmee op het laatste moment een afspraak werd afgezegd, omdat er een belangrijke klant verscheen die even vóór ging of omdat ze plotseling ergens heen moesten. Overigens ondernamen ze meestal wel alle moeite mij te bereiken als een afspraak moest worden afgezegd en werd mij dit heel elegante manieren medegedeeld, zoals Carmen die haar man liet bellen om mij te zeggen dat het weekendje Parijs wat was uitgelopen en zij niet op de afspraak kon verschijnen. In alle gevallen was er wel altijd een tweede afspraak.

Migrantensekswerkers leiden veelal een jachtig bestaan dat zich vaak 's nachts afspeelt, met veel reizen en hard werken waardoor het soms moeilijk was

afspraken te maken. Zo belde Elisabeth mij plotseling vanuit Duitsland waar ze een weekje aan het werk was en belde Valeria me vanuit Ecuador om te zeggen dat ze haar terugreis had vervroegd en onze afspraak niet door kon gaan. Een groot aantal vrouwen heb ik gedurende de afgelopen tien jaren gevolgd en met hen heb ik contact gehad in de vorm van informele conversaties en ontmoetingen, telefoongesprekken of e-mail. Een tiental vrouwen heb ik rechtstreeks benaderd. De overige vrouwen ontmoette ik via sleutelinformanten, onder wie GGD-medewerksters die ik vergezelde op hun bezoeken aan de sekswerkers. Tijdens het veldwerk werkte ik intensief samen met Jolanda, een Colombiaanse ex-prostituee die in verschillende steden als *peer-educator* en gezondheidsvoorlichtster met de Latijns-Amerikaanse prostituees werkte en goed op de hoogte was van hun situatie.

Ten tweede heb ik tijdens het interviewproces altijd zoveel mogelijk de dialoog opgezocht waarbij ik de interviewees aanmoedigde zelf te bepalen waarover ze wilden praten. "Als een verteller van haar ervaringen, zo stellen de *oral historians* Susan Chase en Colleen Bell, heeft een vrouw de macht om te spreken zoals zij wilt; zij houdt de controle over het vertellen van haar ervaringen" (Chase and Bell 1994: 79). Dit creëert ruimte in de context van de interviewinteractie waarin de interviewee uitdrukking kan geven aan haar of zijn subjectiviteit, zoals we bij Ana zagen. Door de interviewees als 'vertellers' voor te stellen worden zij beschouwd als actieve subjecten, zelfs wanneer zij spreken over ervaringen van onderdrukking, onmacht of misbruik. Eén van de interviewstrategieën die ik gebruikte om de vrouwen uit te nodigen hun uitspraken nader toe te lichten, was door te reageren op hun verhalen, mijn emoties te tonen en ze te confronteren met bijvoorbeeld mijn onbegrip, instemming, medeleven of verbazing bij opmerkelijke uitspraken. De interviewvragen en manier van interviewen waren over het algemeen meegaand en soms uitdagend (Kvale 1996). Hierdoor ontstond er dikwijls een levendig gesprek. Door deze wederzijdse bijdragen kon er een toenadering ontstaan waardoor de onderlinge sfeer van vertrouwen werd vergroot. Soms vroegen de interviewees expliciet naar mijn mening of gedachten over een bepaald onderwerp en leek het ineens of ík geïnterviewd werd in plaats van andersom en werd er een bepaalde machtsongelijkheid (ik vraag, zij antwoordt) doorbroken.

Het merendeel van de interviews vond plaats op een rustige plek waar we niet gestoord konden worden door klanten of collegae, zoals in een café, restaurant of hotellounge. Een aantal interviews vond bij mij of bij de vrouwen thuis plaats. Daarnaast heb ik een aantal vrouwen gesproken op de werkplek, met name degenen die achter het raam werkten. De interviews varieerden van één uur tot vijf uur. De meeste levensverhalen zijn semi-gestructureerd, wat wil zeggen dat ik de gesprekken langs een aantal thema's probeerde te leiden, zoals de periode voorafgaand aan hun migratie, de migratie zelf, hun werkend bestaan als sekswerker, hun privé-leven en de toekomst. Op verzoek van de vrouwen vonden alle interviews in het Spaans plaats zonder tussenkomst van een vertaler. Hierdoor waren zij in de gelegenheid om in hun eigen taal over hun leven te vertellen hetgeen hen op hun gemak stelde en bijdroeg aan een sfeer van vertrouwen.

Een derde methode die ik heb toegepast om de machtsongelijkheid te verkleinen is door zoveel mogelijk een wederkerigheid in het onderzoeksproces in te bouwen. In veel gevallen was er sprake van een soort uitwisseling en van een wederzijds belang in het contact tussen onderzoeker en interviewees. Dit ging meestal vanzelf. Een belangrijke reden hiervoor was dat ik een deel van de vrouwen al geruime tijd kende vanuit mijn vorig werk. Dit resulteerde in een vriendschappelijke sfeer tijdens het gesprek. Voor een aantal vrouwen heb ik een wederdienst verleend in ruil voor hun verhaal, zoals het maken van een vertaling, het opzoeken van adressen van advocaten of artsen, het opbellen van instanties voor informatie (bv. sociale dienst of ambassade) of het meegaan naar afspraken. Daarnaast is het verschillende keren voorgekomen dat de vrouwen graag iets terug wilden doen, zoals in het geval van Aydé die ik vergezeld had tijdens haar aangifte op het politiebureau. Nadat ze een aantal dagen veilig in een opvanghuis had doorgebracht, vertelde ik haar over mijn onderzoeksproject waaraan ze meteen wilde meewerken. Als een wederdienst voor mijn hulp, maar ook omdat ze het belangrijk vond om ook háár kant van het verhaal te laten horen. Het reflecteren over hun leven kan in bepaalde gevallen emotionele ondersteuning bieden door "toe te geven aan de behoefte eenmaal vrijuit te spreken tegen iemand die niet veroordeelt, maar probeert te begrijpen" (Leydesdorff 1987: 16). Deze vorm van aandacht en acceptatie werd over het algemeen door de interviewees zeer gewaardeerd, zoals door Beatriz, die me hartelijk bedankte toen we van elkaar afscheid namen, nadat ik een hele middag naar haar levensgeschiedenis had zitten luisteren, en tegen me zei: *"Nu snap ik pas waar ik eigenlijk de kracht vandaan heb gehaald om door te gaan."*

1.9 Conclusie

De traditionele theoretische modellen van prostitutie zijn onbevredigend en niet in staat de complexe met elkaar samenhangende ideologieën en structuren van onderdrukking op basis van gender, klasse, etniciteit en migrantenstatus te duiden. Deze theorieën, veelal geraamd binnen een Westers kader, kunnen niet automatisch worden toegepast op sekswerkers met verschillende culturele achtergronden. Voor het ontwikkelen van een nieuw perspectief op de positie van migrantensekswerkers in de Europese seksindustrie zijn de verhalen van de sekswerkers zelf nodig die inzicht verschaffen in hun gedachten en ervaringswereld. In deze benadering nemen de concrete ervaringen van dertig Latijns-Amerikaanse sekswerkers een centrale plaats in. De kennisclaims in dit onderzoek zijn ontwikkeld door middel van een betrokkenheid en een dialoog. De levensverhalen van sekswerkers blijken een belangrijk bronmateriaal te zijn in de analyse van prostitutie omdat ze ruimte creëren voor de stem van sekswerkers zelf. Hun verhalen tonen tevens de gelijktijdige werking en gevolgen van verschillende patronen en structuren van onderdrukking aan en de manier waarop zij hierin uitdrukking geven aan vrouwelijke identiteit. De verhalen van deze reizende

vrouwen laten tot slot de meervoudigheid en contextuele bepaaldheid van hun identiteit zien. Dit wordt duidelijk in het volgende hoofdstuk waarin de ontmoeting centraal staat met een Dominicaanse vrouw die we leren kennen tijdens haar werk in een Nederlandse stad en die we vervolgens opnieuw ontmoeten in haar huis in Santo Domingo. Haar levensgeschiedenis maakt duidelijk hoe de levensverhalenmethode ruimte biedt aan de gelaagdheid in de levens van deze reizende sekswerkers die zich bewegen binnen een transnationale context.

Noten

1 De geuzennaam abolitionisten verwijst naar de Amerikaanse voorvechters van de afschaffing van de zwarte slavernij. Tekenend is dan ook de opvatting van veel abolitionisten dat prostitutie een vorm van 'witte slavernij' is: geen vrouw zou ooit vrijwillig het bordeel ingaan. De regulering van prostitutie werd hierbij gezien als de legale vorm van deze slavernij. Rond 1880 ontstond eenzelfde beweging in Nederland. In 1911 mondde dit protest tegen het systeem van regulering van prostitutie en verplichte medische controle dat onderwerp werd van het abolitionisme uit in het Algemeen Bordeelverbod, waarin het hebben van een bordeel strafbaar werd gesteld
(Van Drenth & De Haan 1999, De Vries 1997, Gouda 1990).

2 Deze dubbele moraal was één van de belangrijkste argumenten van feministen in de negentiende eeuw dat werd gebruikt in de strijd voor afschaffing van prostitutie. Zie onder meer Ellen Carol and Linda Gordon (1983) 'Seeking Exctasy on the Battlefield: Danger and Pleasure in Nineteenth-Century Feminist Sexual Thought' in: *Feminist Studies*, 9:1.

3 In 1986 vond het Tweede Wereld Hoeren Congres plaats en ontmoetten sekswerkers uit heel de wereld elkaar voor het eerst in Brussel. Tijdens deze bijeenkomst stelden de sekswerkers een *Charter* op waarin opgeroepen werd tot decriminalisering van sekswerk en een beëindiging van alle schendingen van de rechten van sekswerkers.

4 Mijn benadering van prostitutie gaat uit van een aantal belangrijke mensenrechten, waaronder het recht om te migreren, het recht om te werken (ook als sekswerker) en het recht op zelfbeschikking van vrouwen over eigen leven, lichaam en seksualiteit.

5 Dat deze tweedeling tegelijkertijd ook zeer problematisch is, laat Jo Doezema zien in haar artikel "Forced to Choose. Beyond the Voluntary v. Forced Prostitution Dichotomy" in: *Global Sex Workers Rights, Resistance and Redefinition*, Kempadoo & Doezema (eds.) (1998), New York: Routledge. Volgens Doezema creëert het denken over prostitutie in termen van 'keuze' en 'dwang' tot een onjuiste verdeling tussen sekswerkers. De vrijwillig/gedwongen dichotomie leidt slechts tot een versterking van de mythen van het onschuldige, gedwongen slachtoffer enerzijds en de schuldige, vrijwillige sekswerker anderzijds. Hierdoor wordt het noodzakelijk om alle vormen van misbruik in prostitutie als gedwongen prostitutie te beschouwen hetgeen een negatieve invloed heeft op de mensenrechten van sekswerkers.

6 Vanaf 1997 tot 2000 heeft stichting Esperanza in Nederland 87 Latijns-Amerikaanse prostituees intensieve hulpverlening geboden. Van hen waren meer dan de helft, 59 vrouwen, afkomstig uit Colombia. De overige vrouwen waren afkomstig uit Ecuador, de Dominicaanse Republiek, Chili, Brazilië, Mexico en Panama. De Colombiaanse vrouwen

die terugkeerden naar hun land werden door het kantoor in Colombia begeleid bij het regelen van de eerste opvang en het vinden van werk of een opleiding (jaarverslag stichting Esperanza 2000).

7 Dit is een soort kantine op de tippelzone die behalve voor hulpverlenend personeel en politie alleen toegankelijk is voor de sekswerkers. Hier kunnen zij zich omkleden, uitrusten, naar de wc gaan, een praatje maken, wat drinken en eten, condooms kopen en een arts bezoeken voor controle op geslachtsziekten.

8 Uit mijn veldwerkaantekeningen van een bezoek aan de Doubletstraat in Den Haag, 2002.

9 In Nederland wordt hier ook wel naar verwezen als 'kruispuntdenken', een analyse waarin waar mogelijk gender, etniciteit, klasse, seksualiteit en nationaliteit als analytische categorieën worden toegepast (Gloria Wekker, 2002).

10 Met intersectionaliteit verwijst Crenshaw naar een onderzoeksmethode en een gevoeligheid om de interconnecties van verschillende analysecategorieën waar te nemen en te analyseren. Voor intersectionele theorie zie: Kimberlé Crenshaw 'Intersectionality and Identity Politics: Learning from Violence Against Women of Color', in: *Reconstructing Political Theory. Feminist Perspectives,* Lyndon Shanley M. and U. Narayan (eds.) (1997) Cambridge: Polity Press; Kimberlé Crenshaw 'Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color', in: *After Identity: A Reader in Law and Culture,* Dan Danielson and Karen Engle (eds.) (1995), New York: Routledge.

11 De term 'chicano' kwam in gebruik tijdens de opkomst van de Chicano beweging in de jaren zeventig en tachtig in de twintigste eeuw toen Mexicaans-Amerikaanse activisten op zoek gingen naar een definitie van een culturele en politieke identiteit voor zichzelf (www.chicanas.com/whowhat.html#who, 15-11-2004).

12 Gloria Anzaldúa (1990) *Making Face, Making Soul. Haciendo Caras. Creative and Critical Perspectives by Women of Color.* San Francisco: Aunt Lute Foundation Books.

13 Een pionierswerk op dit gebied is: *This Bridge Called My Back: Writings by Radical Women of Color* (1981) van Cherríe Moraga and Gloria Anzaldúa. Deze baanbrekende anthologie laat zien dat Latijns-Amerikaanse vrouwen die in de Verenigde Staten wonen te maken hebben met de werking van met elkaar samenhangende mechanismen van marginaliteit en uitsluiting op basis van gender, ras, klasse, nationaliteit en seksuele oriëntatie. Hun ervaringen als leden van verschillende nationaliteiten zijn gebaseerd op de veelvoudige lagen van onderdrukking die ook door andere 'vrouwen van kleur' in de Verenigde Staten dagelijks aan den lijve worden ondervonden.

14 Al in de negentiende eeuw werden er verschillende migratiepatronen onder sekswerkers in Nederland geconstateerd. Zo ontdekte de antropologe An Huitzing geheel eigen migratiepatronen onder de prostituees die in de tweede helft van de negentiende eeuw in verschillende bordelen in Nederland werkzaam waren (Huitzing 1983: 68). Aan de hand van "het register van publieke vrouwen en bordeelhouders" dat vanaf 1853 in meer dan dertig Nederlandse steden werd bijgehouden, tracht Huitzing na te gaan welke vrouwen om wat voor reden prostituee werden. Het onderzoek is gebaseerd op historisch archiefmateriaal over vrouwen, die zich tussen 1853 en 1904 als prostituee lieten registreren. Huitzing gebruikt hiervoor drie registers die in het Leidse gemeentearchief bewaard zijn gebleven en waarin 551 prostituees staan geregistreerd, als uitgangspunt. Ze constateert dat de meeste van de in Leiden geregistreerde prostituees elders waren geboren en opgegroeid. Daarnaast was er sprake van een grote circulatie van prostituees langs verschillende bordelen, aldus Huitzing.

15 Achteraf realiseerde ik me dat ik door het stellen van mijn rechtstreekse vraag als het ware haar performance onderbrak en beter een meer omtrekkende beweging had kunnen maken, bijvoorbeeld door het thema 'transseksualiteit in de prostitutie' te introduceren of door aan

haar te vragen of ik haar nog een keer mocht interviewen. Zoals Portelli terecht opmerkt: "The first requirement, therefore, is that the researcher 'accept' the informant, and give priority to what she or he wishes to tell, rather than what the researcher wants to hear, saving any unanswered questions for later or for another interview." (Portelli 1998: 70)

16 De oral historian Sherna Berger Gluck spreekt in dit verband over het combineren van twee rollen: die van wetenschapper en die van degene die de belangen behartigt van deze groep. Sherna Berger Gluck (1991) 'Advocacy Oral History: Palestinian Women in Resistance', in: *Women's Words. The Feminist Practice of Oral History,* New York: Routledge.

17 Ook wel omschreven als de hermeneutische methode. Met hulp van deze alternatieve manier om bewijsmateriaal te interpreteren in historisch en sociologisch onderzoek, brengen de hermeneutici een aantal fundamentele kwesties ter sprake, waaronder de relatie tussen de onderzoeker en het onderzoeksobject. Het interview wordt afwisselend beschouwd als een proces van "een sociale handeling", "een dialoog" en een "circulaire feedback" waarin de onderzoeker en de interviewee elkaar continu beïnvloeden. David Bidney in: "Immigration Reconsidered, History, Sociology and Politics", Virginia Yans Mc Laughin (ed.) (1990), Oxford: University Press.

18 Dit is ook een belangrijk punt voor onder meer oral historians zoals Portelli die zegt dat oral history "refers to what the source and the historian do together at the moment of their encounter in the interview" (Alessandro Portelli, "Oral History as Genre" in: *Narrative and Genre*, Mary Chamberlain and Paul Thompson (eds.) (1998) London: Routledge. Dit zeggen ook antropologen als Edward Bruner: "... I take both subject and object as problematic and dissolve the sharp distinction between them" (149). Het verleden, het heden en de toekomst wordt gedefinieerd door de interviewee in interactie met de interviewer gedurende het interview.

19 Dit leverde onder andere een felle discussie op in een e-mail list die op initiatief van de Argentijnse academica, activiste en ex-sekswerker Laura Agustín in 2001is opgericht en waar inmiddels meer dan tweehonderd adressen staan ingeschreven afkomstig uit Latijns-Amerika als Europa. Alle mensen die zijn ingeschreven zijn sekswerkers of werken met hen in verschillende organisaties of instanties, zoals hulpverleners, onderzoekers, medici, voorlichters et cetera. Het doel van de lijst is om een ruimte te bieden voor discussie over actuele onderwerpen en praktische informatie uit te wisselen over conferenties, voorstellen van degenen die werkzaam zijn in de seksindustrie en contacten uit te wisselen. De talen die gesproken worden zijn Spaans, Portugees, Italiaans en Frans.

2 Verhalen van schaamte
Zelfpresentaties van Dominicaanse sekswerkers na terugkeer

"Hier weet iedereen het, als je naar het buitenland gaat met een normale baan dan kun je geen huis of een auto kopen; dan doe je één van de twee dingen: drugs of dat andere, de prostitutie..." (Angelica, 2003)[1]

"... identities are the names we give to the different ways we are positioned by, and position ourselves within the narratives of the past" (Hall, 1990).

2.1 Inleiding

Er is nog weinig bekend over Latijns-Amerikaanse vrouwen die in de Europese prostitutie hebben gewerkt en naderhand geremigreerd zijn naar hun land van herkomst. Velen schamen zich voor hun prostitutieverleden en proberen dit geheim te houden tegenover familie en vrienden. Datgene dat ze wél vertellen komt lang niet altijd overeen met hun ervaringen. Vaak weten of vermoeden één of meer familieleden dat de persoon in kwestie in de prostitutie heeft gewerkt, maar zwijgen ze erover, aldus Santo Rosario, directeur van COIN.[2] Dit is een organisatie in Santo Domingo die projecten uitvoert op het gebied van gezondheid en seksualiteit, onder andere voor sekswerkers, en ondersteuning biedt aan vrouwen die het slachtoffer zijn geworden van vrouwenhandel. Prostitutie in het buitenland is een publiek geheim: iedereen weet het, maar houdt het zoveel mogelijk verborgen tegenover de buitenwereld. Samen met Colombia en Brazilië is de Dominicaanse Republiek de laatste twee decennia uitgegroeid tot een van de belangrijkste herkomstlanden van Latijns-Amerikaanse sekswerkers in Europa. Rosario schat dat er circa honderdduizend Dominicaanse vrouwen in het buitenland verblijven, van wie meer dan de helft in de Europese prostitutie werkt. De meeste vrouwen vertrekken naar Europa met het idee er tijdelijk te werken en vervolgens weer terug te keren naar de Dominicaanse Republiek. Allen keren "op een of andere manier" terug, verzekert hij me.[3]

Bij thuiskomst worden de vrouwen geconfronteerd met een dubbele moraal. Op het overwegend katholieke eiland wordt prostitutie gezien als een oneervol beroep. Sekswerkers worden gestigmatiseerd als *putas* (hoeren), ook wel *cueros*

genoemd in de volksmond, en representeren al het slechte en moreel verwerpelijke in een vrouw.[4] Dit prostitutiestigma drukt vooral op de vrouwen van wie de migratie niet succesvol is verlopen en die met lege handen terugkeren. Wanneer de vrouwen echter met geld naar huis terugkeren, worden ze als heldinnen in stad of dorp binnengehaald en dienen zij tot voorbeeld voor andere vrouwen die ook hun geluk in Europa willen beproeven. Volgens Rosario is er een grote groep vrouwen die geslaagd is in hun migratie: *"Als je 't mij in alle eerlijkheid vraagt, denk ik dat meer dan vijftig procent hun doel heeft bereikt met hun reis. En wanneer je vraagt aan de teruggekeerde vrouwen die niet hun doel hebben bereikt, of ze het opnieuw willen proberen, dan zeggen zeven van de tien vrouwen ja"* (Rosario 2002).

Het geld dat deze vrouwen naar de achtergebleven familieleden sturen, vormt een belangrijke inkomstenbron voor menig huishouden in het land.[5] Zodra je een stad of dorp binnenrijdt, kun je vaak al direct aan de constructie van de huizen zien of er één of meer familieleden in het buitenland verblijven en geld naar huis sturen. Zo is er bijvoorbeeld een hele wijk in de stad San Juan waarnaar door de inwoners wordt verwezen als *'pequeño Holanda'* (klein Holland). De rijen stenen huizen die hier in een aantal straten staan, zijn volgens een medewerkster van COIN voornamelijk gebouwd met geld dat met prostitutie in het buitenland is verdiend. Migratie naar Europa om in de prostitutie te gaan werken, wordt in de Dominicaanse Republiek als een manier gezien om in een korte tijd veel geld te verdienen. Voor duizenden jonge, laaggeschoolde vrouwen die in eigen land geen of alleen slecht betaald werk kunnen vinden, vormt prostitutie in het buitenland een concreet economisch alternatief waarvoor ze bereid zijn grote risico's te nemen.

Tijdens hun verblijf in de Dominicaanse Republiek houden deze vrouwen hun werk en hun privé-leven strikt gescheiden vanwege het stigma dat op prostitutie rust. Veel van hen beschouwen werken in de prostitutie in eigen land als onacceptabel. Prostitutie is in de Dominicaanse Republiek niet bij de wet geregeld.[6] De sekswerkers genieten er geen enkele wettelijke arbeidsbescherming en kunnen op ieder moment door de politie worden opgepakt en beboet. Over het algemeen werken ze tegen lage inkomsten en onder slechte arbeidsomstandigheden. Bovendien is er in het buitenland minder snel kans dat de familie, erachter komt. Veel vrouwen distantiëren zich dan ook van hun Dominicaanse collegae met wie ze niet geassocieerd wensen te worden. Dit bleek ook tijdens een veldwerkbezoek dat ik samen met Mery, een Dominicaanse ex-sekswerker, aan *Avenida Duarte* bracht, een bekende straat in Santo Domingo, waar overdag een drukke markt is en 's nachts de stoepen vol met sekswerkers staan. Mery is aangesloten bij MODEMU (Movimiento de Mujeres Unidas), een zelforganisatie van (ex-)sekswerkers die de belangen van sekswerkers vertegenwoordigt. Daarnaast werkt ze bij COIN als ervaringsdeskundige en geeft ze gezondheidsvoorlichting aan sekswerkers. In het kader hiervan bezoekt ze regelmatig de prostitutiezones, waar ze condooms en informatiemateriaal over geslachtsziekten, aids en veilige sekstechnieken uitdeelt. Ze kent de straat op haar duimpje en kent de meeste vrouwen bij naam. Wanneer we op een nacht samen de buurt bezoeken, vraag ik de aanwezige sekswerkers of ze ook in het buitenland hebben gewerkt. Op een aantal na die in nabijgelegen landen hebben gewerkt, waaronder Curaçao, Aruba of Panama,

hebben ze alleen in eigen land gewerkt. Máár, zo voegt een aantal er vrijwel meteen met enige trots aan toe, ze hebben wél een familielid die in Nederland of een ander Europees land woont. Herhaaldelijk uiten ze hun ergernis over de vrouwen die naar Europa zijn geëmigreerd, maar bij terugkeer niet willen toegeven dat ze er in de prostitutie werken. "Ze denken dat ze beter zijn dan wij omdat ze in het buitenland hebben gewerkt, maar op deze manier verandert er hier niks en kan er nooit een sterke hoerenbeweging groeien in dit land", verzucht een van de vrouwen.

2.2 Schaamte

Om te onderzoeken hoe de vrouwen hun bestaan in de Dominicaanse Republiek vormgeven, nadat ze uit Europa zijn teruggekeerd, besloot ik hen achterna te reizen en op te zoeken in hun land van herkomst. Mijn interesse ging hierbij voornamelijk uit naar de vraag hoe zij omgaan met hun 'oneervolle' verleden en welke rol hun ervaringen en herinneringen spelen in de constructie van 'een respectabel zelf' in het heden?[7] Een van de terugkerende thema's in de verhalen van de vrouwen is schaamte. Om te voorkomen dat ze door de familie worden afgewezen of veroordeeld, zwijgen zij bij thuiskomst over hun werk of prostitutieverleden in het buitenland. Het prostitutiestigma en de vele negatieve aspecten die het label 'prostituee' oproept, belet hen openhartig over hun werk te spreken en hun ervaringen met de achtergebleven familie en vrienden te delen. Gezien de indringendheid van schaamte kan deze emotie een interessant inzicht verschaffen in de identiteitsvorming van de vrouwen. Om deze reden neem ik in dit hoofdstuk schaamte als invalshoek in de analyse van hun levensverhalen.

De eerste interviewfragmenten die ik zal presenteren zijn afkomstig uit de levensverhalen van Angelica en Elisa, twee vrouwen die al jaren in de prostitutie in respectievelijk Nederland en Duitsland werken. Hun reizend bestaan is exemplarisch voor veel Dominicaanse vrouwen die in de Europese seksindustrie werken. De zelfpresentaties van beide vrouwen laten verschillende manieren zien hoe zij met deze schaamte in hun leven omgaan. Aangezien ik Angelica twee keer heb geïnterviewd, één keer in Nederland en één keer in de Dominicaanse Republiek, zal ik hier uitvoeriger op haar verhaal ingaan. Haar migratie naar Nederland is in financieel opzicht succesvol te noemen. Met grote regelmaat heeft ze geld naar haar familie kunnen opsturen en een jaar geleden heeft ze zelfs haar eigen huis gekocht. Toch kijkt ze zelf met zeer gemengde gevoelens terug op haar leven in Europa**.** Voor háár gaan de herinneringen aan deze tijd gepaard met gevoelens van schaamte en frustratie, die haar ervan weerhouden om haar ervaringen met anderen te delen. Wanneer ze de balans opmaakt van de twintig jaar dat ze in Nederland heeft gewoond, concludeert ze dat lang niet al haar verwachtingen zijn uitgekomen.

Gevoelens van schaamte komen het sterkst in de verhalen tot uitdrukking als de migratie *niet* succesvol is verlopen, bijvoorbeeld als er sprake is van vrouwenhan-

del. Om deze reden staan in het tweede deel van dit hoofdstuk de verhalen van twee vrouwen centraal die verhandeld zijn geworden ten behoeve van de Europese seksindustrie en naar hun land zijn teruggekeerd of op het punt staan van terugkeren. Voor deze vrouwen liep hun migratie uit op een *fracaso* (mislukking). Behalve dat zij schaamte voelen over hun prostitutie-verleden, moeten zij ook de confrontatie met familie en vrienden aangaan vanwege hun mislukte migratie en omdat zij noodgedwongen zonder geld en dikwijls met hoge schulden naar huis terugkeren. Dit geldt met name voor de vrouwen die aangifte hebben gedaan en met de angst leven voor eventuele represailles van de handelaren. De verhalen die deze vrouwen in hun land vertellen kenmerken zich door een stilzwijgen over hun ervaringen in Europa. Dit laat zien dat sommige verhalen alleen verteld kunnen worden indien er "een narratief kader" in de samenleving beschikbaar is dat de verteller helpt om haar of zijn ervaringen te organiseren, erover te spreken en voor de luisteraar toegankelijk te maken (Plummer 2001: 235). Het verhaal, en de identiteit die hierbinnen tot uitdrukking komt, zijn in grote mate afhankelijk van vertelstructuren die aan de verteller de gelegenheid bieden om uitdrukking te geven aan bepaalde ervaringen. De beschikbare categorieën van representatie kunnen bepalend zijn voor de wijze waarop er door hen over een bepaalde periode of gebeurtenis gesproken wordt of hoe deze herinnerd wordt. Dit zien we vooral terug bij traumatische ervaringen die omgeven zijn door een diepe stilte, zoals in het geval van vrouwenhandel, en de vrouw te maken heeft gehad met dwang en geweld. Hun stilzwijgen is in dit geval nauw gerelateerd aan het gebrek aan mogelijkheden om over hun ervaringen te spreken. Tegenover de stilte die een mislukte migratie met zich mee kan brengen, staan de verhalen van de vrouwen die juist *niet* willen zwijgen. Het spreken over traumatische ervaringen kan tevens als helend ervaren worden en een belangrijke stap betekenen in de zoektocht naar erkenning en zelfrespect van de vrouw.

In het hierna volgende deel zal ik op basis van een case studie van een Dominicaanse vrouw onderzoeken waar deze gevoelens van schaamte precies uit bestaan en hoe ze hiermee omgaat. Angelica is een vrouw van 47 jaar en werkt al ruim vijftien jaar in de Nederlandse prostitutie. Onze eerste ontmoeting vindt plaats achter het raam van een peeskamer in een prostitutiebuurt in Den Haag. Drie maanden later zoek ik haar opnieuw op in haar nieuwe huis in Santo Domingo: twee verschillend gelokaliseerde verhalen uit een transnationaal bestaan.

2.3 Angelica

Het is zaterdagmiddag drie uur. *'De Haagsche Wallen'* in Den Haag stromen langzaam vol met klanten. Nederlandse, Turkse, Marokkaanse, Aziatische en Afrikaanse mannen lopen me aan beide kanten voorbij. Ik ontwijk de verbaasde uitdrukking op hun gezichten en probeer niemand aan te kijken. Aan weerszijden van het straatje zijn ramen omringd door rode tl-buizen met daarachter voornamelijk

Dominicaanse vrouwen. Hier en daar zie ik een Nederlandse of Afrikaanse vrouw zitten. Af en toe herken ik een vrouw achter het raam, dan zwaai ik naar haar. Als ik het smalle gangetje inloop richting het raam van Angelica zijn haar gordijnen gesloten. Óf ze is aan het werk, óf ze is er niet. Ik besluit een ommetje te maken. Als ik even later terugkom zit ze op een kruk voor het raam te lezen in *Mujer y Salud*, een GGD-folder gericht aan sekswerkers over geslachtsziekten en veilige sekstechnieken. Als ik bij haar binnenstap, trekt ze direct de dikke, roodfluwelen gordijnen achter me dicht. "Zo denken ze dat ik aan het werk ben en valt niemand ons tenminste lastig", zegt ze. Ze draagt het haar in lange kleine vlechtjes en op haar neus zit een brilletje, waardoor ze me doet denken aan een strenge schooljuf die je over haar brillenglazen heen onderzoekend aankijkt. Het kamertje waar we in zitten is op een lampje boven de wastafel na in schemer gehuld. Dit is haar werklicht, legt ze me uit. Als ze niet aan het werk is doet ze de tl-verlichting aan en kijkt ze tv. We gaan op bed zitten. Het is erg warm binnen en ik trek mijn jas uit, waarop ze meteen begint te praten. Nog voordat ik de cassetterecorder aan heb kunnen zetten, vertelt ze me dat ze het werk niet leuk vindt, maar dat ze het geld hard nodig heeft. Wat volgt is een woordenvloed.

Haar eerste werkervaring met prostitutie deed Angelica in 1982 op toen ze voor de eerste keer naar Nederland reisde. Op dat moment woonde ze samen met haar moeder en haar jongste zoontje op Curaçao. Haar moeder werkte daar als verkoopster en reisde regelmatig naar de Dominicaanse Republiek om de producten die ze op Curaçao had ingekocht op de zwarte markt weer te verkopen. Nadat Angelica haar middelbare school had afgemaakt en haar relatie met een Dominicaanse man op een mislukking was uitgelopen, besloot ze samen met haar zoontje bij haar moeder te gaan wonen. Op Curaçao werkte ze als verkoopster in een *snack*, een eethuisje langs de weg waar men kan eten en bier drinken. Veel van deze *snacks* verhuren ook kamers aan sekswerkers en functioneren als illegale bordelen op het eiland (Martis 1999). Op haar werk ontmoette ze veel Dominicaanse vrouwen die op het eiland in de prostitutie werkten. Velen hadden ook in Europa gewerkt, onder andere in Spanje en Nederland, waar je volgens hen goed kon verdienen, aldus Angelica:

> "Toen ik hoorde van de meisjes dat je er veel geld kon verdienen, zei ik tegen mezelf ik ga daar naartoe, en ik wist natuurlijk niets over dit land, dus de meisjes vertelden me dat je hier veel geld kon verdienen, en daarom ben ik gekomen.
> *Om in de prostitutie te werken?*
> Ja! Ja, ik zei, nou vooruit, want je doet alles voor geld, zoals ze zeggen. Je zegt nee, je negeert het gewoon. Je hebt in je hoofd dat je het in je eigen land niet doet, maar omdat ze je in het buitenland toch niet zien, hè, dan maakt het niet uit, zie je?
> *Ja.*
> Je negeert het, je zegt dat ze je toch niet zien en dat de cultuur daar..., oh, wat een geroddel! Ze praten daar veel te veel! En hier laat niemand het merken, hier heb je niet zo'n gesloten cultuur waarin alles als slecht wordt gezien. Het is een stuk vrijer, dus je kiest ervoor om het

gewoon te doen, laat het dan maar slecht zijn, maar van binnen. (lacht)" (Angelica 2002: 8)

Aangetrokken door de financiële vooruitzichten, liet Angelica haar zoontje achter bij zijn vader in Santo Domingo en vertrok ze op haar 22ste naar Nederland om in de prostitutie te gaan werken. De mogelijkheid die het buitenland haar bood om in de anonimiteit te blijven speelde een belangrijke rol in haar beslissing om in de prostitutie te gaan werken. Voor haar vertrek was ze een schijnhuwelijk aangegaan met een Curaçaose man dat haar in de gelegenheid stelde om legaal in Europa te wonen en te werken. Bij haar aankomst ging ze eerst in een club werken, daarna achter de ramen en vervolgens weer in een club. Op een gegeven moment ontmoette ze een Nederlandse man met wie ze een relatie kreeg. Ze werd zwanger van haar tweede zoon en liet haar oudste zoon naar Nederland overkomen. Na verloop van tijd beëindigde ze de relatie met haar Nederlandse vriend en belandde ze in een depressie waarvoor ze een jaar in behandeling was bij een psychiater. Ze voelde zich erg eenzaam en kwam op een gegeven moment nog nauwelijks de deur uit. Haar steeds terugkerende depressie was een belangrijke reden om definitief terug te keren naar de Dominicaanse Republiek. Dit was een zeer moeilijk besluit voor haar. Temeer daar haar oudste zoon in Nederland wilde blijven en haar vertrek een scheiding met hem zou betekenen. Na lang wikken en wegen hakte ze vorig jaar uiteindelijk toch de knoop door.

Haar moeder die alleen in Santo Domingo woont, speelde een doorslaggevende rol in haar beslissing om samen met haar jongste zoon van tien jaar terug te keren naar de Dominicaanse Republiek met het idee een nieuw bestaan op te bouwen. Ze was bang dat wanneer er iets met haar moeder zou gebeuren, er niemand zou zijn om voor haar te zorgen. Sinds anderhalf jaar reist Angelica nu geregeld naar Nederland om haar oudste zoon op te zoeken en tegelijkertijd wat geld te verdienen in de prostitutie. Als ze in Nederland is, blijft ze een aantal maanden en laat ze haar jongste zoon bij haar moeder in Santo Domingo achter. Met het geld dat ze in de prostitutie heeft verdiend, heeft ze twee jaar geleden een eigen huis naast het huis van haar moeder gekocht. Sinds een maand werkt Angelica nu achter de ramen in deze stad, waar ze rond de 100 euro per dag verdient. Ze spaart voor een bed en meubilair om het huis in te kunnen richten.

Terwijl ze opgewonden praat over haar nieuwe huis in Santo Domingo kijk ik om me heen in de peeskamer; een kamertje van hooguit twee bij drie meter. Alhoewel het officieel verboden is in Nederland om te wonen in de raambordelen, wijzen een kleine kast met wat kleren, schoenen, eetservies en wat bestek en een grote reistas op de grond erop dat ze hier ook woont.[8] Wanneer ik haar hiernaar vraag, blijkt dit inderdaad het geval te zijn. Bijna vierentwintig uur per dag verblijft ze in dezelfde kamer waar ze slaapt, eet en werkt. 's Avonds na het werk maakt ze altijd een ommetje in de buurt en zaterdags bezoekt ze met wat Spaanssprekende collega's de markt om boodschappen te doen. Ze kan weliswaar ook bij een vriendin slapen, maar uit veiligheidsoverwegingen geeft ze er de voorkeur aan om hier de nacht door te brengen. Ze vindt het gevaarlijk om 's nachts na één uur nog alleen op straat te lopen.

Bovendien is het een manier om de kosten te sparen. Hierdoor is er geen scherp onderscheid te maken tussen werk en vrije tijd wanneer ze in Nederland is. Ze ervaart het leven in een peeskamer als "verschrikkelijk" en kijkt er naar uit zich definitief te kunnen vestigen in de Dominicaanse Republiek.

Angelica beschouwt de prostitutie als een snelle manier om geld te verdienen, maar zeker niet een gemakkelijke. Ook al zegt ze dat ze zich niet meer veel aantrekt van wat men denkt over prostitutie, toch blijft haar geweten knagen vanwege de morele bezwaren die aan het werk kleven. Dit wordt ook gereflecteerd in een belangrijk thema in het leven van Angelica dat herhaaldelijk terugkeert in haar levensverhaal, namelijk een sterk verlangen naar een serieuze liefdesrelatie, zoals ook uit het volgende fragment blijkt:

> "*Je zegt dat je het werk niet leuk vindt. Waarom eigenlijk niet?*
> Nee, nee, het is niet dat ik het niet leuk vind! Ik weet 't niet ... het gaat tegen mijn eigen principes in.
> *Wat voor principes?*
> Van je eigen cultuur, dat je bij jezelf denkt... hoewel het me geestelijk niet schaadt en ik niet meer zoveel (lacht) aandacht besteed aan de dingen die ze denken hier in onze samenleving maar eh... van binnen voel ik me niet goed. Er is iets dat me zegt dat het niet goed is, mijn instinct, hè.
> *Kun je dat omschrijven? Wat bedoel je daar precies mee?*
> Het hebben van verschillende... relaties, niet echt een relatie te hebben, voor mij is het belangrijker om een vaste relatie te hebben. Ja ..."
> (Angelica 2002: 2)

Op verschillende momenten in het interview spreekt ze de wens uit om een vaste partner te hebben met wie ze een stabiele relatie kan opbouwen. Door een relatie met een vaste vriend hoopt ze met het werk te kunnen stoppen en een "respectabel" leven in de Dominicaanse Republiek op te bouwen. Het verlangen naar meer rust en stabiliteit in haar leven treedt ook duidelijk op de voorgrond in het tweede interview dat ik drie maanden later met Angelica heb wanneer ik haar ga opzoeken in de Dominicaanse Republiek. Onze ontmoeting vindt plaats in haar woning die gelegen is in een buitenwijk van Santo Domingo. Trots leidt ze me rond in haar nieuwe huis waar ze samen met haar zoontje woont. Het is een mooie driekamerwoning op de eerste verdieping met een eigen trap naar boven en een groot balkon aan de voorzijde. Ik herken veel spullen die ze uit Nederland heeft meegenomen, zoals een kalender met Hollandse taferelen en een theedoek uit een bekend warenhuis. Aan de keukentafel vertelt ze me over haar terugkeer die haar nog steeds zeer zwaar valt:

> *"Hoe staat deze maatschappij tegenover vrouwen die naar het buitenland gaan?*
> Nou, veel mensen laten het je niet zien, maar in werkelijkheid, van binnen.... Ze zeggen het je niet, misschien om je niet te beledigen, maar

> in werkelijkheid weten ze het, want via de radio, de krant... Ze krijgen zoveel informatie uit het buitenland en ze weten ongeveer dat de meesten dit doen en... Iedereen... Ze zien het niet meteen maar ondertussen. Ja, want ze doen een beetje, eh, hypocriet. Ik kan je niet veel vertellen, want ik heb niet zoveel contacten met, eh, ik heb niet zoveel vrienden, met mijn buurman praat ik heel weinig. Ik vergelijk het een beetje met hoe ik daar leefde. Hier voel ik me een beetje achtergebleven, ik sta een beetje stil, begrijp je, als het gaat om vriendschappen, want ik weet niet waar ik naartoe moet gaan, ik heb geen... het is niet hetzelfde.... Ze begrij... nee, ik ben niet zo open in mijn vriendschappen. Want daar was ik anders, volgens mij, ik kon gemakkelijker contacten leggen, want in het buitenland zoek je toch je eigen mensen op, de Latino's, want je hebt de warmte nodig. Maar hier niet. Als je hier komt, ben je al gewend aan je familie en zo, ik zoek bijvoorbeeld mijn moeder op, want zij is de enige die ik heb. En ik kan soms bang zijn dat.... Ik weet het niet, maar ik voel me een beetje stilstaan, hè, als het gaat om vriendschappen ...en altijd aan het reizen! Dat maakt het ook moeilijk om meer contact te hebben met mensen, dus ik doe niets, als ik aan het werk ben, ik ben niet geïntegreerd in de samenleving geloof ik, dat is het ergste hier, dat ik niet geïntegreerd ben in de samenleving omdat, eh, dat is een proces en ik was vele jaren in het buitenland en nee, ik weet niet hoe ik het moet doen." (Angelica 2002: 6)

Ondanks haar voorgenomen plannen om ander werk te gaan doen, werkt ze nog steeds in de prostitutie in Nederland en reist ze geregeld heen en weer tussen beide continenten. In beide landen leidt ze een sociaal geïsoleerd bestaan. Wanneer ze in Nederland is, woont ze zoveel mogelijk op de werkplek zelf. Haar leven speelt zich dan hoofdzakelijk af in de buurt waar ze werkt en waar ze voornamelijk contact heeft met collega's en klanten. Als ze in de Dominicaanse Republiek is, probeert ze haar werkend bestaan in Europa zoveel mogelijk voor iedereen verborgen te houden. Enigszins verscheurd tussen beide levens, leidt ze nu een dubbelleven waardoor ze zich vaak geremd voelt in het maken van nieuwe vriendschappen. Volgens Angelica bestaat er in de Dominicaanse Republiek weinig solidariteit of vriendschap onder de teruggekeerde vrouwen die in de Europese prostitutie hebben gewerkt. Op haar moeder na onderhoudt ze weinig sociale contacten in de buurt en heeft ze niemand met wie ze haar ervaringen kan delen. Haar enige vriendin is iemand die ook in Europa heeft gewoond. Nu ze is teruggekeerd, mist Angelica een sociale ondersteuning in de vorm van familie en een sociale netwerk dat van belang kan zijn bij het opbouwen van een nieuw leven in de Dominicaanse Republiek. Na twintig jaar in het buitenland te hebben gewoond, voelt ze zich gedesoriënteerd in eigen land: "Ik heb hier geen vrienden, want ik ben alles kwijt. Alleen in mijn eigen huis voel ik me rustig." Het herintredingproces van Angelica in de Dominicaanse Republiek verloopt erg langzaam. Toen ze net was aangekomen, had ze als gevolg van de stress allemaal lichamelijke klachten, zoals witte vlekken in het gezicht en hartkloppingen. Nu, na anderhalve

maand, voelt ze zich langzaam weer wat beter. Als gevolg van de morele veroordeling van prostitutie in het land heeft Angelica nu zelf ook meer moeite met het werk gekregen. In het volgende fragment licht ze haar schaamtegevoelens verder toe:

> "*Kun je met je familie praten over je leven in Nederland?*
> Met mijn moeder wel, zij weet het, maar met de rest van mijn familie van mijn vaders kant niet.
> *En wat vertel je hun dan?*
> Niks. Dat ik daar met mijn man woonde en zo, want jammer genoeg... wordt het niet geaccepteerd.... Helaas schaam je je. Ik ben zoals men zegt een geile vrouw. *(una cachonda.)* Nee, ik schaam me er nu heel erg voor.
> *Wat ik niet begrijp is dat duizenden vrouwen in het buitenland dit werk doen, iedereen weet het, maar niemand heeft het erover.*
> Ja, ze vermoeden het wel, ja... maar ze zeggen het niet. Dat is waar, ze hebben het niet... nee, ze zijn niet zo open als daar... Dat gebeurt ook als hier iemand een ... We hebben een soort van... ik weet niet hoe ze het daar zeggen, een taboe. Een taboe is om niet over bepaalde zaken te praten, bijvoorbeeld een ziekte. Als ze een ziekte bij je vinden, dan zeg jij iets anders, in ieder geval niet dat je die ziekte hebt, hi, hi. Dat gebeurt met ons ook, om je een voorbeeld te geven: jij bent Nederlandse en ik zeg, o ja, die Nederlandse vrouwen die houden veel van seks en zo, begrijp je, ja, dat is een taboe, iets dat goed verborgen gehouden wordt, als een schande." (A.2 2003: 9)

In het citaat komt een ambivalente houding naar voren ten aanzien van prostitutie. Enerzijds betreurt Angelica het dat ze zich moet schamen voor haar werk. Ze construeert haar identiteit in eerste instantie zonder de schaamtegevoelens geheel te internaliseren en distantieert zich van de morele veroordeling van prostitutie: "Helaas schaam je je. Ik ben, zoals men zegt, een geile vrouw." Ook tijdens ons eerste gesprek in Nederland laat ze me blijken dat het haar niet zoveel uitmaakt wat men van prostitutie vindt. De voordelen wegen immers op tegen de nadelen. Dankzij de inkomsten uit de prostitutie leidt ze een economisch onafhankelijk bestaan, kan ze haar zoon laten studeren en geniet ze respect binnen de familie. Anderzijds overvalt haar wanneer ze eenmaal terug is in de Dominicaanse Republiek een gevoel van schaamte als gevolg van de heersende moraal.

In het levensverhaal van Angelica komen drie noties van schaamte tot uitdrukking. Ten eerste klinken gevoelens van schaamte in haar woorden door over het sekswerk dat niet geheel overeenkomt met de culturele normen die bepalen hoe zij zich als een gerespecteerde Dominicaanse vrouw behoort te gedragen en te leven. De Dominicaanse Republiek kent een machismo cultuur die wordt gedomineerd door een dubbele seksuele moraal volgens welke vrouwen, in tegenstelling tot mannen, niet geacht worden seksuele relaties met verschillende partners tegelijkertijd te hebben. Indien dit wél gebeurt, zoals in het geval van sekswerkers die seks hebben met ver-

schillende mannen zonder dat hier een liefdesrelatie aan ten grondslag ligt, overtreden zij deze moraal. Met een monogame relatie kan Angelica zich conformeren aan de culturele normen ten aanzien van haar rol als vrouw in de Dominicaanse samenleving. Om te voorkomen dat er over haar wordt geroddeld, zwijgt Angelica als ze in de Dominicaanse Republiek is over haar werk tegenover familie, vrienden en buurtbewoners. Deze gevoelens van schaamte bemoeilijken ook het aangaan van nieuwe relaties. Sinds kort heeft ze een nieuwe vriend, een alleenstaande Dominicaanse man die twee huizen verderop woont. Hij weet niet dat zij in Europa in de prostitutie werkt en dat wil zij voorlopig ook zo houden, maar ze is benauwd voor de dag dat hij er achter zal komen. Ook al doet ze nog zo haar best om het geheim te houden, toch zal de buurt zich op een gegeven moment afvragen waar die materiële welvaart ineens vandaan komt.

Angelica's verhaal laat de strijd zien die zij voert met het stigma dat rondom prostitutie hangt en de morele veroordeling die hiermee gepaard gaat. In haar verhaal benadrukt ze haar sterke wilskracht die haar in staat stelt om te voorkomen dat ze, zoals zoveel veel andere collega's in haar werk, in drugsgebruik of criminaliteit zal vervallen.[9] Volgens haar is ze niet zo goed in het werk. Op mijn vraag waarom dit volgens haar zo is, antwoordt ze:

> "Als ik wat verdien, is het omdat ik geluk heb in dit werk (lacht). Ik ben meer... ik ben niet, eh, tja, wat zou ik zijn (lacht)? Ik ben niet zo gewiekst, ik weet niet hoe je zoveel mogelijk geld slaat uit de mannen, nee! Ik geloof dat ik niet goed kan liegen. Ik ben niet iemand van veel woorden, zoals andere vrouwen die van alles tegen ze zeggen. Brrrr... veel gedoe! Ik weet niet, ik ben heel direct, ik zeg dit en dit en dit. Ik probeer te zorgen dat de man zich goed voelt voor wat ie geeft, ik probeer niet om er zoveel mogelijk uit te slepen. *(tratar de sacarle el jugo)* Ik weet niet hoe je dat doet en daarom ben ik geen hoer (lacht), ik ben meer, eh, ik ben geen... laten we zeggen hoer (puta), er zijn vrouwen die wel echte hoeren *(putas de verdad)* zijn. Ik niet!
> *En hoe zijn 'echte' hoeren dan?*
> Oh! De vrouwen die de mannen veel geld afhandig kunnen maken hebben een bepaalde handigheid, een manier om tegen de man de praten, en je ziet dat ze hem... Ze tonen een fantasie en als het erop aankomt gelooft de man al die dingen. En ik kan niet liegen. (lacht) Daarom ben ik hier niet zo goed in." (Angelica 2002: 19)

Ondanks het feit dat ze ruim vijftien jaar in de prostitutie werkt, onderscheidt ze zich van de andere sekswerkers die zich volgens haar voornamelijk laten leiden door materiële zaken. Daarbij worden prostituees geassocieerd met 'hoerig' gedrag dat Angelica omschrijft als "ijdel" en "op geld belust". Angelica neemt afstand van het label 'echte hoeren' door negatieve waarden op haar collega's te projecteren. Hiermee distantieert ze zich zoveel mogelijk van het stigma en de veronderstelde karaktereigenschappen die aan prostituees worden toegeschreven. De meeste vrou-

wen zijn volgens haar "verslaafd geraakt aan het hebben van veel geld". Zijzelf daarentegen doet het niet "met een totale invloed, maar meer voor een bepaald moment, om te proberen om iets te verdienen en zo een aantal problemen op te lossen".

Naast deze overtreding van sociaal-culturele normen, en de hiermee gepaard gaande daling van sociale status, komen gevoelens van schaamte bij Angelica ten tweede voort uit een gevoel van persoonlijke tekortkoming en teleurstelling over het feit dat ze niet helemaal aan haar *eigen* verwachtingen ten aanzien van haar migratie heeft kunnen voldoen. Deze diepere laag van schaamte wordt duidelijk nadat ik de cassetterecorder heb uitgezet en we nog een tijdje doorpraten aan de keukentafel. Ondanks het feit dat ze er in materieel opzicht beter van is geworden, vertelt ze me dat ze niet écht met persoonlijke voldoening kan terugkijken op haar leven in Nederland: "Ik kan niet echt met opgeheven hoofd lopen." Het werk vormt een moreel dilemma voor haar, wat bijvoorbeeld tot uiting komt in de manier waarop ze omgaat met de mensen in haar buurt. Haar verhaal reflecteert het alom heersende idee in de Dominicaanse Republiek dat in Europa gouden bergen zijn te verdienen. Dit beeld dat over Europa bestaat creëert een verwachtingspatroon waarmee Angelica wordt geconfronteerd bij haar terugkeer naar de Dominicaanse Republiek en op haar huidige gemoedstoestand invloed uitoefent. Dit speelt ook in de relaties met de mensen om haar heen. Zo is die normatieve prikkel terug te vinden in de relatie met haar moeder, die haar constant verwijten maakt dat ze haar tijd in Europa heeft verspeeld. Angelica heeft hierdoor het gevoel dat ze veel tijd heeft verloren in Nederland. In haar herinneringen aan deze periode in haar leven klinken gevoelens van frustratie door:

> "Pas veel later ben ik naar school gegaan om de taal te leren, waardoor ik veel tijd heb verloren. Want ik zou veel trotser geweest zijn als ik een diploma gehaald had, als ik iets bereikt had. Dan zou ik een stuk trotser geweest zijn.
> *Wat voor diploma bijvoorbeeld?*
> Nou, in welk *vak* dan ook, zoals jullie zeggen. Het maakt me niet uit welk, in intellectueel opzicht bedoel ik, want daarom ga je naar het buitenland, vanwege het onderwijs dat ze bieden. Dus ja, dat is wat ik het meest... eh... betreur. Ik voel me... aan de ene kant alsof ik niet genoeg gebruik gemaakt heb van de mogelijkheden van dat land, in intellectuele zin, maar wat kan ik er aan doen? Ik kwam er te laat achter en toen ik het wilde doen, kwam ik helaas in een diepe depressie terecht. Ik stond op het punt om... om een diploma te halen, om iets van daar te hebben om me trots te voelen, voor mezelf! Want ik vind dat wat je in het buitenland bereikt in intellectuele zin daar kun je trots op zijn, want dat is verdraaid moeilijk vanwege de taal! En dus is het iets om trots op te zijn, voor een buitenlander is het meer de taal spreken, je voelt je trots als je de ander begrijpt. Je voelt je trots als je een vreemde taal leert, als je iets meeneemt van daar, maar ik heb niet zoveel meegenomen. Maar ja, het is nooit te laat...." (Angelica 2003: 12)

Afgezien van haar aspiraties om er in financieel opzicht beter van te worden, koesterde Angelica voor haar vertrek naar Nederland ook het verlangen om zichzelf intellectueel te ontwikkelen. Dat dit er niet van gekomen is beschouwt zij als een persoonlijk falen. Doordat ze nooit goed de Nederlandse taal heeft geleerd, heeft ze geen beroepsopleiding kunnen volgen zoals ze graag had gewild. In veel sociaal-psychologische studies over identiteit worden gevoelens van schaamte gerelateerd aan 'het ideale zelf' en aan een persoonlijk falen om aan gestelde verwachtingen te kunnen beantwoorden. De rol van 'het ideale zelf' raakt hierbij de kern van de zoektocht naar een eigen identiteit (Giddens 1991, Piers and Singer 1971, Goffman 1963, Lynd 1958). Schaamte is een emotie die begrepen kan worden in relatie tot de integriteit van de persoon en direct gerelateerd is aan de kern van het zelf. Volgens psycholoog Piers kan schaamte worden omschreven als een gevoel dat duidt op een persoonlijke tekortkoming dat zich voordoet wanneer een doel of ideaal niet bereikt is (Piers and Singer 1971). In zijn psychoanalytische benadering van schaamte brengt Piers een onderscheid aan tussen schaamte en schuld, waarbij de betekenis en de rol van 'het ideale zelfbeeld' de kern vormen. Schaamte duidt hier op een gevoel dat veroorzaakt wordt door ervaringen van persoonlijk falen om te kunnen voldoen aan van tevoren gestelde verwachtingen van zichzelf of die van anderen. Deze emotie doet zich voornamelijk voor in de aanwezigheid van anderen. De gevoelens van minachting of verachting die bepaald gedrag bij anderen kunnen oproepen maken onderdeel uit van deze schaamtegevoelens. De schaamte is dan de emotie en innerlijke spanning die opkomt wanneer gestelde doelen of idealen niet bereikt zijn, terwijl schuld meer verwijst naar een morele overtreding van een voorgeschreven grens of een wettelijke norm die indruist tegen specifieke taboes (Piers and Singer 1971). In de verhalen van de interviewees komen we gevoelens van schuld met name tegen in het geval van vrouwenhandel. Vooral bij seksueel geweld of gedwongen seksuele handelingen blijkt de schuldvraag heel belangrijk te zijn, zoals we verderop in het hoofdstuk zullen zien. Deze schuldvraag kan het spreken over gevoelens van schaamte zeer belemmeren.

Naast een morele overtreding van een sociaal taboe en een gevoel van persoonlijk falen tegenover een geïnternaliseerd ideaal zelfbeeld, komt er in Angelica's verhaal ook een derde notie van schaamte naar voren, namelijk als een gevoel van desoriëntatie. In beide landen ervaart ze een culturele vervreemding. In dit opzicht kan schaamte in verband worden gebracht met wat psychologe Helen Lynd omschrijft als "een pijnlijke confrontatie of bewustwording van discrepantie" (Lynd 1958: 43). Deze incongruentie kan veroorzaakt worden door het besef dat de wereld waarin men leeft geheel anders blijkt te zijn dan men zich had voorgesteld. Een dergelijke gewaarwording zien we ook terug bij Angelica. Na haar afwezigheid van twintig jaar heeft zich een discrepantie ontwikkeld met haar vroegere leven in de Dominicaanse Republiek en ervaart ze een kloof met de Dominicaanse cultuur. Na haar terugkeer realiseert ze zich dat er veel veranderd is, zowel in zichzelf als in het contact met de mensen om haar heen, bijvoorbeeld in relatie tot mannen. Zo vertelt Angelica me dat ze niet meer gewend is aan het jaloerse gedrag van mannen in haar land, wat herhaaldelijk tot botsingen leidt met haar nieuwe vriend: "De mannen hier willen je bezitten. Ze beschouwen je als hun eigendom en ik ben érg gesteld op mijn bewegingsvrij-

heid." De afstand die Angelica ervaart tussen zichzelf en haar sociaal-culturele omgeving, kan gevoelens van schaamte teweegbrengen. De cultuur-theoreticus Stuart Hall verwijst hier naar als de "shock van de 'dubbelheid' van gelijkheid en verschil" (Hall 1990: 227).[10] Deze schok positioneert Angelica als eender met alle andere Dominicanen, maar tegelijkertijd ook als verschillend van hen. Dit gevoel van 'dubbelheid' leidt bij haar tot een gevoel van ontworteling waardoor ze het idee blijft houden dat ze een buitenstaander is en anders is dan de rest van de Dominicaanse vrouwen:

> *"Denk je dat de tijd in het buitenland je veranderd heeft?*
> Nou, als het gaat om de manier van denken dan kan het zijn van wel, want de mensen hier hebben hun... ze zijn niet naar het buitenland geweest, weten niet hoe het daar aan toe gaat, dat ik in twee culturen tegelijk leef, en ik weet inmiddels wat beter of slechter is, en diegenen die hier wonen leven onwetend van heel veel zaken.
> *Ja?*
> Ja! Iedereen hier heeft veel dingen aan zijn hoofd... zo is de cultuur, hè? Dit kan niet en dat lijkt hun allemaal zo groot. Wat voor ons superklein is, lijkt hun groot, ondanks het feit dat de cultuur hier al erg gemoderniseerd is, want je ziet de invloed van... ja van ons hè, en zij kijken toe, zien alles en beetje bij beetje moderniseren ze. Nu zien ze het (de invloed van Dominicanen die naar het buitenland gemigreerd zijn, MJ) als iets normaals, maar ondanks de modernisering hebben ze toch een bepaalde starheid behouden. Wij die in het buitenland hebben gewoond, zijn wat flexibeler.
> *Flexibel op wat voor manier?*
> Nou, met veel dingen die je tegenkomt. Laten we het simpeler zeggen, de kleding is het meest eenvoudig, de manier van kleden en zo, want daar... je doet aan wat je wilt en niemand let erop, maar toch behouden ze iets, de combinaties..., wij kunnen niet naar buiten gaan in spijkerbroek, het is normaal want niemand let erop, en dat zijn die dagelijkse dingen dat we niet denken: 'ze kijken naar ons'. We weten dat daar niemand ergens op let, en ook al letten ze er op, je merkt het niet." (Angelica 2003: 11)

Door het levensverhaal van Angelica zijn verschillende culturele identificaties geweven die elkaar afwisselen. Terwijl ze zich in Nederland identificeert als Dominicaanse of Latijns-Amerikaanse ervaart zij in de Dominicaanse Republiek een scheiding met deze zelfidentificatie en neemt ze juist afstand van haar eigen cultuur die ze omschrijft als weinig flexibel en ouderwets. Ze voelt zich enigszins ontheemd en heeft het gevoel dat ze in twee culturen tegelijk leeft. Tijdens het interview treedt er een wisselende en selectieve identificatie op met bepaalde aspecten van de Dominicaanse én van de Nederlandse cultuur. Deze ambigue houding ten aanzien van haar cultuur komt bijvoorbeeld tot uiting in haar gedrag of kleding en de wijze waar-

op ze zich identificeert. In bovenstaand fragment definieert ze zich zelf als: "wij die in het buitenland hebben gewoond", waarmee ze verwijst naar een bepaalde categorie vrouwen die volgens Angelica wereldser en moderner zijn ingesteld dan de lokale bevolking die niet in het buitenland werkt of heeft gewerkt. Het verhaal van Angelica belichaamt een ambiguïteit die onder meer bewerkstelligd wordt door haar reizende bestaan. Angelica moet het gevoel van 'thuishoren' opnieuw zien terug te vinden.

Terwijl ze in de Dominicaanse Republiek in haar eigen huis woont, wisselt ze in Nederland voortdurend van verblijfplaats. Dit wisselende 'thuis' maakt een belangrijk onderdeel uit van haar transnationale bestaan. Net als bij Angelica worden de levens-geschiedenissen van veel Dominicaanse vrouwen uit dit onderzoek gekenmerkt door transnationale ervaringen. Met het begrip 'transnationalisme', zoals gedefinieerd door de Amerikaanse antropologen Basch, Glick Schiller en Szanton Blanc (1994), verwijs ik hier naar de economische en sociaal-culturele aspecten van hun grensoverschrijdende transacties. In dit onderzoek betreft het in eerste instantie economische activiteiten, namelijk de seksuele dienstverlening die door de vrouwen wordt geleverd en in een wisselende context plaatsvindt. Behalve als een economisch verschijnsel beschouw ik hun transnationale conditie ook als de conditie waarin hun identiteitsvorming plaatsvindt. Veel vrouwen leven in Europa op verschillende plaatsen en wisselen gedurende een lange periode constant van werkplaats. Deze manier van leven dringt door tot de dagelijkse sociale praktijken van de vrouwen en kunnen leiden tot een herdefiniëring van culturele identiteiten en persoonlijke waarden, zoals we ook bij andere immigrantenvrouwen in Europa terugzien.

In haar boek *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities* analyseert de Engels-Indiaanse sociologe Avtar Brah de positie van Aziatische vrouwen in het naoorlogse Groot-Brittanië. Deze immigranten doen veelal slecht betaald en laag geschoold werk in de kleding en textielindustrie en werken onder gebrekkige arbeidscondities. In haar onderzoek laat Brah de relativiteit zien van het begrip 'home', dat een plek van veiligheid en vertrouwdheid kan zijn, maar tegelijkertijd ook een van bevreemding en bedreiging. Om de situatie waarin de vrouwen zich bevinden te omschrijven introduceert ze het concept *diaspora space*, dat zij voorstelt als een imaginaire ruimte die bewoond wordt door degenen die gezien worden als 'inheems' en 'migrant'. Deze diasporische ruimte kan beschouwd worden als de plek waar grenzen vervagen en waar ze worden overschreden, zoals de grenzen tussen 'inclusion and exclusion', 'belonging and otherness' and 'us and them' (Avtar Brah 1996: 208). Het is in deze denkbeeldige ruimte waarin complexe processen van identiteitsvorming worden beleefd en tegengestelde verhalen ontstaan, die dominante vertogen en normen in een samenleving tegenspreken en uitdagen.

In een wereld die gekenmerkt wordt door transnationale bewegingen van mensen, bijvoorbeeld als gevolg van armoede of oorlog, worden identiteiten constant opnieuw geconstrueerd. Net als Angelica wonen veel interviewees uit dit onderzoek in twee huishoudens tegelijkertijd, één in Europa, al dan niet met een Europese partner, en één in de Dominicaanse Republiek met kinderen, ouders en andere familieleden. Vanuit deze wisselende context en vanwege hun gestigmatiseerde werk kunnen

verschillende identiteiten opkomen die soms tegengesteld aan elkaar zijn. Dit vereist een dynamische opvatting van identiteit. In navolging van Stuart Hall beschouw ik identiteit als een constructie of een proces dat nooit beëindigd is en gekenmerkt wordt door elkaar tegensprekende emoties of handelingen. In zijn benadering argumenteert Hall dat identiteiten geen onveranderlijke essentie bevatten, maar tot stand komen als gevolg van een positionering van het subject: "..identities are never unified and, in late modern times increasingly fragmented and fractured, never singular but multiply constructed across different, often intersecting and antagonistic, discourses, practices and positions" (Hall 2000: 17). Hall gaat hierbij uit van de tijdelijke positionering van identiteit als strategisch en willekeurig, waarbij hij zich op zowel discursieve als op psychoanalytische praktijken baseert. Identiteiten worden performatief tot stand gebracht in en door de subjectposities die beschikbaar zijn en in de algemenere culturele normen en worden geconstrueerd door, en in relatie tot, de aanwezige vertogen.

Het levensverhaal van Angelica laat zien hoe haar identiteit wordt gevormd door haar reizende bestaan en hoe zij zich afwisselend identificeert met een bepaalde woonplaats, familie, gemeenschap, sociale klasse, cultuur, land of beroepscategorie, al naar gelang de plaats waar ze zich bevindt en de mogelijkheden en prioriteiten van het moment. Tijdens de twee ontmoetingen treden er verschillende identificaties bij haar op die soms tegengesteld aan elkaar zijn en toch naast elkaar bestaan. Zo verwijst ze bijvoorbeeld meermalen in het tweede interview in haar huis in Santo Domingo in bedekte termen naar onze ontmoeting die we drie maanden daarvoor in Nederland hadden op het bed in haar peeskamer, een leven dat ze in Santo Domingo juist probeert te vergeten. Inmiddels is het 'thuis' van Angelica verplaatst naar de Dominicaanse Republiek, waar ze haar werk zoveel mogelijk geheim houdt, zoals duidelijk bleek toen haar zoontje ineens tijdens het gesprek binnenkwam en zij direct van onderwerp veranderde.

De verschillende identificaties die in haar verhaal naar voren komen zijn nauw gerelateerd aan een wisselende woonplaats en het wel of niet behoren tot een bepaalde identiteitscategorie wat verschillende subjectposities kan voortbrengen. Haar reizende bestaan verschaft haar een manier om met morele dilemma's die het prostitutiestigma met zich meebrengen, om te gaan. Het stelt haar in de gelegenheid om een dubbelleven te leiden en het werk in Europa geheim te houden. Haar geringe mate van sociale integratie en haar anonimiteit in beide landen geeft haar meer bewegingsvrijheid, waardoor ze als gevolg van haar inkomsten als alleenstaande vrouw en kostwinner een zelfstandig bestaan kan leiden. Haar leven in en tussen verschillende culturen biedt nieuwe mogelijkheden om zichzelf te positioneren aan de hand van een transnationale identiteit en draagt tegelijkertijd bij tot een verbetering van haar sociaal-economische situatie en positie als vrouw in de Dominicaanse samenleving. Naast haar verhoogde sociale status verschaft haar financiële zelfstandigheid haar een bepaalde mate van autonomie en een betere onderhandelingspositie in relaties met mannen. Alhoewel zij in de Nederlandse samenleving als migrantensekswerker een marginaal bestaan leidt en een lage sociale status geniet, presenteert ze zichzelf in de Dominicaanse Republiek als een moderne, verwesterde vrouw die financieel zelfstandig is respect geniet binnen haar familie.

2.4 Elisa

Net als Angelica zwijgen de meeste sekswerkers die uit het buitenland terugkeren over hun werk tegenover de familie. Aan de andere kant kan schaamte vrouwen juist tot spreken brengen, bij voorkeur in de aanwezigheid van anderen, zoals blijkt uit de zelfpresentatie van Elisa, waarbij bepaalde aspecten uit het heden of verleden kunnen worden ontkend, veranderd of gerechtvaardigd. Ik heb Elisa ontmoet in San Juan Herrera, een stad in een arme regio in de Dominicaanse Republiek, waar vandaan veel vrouwen naar Europa reizen om er in de prostitutie te gaan werken. Samen met twee medewerkers van COIN en de plaatselijke advocate gaan we op zoek naar twee vrouwen die in de Europese prostitutie werken. De advocate kent veel vrouwen die naar het buitenland zijn gereisd, omdat ze aan velen rechtsbijstand heeft verleend. Na enig zoeken treffen we ze uiteindelijk samen aan bij een van de vrouwen thuis, een mooi vrijstaand huis aan de rand van de stad met een grote auto voor de deur. Elisa is de eigenaresse van het huis en woont al jaren in Duitsland. Zonder enige aarzeling stemt ze in met een interview. Ze blijkt net vier dagen geleden uit Duitsland te zijn overgekomen vanwege het plotselinge overlijden van haar moeder. Behalve haar vriendin zijn er nog een paar mensen op de *patio* aanwezig, onder wie een buurman en buurvrouw, een oudere broer en wij, twee mensen van COIN, de advocate en ik. Op mijn vraag of ze niet liever alleen met me wil praten, antwoordt ze zelfverzekerd en met luide stem dat dát niet hoeft, want ze heeft immers geen geheimen. Ze begint te vertellen over haar ervaringen in Europa en hoe ze in 1995 voor het eerst naar Duitsland reisde waar ze op zoek ging naar werk om haar drie kinderen te onderhouden. Hierdoor was ze niet verder gekomen dan de tweede klas middelbare school. Bij enig doorvragen blijkt dat ze inderdaad in de prostitutie had gewerkt:

> *"Hoe was 't toen je voor het eerst naar Duitsland migreerde?*
> Ik was 22 jaar toen ik naar Duitsland vertrok. Daar zou ik mijn nichtje ontmoeten. Die werkte op het vliegveld voor "Fedex", Federal Express, waar ik ook een goede baan zou vinden, op de montageafdeling van een transformatorenfabriek. In die fabriek werkten ook veel buitenlanders.
> *Heb je ook ander werk gedaan?*
> Ja .... min of meer; eerst was het moeilijk om mezelf te dwingen tot het doen van dingen die ik nooit eerder in mijn leven had gedaan, maar daarna viel het mee en daarom heb ik geen ... moeite gedaan om ander werk te vinden.
> *Bedoel je dat ze je hebben gedwongen?*
> Nee hoor, ze hebben me niet gedwongen! Ik deed het uit vrije wil.
> *En hoe was die ervaring?*
> Welnu, mijn tijd in Frankfurt ...ik kan natuurlijk alleen voor mezelf spreken, eh, het was eigenlijk best wel moeilijk om dat werk te doen en ook deed ik het met tegenzin.

> *Hoe lang heb je het werk gedaan?*
> Niet zolang; laten we zeggen de tijd die nodig was; in totaal zo'n zes maanden, totdat ik in de fabriek ging werken. Ik had namelijk nogal wat problemen, vooral met de taal. Voor ons, reizigsters, is de taal een groot obstakel, en daarom werken de meeste van ons die naar Europa gaan langere of kortere tijd in de prostitutie." (Elisa 2003: 2)

Elisa vertrok met een visum van een maand en verbleef na het verlopen hiervan illegaal in Duitsland. Gedurende deze tijd werkte ze in een bordeel. In haar verhaal laat ze zich heel voorzichtig uit over haar ervaringen in de seksindustrie. Het is niet helemaal duidelijk of ze door anderen gedwongen werd om in de prostitutie te werken. In haar eerste reactie zegt ze dat ze verplicht werd om als prostituee te werken. Dit spreekt ze vervolgens snel tegen. Even later verwijst ze er weer opnieuw naar in haar antwoord ("*de tijd die nodig was*"), waarmee ze aangeeft dat ze een bepaalde tijd moest werken om haar gemaakte schulden terug te betalen. Op een geven moment ontmoette ze een Duitse man met wie ze later is getrouwd. Door dit huwelijk kreeg ze haar Duitse paspoort, waardoor ze meer bewegingsvrijheid kreeg: "Al met al ging het mij niet zo slecht af in Duitsland, ook omdat ik er een man leerde kennen. Die was heel goed voor me en hielp me financieel, zodat ik een huis voor mijn moeder kon laten bouwen. Wat dat betreft heb ik dus niets te klagen, integendeel." Het verhaal van Elisa is een ontkenning van het slachtofferverhaal. Ze trekt fel van leer tegen al die vrouwen die zielige verhalen ophangen over Europa. Als het misgaat, is dit volgens haar meer te wijten aan hun eigen houding:

> "Als je pas bent aangekomen in Europa moet je zien te overleven. Het is niet, hoe zal ik 't zeggen? Iedereen doet dat op zijn eigen manier. Maar voor veel vrouwen is het moeilijk, omdat ze een bekrompen mentaliteit hebben. Vaak hebben die vrouwen amper een paar jaar lagere school gehad en kunnen ze nog net hun naam schrijven. Ze sluiten zich af voor nieuwe ervaringen. Bijvoorbeeld in Duitsland word je niet zomaar slecht behandeld. Zij die het tegendeel beweren, liegen eenvoudigweg. Ik zeg het uit eigen ervaring. Ook ik ben gebleven, na met een toeristenvisum te zijn binnengekomen. Na een maand was het visum verstreken en werd ik dus illegaal. Toch was het leven niet zo moeilijk. Als ik geen geld had, sliep ik gewoon ergens op straat, of op de *Bahnhof*. In dergelijke omstandigheden moet je ruimdenkend zijn, want als je zonder geld zit komt de oplossing echt niet zomaar uit de hemel vallen! Velen gaan dan alles negatief zien. Maar je hebt nu eenmaal overal goede en slechte mensen en daarom moet je niet alles over één kam scheren. De meeste Dominicaanse vrouwen die ik ken denken er hetzelfde over. Vaak hebben ze het moeilijk, door de vreemde gebruiken van het land, en omdat ze de taal niet beheersen. De mensen zijn er even kil als het weer; ze zijn niet hartelijk zoals hier. Als je hier komt, krijg je van iedereen koffie en ontvangt iedereen je met

> gastvrijheid; maar als je in Duitsland op straat plotseling ziek wordt, steekt niemand een hand voor je uit. Dat is nu eenmaal zo. Daarom beweren veel mensen met een beperkte visie dat het leven er ondoenlijk is. Maar voor mij was het wél te doen, omdat ik de taal probeerde te leren, want als je naar het buitenland gaat, moet je altijd proberen iets te begrijpen van de gebruiken en de taal van het land. Dat is zelfs nodig als je naar Puerto Rico gaat. En omdat die vrouwen dat niet doen hebben ze het zo moeilijk." (Elisa 2003: 7,8)

Met het verdiende geld heeft ze een stuk grond in de Dominicaanse Republiek gekocht waar ze een huis heeft laten bouwen. Ook al vond ze het prostitutiewerk niet echt plezierig en lijkt het erop dat het werk in condities van dwang begon, toch is haar migratie succesvol geworden en vertelt ze met trots over haar leven in Duitsland. Ondanks haar succesverhaal geeft Elisa er de voorkeur aan in de Dominicaanse Republiek te wonen en denkt ze er serieus over na om zich er binnenkort definitief te vestigen. Wanneer we eenmaal buiten staan, hoor ik van de advocate die het hele gesprek had gevolgd, dat de man die op de patio aanwezig was eigenlijk haar échte man is met wie ze samenwoont als ze in de Dominicaanse Republiek is en die de vader van haar kinderen is. Volgens haar zou ze alleen maar met die Duitse man zijn getrouwd om zich te kunnen legaliseren, legaal te werken en zich vrij te kunnen bewegen tussen beide continenten. Dit wordt ook bevestigd door de medewerkers van COIN, die mij mededelen dat het verhaal zoals Elisa het mij vertelde volgens hen "niet klopte".

Met de opvallend open manier waarmee Elisa zich in het openbaar identificeert als ex-prostituee laat ze blijken dat ze zich niet schaamt voor haar prostitutieverleden. Tegelijkertijd rijst sterk het vermoeden dat zij een belang heeft bij het vertellen van haar geschiedenis. Ze is duidelijk niet van plan om een triest verhaal tegen mij op te hangen. Ten overstaan van familie en buurtbewoners ontkent ze het slachtofferverhaal en suggereert ze dat degenen die zielige verhalen over hun verblijf in Europa ophangen dit meer aan zichzelf te wijten hebben. Elisa's verhaal laat zien dat er voor de teruggekeerde vrouwen naast de identiteitscategorie van 'slachtoffer' ook die van 'heldin' bestaat, van waaruit zij over hun ervaringen kunnen spreken. Het gevoel van voldoening waarmee ze over haar ervaringen praat, kan als tegenhanger van schaamte worden beschouwd. Met haar verhaal rekent ze als het ware af met gevoelens van schaamte en creëert ze een positief zelfbeeld tegenover de mensen om zich heen. Tevens toont haar verhaal aan dat het prostitutieverleden eerder wordt getolereerd door de omgeving indien de vrouw financieel succesvol is geweest, zoals in haar geval, en een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan het welzijn van de familie.

2.5 Verhalen over vrouwenhandel

Uit Elisa's verhaal wordt het niet helemaal duidelijk in welke condities ze in Europa heeft gewerkt. Dit in tegenstelling tot de twee Dominicaanse vrouwen, Sandra en Marina, die ik hier zal presenteren. Beiden zijn slachtoffer van vrouwenhandel geweest en onder dwang in de prostitutie in respectievelijk Nederland en Spanje tewerkgesteld. Ondanks hun traumatische ervaringen hebben zij, in tegenstelling tot de meeste slachtoffers van vrouwenhandel met gelijksoortige ervaringen, de schaamte overwonnen en ervoor gekozen om te praten. Voordat ik hun levensverhalen optekende, hadden beide vrouwen al over hun ervaringen in de Europese seksindustrie gesproken in de vorm van een aangifte bij de politie en door middel van een getuigenis voor een groter publiek op een conferentie.[11] De redenen waarom zij praten, zijn verschillend. Zoals in het geval van Sandra die naar Nederland was verhandeld en maandenlang onder dwang in de prostitutie moest werken. Haar verhaal kan als een aanklacht worden beschouwd tegen het onrecht dat haar is aangedaan. Een andere beweegreden om te praten is uit solidariteit met andere vrouwen om te voorkomen dat die vrouwen hetzelfde zal overkomen als hun is overkomen, zoals in het geval van Marina aan wie een baan in Spanje was beloofd als hulp in de huishouding maar die vervolgens een jaar lang werd gedwongen om in een bordeel te werken.

De manier waarop deze vrouwen terugkijken op hun ervaringen is grotendeels afhankelijk van de gelegenheid die een samenleving hun biedt om over bepaalde ervaringen te spreken en de acceptatie van hun verhaal door de mensen om hen heen. Zo ook liggen aan de vertelde ervaringen van deze vrouwen verschillende verhaalsoorten ten grondslag.[12] In het volgende deel zal ik drie verschillende verhalen over vrouwenhandel nader bekijken, te weten: een officiële aangifte, een publieke getuigenis en een levensverhaalinterview, en de zelfpresentaties die hierin worden gereflecteerd.

Sandra is een vrouw van 25 jaar afkomstig uit een arme familie van zeven kinderen in een stad in het noorden van het Dominicaanse eiland. Na de lagere school ging ze werken als verkoopster in een kledingwinkel. Nadat ze een cursus massage had gedaan, ging ze in een massagesalon werken. Op een gegeven moment kreeg ze het aanbod van een Italiaanse kennis om als masseuse in Nederland te gaan werken. Hij was van plan om een schoonheidscentrum te openen en zocht hiervoor nog nieuw personeel. Omdat hij een man van middelbare leeftijd was en getrouwd was met de vriendin van haar zus, vertrouwde ze hem. Bovendien wilde hij haar helpen om uit de armoede te komen en had hij haar verzekerd dat haar niks zou gebeuren. In die tijd was Sandra net gescheiden van haar echtgenoot en vader van haar twee kinderen van vijf en zeven jaar en kon ze financieel nauwelijks rondkomen. Naast de financiële verantwoordelijkheid voor haar kinderen, droeg ze tevens de zorg voor haar zieke moeder die geld nodig had voor een hartoperatie en medicijnen. Ze accepteerde zijn aanbod en reisde in 1998 naar Nederland. Haar kinderen liet ze achter bij haar ouders. Bij aankomst wachtte haar echter een heel andere realiteit dan haar beloofd was. Sandra belandde achter een prostitutieraam in een middelgrote stad in Nederland,

waar ze werd opgesloten in een kleine kamer en voortdurend beschikbaar moest zijn om klanten te ontvangen. De Italiaan liet een man de wacht houden bij haar raam om te voorkomen dat ze zou ontsnappen. Op een dag wist Sandra met hulp van een welwillende Spaanssprekende klant toch te ontsnappen ("*Hij zag me altijd huilen achter het raam*") en dook ze bij hem thuis onder. Samen met hem stapte ze naar de politie om aangifte te doen, waarop vervolgens de organisatie werd ingeschakeld waar ik op dat moment werkte.[13] Kort daarna ontmoetten Sandra en ik elkaar voor het eerst. Daarna hebben we elkaar nog vele keren gesproken. Wanneer ik haar voor het eerst ontmoet, heeft ze psychische klachten en wil ze met een psycholoog praten. Ze leidt aan slapeloosheid, depressiviteit en heeft een gebrek aan eetlust. Op het moment van het interview, inmiddels een jaar later, zitten we tegenover elkaar op het bed in haar kamer in het opvanghuis, waar ze nu sinds een aantal maanden verblijft.[14] Ze maakt een vermoeide indruk. Gelaten staart ze naar de grond. "Wat valt er nu over mijn leven te zeggen? Mijn leven is mislukt en mijn toekomst één groot zwart gat." Een gevoel van gefaald hebben overschaduwt haar levensgeschiedenis.

> "Vanaf het moment dat ik het vliegtuig instapte, is heel mijn leven veranderd... Toen begon mijn tragedie... en mijn probleem... mijn mislukking kun je wel zeggen...(stilte)
> *Mislukking?*
> Ja...
> *Waarom?*
> Omdat ik niet meer de persoon kan zijn die ik vroeger was. Ik zal nooit meer dezelfde zijn, nooit meer... (stilte), het vrolijke meisje van vroeger, ik kan niet meer... Het meisje van wie iedereen zei als ze me zagen: 'Kijk daar heb je Sandra!' Nu gebeurt dat niet meer. Nu kunnen ze zeggen: 'Kijk, daar heb je die hoer!'
> *Hoe weten ze dat dan?*
> Ja, want hij (de handelaar, MJ) belde op en zei dat ik bij hem weggegaan was om met een andere man mee te gaan om in de prostitutie te werken. Dat heeft hij daar verteld! Daar was iedereen... mijn zoon kon zelfs niet meer alleen naar buiten toe!... Mijn moeder en vader en een van mijn broers namen hem mee naar school om te wachten tot mijn kinderen uit school kwamen. Zo moesten ze het doen. Want iedereen... ja, mijn kinderen waren buiten aan het spelen en grotere kinderen zeiden: 'ah, jouw moeder is een hoer. Jouw moeder is een hoer!' En toen, ja, op een dag vroeg de oudste mij door de telefoon of ik dat deed...
> *En wat zei jij toen?*
> Tja, ik wist niet wat ik moest zeggen, ik kon geen woorden vinden. Ik zei: 'Nee, als ik dat werk zou doen, dan zou ik geld gehad hebben, dan zou ik jullie geld gestuurd hebben. Je moeder doet dat niet. Je moeder heeft dat nooit gedaan.' En mijn zoon zei: 'Die klootzakken, ze willen me alleen maar pesten.'" (Sandra 2000: 5, 6)

Het verhaal van Sandra is een klassiek voorbeeld van vrouwenhandel: onder valse voorwendselen werd ze naar Nederland gelokt en onder dreiging van fysiek en psychisch geweld in de prostitutie tewerkgesteld. Haar paspoort en reisdocumenten werden ingenomen en ze moest alle verdiensten aan hem afstaan. Naast sekswerk werd ze ook gedwongen om huishoudelijk werk te verrichten en werd ze verschillende keren meegenomen naar het huis van de dader om daar schoon te maken. Indien zij weigerde en hem niet zou gehoorzamen, dreigde hij haar kinderen te ontvoeren. Een aantal keren nam hij haar mee naar een huis waar hij haar verplichtte om seks te hebben met verschillende mannen. Hij nam hier dan foto's van en dreigde deze aan haar familie te laten zien als zij hem niet gehoorzaamde.

Sandra's verhaal staat in het teken van schaamte en is nauw gerelateerd aan het taboe en de morele veroordeling die rondom prostitutie hangen. Ze schaamt zich ervoor dat ze in de prostitutie heeft gewerkt en beschouwt dat wat haar is overkomen als haar persoonlijk falen. Deze gevoelens van schaamte worden door de handelaren tegen haar gebruikt als een machtsmiddel om haar het zwijgen op te leggen. Desondanks doorbreekt Sandra de opgelegde stilte en heeft ze, in tegenstelling tot de meeste slachtoffers van vrouwenhandel, de moed opgebracht om aangifte te doen van vrouwenhandel.[15] Haar aangifte wordt echter vrijwel direct gevolgd door represaillemaatregelen van de handelaren. Als reactie stuurt de Italiaan een aantal mensen naar de Dominicaanse Republiek om haar kinderen te ontvoeren. Haar moeder heeft dit gelukkig nog net weten te voorkomen door de kinderen een aantal dagen binnen te houden. Vanaf dat moment houdt haar moeder de kinderen nauwlettend in de gaten. Tien maanden later komt haar zaak eindelijk voor. Alhoewel de officier van justitie in Nederland twee jaar gevangenisstraf eist wordt de man vrijgesproken van vrouwenhandel en veroordeeld tot slechts vier maanden celstraf met aftrek van voorarrest en een geldboete wegens het vervalsen van paspoorten. Ondanks haar aangifte en het feit dat hij de identiteitspapieren en de reisdocumenten van Sandra in zijn bezit had, acht de rechtbank niet bewezen dat hij haar tot prostitutie heeft gedwongen. Het tegenargument van de dader is dat zij al in de prostitutie werkte toen hij haar ontmoette in de Dominicaanse Republiek en dat zij dus niet misleid zou zijn.[16] Sandra is erg aangeslagen en verontwaardigd over de geringe straf:

> "Alsof hij niets gedaan heeft! Alsof hij alleen maar een appel heeft gejat! Wat ik niet begrijp van hier is dat ze hem zo gemakkelijk vrijlaten, ze laten hem zomaar vrij! En dat terwijl de politie zelf ook weet wat hij gedaan heeft; en dat het niet de eerste keer is dat hij dit gedaan heeft. Hij heeft dit ook met andere vrouwen gedaan. Hij heeft het met zijn eigen vrouw gedaan, toen hij met haar getrouwd was. Dat wil zeggen dat ik de derde ben, of weet ik veel welk nummer ik ben. En misschien blijft hij het doen. Dat begrijp ik niet van hier. Maar ja, hij heeft een Nederlands paspoort.... Ik heb alles gedaan om hem te laten veroordelen. Maar ja, het was niet genoeg. En ik heb het ook tegen de politie gezegd, toen hij achter mijn kinderen aan zat, maar dat was ook niet genoeg. Wat is dán genoeg? Dat hij iemand vermoordt? Is dat

> genoeg? Dat begrijp ik niet van hier. Mij bezorgen ze zoveel problemen. Voor mij is alles moeilijk en hem wordt alles zo gemakkelijk gemaakt. Ze doen alsof ík de crimineel ben, alsof ík de misdaad begaan heb! Maar ja, zo is het leven." (Sandra 2000: 14)

Over een maand komt er een tweede proces, waarin er door de rechter bekeken zal worden of ze in Nederland mag blijven op grond van humanitaire redenen.[17] Sandra heeft een groot risico genomen met het doen van aangifte. Uit angst voor represaillemaatregelen zodra de dader weer op vrije voeten is, heeft ze een verzoek tot een verblijfsvergunning ingediend. Ze heeft echter weinig hoop op een positieve uitspraak en ziet de toekomst somber in. Ondanks het feit dat ze de Nederlandse staat met haar aangifte heeft geholpen een crimineel op te pakken, is de kans klein dat ze mag blijven. Haar verblijf in Nederland omschrijft Sandra als een traumatische gebeurtenis die haar hele leven drastisch heeft veranderd: "Ik heb niet lang gewerkt, maar voor mij waren het jaren. Dat is iets wat ik nooit meer in mijn leven zal vergeten! Zijn eeuwige chantage! En dat ik met allerlei mannen naar bed moest… dat de een naar binnen kwam en de andere weer naar buiten ging. Ik voelde me zó vies". De geschiedenis die ze aan mij vertelt, is een verhaal met lange pauzes en diepe zuchten. Sommige herinneringen of gebeurtenissen die gepaard gaan met pijn, verdriet of schaamtegevoelens komen tot uitdrukking in de vele momenten van stilte in het interview. Uit schaamte en ter voorkoming dat ze wordt veroordeeld en afgewezen besluit Sandra tegenover haar familie te zwijgen over haar ervaringen. Tegen haar kinderen ontkent ze haar prostitutieverleden om te voorkomen dat zij hier nadelen van zullen ondervinden en door hun omgeving worden gestigmatiseerd. Op mijn vraag waarom ze niet terug wil naar de Dominicaanse Republiek, antwoordt ze:

> "Als ik dáár weer ga wonen, zal iedereen me aankijken als een hoer. Ze zullen me niet meer zien als het meisje dat lachte, dat altijd vrolijk was. Zo zullen me niet meer zien. En zo wil ik niet altijd leven, dat iedereen me zo aankijkt, zo van: 'jij hebt het gedaan, jij bent de schuldige, jij bent de moordenaar', of weet ik veel. Dat wil ik niet! Ik wil me dat niet mijn hele leven blijven herinneren. Ik wil het vergeten, ik wil het niet altijd met me meedragen... Als ik geen andere optie heb dan (diepe zucht) teruggaan naar mijn land, dan ga ik niet terug naar mijn dorp. Zeker niet! Ik ga dan in een ander dorp wonen. Maar ik heb geen geld om een huis te huren en een bed te kopen en andere spullen voor het huis. Dat heb ik niet. Als ik geen andere mogelijkheid heb om hier te blijven, moet ik iets anders doen. Maar ik weet dat ik nooit terug zal gaan naar mijn dorp. Ik weet dat mijn vriendinnen me niet meer op dezelfde manier zullen zien, van: 'ah, kijk Sandra!' Nee, en áls ze me aanspreken, dan zullen ze met me praten alsof ze een hoer zien. Of weet ik veel. Nee, het is beter dat ik niet meer terug ga." (Sandra 2000: 13)

Sandra heeft het gevoel dat haar vrouwelijke eer als gevolg van haar prostitutieverleden bezoedeld is geraakt. Haar prostitutie-ervaring verandert hierdoor in een levenslang stigma dat haar achtervolgt. De schaamte die dit verleden oproept, belet haar om openlijk erover te spreken en weerhoudt haar er zelfs van om terug naar huis te gaan. Naast de verachting en afwijzing van anderen speelt ook de schaamte over zichzelf, door Helen Lynd treffend omschreven als "the inner shame" (Lynd 1959: 32). Sandra ervaart wat haar is overkomen als haar persoonlijke zwakte en daardoor als beschamend. Ze had meer weerstand moeten bieden tegen de handelaren vindt ze achteraf. Haar gevoelens van schaamte gaan gepaard met een schuldgevoel dat voorkomt uit haar 'passieve' gedrag en haar overtuiging dat ze meer had moeten doen om het te voorkomen. Dit blijkt ook uit haar antwoord wanneer ik haar vraag wat het allermoeilijkste voor haar was gedurende deze periode: "Dat ik niet meer tegenstand heb geboden en er uiteindelijk aan heb toegegeven om met mannen naar bed te gaan en dingen te doen die alles behalve aangenaam waren! Dát is wat me nog het meeste pijn doet." Aan het einde van ons gesprek vraag ik haar of ze een kopie wilt van de uitgetypte versie. Heftig schudt ze van nee. Ze wil beslist niet dat het verleden met haar mee reist. Ze wilde haar verhaal aan me vertellen om het vervolgens voor eens en altijd achter zich te laten.

2.6 Marina

Ook Marina werd slachtoffer van vrouwenhandel. Begin jaren negentig, toen Marina 28 jaar was, werd ze in de val gelokt door een Nederlandse man die haar een aantrekkelijk arbeidscontract had aangeboden als huishoudelijk werkster in Spanje. Bij aankomst in Madrid werd ze naar een bordeel gebracht en gedwongen om in de prostitutie te werken. Marina geeft veel interviews aan buitenlandse journalisten. Toch kost het spreken haar, na tien jaar, nog steeds veel moeite. Ze ervaart het als vernederend om terug te blikken op deze periode uit haar verleden. Ondanks de pijn wil ze met me praten: "Ik doe het voor de andere vrouwen, opdat ze twee keer zullen nadenken voordat ze naar het buitenland reizen." De fragmenten die ik hier aanhaal waarin zij vertelt over haar ervaringen in Spanje, zijn afkomstig uit de getuigenis die zij ten overstaan van een groot publiek gaf tijdens het eerste congres van Dominicaanse sekswerkers dat in 1995 in Santo Domingo werd gehouden:

> "Als we in het vliegtuig stappen denken we: wat heb ik geluk gehad! Of we zeggen tegen onze familie: 'Ik heb de loterij gewonnen!' (...) Maar de werkelijkheid is anders als je wakker wordt in een land dat je niet kent, waar je de taal niet spreekt en met een ondertekend contract waarvan je alleen je eigen naam begrijpt, want alles schrijven ze in de taal van het land waar je naartoe gebracht wordt. Je kunt niet meer terug, niet meer ontsnappen, niet meer terug naar huis. Voordat we

> het door hebben zijn we misleid. Van danseres word je sekswerker en daar komt nog de schuld bij die je hebt bij de bordeeleigenaar (compleet met stropdas) of bij de handelaar, plus de beperkingen van de taal. Dan heb je geen andere keus dan hem te betalen en te wennen aan het sekswerk en je te onderwerpen aan de wil van de handelaar die je meegenomen heeft."[18]

Marina leefde voor haar vertrek in armoede en hoopte met haar migratie naar Europa op een beter leven voor haar en haar kinderen. Net als Sandra had ze voordien nooit in de prostitutie gewerkt en had ze geen idee van wat haar te wachten stond. Ze kende alleen vrouwen die succesvol uit Europa waren teruggekeerd met geld en mooie kleren. Ook zij was bedrogen omtrent de aard van het werk en zag geen andere uitweg dan te gehoorzamen aan de handelaren. Nadat ze negen maanden onder dwang was opgesloten en in de prostitutie tewerkgesteld, wist ze dankzij de hulp van een Dominicaanse klant te ontsnappen en keerde ze zonder geld en bagage terug naar huis. Ze vervolgt haar verhaal tegenover het publiek in de zaal:

> "Op deze plaats zal ik jullie mijn verhaal vertellen, en geloof me dat het voor mij niet gemakkelijk was wat ik jullie ga vertellen: ook ik ben verhandeld. Toen ze me de reis voorstelden, droomde ik met mijn ogen open, wat was ik gelukkig op dat moment, dacht ik, maar ik had dromen die slechts eindigden in nachtmerries. Ik werd mishandeld, geslagen, fysiek en geestelijk vernederd. Als de schaamte en de vernederingen littekens zouden achterlaten op je lichaam of je huid, dan zou ik niet meer de straat op kunnen. Door alles wat ik had meegemaakt, kreeg ik een hekel aan mezelf, ik dronk dag en nacht om alles te vergeten en toen ik aan mijn contract had voldaan, moest ik vluchten met alleen de kleren die ik aanhad. Toen ik in mijn eigen land aankwam, moest ik het verbergen voor mijn familie en mijn kinderen, want ik schaamde me ervoor dat zij erachter zouden komen wat ik allemaal had meegemaakt. (...) Voor velen van jullie is dit congres een bezienswaardigheid, voor anderen een technische oefening, maar ons zal dit congres helpen om weer onszelf te zijn, wij hebben de hoop dat de samenleving ons voor het eerst zal zien als mensen en vooral als vrouwen, vriendinnen en moeders." (Ureña 1996: 121-123)

In het gesprek dat ik zeven jaar later met haar heb, legt Marina me uit dat de schaamte en afwijzing door haar familie in de periode die volgde op haar terugkeer, een belangrijk reden vormde voor haar gemoedstoestand in die tijd. Marina komt uit een streng katholiek gezin waarin prostitutie als een grote zonde wordt beschouwd. Toen ze erachter kwamen dat hun dochter in de prostitutie had gewerkt, wensten ze niets meer met haar te maken te hebben. Ondanks het feit dat ze slachtoffer was geworden van een gedwongen situatie, veroordeelde haar familie haar bij haar thuiskomst vanwege de prostitutie. Dit zorgde ervoor dat zij lange tijd heeft gedacht dat

het haar eigen schuld was dat ze in de handen van deze criminelen was gekomen. Haar schaamtegevoel was in die zin niet alleen onderhevig aan psychische invloeden van haar ideale ego, maar ook aan sociale en culturele constructies van de christelijke seksuele moraal. Als gevolg van het taboe en de hiermee gepaard gaande schaamte, stagneerde haar traumaverwerking en was het lange tijd moeilijk voor haar om over haar ervaringen te spreken. Door de ogen van haar familie ervaarde ze het als een groot eerverlies. Ze vertelt me over deze periode:

> "Kijk, ik kwam hier met een vriend die me hierheen gebracht heeft, maar ik kwam met alleen de kleren die ik aan had, met een zieke geest, want ik was niet fysiek ziek, maar geestelijk wel. Ik voelde me vies, en te accepteren dat ik terug moest komen zonder een cent op zak, tegenover mijn familie en tegenover de mensen in het algemeen, dat is niet gemakkelijk... Maar voor mij was het belangrijkste terug te zijn... want nadat ik weer hier was ben ik een stuk verder gekomen, ik heb een gezondheidswerker leren kennen die me vertelde over COIN, ik ben gaan studeren en inmiddels ben ik afgestudeerd... ik ben nu iemand anders." (Marina 2002: 2)

Net als bij Sandra waren de verwachtingen van Marina vóór het vertrek hoog gespannen. Des te groter was haar teleurstelling toen ze zonder geld thuis kwam hetgeen mede haar negatieve zelfbeeld bepaalt. Voor Marina veranderde haar migratie in een traumatische ervaring waar ze nu, na meer dan tien jaar, nog regelmatig aan terugdenkt en problemen van ondervindt, onder meer in het aangaan van een nieuwe liefdesrelatie:

> "Nadat dat gebeurd was heb ik geen partner meer gehad... voor mij is dat heel moeilijk geweest. Ik word verliefd... maar... als we dan een serieuze relatie hebben... dan krabbel ik terug, ik ben nog steeds bang. Bang om samen te leven met een man misschien, om elke nacht met hem naar bed te gaan, bang om seks te hebben, bang voor zoveel dingen. Die leegte heb ik nog steeds...." (Marina 2002: 3)

Wanneer ik Marina opzoek in de gezondheidskliniek waar ze vanaf 1992 werkzaam is als hulpverpleegkundige, zit ze met een zak ijs in haar hand dat ze stevig tegen haar hoofd aangedrukt houdt. Ondanks haar hoofdpijn wil ze toch wel met me praten. Tijdens het interview blijft ze het ijs tegen haar hoofd aandrukken en slaakt ze zo nu en dan een zucht. Voor we beginnen zegt ze me dat ze niet zoveel wil praten vanwege de hoofdpijn. Eigenlijk wil ze dit deel uit haar leven liever vergeten en er niet meer aan herinnerd worden. Al na tien minuten zegt ze tegen me dat ze met het interview wil stoppen. Daarop zet ik meteen de cassetterecorder uit. De pijn in haar hoofd wordt steeds erger. Op mijn vraag wat hiervan de oorzaak kan zijn, antwoordt ze me dat ze het al in de ochtend had vanaf het moment dat ze wakker werd en ze zich de afspraak met mij herinnerde. Ze praat liever niet meer over haar ervaringen in

Europa, maar áls ze toch besluit om te praten staat haar verhaal in het teken van preventie:

> "Ik heb veel interviews gegeven, ik heb veel meisjes geholpen, en ik vind dat erg belangrijk. Ik vertel ze alles, alles wat er te vertellen valt, zodat als je gaat je niet kunt zeggen dat je het niet geweten hebt.... er zijn er veel die zeggen: ik ga niet...op dit moment heb ik een vriendin die naar Spanje gegaan is, het is mijn vriendin en zij belt me en zegt dat het goed gaat, want niet iedereen krijgt problemen, maar het leven daar is niet gemakkelijk." (Marina 2002: 4)

Momenteel woont Marina samen met haar twee kinderen in Santo Domingo in een armoedige éénkamerwoning zonder stromend water. Met behulp van twee gordijntjes heeft ze de ruimte ingedeeld in twee kamertjes: één slaapgedeelte waar een groot bed staat dat Marina met haar kinderen deelt, en één kleine ruimte met ijskast, twee stoelen en een tafeltje waar ze mij de volgende dag aan ontvangt. Wanneer we 's avonds van elkaar afscheid nemen vraagt ze me of ik haar kan helpen met het vinden van werk in Nederland of in Spanje. Ze wil niet meer in de prostitutie werken, maar wel als bijvoorbeeld verpleegkundige of huishoudelijke hulp. Ondanks alles koestert ze nog steeds de hoop om opnieuw naar Europa te reizen en geld te verdienen om haar kinderen een betere toekomst te kunnen bieden.

2.7 Het doorbreken van de stilte

De verhalen van deze slachtoffers van vrouwenhandel kenmerken zich door gevoelens van schaamte tegenover de familie, kinderen, vrienden of zichzelf. Het betreft hier schaamte die voortkomt uit een 'oneervol' verleden en geassocieerd wordt met een sterk gevoel van persoonlijk falen. Bij beide vrouwen waren de verwachtingen vóór het vertrek hooggespannen, zowel bij de familie als ook bij zichzelf. Des te groter was de teleurstelling dan ook toen ze zonder geld thuis kwamen. In tegenstelling tot de meeste slachtoffers van vrouwenhandel trotseren zij de gevolgen die het praten erover met zich mee kan brengen. Ze wisten hun angst en schaamte te overwinnen en kozen ervoor om de misdaden die tegen hen zijn begaan aan te kaarten.

Veel verhandelde vrouwen hebben (seksueel) geweld en vernederingen moeten ondergaan waardoor hun zelfbeeld en eigenwaarde sterk zijn aangetast. In bepaalde gevallen keren zij zelfs getraumatiseerd terug naar hun land (Eimeren 2004, COIN 1998, O.I.M. 1998).[19] In dit opzicht kan men spreken van een trauma als een reactie op een overweldigende gebeurtenis, of gebeurtenissen, van geweld, mishandeling of onrecht die onder meer de vorm kunnen aannemen van terugkerende nachtmerries, flashbacks, emotionele ontladingen en gedachten of gedragingen voortkomend uit die gebeurtenis, die begonnen kunnen zijn zowel gedurende als na deze ervaring (Caruth

1995, Brown 1995). Uit een onderzoek naar Colombiaanse vrouwen die slachtoffer van mensenhandel zijn geworden blijkt dat veel teruggekeerde vrouwen worden gekenmerkt door een psychische instabiliteit als gevolg van het geweld dat ze hebben ondergaan. Behalve dat zij fysiek en psychisch geweld hebben moeten doorstaan, hebben zij voordat ze door de politie het land worden uitgezet dikwijls ook nog dagenlang in onzekerheid, met weinig of geen bagage en soms zelfs in werkkleding, in gevangenschap moeten doorbrengen (Claassen and Polanía 1998).

Traumatische gebeurtenissen zijn gerelateerd aan de normen van de samenleving die bepalen waarover in het openbaar wordt gesproken en waarover gezwegen. "Elke specifieke cultuur kan geschikte narratieve codes of andere vormen van representatie bieden, of juist ontberen, alsook een publiek dat al dan niet bereid is het verhaal te geloven of ernaar te luisteren. Deze verschillende culturele condities maken zelf ook deel uit van de ervaringen van trauma en kunnen een bijdrage leveren aan zowel de voortzetting van traumatische stilte of de levensvatbare expressie en representatie van traumatische ervaring." (Rogers and Leydesdorff 1999: 16) Een vergelijkbaar proces zien we ook optreden bij een extreme ervaring, zoals vrouwenhandel. De mogelijkheden voor slachtoffers om over hun ervaringen te praten zijn zeer beperkt. In Nederland bijvoorbeeld komen de meeste verhalen over vrouwenhandel tot stand binnen een juridisch kader, waarin vrouwenhandel als een misdrijf wordt gedefinieerd en waarin mensen zich als slachtoffer kunnen identificeren. Binnen deze juridische context worden de vrouwen alleen in de gelegenheid gesteld om hun verhaal te doen in de vorm van een officiële aangifte, zoals in het geval van Sandra. Echter, de verhalen die in dit kader tot stand worden gebracht blijken niet altijd recht te doen aan de manier waarop iemand de gebeurtenis of periode heeft beleefd. Zo kan de aangifte van Sandra niet los worden gezien van haar bevrijding uit de handen van de handelaren. Zonder identiteitspapieren, geld, familie en in een vreemde cultuur zat ze ondergedoken bij een klant en zag ze geen andere uitweg uit haar situatie. Bovendien als zij *niet* zou praten, zou ze onmiddellijk door de politie worden uitgezet naar haar land van herkomst bij gebrek aan een verblijfsvergunning.

De meeste vrouwen verkeren op het moment van spreken, zowel vóór als tijdens het juridische proces dat hierop volgt, in een uiterst kwetsbare positie onder andere gezien hun illegale status, gebrek aan geld en onderdak en slechte beheersing van de Nederlandse taal. Indien ze in aanraking komen met de autoriteiten worden ze direct opgepakt en na verhoor het land uitgezet, *tenzij* ze bereid zijn om aangifte te doen. De ervaring die binnen deze context tot stand komt, legt de machtsverhoudingen bloot in het proces waarin het verhaal wordt geconstrueerd. Hun getuigenis waarmee zij de daders aanklagen, dient voor de autoriteiten als het belangrijkste 'bewijsmateriaal' om de daders op te sporen en te berechten. Ditzelfde juridische kader geeft het slachtoffer het recht om op grond van haar aangifte tijdens de duur van het proces legaal in Nederland te verblijven. In haar aangifte identificeert Sandra zich dan ook als slachtoffer dat nietsvermoedend in de val werd gelokt. Wanneer ze me naderhand haar levensgeschiedenis vertelt, blijkt dat ze met haar aangifte tevens het onrecht wilt aanklagen dat haar is aangedaan. Haar spreken komt ook voort uit de hoop om hiermee naderhand aanspraak te kunnen maken op een permanente ver-

blijfsvergunning waarmee ze legaal in Nederland kan wonen en werken en alsnog de financiële situatie van haar familie kan verbeteren.

Ook Marina spreekt in haar getuigenis over de misdaden die tegen haar zijn begaan. Ze vertelt over haar ervaringen in de vorm van een getuigenis als een 'overlevende' van het geweld en het leed dat haar is aangedaan. Haar verhaal wordt in dit geval verteld ten overstaan van een welwillend publiek en kan geplaatst worden binnen een waarschuwend en preventief kader. De motivatie om te praten komt bij haar in eerste instantie voort uit solidariteit met andere Dominicaanse vrouwen die ook naar het buitenland willen migreren en het risico lopen in handen van handelaren te vallen. Met het spreken overwint ze de schaamte die haar is ingegeven vanuit het strenge katholieke gezin waarin ze is grootgebracht. Lange tijd ging Marina gebukt onder een besef van schaamte en schuld. Door over haar ervaringen te vertellen wordt ze in staat gesteld om dit juk van zich af te werpen. In plaats van te zwijgen klaagt ze de criminelen juist aan en eist ze haar identiteit op als mens en als 'eervolle' vrouw.

In dit kader is het interessant om een vergelijking te maken met het onderzoek van de historica Temma Kaplan naar de getuigenissen van Chileense vrouwelijke politieke gevangenen die in de gevangenis slachtoffer zijn geworden van seksueel geweld gedurende het dictatoriale regime van generaal Augusto Pinochet. Het herinneren en het spreken over het geweld en de vernederingen die zij in de gevangenis hebben ondergaan biedt deze Chileense vrouwen een manier om met hun schaamte om te gaan, stelt Kaplan (Kaplan 2002). Door te erkennen wat er is gebeurd en de daders hiervoor aan te klagen, wordt de schuld bij de daders neergelegd in plaats van bij zichzelf. Kaplan baseert haar onderzoek op de getuigenis van één vrouw, Luz de las Nieves Ayress Moreno, die commandante was bij de linkse verzetsbeweging M.I.R. (Movimiento Izquierda de Revolución) en na de militaire staatsgreep in 1973 gevangen was genomen. In de gevangenis schreef ze haar getuigenis *La Situación de Mujeres* (De Situatie van Vrouwen), waarin zij spreekt over de seksuele martelingen waaraan zij als politieke gevangene gedurende drie jaren werd onderworpen. Ze slaagde erin om het document in handen te spelen van een medegevangene die het uit de gevangenis smokkelde en het aan een mensenrechtenorganisatie en de buitenlandse pers overhandigde, die het direct publiceerde. De getuigenis van Ayress vormt een bewijs uit eerste hand van de mechanismen van het terrorisme van de Chileense staat en draagt bij aan het aanklagen en het in diskrediet brengen van de militaire dictatuur.

De pijn en de schaamte over de seksuele vernederingen die Ayress en vele andere politieke gevangenen hebben ondergaan, weerhield hen lange tijd ervan om te herinneren en erover te praten. "Hun schaamte plaatst hen in feite in een samenzwering van stilte met hun martelaren, alsof de slachtoffers enige verantwoordelijkheid dragen voor datgene wat er gebeurd is" (Kaplan 2002: 2). Het belang van het praten ligt voor deze slachtoffers niet in eerste instantie in het berechten van de daders, aldus Kaplan, maar dat zij worden gehoord en dat hun ervaringen worden erkend. Door hen te beroven van hun vrouwelijkheid en menselijkheid, trachtte de Chileense regering hen destijds het zwijgen op te leggen. Ayress doorbrak deze stilte door middel van haar getuigenis. Hiermee bevrijdde zij zich van haar schaamte en gaf deze terug aan de Chileense dictatuur waar deze thuis hoorde. Door haar verhaal publiekelijk bekend

te maken wist Ayress hiermee het gebeurde weer terug in de politieke context te plaatsen en behield ze haar plaats en identiteit die zij binnen de politieke gemeenschap innam.[20]

Ondanks de zeer verschillende omstandigheden waarin het geweld wordt ondergaan en de verschillende redenen waarom het geweld wordt toegepast, treedt er een gelijkenis op met slachtoffers van vrouwenhandel. Beide groepen vrouwen hebben seksueel geweld ondergaan waarvoor ze zich schamen. In beide gevallen worden hun herinneringen hieraan beheerst door gevoelens van schaamte. Bij de politieke gevangenen heeft de schaamte meer betrekking op het verschaffen van geheime, politiek gevoelige informatie. Bij slachtoffers van vrouwenhandel wordt de schaamte veroorzaakt door de morele overtreding die prostitutie belichaamt en het seksuele geweld dat zij hebben ondergaan. Door te spreken over hun ervaringen breken deze vrouwen door de muur van stilte heen en vinden zij hun eigen stem terug die door de handelaren het zwijgen was opgelegd. Met hun getuigenis stellen zij de daders aansprakelijk voor het gebeurde en eisen daarmee tegelijkertijd hun persoonlijke identiteit op. In het geval van de politieke gevangene gaat het primair om hun politieke identiteit, terwijl het bij slachtoffers van vrouwenhandel in eerste instantie gaat om het terugwinnen van hun menselijke en vrouwelijke waardigheid.[21]

Ook in andere studies naar seksueel geweld bij vrouwen wordt het belang van het benoemen en het herinneren van traumatische ervaringen benadrukt in de constructie van een positief zelfbeeld. Voor veel slachtoffers van seksueel geweld betekent het spreken over trauma een onderhandeling van hun identiteit waardoor herstel kan optreden. In haar onderzoek naar de invloed van trauma op vrouwen als gevolg van seksueel misbruik in hun jeugd, laat de Amerikaanse sociologe Susan Rose hun strijd zien om al pratend over hun ervaringen dat deel van zichzelf dat tot nu toe was afgespleten of verloren gegaan, weer op te eisen (Rose 1999). In dit herstelproces vinden deze overlevenden niet alleen hun stem terug, maar creëren ze ook collectief nieuwe verhalen die de individuele en collectieve ontkenning van misbruik uitdagen.

2.8 Transnationale identiteitsvorming

De vrouwen in dit hoofdstuk kozen verschillende manieren om over hun ervaringen in Europa te praten, waaronder een levensverhaal, een aangifte en een getuigenis. Hun verhalen laten identiteiten zien die dubbelzinnig zijn geplaatst binnen een transnationale context. In hun mobiele bestaan bewegen de vrouwen zich tussen verschillende samenlevingen en verhouden zich tot verschillende culturen en vertogen, waardoor er een fragmentatie in de identiteit optreedt. In hun zelfpresentaties komen wisselende, culturele identificaties naar voren afhankelijk van de samenleving waarin ze zich bevinden en de dominante genderideologie. Door zich afwisselend te positioneren tegenover de verschillende vertogen en culturele betekenissen, onder-

handelen ze hun genderidentiteit en creëren ze een nieuwe transnationale identiteit geworteld in verschillende culturen, praktijken en betekenissen.

De meeste vrouwen zwijgen uit schaamte bij terugkeer naar hun thuisland tegenover familie en vrienden over hun werkend bestaan in Europa als gevolg van de negatieve connotatie die prostitutie heeft. De afstand en anonimiteit waar hun reizend bestaan mee gepaard gaat, verschaft hen een manier om met het stigma, en de hiermee gepaard gaande schaamte, om te gaan. Daar tegenover staan vrouwen voor wie het spreken juist een manier biedt om een positieve identiteit op te eisen. Het praten kan in dit geval een vorm van zelfpresentatie zijn die samenhangt met actuele belangen, zoals bij Elisa. Door in aanwezigheid van familie en buurtbewoners openlijk over haar ervaringen in Europa te spreken, neemt ze afstand van een schaamtevol verleden. In haar zelfpresentatie breekt ze door het dominante slachtofferbeeld heen en slaagt ze erin zichzelf strategisch te positioneren ten opzichte hiervan. Door alleen *die* informatie over zichzelf naar buiten te brengen die zij zelf wenselijk acht, beheerst ze de informatie over haar persoon en creëert zij een positief zelfbeeld tegenover de mensen in haar directe omgeving.

Angelica spreekt over haar ervaringen in de vorm van een levensverhaal. Alleen in de vertrouwelijkheid van een welwillende toehoorder en op voorwaarde dat haar anonimiteit gewaarborgd wordt, is ze bereid om over haar leven te praten. Andere vrouwen kiezen er *juist* voor om in het openbaar over hun ervaringen te spreken om het onrecht aan te klagen en uit behoud van eigenwaarde. Op deze manier geven zij een nieuwe betekenis aan hun verleden en kan een herstelproces in werking treden. Bij sprake van dwangarbeid of seksueel geweld kan het spreken tevens van belang zijn om te voorkomen dat anderen hetzelfde zal overkomen, zoals bij Sandra en Marina. Beide vrouwen besloten aanvankelijk uit schaamte te zwijgen over hun ervaringen, maar uiteindelijk overwonnen ze hun schaamte en gingen ze erover praten; Sandra tegenover de Nederlandse autoriteiten en Marina ten overstaan van een groot publiek.

In het geval van vrouwenhandel worden hun verhalen in sterke mate bepaald door het vrouwenhandeldiscours dat de parameters stelt waarbinnen het spreken mogelijk wordt gemaakt. Bij het praten over hun ervaringen stuiten slachtoffers van vrouwenhandel regelmatig op scepsis en weerstand uit de omgeving. Hierdoor moeten zij niet alleen hun eigen verhaal reconstrueren maar ook de versie van de daders weerleggen waarin de schuldvraag bij de sekswerker wordt gelegd. Deze versie wordt genormaliseerd door de perceptie dat een prostituee niet echt verkracht kan worden en zij zelf de verantwoordelijkheid hiervoor draagt in plaats van de klant (Scutt 1994). Dit gebeurde ook in de rechtszitting waarin de woorden van Sandra in twijfel werden getrokken en haar geloofwaardigheid in het geding kwam toen de handelaar haar verhaal verdraaide met de opmerking: *"Ze was toch al een hoer".* Met dergelijk commentaar wordt een onderscheid gemaakt tussen 'onschuldige' slachtoffers (geen sekswerkers) en 'onfatsoenlijke' slachtoffers (sekswerkers) en wordt het verhaal van de vrouw ontkracht. De vrijspraak van vrouwenhandel kan in dit geval impliciet opgevat worden als een bevestiging van de mythe dat sekswerkers die slachtoffer van seksueel geweld worden zelf schuldig zijn aan het gebeurde.

Door het officiële vertoog uit te dagen zoeken de vrouwen een nieuwe positie tegenover de dominante verhalen in de samenleving over prostitutie en vrouwenhandel. In plaats van het gebeurde te accepteren als iemands schuld of verantwoordelijkheid, reconstrueren ze de gebeurtenis en creëren ze alternatieve verhalen waarin hun identiteit niet langer wordt gereduceerd tot een ééndimensionale status van slachtoffer, schuldige of een gestigmatiseerd individu. In dit opzicht kan het spreken beschouwd worden als een belangrijke zelfpresentatie die bepaald wordt door de aanwezige vertelstructuren in de samenleving. Bij teruggekeerde sekswerkers, en in het bijzonder bij slachtoffer van vrouwenhandel, zijn er geen of weinig vertelmogelijkheden aanwezig waarin hun ervaringen vorm kunnen krijgen. Evenals bij slachtoffers van seksueel geweld door militairen of door familieleden of bekenden, zijn de ervaringen van vrouwenhandel in de seksindustrie gehuld in gevoelens van schaamte en stilzwijgen. De mogelijkheid tot spreken is meestal beperkt tot een officiële aangifte die binnen een juridische context tot stand komt en vraagt om een duidelijke identificatie met het slachtofferschap. Een levensverhaal of een getuigenis bieden daarentegen meer gelegenheid om uitdrukking te geven aan hun ervaringen. In sommige gevallen is het zelfs de *enige* manier om hun versie van het verhaal te laten horen. Deze verhalen verschaffen een genuanceerder en vollediger beeld van de gefragmenteerde identiteiten van deze vrouwen dan de verhalen die door het officiële discours tot stand komen.

2.9 Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik de betekenis onderzocht die schaamte heeft op de identiteitsvorming van teruggekeerde Dominicaanse sekswerkers. Op basis van hun levensverhalen ben ik nagegaan hoe zij hun prostitutieverleden in Europa reconstrueren. Net als veel andere Latijns-Amerikaanse vrouwen die in de Europese prostitutie werken - of hebben gewerkt - en naar hun land van herkomst terugkeren, geven zij er de voorkeur aan om te zwijgen over hun leven en ervaringen in Europa. Hun dagelijks werk in Europa neemt de ambigue categorie in van een publiek geheim. Dominicaanse vrouwen die in Europa in de prostitutie werken zijn een bekend verschijnsel in de Dominicaanse Republiek. Tegelijkertijd symboliseert het gestigmatiseerde werk een taboe in de samenleving waar bij voorkeur over wordt gezwegen tegenover de buitenwereld. Deze ambivalente houding werkt door op het zelfbeeld van de vrouwen. Het werk dat voorheen als legitiem of noodzakelijk werd ervaren, wordt bij terugkeer al snel als onacceptabel of schaamtevol gezien. Als gevolg hiervan verzwijgen, verdraaien of ontkennen velen hun ervaringen in Europa en leiden zij zoveel mogelijk een dubbelleven.

Hier tegenover staan de vrouwen die er juist voor kiezen om de stilte te verbreken, zoals de vrouwen uit dit onderzoek. In hun levensverhalen die tot stand zijn gekomen op basis van een vertrouwensrelatie met de onderzoeker, komen gevoelens

van schaamte op verschillende manieren naar de oppervlakte en worden ambiguïteiten blootgelegd. Enerzijds reguleert de dubbele moraal waarmee prostitutie gepaard gaat gevoelens van schaamte en schuld, maar anderzijds biedt die openingen voor positieve identiteitsconstructies. De verhalen laten zien hoe meervoudige, en soms tegenstrijdige zelfidentificaties gesitueerd zijn binnen verschillende vertogen waardoor een strategische positionering mogelijk wordt gemaakt. Het reizende bestaan van de vrouwen en hun dikwijls geïsoleerde positie in de Europese samenleving gaan gepaard met een zeker mate van vrijheid waarin wisselende identificaties kunnen optreden die gebaseerd zijn op de cultuur zowel in het land van herkomst als in de landen waar zij werken. De vrouwen ervaren in Europa bijvoorbeeld meer vrijheid wat betreft het werk, maar ook wat betreft normen omtrent kleding en leefstijl, dan in het thuisland.

De manier waarop zij met hun gevoelens van schaamte omgaan is in hoge mate afhankelijk van de wijze waarop hun verhaal in de samenleving wordt ontvangen en de weerklank die het hierbinnen heeft. Om deze discursieve notie van ervaringen te analyseren heb ik een onderscheid aangebracht tussen verschillende verhaalvormen over vrouwenhandel. Dit geeft aan hoe de inhoud van het verhaal en de manier waarop de vrouwen hierin vorm geven aan hun identiteit, nauw gerelateerd zijn aan het proces waarin het verhaal tot stand komt en de vertelstructuren die de samenleving hiervoor biedt. Zonder een dergelijk vertelkader, en een vertrouwde toehoorder die getuige wil zijn van het verhaal, kunnen bepaalde gebeurtenissen moeilijk worden verwoord. Dit laatste wordt vooral zichtbaar wanneer er sprake is van een traumatische ervaring en een gevoel van persoonlijk falen dat hier veelal mee gepaard gaat. De verhalen van de slachtoffers van vrouwenhandel blijken lang niet altijd overeen te komen met de dominante vertogen in de samenleving over migratie, prostitutie en vrouwenhandel en het beeld dat hierin van hen wordt geschetst. In tegenstelling tot de traditionele verhalen waarin voornamelijk willoze slachtoffers voorkomen, laten zij een veel genuanceerder beeld zien.

Op verschillende manieren onderhandelen de vrouwen uit dit hoofdstuk hun genderidentiteit, bijvoorbeeld door zich te onderscheiden van hun collega's door bepaalde waarden op hen te projecteren, door een dubbelleven te leiden en gebruik te maken van de gendernormen van verschillende landen, of door de status van slachtoffer aan te nemen in het geval van een mislukte migratie. Deze slachtofferidentiteit kan een strategische positionering zijn ten aanzien van dominante vertogen om praktische redenen, bijvoorbeeld om een verblijfsvergunning te krijgen of om een positieve identiteit op te eisen. Door 'het ideaal ego' aan te nemen kan de schuldvraag en de schaamte over het gebeurde bij de daders worden neergelegd. Door te spreken construeren deze vrouwen tegengestelde verhalen die het stilzijgen rondom prostitutie en vrouwenhandel doorbreken en bijdragen aan het voortbrengen van nieuwe vormen van representatie binnen een samenleving. In deze zin kunnen hun woorden ook politieke kracht hebben. Het spreken van de vrouwen draagt tevens bij aan de noodzaak van het creëren van een politieke ruimte waarin de sfeer van schaamte en taboe die prostitutie omringt, doorbroken kan worden. In de komende hoofdstukken zal ik verder ingaan op hun migratie-ervaringen. Door vanuit een transnationaal perspectief

naar de levens van de vrouwen te kijken worden we in staat gesteld beter te begrijpen met welke dromen en illusies zij naar Europa zijn vertrokken en hoe zij de periode die hierop volgt, ervaren.

Noten

1 Uit tweede interview met Angelica (2003: 19).
2 El Centro de Orientación e Investigación Integral (COIN) is een NGO met contacten in de basisgemeenschap, in het bijzonder met sekswerkers. De organisatie werkt nauw samen met MODEMU, de belangenorganisatie van sekswerkers. Naast informatiecampagnes over aids, ontwikkelt COIN informatie voor potentiële slachtoffers van vrouwenhandel over de risico's die ze lopen bij migratie naar het buitenland, zich hierbij baserend op ervaringen van andere vrouwen. In februari 2003 heeft COIN een opvangcentrum opgezet voor teruggekeerde vrouwen die naar het buitenland zijn gemigreerd en verhandeld zijn geworden voor de prostitutie. Dit centrum heeft als doel de vrouwen sterker te maken en toe te zien op de naleving van mensenrechten van Dominicaanse vrouwen die naar het buitenland zijn gemigreerd, vrouwen die verhandeld zijn en/of terugkeren naar hun land. De activiteiten bestaan uit het verstrekken van voorlichting, informatie, medische, psychologische en juridische hulp (aldus COIN, 2003).
3 Interview met Santo Rosario, directeur van COIN, juni 2002.
4 De betekenis van het woord *cuero* is tweeledig. Ten eerste betekent 'cuero' huid of leer en verwijst het naar de tijd van Generaal Trujillo, waarin prostitutie officieel verboden was in de Dominicaanse Republiek. Bordelen werden dan ook niet toegestaan. De prostituees verbleven in de buitenwijken van de stad, waar zij hun klanten ontvingen en in de open lucht seks met hen hadden op koeienhuiden. Uit deze periode komt ook de uitdrukking: *"Cuarto en mano, culo en tierra"* (geld in de hand, kont op de grond). Ten tweede verwijst 'cuero' naar el *tambor* (trommel), de huid van de bok die gebruikt werd voor de trommel, die het oudste instrument is van het land en door iedereen is aangeraakt is en door vele handen gaat... (Aldus een taxichauffeur in Santo Domingo).
5 De Dominicaanse Republiek is een arm land met een hoge staatsschuld aan internationale financierings-instituten. Naar schatting leeft 44% van de Dominicanen onder de armoedegrens (Economic Intelligence Unit (EIU) (1998) *Country Profile: Dominican Republic, Haiti, Puerto Rico 1998-1999*, London: EIU. Het gemiddelde salaris voor een arbeider is in 2001 60 dollar per maand (Herold, Garcia, DeMoya (2001), 'Female Tourists and beach Boys. Romance or Sex Tourism?' in: *Annals of Tourism Research*, Vol. 28, no. 4: 991. Een geschatte 39 procent van de bevolking ontvangt regelmatig (12 tot 15 keer per jaar) geld van familieleden in het buitenland, aldus de Inter-American Development Bank (2004) http://www.iadb.org/countries/home.cfm?id_country=DR&Language=English
6 Prostitutie in de Dominicaanse Republiek is niet legaal, maar ook niet verboden.
7 Ik heb me hierbij laten leiden door de volgende onderzoeksvragen: Hoe kijken ze terug op deze periode uit hun leven en welke betekenis geven ze eraan? Wat zijn hun illusies en desillusies? Waar bestaat dit gevoel van schaamte precies uit? Welke rol speelt schaamte in de wijze waarop ze zichzelf presenteren? Welke invloed hebben de constructies van schaamtegevoelens en het gebruik daarvan binnen het vertoog over sekswerk op de identiteit van de vrouwen?

8 Officieel is dit verboden, zoals staat vermeld in het reglement voor raambordeeleigenaren, maar in de praktijk woont de meerderheid van de vrouwen in deze stad ten tijde van mijn onderzoek in de peeskamers.
9 De dagelijkse huur voor een raam (24 uur) kost in deze stad in 2003 gemiddeld 60 euro. Dit bedrag moet zes dagen in de week aan de raambordeeleigenaar worden betaald. Alhoewel veel vrouwen zeven dagen per week werken. Voor penetratie wordt hier vanaf 15 euro betaald. Vaak denken vrouwen: beter iets dan niets. Alle sekswerkers zeggen dat ze weinig verdienen en er bijna niets aan overhouden.
10 Stuart Hall beschouwt identiteit als een constructie of een proces dat nooit beëindigd is en gekenmerkt wordt door elkaar tegensprekende emoties en handelingen. In zijn benadering gaat hij ervan uit dat identiteiten geen onveranderlijke 'essentie' bevatten maar tot stand komen als gevolg van een positionering van het subject: "…identities are the names we give to the different ways we are positioned by, and position ourselves within, the narratives of the past" (Hall 1990: 225).
11 Het betreft hier het eerste nationale congres van sekswerkers in de Dominicaanse Republiek, dat in 1995 in Santo Domingo werd gehouden.
12 De vorm waarin levensgeschiedenissen tot stand komen, kunnen uit verschillende verhaalsoorten of *genres* bestaan, waaronder het levensverhaal, de getuigenis, auto-etnografie, orale geschiedenis en autobiografie (Tierney 1999: 307).
13 In het kader van de hulpverlening aan Latijns-Amerikaanse slachtoffers van vrouwenhandel kwam Stichting Esperanza Nederland in contact met Sandra. In verband met haar aangifte verschafte de stichting haar juridische begeleiding en hielp haar met het vinden van een geheim opvangadres. Verder heeft de stichting haar praktische ondersteuning gegeven bij het aanvragen van een verblijfsvergunning, een uitkering, een ziektekostenverzekering en het vinden van een Spaanssprekende psycholoog.
14 Vrouwen die illegaal in Nederland verblijven en aangifte doen van vrouwenhandel vallen onder de zogenoemde B-9 regeling. Op grond hiervan krijgen ze drie maanden bedenktijd om te besluiten of ze hun aangifte doorzetten. Deze regeling heeft tot doel om de drempel voor de slachtoffers te verlagen om aangifte te doen. Op grond van hun aangifte mogen ze in Nederland blijven voor de duur van het onderzoek naar hun aangifte en hebben ze recht op opvang en een uitkering op voorwaarde dat ze niet meer werken.
15 Slechts vijf procent van de vrouwen doet aangifte bij de politie, aldus de nationale rapporteur Mensenhandel Nederland. In 2000 telde zij 608 slachtoffers van mensenhandel, hetgeen volgens haar slechts het topje van de ijsberg is.
16 Haagsch Dagblad, 22-12-1999.
17 In slechts enkele gevallen mogen slachtoffers van vrouwenhandel in Nederland aanspraak maken op een verblijfsvergunning op grond van klemmende redenen van humanitaire aard, namelijk bij gebrek aan adequate opvang voor de vrouw in het land van herkomst en bij een grote kans op represaillemaatregelen door de handelaren.
18 Ureña, Marina (1996), 'Juntarnos… Para Compartir nuestros Sueños i aspiraciones... Aprender de nosotras mismas', *Memorias 1er Congreso Dominicano de Trabajadoras Sexuales*, Compilación: Lic. Nelsy Aldebot, República Dominicana: Edición de Coin.
19 O.I.M. (1998),'Trafico de Mujeres de la República Dominicana Para la Explotación Sexual', in: *Trabajo, Salud y Sida*, COIN, Santo Domingo, Dominicaanse Republiek.
20 In Chili is in 2004 een proces gestart dat het mogelijk maakt om te spreken over de seksuele misdaden die door de militairen zijn gepleegd tegen politieke gevangenen. Zo is in 2004 een publieke verklaring uitgebracht door een veertigtal vrouwelijke ex-politieke gevangenen waarin zij het seksuele geweld aanklagen dat zij hebben ondergaan.

21 In het *Clothesline Project* dat in de jaren negentig in de Verenigde Staten is ontwikkeld, werden vrouwen uitgenodigd om T-shirts te ontwerpen met teksten erop om uitdrukking te geven aan het seksuele geweld dat zij in hun jeugd hadden ondergaan. Rose beschrijft hierin de genezende werking die uitgaat van het uiten van traumatische ervaringen. Het vertellen van iemands verhaal, door visuele en narratieve representatie, is een belangrijk deel van het genezingsproces, stelt Rose. Veel vrouwen blijken de schaamte die ze ervaren te hebben geïnternaliseerd, maar in het genezingsproces beginnen zij de schaamte te overwinnen door de namen te noemen van de mensen die hen misbruikten waardoor herstel kan optreden (Rose 1999: 164).

3 De gouden droom
Transnationale ervaringen van Dominicaanse sekswerkers

"De vrouwen van hier hebben dáár heel wat meegemaakt; ze kunnen je veel vertellen over hun ervaringen, tenminste als ze op vertrouwelijke voet met je staan." (Maria)[1]

3.1 Inleiding

Een van de centrale thema's die in de levensgeschiedenissen van de vrouwen uit dit onderzoek naar voren komt, is migratie. In ieder levensverhaal zitten wel één of meer migratieverhalen verweven die dikwijls teruggaan tot zeer jonge leeftijd. Veel vrouwen zijn als oudste dochter van het gezin al vanaf hun veertiende of vijftiende jaar erop uitgestuurd om te gaan werken en financieel bij te dragen aan het huishouden om in het onderhoud van jongere broers en zussen te kunnen voorzien. Deze jonge vrouwen migreren naar de stad of naar het buitenland op zoek naar een baan die een onmiddellijke inbreng van contant geld aan het huishouden belooft. De meerderheid van hen heeft weinig tot geen opleiding genoten waardoor hun arbeidsopties zeer gering zijn. Velen vinden een baan in de stad als hulp in de huishouding, kinderoppas of als sekswerker. Naderhand migreert een deel van hen naar Europa en begint een migrantenbestaan in de seksindustrie; een leven dat gekenmerkt wordt door een hoge mobiliteit. Tijdens hun verblijf in Europa verplaatsen de vrouwen zich binnen één stad of land of reizen ze heen en weer tussen diverse Europese landen, waaronder Nederland, Spanje en Duitsland. Een groot deel van de onderzoeksgroep vertoont een patroon van langdurige circulerende migratie waarbij ze geregeld van werkplaats veranderen en een lange periode van werk afgewisseld wordt met een korte rustperiode in het land van herkomst. Ruim tweederde van de vrouwen die ik heb geïnterviewd werkt gemiddeld rond de negen à tien maanden achtereen en keert rond kersttijd twee à drie maanden terug naar het thuisland om samen met kinderen en andere familieleden de feestdagen door te brengen. Deze tijd wordt tevens gebruikt om orde op zaken te stellen in het huishouden, bijvoorbeeld wat betreft de besteding van het maandelijks opgestuurde geld of de bouw van een huis, en de opvoeding van de kinderen.

De analyse van de migratieverhalen kan ons in drie opzichten belangrijke inzichten verschaffen over deze groep sekswerkers en hun transnationale bestaan. Ten eerste schetst die een beeld van de sociaal-economische omstandigheden van waaruit zij vertrokken zijn. De meerderheid heeft familie en land verlaten om op een dag zegevierend thuis te komen. In hun levensverhalen raakt hun situatie in het thuisland en de band die zij met de familie onderhouden, rechtstreeks de betekenis van hun werkend bestaan in Europa. Dit wordt duidelijk als de vrouwen over hun jeugd in de Dominicaanse Republiek spreken. In veel gevallen leiden de herinneringen aan hun geboorteplaats hen vrijwel automatisch naar de reden en betekenis van hun migratie naar Europa en het huidige werk in de prostitutie.

Op de tweede plaats heeft het migratietraject dat wordt afgelegd wanneer zij naar Europa reizen grote invloed op hun ervaringen in de seksindustrie. Het bepaalt hoe zij in de prostitutie belanden, in welke arbeidscondities ze terechtkomen en de mate van autonomie die zij binnen het werk kunnen uitoefenen. Bij vijf van de dertig sekswerkers uit mijn onderzoeksgroep was er duidelijk sprake van misleiding omtrent het einddoel van de reis en werden zij onder dwang, in de vorm van fysiek geweld, dreigingen en het afpakken van persoonlijke documenten, in de prostitutie tewerkgesteld. Uit de overige verhalen blijkt dat de vrouwen van tevoren wel op de hoogte waren gesteld van het feit dat zij in de prostitutie gingen werken. Wat zij echter *niet* wisten waren de omstandigheden waaronder ze moesten werken, de taal- en cultuurproblemen waarmee ze te maken kregen en het belang van hun migrantenstatus die de kwaliteit van hun verblijf en hun positie in de Europese seksindustrie, in sterke mate zouden bepalen.

Ten derde is de migratie-ervaring vaak een ingrijpende verandering die van grote invloed is op de persoonlijke ontwikkeling en identiteitsvorming van de vrouwen. Migratie houdt immers niet op bij het oversteken van landsgrenzen of bij de aankomst in het nieuwe land, maar is in het geval van deze groep economische migranten een dynamisch proces dat een lange periode uit iemands leven kan bestrijken. Als gevolg van hun vele reizen komen de vrouwen in aanraking met verschillende culturen en ontmoeten zij veel verschillende mensen. Sommigen gaan tijdens hun verblijf in Europa bijvoorbeeld relaties aan met mannen die zij tijdens het werk ontmoeten en waarmee ze gaan samenwonen. Hierdoor kan er sprake zijn van het in stand houden van twee gescheiden huishoudens op twee verschillende continenten: één in Europa met hun Europese partner en één in het land van herkomst met hun kinderen, familieleden en eventuele partner. In deze transnationale context bevinden zich verschillende en soms tegengestelde werelden waarbinnen de vrouwen handelen en hun identiteit vormgeven.

In dit hoofdstuk zullen de migratie-ervaringen van de Dominicaanse vrouwen uit mijn onderzoeksgroep een centrale plaats innemen. Hun migratieverhalen bieden een belangrijk perspectief van waaruit hun dagelijks leven onderzocht kan worden en de bestaande interacties tussen gender, klasse en migrantenstatus kunnen worden blootgelegd. Op basis van migratie-ervaringen en veldwerk in de Dominicaanse Republiek laat ik zien hoe het migratieproces van invloed is op de arbeidspositie die zij in de seksindustrie innemen en hoe het migratiesucces bepaalt.

Zoals we zullen zien, kan de migratiebestemming en de manier waarop zij migreren in de loop der tijd veranderen. In het eerste deel van het hoofdstuk zal ik daarom kort ingaan op de migratiegeschiedenis van het Caribische gebied, in het bijzonder de Dominicaanse Republiek en haar relatie tot prostitutie. Het migratieproces van deze groep migranten moet geplaatst worden binnen een context van gender, etniciteit en kolonialisme. Zo blijkt de weg die veel Latijns-Amerikaanse sekswerkers naar Europa afleggen nauw verbonden te zijn met het koloniale verleden van Nederland in het Caribische gebied, waarin een belangrijke migratieroute naar West-Europa wordt opengelegd. Een groot deel van de vrouwen uit mijn onderzoeksgroep (twintig procent) heeft, voorafgaand aan hun reis naar Europa, eerst een periode van drie maanden of langer in de prostitutie op de Nederlandse Antillen gewerkt. De invloed van de koloniale geschiedenis op de ontwikkelingen in de internationale seksindustrie is niet beperkt gebleven tot deze voormalige Nederlandse koloniën, maar heeft ertoe bijgedragen dat vanaf de jaren tachtig in de twintigste eeuw een migratiebeweging van sekswerkers uit deze regio richting Europa ontstond. Het eiland Curaçao vormde hierbij een belangrijke schakel in het op gang brengen van een migratiebeweging van met name Dominicaanse en Colombiaanse vrouwen naar Nederland.

Om een beter begrip te krijgen van de reden waarom veel Latijns-Amerikaanse vrouwen in de jaren tachtig de Nederlandse Antillen als springplank naar Europa gebruikten, zal ik allereerst ingaan op de verwevenheid van prostitutie op de Antilliaanse eilanden met de Nederlandse koloniale geschiedenis in deze regio. De migratiebeweging van sekswerkers die hierdoor op gang kwam, resulteerde een aantal decennia later in een migratiestroom naar Nederland. Op basis van hun migratieverhalen zal ik vervolgens onderzoeken met welke verwachtingen deze vrouwen migreerden en door welke dromen zij zich hierbij lieten leiden. De verhalen maken inzichtelijk hoe het verloop van dit migratieproces bepalend kan zijn voor de mate van hun succes in Europa.

3.2 De opkomst van de seksindustrie in het Caribische gebied

Het merendeel van de levens van de vrouwen uit mijn onderzoeksgroep wordt gekenmerkt door een dynamisch migratiepatroon. Dit geldt in het bijzonder voor de Dominicaanse vrouwen die de grootste groep Latijns-Amerikaanse sekswerkers in Europa vormen (COIN 2000, Cabezas 1999, Brussa 1996).[2] Het Dominicaanse eiland gelegen in de Caribische zee staat bekend om zijn lange migratie geschiedenis. Net als in veel andere landen in het Caribische gebied, ligt emigratie sterk verankerd in de Dominicaanse cultuur en in de geschiedenis van het land en behoort het zoeken naar arbeidsmogelijkheden in het buitenland die in eigen land niet beschikbaar zijn tot het leven van veel Dominicanen. In veel studies wordt verwezen naar de transnationale of diasporische volkskarakter van de bevolking in deze regio

voor wie migratie een belangrijk middel werd tot aanpassing aan de economische en politieke veranderingen die binnen de samenleving plaatsvonden (Chamberlain 1998, Thomas-Hope 1998, Gallardo 1996, Hall 1990). Van oudsher maakt het gebied deel uit van de verschillende Europese en Noord-Amerikaanse koloniale en neokoloniale relaties met bijbehorende transnationale economische systemen, die in deze regio vooral gebaseerd waren op handel, de internationale slavenhandel en de plantages. De Caribische bevolking maakte deel uit van de arbeidsmigraties die hierdoor op gang kwamen, waardoor migratie een bepalende invloed kreeg op het dagelijkse leefpatroon en identiteit van de mensen.

De richting van de migratiestromen in het Caribische gebied heeft door de tijd heen verschillende veranderingen ondergaan, onder meer als gevolg van de ontwikkelingen in de vraag naar arbeid op de Caribische, Noord-Amerikaanse en West-Europese markten en de veranderingen in de internationale migratiepolitiek. Vanaf het midden negentiende eeuw tot aan de Tweede Wereldoorlog kunnen we in deze regio drie verschillende migratieperioden onderscheiden. Tijdens de eerste periode bewoog de migratie van voornamelijk mannelijke migranten zich naar de plantages van de suiker producerende eilanden. Aan het einde van de negentiende eeuw werden er steeds meer migranten tewerkgesteld in verschillende industrieën die binnen de regio waren opgekomen, onder meer als gevolg van de aanleg van het Panamakanaal, de bouw van infrastructuur waaronder treinrails, en toenemende oliewinning in het gebied (Thomas-Hope 1998). Hierdoor kwam er een tweede migratiegolf op gang van met name mannelijke migranten die zich intraregioneel voordeed. De oprichting van olieraffinaderijen op Aruba en Curaçao in de jaren twintig van de twintigste eeuw resulteerde in een grote behoefte aan mannelijke arbeidskrachten op de Nederlands-Antilliaanse eilanden. Hierdoor kwam er een derde migratiestroom op gang van migranten richting de Nederlandse Antillen. De aanwezigheid van de olie-industrie zorgde voor de komst van veel tankers en schepen naar Curaçao met voornamelijk mannelijke bemanningsleden aan boord. Naast meer dan twintigduizend buitenlandse zeelieden die iedere maand het eiland aandeden, bevonden zich bovendien ongeveer vijfduizend alleenstaande, mannelijke migranten die gerekruteerd waren door de Nederlandse Shell Compagnie, de Nederlandse strijdkrachten (leger en marine) en twee à drieduizend Noord-Amerikaanse militaire troepen op het eiland. Dit creëerde een dringende vraag naar de zogenoemde '*rest and recreation'* faciliteiten, inclusief bordelen.

Om de seksuele dienstverlening aan de mannen op het eiland 'te controleren' en de publieke moraal en gezondheid 'te beschermen' werd er in 1944 een reguleringssysteem opgezet, wat onder meer een registratie van alle prostituees inhield. Aangezien dit moeilijker bleek te zijn dan aanvankelijk gedacht, werd besloten om de prostituees dan maar te concentreren in een specifieke zone buiten Willemstad. Dit resulteerde in 1949 in de oprichting van het bordeel Campo Alegre, oftewel 'het vrolijke kamp'.[3] Dit complex bestaande uit een bordeel met honderd kamers, een casino, een gezondheidskliniek, bars, een keuken en een restaurant, groeide uit tot het grootste bordeel dat het Caribische gebied tot dan toe gekend had (Kempadoo 1994, Ammelrooy, van 1989). Als gevolg van dit door de staat gereguleerde systeem van

prostitutie, onderscheidde Curaçao zich van de andere eilanden en stond het land in de regio bekend als een centrum van prostitutie. Vanaf eind jaren veertig kwam er daarom een intense migratiebeweging naar de Nederlandse Antillen op gang van met name Dominicaanse en Colombiaanse vrouwen om er in de prostitutie te werken. Vanaf de jaren tachtig leidde die migratiestroom naar Europa.

De sociologe Kamala Kempadoo heeft een interessant onderzoek gedaan naar de oorzaken van de bloeiende seksindustrie op Curaçao en de oververtegenwoordiging van Dominicaanse en Colombiaanse vrouwen in deze Nederlandse kolonie (Kempadoo 1994). Op basis van gegevens die ze verzameld heeft tijdens veldwerk in 1993 op Curaçao, waaronder interviews met autoriteiten op het eiland, historisch archiefmateriaal en politie- en regeringsrapporten, toont zij aan dat de aanwezigheid, en met name de structurering en institutionalisering, van prostitutie op dit Nederlands-Antilliaanse eiland een regelrecht gevolg was van de bemoeienis van de Nederlandse staat. Gezien de belangrijke rol die de Nederlandse Staat in de opkomst van de seksindustrie in deze regio heeft gespeeld en de gevolgen hiervan voor de hedendaagse prostitutie in Europa, betreft het hier een onthullend onderzoek naar een zeer precair onderwerp uit de Nederlandse koloniale geschiedenis in Latijns Amerika waar nog weinig onderzoek naar is verricht.

Volgens Kempadoo maakte prostitutie al gedurende verscheidene eeuwen een belangrijk deel uit van de ervaringen van veel vrouwen in het hele Caribische gebied. Tijdens de Europees-koloniale overheersing werden Caribische vrouwen in hun rol als huishoudelijke hulp of slaven regelmatig slachtoffer van seksueel geweld en uitbuiting door Europese mannen. Aan de andere kant daarentegen vormden seksuele diensten een basis om materiële goederen en privileges te verkrijgen. Wanneer een vrouw slaaf was en een minnares werd van een Europese man kon ze begunstigd worden met vrijlating of stelde prostitutie haar in staat om geld te sparen om hiermee zichzelf en haar kinderen vrij te kopen (Kempadoo 1994: 116-118). Het verrichten van seksuele arbeid stelde de vrouwen in staat om te overleven en hun huishouden financieel te ondersteunen. Kempadoo spreekt in dit verband van "een seksueel-materialistische relatie", waarmee zij doelt op een pragmatische benadering van seksualiteit, waarin prostitutie als een geaccepteerd onderdeel van het werkend bestaan van vrouwen wordt beschouwd (idem: 118). Dit zou getuigen van een ruime opvatting van seksualiteit, waarin de mogelijkheid bestaat om seksuele dienstverlening in te zetten in ruil voor giften, gunsten, geld of financiële zekerheid. Zoals we in hoofdstuk vier zullen zien werd de koloniale blik in deze tijd in grote mate bepaald door stereotiepen en mythen van de 'exotische vrouw' die haar extra aantrekkelijk maakten voor de Europese kolonisten.

Vanaf de zeventiende eeuw werd Curaçao als een van de Nederlands-Antilliaanse eilanden door de Nederlanders aangewend als het Nederlandse slavendepot voor de handel door de West-Indische Compagnie, een van de jointstock handelscompagnies die de overzeese Nederlandse handel in de koloniale tijd in deze regio beheerde en administreerde. Al snel veranderde het eiland in een centrale doorvoerhaven voor alle commerciële uitwisselingen tussen Europa en het Amerikaanse continent en werd het samen met Bonaire, Aruba en Suriname tot Nederlandse kolonie

gemaakt.[4] Als gevolg van de koloniale overheersing is de wet- en regelgeving ten aanzien van prostitutie in deze landen een weerspiegeling van het Nederlandse beleid dat begin twintigste eeuw hoofdzakelijk neerkwam op het gedogen en reguleren van prostitutie met een grote staatsbetrokkenheid.[5] Onder het mom van bescherming van de publieke veiligheid en gezondheid en het moreel fatsoen werd prostitutie in de koloniën, evenals in het moederland, geïnstitutionaliseerd.

De Nederlandse regering werd destijds gekenmerkt door een dubbelzinnige moraal ten aanzien van prostitutie. Enerzijds werd op basis van het Algemene Bordeelverbod van 1911 uit het Nederlandse Wetboek van Strafrecht de exploitatie van prostitutie strafbaar gesteld en werden bordelen verboden. Anderzijds werd prostitutie gedoogd en werden de prostituees niet vervolgd. Deze, door pragmatisme ingegeven, aanpak van prostitutie werd eveneens toegepast in de koloniën. In het geval van Curaçao leidde dit tot de oprichting van Campo Alegre, dat voortkwam uit een gezamenlijk initiatief van de Nederlandse regering, de katholieke kerk, het Noord-Amerikaanse leger en een aantal zakenmensen (Kempadoo 1994). Officieel werd het bestaan van het bordeel ontkend en was het verboden terrein voor de Nederlandse en Amerikaanse mariniers, maar in de praktijk werden hun bezoeken lange tijd gedoogd. Om de lokale vrouwen te beschermen tegen de buitenlandse mannen die het eiland aandeden en hun seksuele behoeften wilden bevredigen, werden er alleen maar buitenlandse vrouwen in het bordeel toegelaten, voornamelijk afkomstig uit de omringende landen, zoals de Dominicaanse Republiek, Colombia en Venezuela (Martís 1999, Kempadoo 1994, van Ammelrooy 1989).[6]

Dit mede door de Nederlandse regering opgerichte en geautoriseerde instituut creëerde op het Antilliaanse eiland de mogelijkheid voor buitenlandse vrouwen om legaal in de prostitutie te werken. Bij aankomst werden alle vrouwen geregistreerd en kregen ze een werkvergunning van drie maanden. Tevens werden ze verplicht om een wekelijkse medische controle te ondergaan. De korte duur van het visum leidde tot een constante circulatie van vrouwen. Vanaf het moment dat de Nederlandse staat met de oprichting van het bordeel de prostitutie op het eiland had gereguleerd, werd er een toename van Dominicaanse vrouwen geconstateerd die naar Curaçao reisden om in de prostitutie te gaan werken. Tussen 1944 en 1993 stonden er 9.346 Dominicaanse vrouwen als prostituee ingeschreven in het politieregister van Curaçao, waarvan de meerderheid werkzaam was in Campo Alegre. Aanvankelijk werkten er behalve Dominicaanse sekswerkers, ook vrouwen uit Colombia, Venezuela, Cuba en Haïti, maar vanaf begin jaren tachtig kwamen de vrouwen voor vijftig procent uit de Dominicaanse Republiek en vijftig procent uit Colombia, aldus Kempadoo, die zich voor deze cijfers baseert op rapporten van de Antilliaanse politie (Kempadoo 1996:104-108). De migratie naar de Nederlandse Antillen voor sekswerk werd afgewisseld of gecombineerd met andere commerciële activiteiten, zoals de handel in producten en luxeartikelen, variërend van kleding, schoenen en stoffen tot cosmetica en elektrische apparaten die ze in de *zona franca,* de vrijhandelszone, van Curaçao of St. Maarten aanschaften en vervolgens doorverkochten op de zwarte markt in eigen land (Martis 1999, Kempadoo 1996). Door middel van deze nevenhandel konden deze *"comerciantes de maleta"* (kofferhandelaren) hun inkomsten uit het sekswerk verho-

gen en tegelijkertijd diende de handel als een dekmantel voor het sekswerk (Kempadoo 1996: 117).

3.3 Migratie naar Europa

Vanaf de jaren zestig trad er een verslechtering op in de economische situatie in de Dominicaanse Republiek. De meerderheid van de Dominicanen leefde in armoede en had gebrek aan voldoende voedsel, een woning, kleding, gezondheidszorg en scholing. Het land was veranderd van een agrarische economie, voornamelijk gebaseerd op suikerexport en importsubstitutie, in een economie gebaseerd op een verwerkende industrie, landbouwindustrie en toerisme (Safa 1999, Cabezas 1999, Brown 1975). Deze ontwikkeling ging gepaard met een groeiende werkloosheid onder de Dominicaanse mannen die voorheen in de suikerindustrie werkten en stimuleerde de bevolking tot het zoeken naar nieuwe overlevingsstrategieën, waaronder migratie naar het buitenland. Na de dood van dictator Trujillo in 1961, die de migratie naar het buitenland sterk aan banden had gelegd, werd het voor de Dominicanen gemakkelijker om naar het buitenland te migreren. Tegelijkertijd versoepelde de Noord-Amerikaanse immigratiewetgeving waardoor er vanaf midden jaren zestig een migratie van Dominicanen naar de Verenigde Staten op gang kwam. Deze migratiegolf werd versterkt doordat er sinds begin jaren zeventig steeds meer Amerikaanse fabrieken in de *zona franca* geopend werden en hierdoor de vraag naar goedkope arbeidskrachten in de kledingindustrie in New York toenam. Veel Dominicaanse vrouwen kwamen te werken in kleine naaiateliers, de zogeheten *garment sweatshops*, en leidde tot de vestiging van duizenden Dominicanen in Washington Heights, de thuishaven van de grootste Dominicaanse gemeenschap in de Verenigde Staten. In 1990 bereikte de Dominicaanse migratie naar de Verenigde Staten een hoogtepunt met een gemiddelde van honderdduizend Dominicanen per jaar als gevolg van een toegenomen vraag naar arbeiders in de dienstensector in New York, zoals huishoudelijke hulp, babysitter en personeel voor schoonheidssalons en restaurants. Daarnaast creëerden Dominicaanse vrouwen ook zelf werk, onder andere in de straathandel met de verkoop van eten (Weyland 2001).

In de naoorlogse jaren was er tevens een migratiestroom op gang gekomen vanuit het Caribische gebied richting West-Europa. Aanvankelijk werden voornamelijk mannen uit de ex-koloniën gerekruteerd voor de wederopbouw van West-Europa. Zij werden tewerkgesteld in de industrie, transport en ziekenhuizen. Maar vanaf de jaren tachtig kwam er een migratiebeweging van vrouwen op gang. In tegenstelling tot de vrouwen die naar de Verenigde Staten migreerden, kwam deze groep voornamelijk terecht in ongeschoolde banen in de zorgsector, zoals huishoudelijke hulp of kindermeisje (Condon 1998). Deze vrouwelijke migratie naar Europa nam toe toen op aanraden van de Wereldbank en het Internationale Monetaire Fonds het economische systeem in de Dominicaanse Republiek werd geherstructureerd en de nationale

schuld en de financiële crisis met de invoering van structurele aanpassingsmaatregelen tot stilstand moesten worden gebracht. Dit resulteerde in de beëindiging van voedselsubsidies die door de Dominicaanse overheid werden verstrekt, de inkrimping van sociale programma's en dienstverlening, een forse stijging van de prijzen voor basisbehoeften en een vermindering van de lonen. Door deze economische herstructurering kwamen veel mannen zonder werk te zitten en deden steeds meer vrouwen hun intrede op de betaalde arbeidsmarkt (Safa 1999, Cabezas 1999, Deere e.a. 1990). Als gevolg van de toegenomen financiële druk op deze families waren de inkomsten van vrouwen voor de huishoudens belangrijker geworden en trad er een stijging op van het aantal Dominicaanse huishoudens met vrouwelijke kostwinners.[7]

Door de internationale oliecrisis en de sluiting van de Shell Compagnie verslechterde vanaf de jaren tachtig de economische situatie op Curaçao, waardoor veel Dominicaanse vrouwen die in de prostitutie werkten, uit moesten kijken naar andere mogelijkheden. Veel Dominicaanse en Colombiaanse vrouwen maakten gebruik van de koloniale banden door met een Curaçaose man te trouwen, al dan niet door middel van een schijnhuwelijk, waardoor ze de Nederlandse nationaliteit verkregen. Eenmaal in bezit van een paspoort, konden zij zonder problemen naar Nederland te migreren. Hun Nederlandse identiteit faciliteerde hun migratie en gaf hen het recht op bijvoorbeeld een uitkering en een woning. De meeste vrouwen vonden werk in de prostitutie. In de thuislanden van de vrouwen deed snel het nieuws in de ronde dat er in Nederland mogelijkheden waren om veel geld te verdienen. Dit motiveerde veel vrouwen om ook te migreren en leidde tot een toenemende rechtstreekse migratie van Dominicaanse vrouwen naar Nederland.

De exacte dimensie van de migratie van Dominicaanse vrouwen naar Europa is onbekend, maar men schat dat er in de jaren negentig rond de vijftigduizend Dominicaanse vrouwen op een totale bevolking van ongeveer zes miljoen inwoners in Europa in de prostitutie werkt (Gallardo Rivas 2002, Azize Vargas 1999: 4, Ferreira 1996, IOM 1996).[8] Hun voornaamste bestemmingen zijn: Spanje, Nederland, Duitsland, Oostenrijk, Zwitserland, Italië en Griekenland.[9] In de afgelopen drie decennia is emigratie van het Dominicaanse eiland een snel groeiend fenomeen geworden en een belangrijke bron van deviezen voor het land. Bijna elke familie in het land heeft wel een familielid dat in het buitenland werkt en geld naar huis opstuurt.[10] Om sekswerkers te zoeken die mij over hun migratie-ervaring naar Europa wilden vertellen en om een idee te krijgen van de sociaal-economische situatie vóór hun vertrek, heb ik een aantal plaatsen in de Dominicaanse Republiek opgezocht die bekend staan om het grote aantal vrouwen dat naar Europa is geëmigreerd en in de prostitutie werkzaam is. Hieronder volgt een korte impressie van een bezoek dat ik samen met een NGO-medewerkster aan Sosúa bracht, de bekende toeristische badplaats, gelegen aan de noordkust van het Caribische eiland, gevolgd door een ontmoeting met Maria, wier levensverhaal ik heb opgetekend.

3.4 Maria

Een bekende plaats waarvandaan veel vrouwen naar het buitenland vertrekken is Sosúa. Sinds begin jaren negentig in de twintigste eeuw is deze plaats uitgegroeid van een kleine rustige, agrarische stad in een grote, commerciële, toeristische badplaats, die voor een groot deel van het jaar overspoeld wordt door voornamelijk Europese en Canadese toeristen en internationale bekendheid geniet als een bestemming voor sekstoeristen. Veel mannelijke sekstoeristen afkomstig uit Duitsland, Canada, de Verenigde Staten, Italië, Zwitserland en Nederland bezoeken deze toeristische badplaats om hun vakantie door te brengen op het strand met een *morena* aan hun zijde. Samen met Valentina, die als *educadora de salud* (gezondheidsvoorlichter) bij CEPROSH werkt, een niet-gouvernementele organisatie die educatieve programma's rondom hiv/aids opzet en gezondheidsvoorlichting verstrekt, ga ik op zoek naar vrouwen die naar Europa zijn gemigreerd *'para buscarselas'*.[11] Dit is een veel gebruikte uitdrukking in de Dominicaanse Republiek voor vrouwen die naar het buitenland reizen om in de prostitutie te gaan werken. Het vinden van deze vrouwen blijkt echter niet eenvoudig. Wekelijks bezoekt Valentina de sekswerkers in de verschillende prostitutiegebieden en bordelen in Sosúa om voorlichting te geven over aids, geslachtsziekten en veilige seks. We besluiten een vriendin van Valentina in Sosúa op te zoeken die in Duitsland in de prostitutie werkt en op en neer reist tussen de Dominicaanse Republiek en Duitsland. De vriendin blijkt in een arme wijk te wonen. We begeven ons in een wirwar van smalle straatjes en bouwvallige houten huisjes met zinken daken zonder elektriciteit en stromend water. Overal klinkt merengue muziek en zie ik spelende kinderen, zwangere vrouwen, kleren die te drogen hangen en veel zwerfafval. Midden op het pad loopt een stroompje met afvoerwater als riolering. We lopen steeds verder de buurt in. Iedereen lijkt hier elkaar te kennen. Dan komen we bij het huisje aan van de vriendin dat duidelijk in betere staat is dan de omringende huizen. Het is een groot huis gemaakt van steen in plaats van hout. Binnen staan tafels, stoelen, een grote ijskast, een tv, een stereo-installatie en huishoudelijke apparaten. Het is duidelijk te zien dat in dit huishouden meer geld binnenkomt dan in de andere. De vriendin is niet thuis. Nadat we even met haar moeder hebben gesproken, besluiten we te wachten en krijg ik ruimschoots de tijd de buurt gade te slaan. Er hangt een gemoedelijke sfeer. Vrouwen lopen langs en groeten ons nieuwsgierig. Soms gaan ze even zitten om een praatje met ons te maken. Bijna allemaal dragen ze een baby op de arm, aan de hand of in de buik. Er wordt veel gestolen in de wijk, vertelt Valentina mij. Of althans, er leven veel criminelen in deze wijk, corrigeert ze zichzelf, want er valt *hier* natuurlijk niet veel te halen. Wanneer de vriendin aan het eind van de middag nog steeds niet is gearriveerd, besluiten we een briefje voor haar achter te laten met een telefoonnummer en gaan naar het strand van Sosúa, in de hoop daar vrouwen te ontmoeten die naar Europa zijn gemigreerd.

Op het strand zijn veel blonde, mannelijke toeristen, hoofdzakelijk Duitsers en Noord-Amerikanen. Volgens de eerste vrouw aan wie ik word voorgesteld hangt de meerderheid van de Dominicaanse en Haïtiaanse vrouwen hier rond met als doel

een Westerse toerist aan de haak te slaan om mee te trouwen, papieren te regelen en naar het buitenland te reizen. Toch blijkt het moeilijk om iemand te vinden die in het buitenland in de prostitutie heeft gewerkt en hierover wil praten. Niemand durft er openlijk voor uit te komen. Nadat we al meer dan een uur op zoek zijn en Valentina vele vrouwen heeft aangesproken, worden we via een andere sekswerker voorgesteld aan Maria.

Maria is een vrouw van 25 jaar. Ze zit aan een tafeltje in een strandtentje met een aantal Duitse toeristen om haar heen. Ik vraag haar of zij op reis is geweest naar het buitenland, waarop ze me een ontkennend antwoord geeft. Máár, zo voegt ze er meteen aan toe, ze heeft wel een nicht die naar Zwitserland is geweest om daar in de prostitutie te gaan werken. Een vreselijk verhaal. Als ik dát horen wil, mag ik haar wel interviewen. Een moment twijfel ik, aangezien mijn voorkeur uitgaat naar iemand die zélf naar het buitenland is gereisd en mij haar eigen levensverhaal kan vertellen in plaats van dat van iemand anders. Maar Valentina geeft me snel een knipoog en gebaart me dat ik het wél moet doen. Ik ga in op haar voorstel en nodig de vrouw uit om aan de bar te gaan zitten waar ze me de levensgeschiedenis van haar nicht begint te vertellen. Een verhaal dat nauw samen blijkt te hangen met haar eigen geschiedenis.

> "Wel, wij, want we behoren tot dezelfde familie, komen uit een heel eenvoudige, straatarme familie. Wij zijn geboren op het platteland. (...) La Vega is een heel mooi dorp, maar er is weinig werk, dus daarom komt de meerderheid naar Sosúa om werk te zoeken en, eh, niet zozeer om te werken, maar meer als een manier om hier weg te komen, want als iemand hier naar toe komt, is dat omdat ze het land willen verlaten of om te trouwen met een buitenlander of een visum te bemachtigen om te werken." (Maria 2002: 2)

Maria vertelt me hoe haar nicht op negentienjarige leeftijd het ouderlijk huis verliet en naar de noordkust vertrok op zoek naar werk. Haar eerste baan was in een bordeel met Dominicaanse klanten. Nadat ze van een collega-vriendin had geleerd hoe ze méér geld op straat kon verdienen, besloot ze al gauw om haar seksuele diensten aan buitenlandse toeristen op het strand en in de discotheken aan te bieden. Hier leerde ze een Italiaanse man van veertig jaar kennen die in Zwitserland woonde en op wie ze verliefd werd. In de jaren daarna bleven ze contact met elkaar houden en kwam hij haar geregeld opzoeken. Toen ze 21 jaar was vroeg hij haar ten huwelijk en nodigde hij haar uit om in Zwitserland te gaan wonen en samen een gezin te stichten. Haar nicht stemde hiermee in, waarop hij haar reisdocumenten regelde en zij vervolgens met een toeristenvisum van drie maanden naar Zwitserland vertrok.

Net als Maria's nicht verlaten veel Dominicaanse vrouwen vanaf de jaren negentig als gevolg van armoede en gebrek aan bestaansmiddelen het platteland en trekken naar de noordkust van het eiland op zoek naar werk en nieuwe toekomstperspectieven. Aangetrokken door de opkomende toeristenindustrie in deze regio, besluiten veel jonge vrouwen naar Sosúa te gaan om hun seksuele diensten aan te bieden

aan buitenlandse toeristen op het strand[12] (Brennan 2004, Cabezas 1999). Veel vrouwen beschouwen seks met buitenlandse toeristen als een manier om een relatie met een buitenlandse man aan te gaan in de hoop te kunnen trouwen en zo een visum te bemachtigen om naar het buitenland te kunnen migreren, zoals in het volgende citaat tot uitdrukking komt:

> "Hier in Sosúa wil zo'n negentig procent van de vrouwen die hier in de prostitutie werkt, uit de Dominicaanse Republiek vertrekken. Niet zozeer om een echtgenoot te zoeken of een familie te stichten, maar vooral om ons te prostitueren, omdat wij altijd in ons hoofd hebben dat de prostitutie veel geld oplevert *(el banco de dinero es la prostitución)*. En helemaal als we naar de vrouwen kijken die uit het buitenland zijn teruggekeerd. Dan zeggen we: 'Kijk, die en die is na zes maanden teruggekeerd en kwam terug met ontzettend veel goud en geld.' Ja, dan denk je: 'Putcha, maar als ik een jaar ga, kom ik met nog veel meer thuis', want je denkt altijd dat het jou hetzelfde zal vergaan." (Maria 2002: 10)

Evenals Maria en haar nicht zijn veel vrouwen opgegroeid in arme gezinnen op het platteland en hebben ze geen of slechts enkele jaren onderwijs genoten. De meerderheid is afkomstig uit een lage sociaal-economische klasse en gewend aan lange werkdagen en geringe inkomsten. Prostitutie wordt door deze vrouwen gezien als een snelle manier om geld te verdienen. Het werk wordt beschouwd als een tijdelijke economische strategie die in veel gevallen door verschillende vrouwelijke leden binnen de familie wordt uitgeoefend. Het vertrek van Maria's nicht naar Europa creëerde hooggespannen verwachtingen, zowel bij de vrouw zelf, als bij de achtergebleven familieleden. Het verhaal van haar nicht nam echter al gauw een geheel andere wending aan dan zij had verwacht. Vrijwel gelijk na haar aankomst in Zwitserland, begint haar echtgenoot haar te mishandelen. Met de komst van hun eerste kind ontstaan er financiële problemen en neemt zijn gewelddadig gedrag jegens haar toe. Hij stelt haar voor om in de prostitutie te gaan werken, in een nachtclub van een vriend van hem, waarmee zij instemt. Al snel ontpopt hij zich als haar pooier en dwingt haar om al haar inkomsten aan hem af te staan. Bovendien bepaalt hij wanneer, met wie en onder welke voorwaarden ze seks heeft. Wanneer ze weigert, mishandelt hij haar en dreigt hij haar dochter van haar af te pakken en haar bij de politie aan te geven: "Hij heeft voortdurend op haar ingehamerd dat ze illegaal in dit land verbleef en daarom geen enkel recht had. Indien ze niet direct zou doen wat hij wilde, zou ze haar kinderen verliezen en worden gedeporteerd." Deze situatie stemt volgens Maria in het geheel niet overeen met wat haar nicht had gehoopt en had gedacht aan te treffen toen ze naar Europa vertrok:

> "Toen ze vernam dat ze naar Zwitserland zou gaan zei ze: 'Mijn droom is vervuld, ik ga in Zwitserland wonen met de man van wie ik houd en met mijn familie aan mijn zij.' Ze had niet gedacht dat ze daar in de

> prostitutie zou belanden en helemaal niet in dergelijke mensonterende omstandigheden! Ze dacht dat de prostitutie daar net als hier zou zijn, dat je met een man naar bed gaat uit vrije wil, zonder te worden geslagen als je weigert of ermee wilt stoppen. Ik verzeker je dat het een hel is om op zo'n manier in het buitenland te verblijven; het is vreselijk als je gedwongen wordt om iemands bevelen op te volgen, zonder je rechten te kennen, zonder de taal van het land te kunnen spreken, zonder te weten waar je aan toe bent of tot wie je je kunt wenden. Dat is echt vreselijk! Je verkeert werkelijk in de grootst mogelijke onzekerheid." (Maria 2002: 7)

Een deel van de Latijns-Amerikaanse sekswerkers in Europa, zoals Maria's nicht, had al werkervaring als sekswerker, of in het eigen land of in een ander land in Latijns-Amerika, zoals in Curaçao, Panama of Venezuela. Uit het verhaal van Maria wordt niet helemaal duidelijk of haar nicht nu wel of niet van tevoren van plan was om in Zwitserland in de prostitutie te gaan werken, maar wat wél duidelijk wordt, is dat ze in ieder geval niet onder *deze* condities van dwang, geweld en uitbuiting wilde werken. De werkervaring die ze in de Dominicaanse Republiek had opgedaan met prostitutie in een bordeel was totaal verschillend, aldus Maria:

> "De prostitutie is hier heel anders, want er zijn gelegenheden zoals deze, waar je werk slechts bestaat uit drinken en dansen, zonder dat je wordt gedwongen om tegen je wil met een man naar bed te gaan. In dit land ga je met een man mee omdat jíj (met nadruk) dat wilt, want de winst van de zaak berust op datgene wat jij met de klant drinkt; als je vertrekt (met de klant. MJ) betekent dat voor hen omzetverlies." (Maria 2003: 3)

De leef- en werkcondities waarmee de vrouwen in Europa worden geconfronteerd, blijken in veel gevallen tegen te vallen. Zoals ook wordt aangetoond in andere studies zijn veel vrouwen zich bewust van het feit dat ze in het buitenland in de seksindustrie gaan werken, maar zijn zij niet op de hoogte van de arbeidscondities waaronder ze te werk worden gesteld, noch van de verdiensten (Brennan 2004, Cabezas 1999, Kempadoo 1998, Polanía and Janssen 1998, Wijers and Lap-Chew 1997). Dit geldt ook voor de vrouwen uit dit onderzoek, van wie de meerderheid in de jaren tachtig voor het eerst naar Europa is gemigreerd. Tweederde van hen wist van tevoren, of had een sterk vermoeden, dat het om werk in de prostitutie ging, maar besefte niet in welke slechte omstandigheden zij terecht zouden komen. Zij gingen ervan uit dat het werk vrijwel hetzelfde zou zijn als in hun eigen land. Zo verwachtten zij bijvoorbeeld niet dat ze half naakt achter een raam moesten staan, dat ze niet altijd zelf de klanten konden uitkiezen en een bepaald aantal klanten per dag moesten afwerken. Bovendien had de media in Latijns-Amerika in tegenstelling tot recente jaren, nog niet veel geschreven over Latijns-Amerikaanse vrouwen die in Europa in

de prostitutie werkten. Hierdoor migreerden veel vrouwen naar Nederland aanvankelijk zonder precies te weten wat er hen te wachten stond.

Wanneer zij erachter kwamen dat het geheel anders was dan zij zich hadden voorgesteld, was er dikwijls geen weg meer terug. Eerst moesten de gemaakte schulden worden afbetaald en aangezien prostitutie meestal de enige manier was om veel geld te verdienen in een korte periode, begonnen zij tegen hun zin het werk. Daarbij stelde hun illegale status hen bloot aan hoge risico's van geweld en misbruik in de seksindustrie. Indien de vrouw weigerde om onder bepaalde condities te werken, kon ze alsnog hiertoe gedwongen worden, zoals ook het verhaal van Maria's nicht aantoont die door middel van geweld en dreigingen gedwongen werd om in de prostitutie te werken en al haar verdiensten af te staan. Na een zoveelste geweldsuitbarsting van haar echtgenoot wist ze uiteindelijk te vluchten en reisde ze alleen terug naar de Dominicaanse Republiek. Haar twee kinderen liet ze achter bij een Dominicaanse vrouw die haar altijd hielp met de dagelijkse zorg voor de kinderen wanneer zij aan het werk was. Nu, twee jaar later, heeft haar nicht nog steeds haar kinderen niet kunnen zien en heeft ze alleen zo nu en dan telefonisch contact met hen.

Veel vrouwen hebben andere ideeën in hun hoofd voordat ze naar het buitenland vertrekken, omdat degene die voor hen de reis regelt lang niet altijd waarheidsgetrouwe informatie verstrekt. Zelfs vrouwen die al in Europa verblijven vertellen niet altijd de waarheid aan de nieuwkomers. Wanneer zij terugkeren naar huis wordt vanwege het stigma dat op prostitutie rust, meestal niet aan de achtergebleven familieleden thuis bekend gemaakt wat voor werk ze doen en zwijgen zij over hun dagelijks leven in het migratieland.[13] Wanneer de familie of vrienden er tóch achter komen, wordt er meestal ook door hen hierover gezwegen tegenover de buitenwereld. Dit gebrek aan juiste informatie is een van de belangrijke redenen waarom vrouwen via kanalen van vrouwenhandel naar het buitenland reizen. De economische behoefte van de vrouwen en hun gebrek aan kennis over het werk van Latijns-Amerikaanse vrouwen in Europa, maakt hen een gemakkelijke prooi voor mensenhandelaren. Het betrekkelijke gemak waarmee visa in de jaren tachtig werden verkregen door familiehereniging, faciliteerde het werk van de handelaren. Gedurende de beginjaren waarin deze migratiestroom naar Europa op gang kwam, werden veel Dominicaanse en Colombiaanse vrouwen verhandeld voor de Nederlandse prostitutie. Uit onderzoek dat begin jaren negentig onder Latijns-Amerikaanse sekswerkers in Nederland is uitgevoerd, blijkt bijvoorbeeld dat de meeste vrouwen zich niet bewust waren van het bestaan van mensenhandel en de rekruteringsmethoden die door de handelaren werden gebruikt. Volgens schattingen wist zeventig procent van de vrouwen welk soort werk ze gingen doen in Europa, maar waren zij niet geïnformeerd over de arbeidscondities en voorwaarden (Polanía and Janssen 1994). In veel gevallen bleken de handelaren echter kennissen of familieleden te zijn die hun geld voorschoten voor de aanschaf van tickets of visa. Om een visum te verkrijgen gaven zij zich bijvoorbeeld uit voor familieleden en verklaarden zij dat de vrouwen hun kinderen waren (Altink 1994). Gefalsificeerde Dominicaanse geboortebewijzen konden vrij gemakkelijk in ruil voor geld worden verkregen en namen en leeftijden veranderd, zodat de vrouwen

voor familieleden konden doorgaan. Eenmaal aangekomen in Nederland, moesten zij eerst al hun schulden terugbetalen.

Volgens de internationale wetgeving kan deze praktijk gekwalificeerd worden als mensenhandel: de vrouwen worden met valse beloften misleid over de aard van het werk of de condities waarin ze het werk moeten uitvoeren. Voorafgaand aan de reis naar Europa hebben de vrouwen grote schulden aan de handelaren, wat leidt tot een situatie van afhankelijkheid, ook wel *debtbondage* genoemd. Veel vrouwen sluiten voor hun vertrek een hoge lening af voor de aanschaf van identiteits- en reisdocumenten en om de reis te betalen. Vooral in de begintijd van hun verblijf in Europa, werken de vrouwen onder grote financiële druk als gevolg van de schulden die ze hebben gemaakt, die eerst moeten worden afbetaald. Deze periode kan variëren van drie maanden tot een jaar. Het geld dat de vrouwen gedurende deze tijd verdienen met de prostitutie, ontvangen ze dikwijls niet zelf maar gaat direct naar de handelaren of tussenpersonen (Polanía Molina 2000: 38, 39). In veel gevallen ondertekenen de vrouwen vóór vertrek documenten, zoals schuldbekentenissen of hypotheken waarin beslag wordt gelegd op familiebezit, zoals een huis of stuk grond, waardoor de vrouwen schulden aangaan die een bedreiging vormen voor hun eigendommen en die van hun familie.

Veel vrouwen beschouwen deze praktijk echter niet als mensenhandel. Ze hebben er immers zelf voor gekozen om schulden aan te gaan om te kunnen migreren. Om deze reden vinden zij het logisch dat zij deze schulden moeten terugbetalen. Bovendien worden veel vrouwen 'geholpen' door familie of bekenden, waardoor ze nog minder geneigd zijn om de situatie als mensenhandel te zien. Wanneer een vrouw weet wat voor werk ze gaat doen, maar wordt misleid over de werkomstandigheden en de verdiensten, zoals in het geval van Maria's nicht, kan zij alsnog worden gedwongen en slachtoffer van mensenhandel worden. Werving van vrouwen door middel van een huwelijk is de klassieke truc die als ronselmethode wordt gebruikt. De ronselaar weet de vrouw te overtuigen dat zijn of haar bedoelingen integer zijn, maar eenmaal in Europa aangekomen wordt de vrouw onder dwang en bedreiging te werk gesteld en economisch uitgebuit.[14] Dwang kan dus niet alleen bij werving een rol spelen, maar ook in de werk- en leefomstandigheden (Leun, van der & Vervoorn 2004: 12).

In één adem vertelt Maria mij de geschiedenis van haar nicht, terwijl ze zich elke gebeurtenis in detail kan herinneren. Zó nauwkeurig, dat het mij in de war brengt. Het lijkt erop dat zij meer weet dan ze zou kunnen weten voor iemand die nog nooit in Europa is geweest en een soortgelijke ervaring heeft gehad. Zeker in een omgeving waarin het niet altijd vanzelfsprekend is om over migratie ervaringen in het buitenland te praten. Aanvankelijk wil Maria mij niet vertellen dat ze al meermalen naar Europa is geweest om in de prostitutie te werken en lijkt zij zich te verschuilen achter het tragische lot van haar nicht. Maar op een gegeven moment gaat het verhaal van haar nicht automatisch over in haar eigen levensverhaal. Als we al een tijdje met elkaar aan het praten zijn, vraag ik haar wat haar nicht in Europa hoopte te vinden en komen beide verhalen plotseling samen:

> "Wel, eh, ik zal het je zeggen, zij zocht in Europa, eh, ik zal het je zeggen, hetzelfde als ik. Toen ik naar Europa ging met die meneer, was mijn idee om me te prostitueren, want hij was een oudere man, ik hield niet van hem, alleen het geld interesseerde me, want mijn toekomstplan was: goed, ik ga mee met deze man, ik regel mijn papieren daar en ik ga werken. Wat voor werk kan ik daar gaan doen? Ik spreek geen enkele andere taal, dus dan ga ik maar in de prostitutie werken. Daar kun je veel geld verdienen in de prostitutie. De Dominicaanse vrouwen die terugkeren nemen altijd veel kleding mee, dus ik dacht ik ga ook in de prostitutie werken en zo vertrok ik. Het was een goede man en ik was hem erg dankbaar, maar mijn plan was om me daar te gaan prostitueren en geld mee terug te nemen. Ik wilde hetzelfde als alle andere Dominicaanse vrouwen die naar het buitenland migreren, want niemand vertrekt uit haar land om alleen maar ergens te gaan wonen waar het sneeuwt. Zeker niet! Ze willen allemaal geld hierheen opsturen, sparen en daarna terugkeren met hun echtgenoot om hier te gaan wonen, een eigen huis te bouwen, een klein bedrijfje op te zetten en misschien een auto kopen. Niet zozeer om een leven van een miljonair te leiden, maar meer om een comfortabel leven te leiden. De meerderheid van de Dominicanen vertrekt van hier om een betere toekomst te zoeken, zodat wanneer ze terugkomen, zij een huis van beton kunnen hebben als ze nu in één van hout wonen." (Maria 2002: 8)

Maria blijkt dus al regelmatig in Europa te zijn geweest, maar net als veel anderen praat ze hier liever niet over. Een mislukte migratie blijkt een taboe-onderwerp te zijn waarover bij voorkeur wordt gezwegen. Toch kiest ze ervoor om er op een indirecte wijze wél over te praten en verweeft ze in haar eigen ervaringen met die van haar nicht. In de context van de interactie van het interview ontwikkelt zich uiteindelijk een verhaal over zichzelf en blijken beide geschiedenissen nauw met elkaar verweven te zijn. Net als haar nicht werkte Maria als sekswerker op het strand in Sosúa met buitenlandse toeristen. In 1992 vertrok zij op uitnodiging van een sekstoerist naar Zwitserland. Ze had echter meer geluk dan haar nicht, want hij behandelde haar goed. Bovendien onderhield zij geen afhankelijkheidsrelatie met hem, waardoor ze geheel zelfstandig kon werken. In tegenstelling tot haar nicht was ze niet met hem getrouwd en vertrok ze naar Zwitserland met de gedachte om er drie maanden, de duur van haar toeristenvisum, te werken en daarna weer terug te keren. Nadat Maria gescheiden was van haar eerste Dominicaanse man, die de vader is van haar eerste kind, ontmoette zij op het strand een Duitse man die de vader werd van haar tweede dochter. De man bleek agressief te zijn en haar regelmatig te mishandelen: *"Ik heb van alles van hem geduld, want ik wilde naar het buitenland en hij verzekerde mij dat hij me daarbij zou helpen."* Uiteindelijk bleek de man een crimineel verleden te hebben en werd hij door Interpol opgepakt en achter de tralies gezet. Sindsdien heeft Maria nooit meer iets van hem vernomen.

Door de negatieve ervaring van haar nicht in Europa en haar eigen ervaring met buitenlandse mannen is Maria goed op de hoogte van de risico's die ze loopt door met een buitenlandse toerist te trouwen en met hem naar Europa te gaan. Desalniettemin kiest ze ervoor om opnieuw naar Europa te migreren en haar geluk met een Europese man te beproeven. Op dit moment bereidt ze een nieuwe migratie voor. Deze keer gaat de reis naar Duitsland. Drie jaar geleden heeft ze namelijk een gescheiden Duitse man van 38 jaar op het strand leren kennen met wie ze bevriend is geraakt. Inmiddels is ze al vier keer met hem naar Duitsland geweest en binnenkort vertrekt ze samen met hem naar Duitsland om te trouwen. Ze heeft goede hoop dat hij haar goed zal behandelen, maar houdt hierbij een slag om de arm: "Ik geloof stellig dat het me heel goed zal gaan. Ik denk 't wel, maar je weet het natuurlijk nooit zeker. Je weet nooit wat je te wachten staat, dat weet je nooit." Op mijn vraag hoe ze zich haar toekomst in Duitsland voorstelt, antwoordt ze me:

> "Ik zou graag twee of drie jaar in het buitenland willen wonen, want hier in Sosúa reis ik al negen jaar op en neer, op en neer, zonder ooit iets te hebben bereikt. Maar wat kun je hier ook bereiken? Ik werk en mijn dochters gaan naar school. Maar de dag dat ik er niet meer zal zijn hebben ze geen dak boven hun hoofd, want ik kan ze niets nalaten. Daarom zou ik graag een paar jaar in het buitenland willen werken, maar niet voor altijd hoor! Ik wil net genoeg geld hebben voor een huisje of om een zaak op te zetten. Daarna zou ik weer terugkeren naar mijn land, want ik wil geen eeuwigheid in het buitenland verblijven." (Maria 2002: 14)

De dromen en verlangens waarmee de vrouwen naar het buitenland vertrekken, evenals de risico's die ze hiervoor bereid zijn te nemen, tekenen zich scherp af in het verhaal van Maria. Vooral door vrouwen afkomstig uit een lage economische klasse en met slechts een aantal jaren lagere school wordt de prostitutie in het buitenland gezien als "*dinero fácil*", oftewel een snelle en makkelijke manier om hun financiële problemen op te lossen. Maar zoals het verhaal van haar nicht, en dat van veel anderen uit dit onderzoek, laat zien, komt dit lang niet altijd overeen met de werkelijkheid. Haar zwakke legale positie als gevolg van haar afhankelijke verblijfsvergunning maakt haar een gemakkelijke prooi voor dwangarbeid en economische uitbuiting. Wanneer de migratie niet succesvol is verlopen, bijvoorbeeld in het geval van vrouwenhandel, en de vrouwen geen geld naar huis hebben kunnen sturen, hullen zij zich bij voorkeur in stilzwijgen. Dit maakt dat de verwachtingen waarmee de vrouwen naar het buitenland vertrekken niet altijd overeenkomen met de realiteit waarmee ze geconfronteerd worden. De verschillende migratiepogingen van Maria hebben tot nu toe nog niet veel voor haar opgeleverd, wat haar aanvankelijke terughoudendheid om er met mij over te praten, verklaart. Ondanks de grote verwachtingen bij de achterblijvers blijkt de onderneming niet geheel zonder gevaren te zijn en kan het van het ene moment in het andere omslaan in een mislukking en nadelige gevolgen hebben. Voor Maria betekent migratie naar Europa een langgekoesterde wens die in vervul-

ling gaat en waarvoor ze bereid is om een hoge prijs te betalen. Ze neemt hierbij afstand van de ervaringen van haar nicht door te benadrukken dat ze "slimmer" is dan haar nicht. Op deze manier construeert ze haar eigen verhaal en verklaart ze waarom zij opnieuw de gok gaat wagen om te migreren. Nu tien jaar later blijkt de gouden droom nog steeds overeind te staan.

3.5 Succes versus mislukking

Voor veel Dominicaanse vrouwen biedt de prostitutie in het buitenland niet alleen werkgelegenheid en materiële welstand, maar óók het vooruitzicht op een statusverhoging voor zichzelf en hun familie. De vrouw die naar Europa migreert *para buscarselas,* staat in de Dominicaanse Republiek symbool voor sociaal-economische mobiliteit. Naast een verhoging van de levensstandaard in termen van materieel comfort, voorziet de transnationale arbeid van de vrouwen in de behoefte van de lagere klassen aan sociaal prestige, wat tot uiting komt in geld en goederen die vanuit het buitenland worden opgestuurd of meegenomen tijdens een bezoek aan het land van herkomst. Het verdiende geld biedt toegang tot statussymbolen, zoals een eigen huis of een auto, elektrische apparatuur of het dragen van merkkleding, waardoor zij de levensstijl van de middenklasse kan aannemen.

De cultureel antropologe Denise Brennan spreekt in dit verband over prostitutie als een "advancement strategy" (Brennan 2004: 23). Op basis van langdurig veldwerk en informele gesprekken met mensen die in het sekstoerisme werkzaam zijn, onder wie de sekswerkers, slaagt Brennan erin een indringend beeld van het sekstoerisme in Sosúa te schetsen en de snelle transformatie die deze plaats heeft ondergaan als gevolg van de hedendaagse geglobaliseerde economie van een rustige, kleine plaats in een "sexscape", oftewel een badplaats die internationale bekendheid geniet als bestemming voor sekstoeristen (idem: 15). Brennan verschaft inzicht in de dagelijkse strijd en werkcondities waarin de Dominicaanse sekswerkers op het strand hun diensten aan sekstoeristen aanbieden. Binnen deze context wordt de prostitutie met buitenlandse toeristen niet alleen ingezet als overlevingsstrategie, maar óók als een langetermijnstrategie om hun perspectieven in de toekomst te verbeteren.

Op basis van haar onderzoek komt Brennan tot de conclusie dat slechts een klein aantal vrouwen hierin slaagt en kan spreken van een succesvolle migratie. De levensverhalen uit dit onderzoek tonen daarentegen aan dat 22 van de dertig vrouwen financieel succesvol zijn (geweest) en een opwaartse mobiliteit ervaren dankzij hun verdiensten van sekswerk in het buitenland, zoals ook is aangetoond in het vorige hoofdstuk. Het is evenwel moeilijk om als onderzoeker toegang tot deze vrouwen te krijgen. Degenen die succesvol zijn in het buitenland en tijdelijk terugkeren naar de Dominicaanse Republiek, willen vaak liefst zo onopgemerkt mogelijk blijven en zullen niet zo gauw op de stranden te vinden zijn, omdat zij zoveel mogelijk tijd thuis en samen met hun familie en kinderen willen doorbrengen.

Prostitutie in het buitenland, en met name in Europa, gaat voor veel Dominicaanse vrouwen gepaard met grote illusies. De verhalen van de teruggekeerde vrouwen bevestigen en reproduceren het beeld van Europa als *'el dorado'* (het paradijs). Zowel de vrouwen die succesvol terugkeren als degenen die een mislukte migratie achter de rug hebben, houden dit droombeeld in stand door over hun mislukte ervaringen te zwijgen. Meer dan tweederde van de vrouwen die ik in Nederland heb gesproken ziet hun migratie als iets tijdelijks. Zij worden gekenmerkt door wat Elizabeth Thomas-Hope als een "terugkeermentaliteit" omschrijft (Thomas-Hope 1998: 196). De vrouwen vertrekken met de verwachting dat zij na hun verblijf in Europa kunnen terugkeren naar een verbeterde economische situatie en hun familie en vrienden kunnen laten zien dat ze succesvol zijn geweest.

Geregeld komt het voor dat een specifiek land in Europa de hoofdbestemming van vrouwen uit één bepaalde plaats wordt. Soms worden er zelfs wijken uit zo'n plaats naar dat bepaalde land genoemd, bijvoorbeeld *'pequeño Holanda'* (klein Nederland) in de Dominicaanse stad San Juan, waar de huizen voornamelijk zijn gebouwd met geld dat verdiend is in de Nederlandse prostitutie of *'el barrio suizo'* (de Zwitserse wijk) in Higuey (Gallardo Rivas 2001: 13). Het financiële succes van Dominicaanse migranten in Europa wordt eveneens duidelijk uit onderstaand citaat uit mijn dagboeknotities van een werkbezoek dat ik samen met een medewerkster van COIN bracht aan Juan de Herrera, een kleine stad in de provincie San Juan, gelegen in het binnenland, waarvandaan veel vrouwen naar Europa migreren. Samen met Rosa, een advocate die veel vrouwen kent die in de Europese prostitutie werken, gaan we op zoek naar één van de vrouwen:

> We rijden Juan de Herrera binnen over een geasfalteerde straat met aan weerskanten grote, stenen huizen, die vergeleken met de houten huizen in de rest van de omgeving, erg opvallen. Er wordt veel gebouwd in het stadje. Al deze huizen zijn volgens de NGO-medewerkster, die ik vergezel tijdens een werkbezoek, gebouwd met geld van vrouwen die in het buitenland in de prostitutie werken of hebben gewerkt. Dit bevestigt later ook Rosa, de advocate met wie we een afspraak hebben. Rosa kent veel vrouwen die naar Europa reizen. Ze helpt hen regelmatig met juridisch advies en ondersteuning. Ze woont in een eenvoudig houten huisje met een wc achter op het erf in de vorm van een gat in de grond. Na bijna twaalf jaar gewerkt te hebben als advocaat, heeft ze sinds kort voor 't eerst een auto kunnen kopen, terwijl al die vrouwen die naar het buitenland reizen en als prostituee werken datzelfde in één of twee jaar kunnen doen, vertelt ze ons. Haar commentaar geeft de enorm scheve verhouding aan die er is gegroeid tussen beide groepen. Op mijn vraag hoe de mensen hier tegen de vrouwen aankijken die in het buitenland in de prostitutie werken, zegt ze dat alles afhangt van hoe succesvol ze zijn: 'Als ze geld meebrengen, merkkleding kunnen kopen en hun eigen huis kunnen laten bouwen, hebben ze al gauw status en aanzien binnen de familie en

gemeenschap. Of 't nou met sekswerk is verdiend of niet', aldus Rosa. (dagboeknotities reis naar Juan de Herrera 2002)

Veel vrouwen die uit Europa terugkeren stijgen in aanzien en vertonen een hoog consumptief gedrag dat veel scheve ogen geeft in de buurt. Deze ontwikkeling heeft ook zijn weerslag op de hele samenleving. Als gevolg van de toenemende migratie van Dominicanen naar het buitenland en een snel groeiende toerismesector, heeft de Dominicaanse samenleving in een hoog tempo veel veranderingen ondergaan. Het land wordt gekenmerkt door een snelle toename van materiële consumptie en heeft, aldus de Nederlandse historicus Michiel Baud, een "consumptie revolutie" ondergaan (Baud 2001: 26).[15] Door deze migranten die terugkeren uit het buitenland, worden in grote aantallen luxeartikelen het land binnengebracht, waaronder elektrische apparatuur, zoals televisies, video's en stereo-installaties en computers. De inkomsten die de vrouwen door middel van prostitutie in het buitenland verdienen, staan soms in schril contrast met het salaris van mensen als Rosa, die een rechtenstudie heeft afgerond en als advocate werkt, zoals uit mijn bezoek aan San Juan blijkt, wat tot ongelijke verhoudingen binnen een gemeenschap kan leiden.

Het kunnen aanschaffen van de producten die rechtstreeks geassocieerd worden met de moderniteit, werkt statusverhogend. Een eigen stuk land en een eigen huis in het land van herkomst zijn twee belangrijke symbolen ter bevestiging van financieel succes. De lagere klassen in de Dominicaanse Republiek, waartoe het merendeel van deze vrouwen behoort, ervaren als gevolg van hun toegang tot westerse consumptiegoederen een opwaartse mobiliteit naar de levensstandaard van de middenklasse. Deze situatie heeft onder meer geleid tot de opkomst van een "nieuwe klasse" die voornamelijk wordt gevormd door de teruggekeerde emigranten en hun families (Baud 2001: 31). Meer dan het soort werk dat in het buitenland wordt verricht, bepalen de verdiensten en de locatie de status van de migranten. Alleen al het feit dat de vrouw in het buitenland heeft gewerkt en gewoond verschaft haar een bepaald aanzien ongeacht het soort werk dat ze heeft gedaan. Veel vrouwen geven aan dat ze in hun eigen land nooit in de prostitutie zouden willen werken, maar wél in Europa. Naast zaken als anonimiteit en betere arbeidscondities heeft dit te maken met de hogere financiële opbrengsten waardoor de vrouwen succesvol naar hun land kunnen terugkeren.[16] Met de inkomsten die het sekswerk in Europa oplevert neemt hun materiele welvaart toe en ondergaan ze een statusverhoging die gepaard gaat met een nieuwe manier van leven. Door hun langdurig verblijf in het buitenland en hun dynamisch migratiebestaan, construeren de vrouwen een middenklassenidentiteit. Hoewel hun baan hen zou plaatsen in de arbeidersklasse, identificeert de meerderheid van de vrouwen zich met de middenklasse. Naast een toegenomen materiële welvaart en het hanteren van bepaalde consumptiegewoonten, uit die identificatie zich bij vrouwen bijvoorbeeld ook in een 'westerse' of 'blotere' manier van kleden, zoals het dragen van shorts of strak zittende leggings en truitjes.

Een ander aspect dat door de vrouwen wordt aangehaald als een gevolg van de migratie naar Europa is de verandering van huidskleur dat door velen als 'positief' wordt ervaren. Geregeld heb ik vrouwen horen zeggen dat ze door minder zon tijdens

hun verblijf in Europa met een lichtere huidskleur (*"un chin más blanca"*) zijn teruggekeerd.[17] In de Dominicaanse samenleving, net als in veel andere landen in het Caribische gebied, correspondeert de sociale indeling van de bevolking met een etnische stratificatie, waarin etnisch verschil gebaseerd is op fenotypische percepties van verschil in huidskleur, haar, de platheid van de neus en lipdikte (Benoît 1999, Torres-Saillant 1998). Ondanks het feit dat zwarten en mulatten bijna negentig procent van de hedendaagse Dominicaanse bevolking uitmaken, is er over het algemeen sprake van een depreciatie van hun Afrikaanse afkomst (Fernandez 1999, Torres-Saillant 1998). Als gevolg van een lange koloniale geschiedenis en een negrofobische onderwijstraditie, waarin de superioriteit van het blanke ras werd verkondigd, wordt de Dominicaanse bevolking gekenmerkt door een gebrek aan waardering voor hun Afrikaanse afkomst en wordt een lichtere huidskleur als wenselijker gezien en sociaal meer gewaardeerd dan een donkere huidskleur.

Door hun werk en verblijf in Europa overstijgen de migranten de grenzen van hun etniciteit en klasse, waardoor zij een voorbeeldfunctie vervullen voor veel andere vrouwen. De uiteindelijke acceptatie of afwijzing door hun familie bij terugkeer hangt in grote mate af van hun financiële succes. Wanneer de terugkeer van de vrouw echter het resultaat is van een uitzetting of van een ontsnapping uit een situatie van geweld of dwang, is de migratie mislukt. Als de vrouw erin geslaagd is om geld op te sturen of mee te brengen van de reis, heeft ze succes gehad en wordt ze bewonderd. Hoe groot deze verandering van status kan zijn die de vrouwen doormaken en hoezeer de mate van financieel succes afhankelijk is van de wijze waarop de migratie verloopt, wordt duidelijk in het verhaal van Veronica.

3.6 Veronica

Samen met een medewerkster van de GGD, breng ik een bezoek aan een prostitutiebuurt van een middelgrote stad in het oosten van Nederland, een straat met een aantal huizen van twee verdiepingen waar zo'n tien à twintig vrouwen achter de ramen zitten.[18] "Vroeger was 't hier nog een bloeiende handel. De straat was vol met mannen en er waren veel meer Latijns-Amerikaanse vrouwen dan nu. Nu lopen er weinig klanten rond en staan er veel bordelen leeg." Aan het woord is de gezondheidsvoorlichtster die al jaren de vrouwen in de buurt bezoekt. Vanavond vergezel ik haar tijdens haar veldwerkbezoek om uitslagen van een tuberculoseonderzoek aan de vrouwen terug te geven. Ik ben de eerste die ze meeneemt naar de vrouwen. Ze is bereid om me te helpen, omdat we elkaar al zo lang kennen, nu zo'n zes jaar, en omdat ze achter mijn onderzoek staat. Dat neemt niet weg dat ze zeer sceptisch is over de mate waarin wetenschappelijk onderzoek een bijdrage kan leveren aan een daadwerkelijke positieverbetering van de vrouwen. Op mijn beurt probeer ik haar te overtuigen van het belang dat er naar deze vrouwen wordt geluisterd en dat hun stem doorklinkt in de besluitvormingen van de overheid. Wanneer we de prostitutiebuurt inlopen, heerst

er een rustige, haast gemoedelijke sfeer. De eerste vrouw bij wie we naar binnen stappen is Veronica. Ze stemt meteen in met een gesprek en begint vrijwel direct tegen me te praten: "Ze denken dat we dit werk doen omdat we 't leuk vinden om met andere mannen te zijn, maar dat is helemaal niet waar! We doen het uit economische noodzaak. Ik heb vier kinderen, weet je." Ik onderbreek haar woordenstroom om een afspraak met haar te maken. Als ik de volgende dag op de afgesproken tijd voor haar raam sta, zwaait ze enthousiast naar me en laat me binnen.[19]

Veronica is een Dominicaanse vrouw van 42 jaar, geboren op het platteland in het zuiden van het eiland en opgegroeid in een familie van negen kinderen. Haar vader werkte als boer en alle kinderen moesten hun vader meehelpen op het land met het verbouwen van bonen en rijst. Als oudste dochter in een grote familie waren haar taken voornamelijk beperkt tot de huishoudelijke sfeer. Haar verantwoordelijkheden bestonden uit koken, schoonmaken, kleren wassen en strijken en het voeren van de kippen en varkens. Net als al haar broers en zussen is zij door geldgebrek nooit naar school geweest. Ze herinnert zich deze tijd uit haar leven als een periode van armoede en tekorten: "De herinnering die ik van die tijd heb is dat ik het slecht had, want ik had geen goede kleding. Eén keer per jaar kochten we kleren in december, we droegen slechte schoenen, want mijn ouders konden niet meer missen." Op haar achttiende migreerde ze naar Santo Domingo om werk te zoeken. Hier komt ze terecht bij een familie als huishoudelijke hulp. Het werk is zwaar en slecht betaald, maar het levert haar tenminste een dak boven haar hoofd op en een dagelijkse maaltijd. Na verloop van tijd krijgt ze een relatie met een man met wie ze trouwt en die de vader van haar vier kinderen wordt. Haar echtgenoot ontpopt zich echter als "een bruut van een kerel" die al zijn geld opmaakt aan drank en haar regelmatig mishandelt. Na acht jaar gaat ze bij hem weg. Ze vindt een baan als verkoopster op de markt, waar ze voor het eerst hoort over vrouwen die naar Nederland migreren om in de prostitutie te werken. Gedreven door armoede en de drang om haar kinderen een betere toekomst te geven, besluit Veronica hun voorbeeld te volgen. Om de reiskosten te betalen leent ze op de markt geld van een *prestamista*, iemand die geld leent aan andere mensen, onder andere om naar het buitenland te migreren (Gallardo 2001: 15). In het volgende fragment vertelt ze me over haar eerste aankomst in Nederland in 1995:

> "Nou, toen ik hier op het vliegveld aankwam (Veronica steekt een sigaret op en inhaleert een keer diep) nam ik een taxi op Schiphol en zei tegen de taxichauffeur die een beetje Spaans sprak, dat ik een hotelreservering had. Ik zei tegen hem: 'Breng me naar de Dominicaanse vrouwen!' De chauffeur antwoordde me: 'Ik zal je naar een dorp brengen dat Den Haag heet, daar zijn heel veel Dominicaanse vrouwen.' Dus toen bracht hij me naar dat dorp, Den Haag, en zei tegen me: 'Kijk, al die vrouwen daar zijn Latijns-Amerikaans.' Dus ik betaalde hem zijn geld en hij liet me daar achter in de straat ...
> *En toen?*
> Nou, hij liet me daar achter in dat dorp, in de straat zelf, en daar kende ik.. daar zag ik allemaal vrouwen die ik nog van mijn dorp kende! Nou,

> toen ik die vrouwen zag, werd ik zenuwachtig, want zoiets had ik nog nooit gezien! Ik werd erg zenuwachtig. Een Colombiaans meisje zag me huilen en riep me naar binnen. Ze zei tegen me: 'Rustig maar, ik zal je vertellen hoe het hier er aan toe gaat. Dát zijn de Nederlanders, die zijn goed, en dát zijn de Turken en dat Marokkanen', en het Colombiaanse meisje vertelde me alles wat ik weten moest." (Veronica 2002: 4)

De eerste keer werkt Veronica een jaar lang in de Nederlandse prostitutie. Daarna keert ze terug naar de Dominicaanse Republiek waar ze weer op de markt gaat werken. Na drie jaar besluit ze om opnieuw naar Nederland terug te keren. Het geld dat ze op de markt verdiende, was niet genoeg om de studie van haar vier kinderen te betalen. Ze weigert om haar kinderen van school af te halen en besluit om weer opnieuw in de prostitutie te gaan werken: "Ik kon onmogelijk mijn kinderen aan hun lot overlaten door ze van school af te halen, dus besloot ik om terug te gaan, hoe zwaar het ook zou zijn. En ik keerde terug." Inmiddels werkt Veronica alweer zes jaar in de Nederlandse prostitutie. Ze werkt niet voor een pooier, maar geheel zelfstandig, wat betekent dat ze naast het betalen van de dagelijkse huur en andere benodigdheden voor het werk, zoals condooms en lingerie, al het geld zelf houdt. Met het geld dat ze in de prostitutie heeft verdiend, heeft ze in de Dominicaanse Republiek een huis laten bouwen voor haar vier kinderen, waar die momenteel samen met hun grootouders in wonen.

Evenals veel andere Latijns-Amerikaanse sekswerkers in Europa reist Veronica voortdurend heen en weer tussen de Dominicaanse Republiek en Nederland. Meestal werkt ze een half jaar tot negen maanden achter elkaar en verblijft dan drie á vier maanden bij haar kinderen in de Dominicaanse Republiek. Gedurende haar tweede verblijf in Nederland ontmoette ze tijdens haar werk haar huidige man met wie ze sinds een aantal jaren getrouwd is. Zodra hij met pensioen gaat, wil Veronica definitief naar haar land terugkeren en samen met haar Nederlandse echtgenoot bij haar familie in de Dominicaanse Republiek gaan wonen. Ze mist haar kinderen erg. Toch wil ze beslist niet dat ze naar Nederland komen. Haar kinderen weten niet wat voor werk ze doet en bovendien wil ze niet dat zij beïnvloed raken door de Nederlandse cultuur die zij in veel opzichten afkeurt. Eén aspect waar zij bijvoorbeeld afwijzend tegenover staat is het tolerante klimaat in Nederland ten aanzien van softdrugs. Ze is bang dat haar kinderen aan de drugs zullen raken.

De prostitutie is een fundamentele inkomstenbron voor de achtergebleven familie om in hun levensonderhoud te voorzien, waardoor haar werk vrijwel onmisbaar is geworden. De aard van het werk dat ze in Europa doet, houdt ze echter angstvallig verborgen voor haar kinderen en familie. Veronica beschouwt het als vanzelfsprekend dat zij ondanks haar fysieke afwezigheid financieel verantwoordelijk voor hen blijft. Haar migratie naar Europa en de bekostiging van de schoolopleidingen van haar vier zoons ziet ze als een langetermijninvestering, waar zij in de toekomst haar vruchten van hoopt te plukken, wanneer zij op een leeftijd is gekomen dat ze zelf niet meer kan werken en haar kinderen het van haar kunnen overnemen. Tot die tijd reist

ze heen en weer tussen beide continenten en onderhoudt ze twee huishoudens: één in Latijns-Amerika met haar kinderen en familie en één in Europa, waar ze werkt in de prostitutie en met haar Nederlandse echtgenoot samenwoont.

Net als veel andere vrouwen heeft Veronica de stap gewaagd om naar een geheel onbekend werelddeel te reizen op zoek naar een bron van inkomsten. Door haar migratie heeft ze mogelijkheden gecreëerd die ze in haar land als analfabeet en zonder enige opleiding nooit zou hebben gehad. Nu is ze door haar werk in de prostitutie in staat om haar vier kinderen een beter bestaan en een toekomst te bieden. Als gevolg van haar financiële bijdragen aan de familie heeft Veronica een gerespecteerde positie binnen familie en gemeenschap verworven. Dankzij haar succesvolle verblijf in Europa kan ze later terugkeren naar een verbeterde materiële en sociale situatie en ervaren zij en haar familie een opwaartse sociale mobiliteit. Haar materiële welvaart is toegenomen, ze heeft een eigen huis laten bouwen en al haar kinderen kunnen een goede opleiding volgen, twee belangrijke verworvenheden die een groot gedeelte van de Dominicaanse bevolking ontbeert. Hierdoor vervult zij een voorbeeldfunctie voor veel andere vrouwen. Het duurde dan ook niet lang of haar zus volgde haar en ook zij is inmiddels naar Nederland gemigreerd en werkt in dezelfde straat als Veronica.

3.7 Migratietrajecten en arbeidscondities

In de afgelopen paragrafen hebben we gezien dat de migratie van de Latijns-Amerikaanse sekswerkers naar Europa gedurende de afgelopen decennia in drie stappen is verlopen. De eerste stap bestond uit de migratie van met name Dominicaanse en Colombiaanse vrouwen naar Curaçao begin jaren veertig. De tweede stap bestond uit de migratie van deze vrouwen van Curaçao naar Nederland vanaf begin jaren tachtig. Een groot deel van de vrouwen migreerde eerst naar een ander land in het Caribische gebied als tussenstation en naderhand naar Europa. De derde stap bestond uit vrouwen die in de loop van de jaren negentig rechtstreeks vanuit hun land van herkomst naar Europa migreerden. Uit de vele migratieverhalen kunnen verschillende manieren worden onderscheiden waarop de vrouwen naar Europa migreren en in de prostitutie terechtkomen. Dit laat een spectrum zien van uiteenlopende ervaringen, variërend van misbruik, uitbuiting en schending van mensenrechten die worden begaan tijdens de migratie en op de werkvloer, tot een toenemende autonome arbeidsmigratie van vrouwen die op eigen initiatief naar Europa reizen en een bewuste keuze maken om er in de prostitutie gaan werken.

Vooral in de jaren tachtig was het aangaan van een huwelijk met een buitenlandse toerist een veel gebruikte methode om naar Europa te migreren. In veel gevallen betreft het hier een beroepsgerelateerde migratie van vrouwelijke sekswerkers die aangetrokken worden door betere verdiensten en arbeidscondities in het buitenland. Zoals we hebben gezien vormde Curaçao in de regio een belangrijke schakel in de

ontwikkeling van een migratiebeweging van vrouwen naar Europa. Naast de goede verdiensten als sekswerker, was de mogelijkheid om te trouwen voor veel vrouwen reden om naar dat eiland te trekken. Het huwelijk met een Antilliaanse man die in het bezit is van een Nederlands paspoort werd als een belangrijke stap gezien naar een betere toekomst in Europa. Dit leidde onder meer tot het gerucht dat jarenlang op het eiland de ronde deed dat de buitenlandse vrouwen de mannen van de lokale vrouwen kwamen stelen (Kempadoo 1996).

Tot op heden vertrekken nog steeds veel vrouwen naar Europa via een contact met een buitenlandse (seks)toerist, zoals de vrouwen uit Sosúa. Het is niet altijd duidelijk in hoeverre hier sprake is van 'echte' liefde. Het aangaan van een huwelijk of schijnhuwelijk ('*matrimonio por residencia'* of *'matrimonio arreglado'*) met een buitenlandse toerist is voor Dominicaanse sekswerkers nog steeds een veel toegepaste strategie om naar het buitenland te kunnen migreren. Brennan laat in haar studie naar sekstoerisme in Sosúa zien dat een dergelijk huwelijk lang niet altijd voortkomt uit een liefdesrelatie, maar eerder het resultaat is van een weloverwogen strategie van arme, veelal alleenstaande, Dominicaanse en Haïtiaanse moeders in Sosúa om uit de armoede te komen en hun kinderen een betere toekomst te bieden (Brennan 2004). Het sluiten van een huwelijk met een buitenlandse man om een legale status te verkrijgen, kan op eigen initiatief gebeuren, maar kan ook georganiseerd zijn door een clandestiene markt van valse documenten en te maken hebben met mensenhandel ten behoeve van de seksindustrie. Zeker in de jaren tachtig was dit een veelgebruikte methode van handelaren om vrouwen in de Antilliaanse of Europese prostitutie onder dwang tewerk te stellen[20] (Altink 1995, Ammelrooy, van 1989).

Maria's verhaal toont aan hoe belangrijk deze transnationale relaties met westerse mannen kunnen zijn voor het verloop van de migratie en de arbeidscondities waarin ze vervolgens in Europa terechtkomen. In tegenstelling tot haar nicht, onderhield Maria geen afhankelijkheidsrelatie met de man die haar uitnodigde om naar Zwitserland te komen. Ze kon hierdoor zelfstandig de keuze maken om in de prostitutie te gaan werken. Bovendien kon ze zelf beschikken over haar eigen verdiensten. Haar nicht, daarentegen, werd slachtoffer van vrouwenhandel. Via haar huwelijk en een kind was ze gebonden aan deze Europese man die haar dwong in een bordeel te werken en alle verdiensten aan hem af te staan.

Bij aankomst in Europa bepaalt de restrictieve immigratiewetgeving de toegang tot de arbeidsmarkt. Dit creëert een grote groep ongedocumenteerde arbeidsmigranten die een kwetsbare positie innemen voor economische uitbuiting als gevolg van een gebrek aan arbeidsrechtelijke bescherming en onafhankelijke rechtspositie op de werkvloer. Daarbij leven en werken velen in constante angst voor uitzetting en onder hoge druk als gevolg van de schulden die eerst moeten worden terugbetaald. Veel vrouwen hebben een afhankelijke verblijfstitel die in combinatie met de onbekendheid met de taal en cultuur een afhankelijkheidsrelatie met de partner creëert, waardoor zij sneller het gevaar lopen om slachtoffer van dwang en uitbuiting te worden. Bovendien zijn ze meestal niet op de hoogte van hun rechten, zoals het recht op een anonieme aangifte bij geweldpleging.

Een tweede migratie methode verloopt via kanalen van mensenhandel. Een groot aantal Dominicaanse vrouwen is in de Europese seksindustrie terechtgekomen via handelaren die vrouwen in de herkomstlanden rekruteren om hen vervolgens in het buitenland in de prostitutie tewerk te stellen en uit te buiten. Dit rekruteren kan gebeuren via werkadvertenties, huwelijksbemiddelingsbureaus of modellenbureaus. Sinds midden jaren tachtig werd de rekrutering van vrouwen voor sekswerk op de Nederlandse Antillen en in Europa steeds explicieter en opereerden contactpersonen, ook wel *'buscones'* (letterlijk vertaald: zoekers, van het Spaanse werkwoord *buscar*, zoeken) oftewel ronselaars genoemd. Dit zijn mannen of vrouwen die in opdracht van iemand anders, bijvoorbeeld een bordeeleigenaar, naar de Dominicaanse Republiek reizen om nieuwe vrouwen te ronselen voor sekswerk (Kempadoo 1994: 176; Ammelrooy, van 1989:91). De *buscon* bemiddelt tussen de vrouwen en de Curaçaose autoriteiten, regelt de paspoorten en vliegtickets en krijgt een vergoeding voor zijn diensten en gemaakte onkosten. Ze beloven de vrouwen een beter leven door banen aan te bieden als masseuse, secretaresse of serveerster in het buitenland. Meestal wordt er hierbij gebruik gemaakt van valse documenten, waaronder een vervalst paspoort *('viajar con machete',)* reisvisum of geboorteakte. In veel gevallen zijn de vrouwen niet geïnformeerd over de mogelijke risico's die ze lopen tijdens de migratie. Sommige van hen waren van tevoren op de hoogte gebracht dat ze in de prostitutie gingen werken; anderen kwamen op de plaats van bestemming aan zonder zich bewust te zijn van het soort werk waarvoor ze zich hadden opgegeven en de slechte arbeidsomstandigheden waarin ze terecht zouden komen (Martis 1999, Kempadoo 1994).

Net als bij de Dominicaanse vrouwen komt er begin jaren tachtig een intensieve migratiebeweging van Colombiaanse vrouwen op gang richting Europa, van wie een deel via netwerken van mensenhandelaren migreert, die hen vervolgens onder dwang te werk stellen in de prostitutie. Met name in Colombia is er sprake van een omvangrijke vrouwenhandel ten behoeve van de internationale seksindustrie. De landen waar de meeste vrouwen naartoe worden gebracht zijn, in Europa: Spanje, Duitsland, Italië, Nederland, Engeland en Zwitserland, in Latijns-Amerika: Mexico, Ecuador, Guatemala Venezuela en Panama en de Verenigde Staten. Naderhand wordt deze migratiebeweging van vrouwen uitgebreid richting Aziatische landen, voornamelijk Japan, Hong kong en Singapore (Polanía Molina 2000: 32). Volgens schattingen van de DAS (Departamento Administrativo de Seguridad) is het totale aantal Colombiaanse vrouwen dat in 1999 werkzaam is in de internationale seksindustrie 35 duizend (Polanía Molina 2000: 76).

Uit een onderzoek dat in 1999 door Stichting Esperanza in Colombia is verricht op basis van ervaringen van teruggekeerde slachtoffers van vrouwenhandel en interviews met uit het buitenland gedeporteerde vrouwen, blijkt dat 74 procent van de vrouwen naar het buitenland reist naar aanleiding van een vacature anders dan prostitutie, bijvoorbeeld voor danseres, kinderoppas, serveerster of verpleegster, hetgeen de misleiding aantoont over de aard van het werk alvorens de reis aan te vangen. De overige vrouwen reizen met een mogelijkheid voor werk in de prostitutie. De verwachte arbeidscondities en verdiensten blijken echter anders te zijn dan hun aanvan-

kelijk was voorgespiegeld (Polanía Molina 2000). Andere manieren waarop de vrouwen worden geronseld, vooral in de jaren tachtig, zijn door middel van modellenbureaus en huwelijksbemiddelingsbureaus in kranten en op internet (Wijers & Lap Chew 1997). De meerderheid van deze vrouwen keert terug met hoge schulden. Een van de belangrijke wervingstactieken die de handelaren gebruiken, is door hen in de schulden te steken die ze eerst moeten terugverdienen. De 'schuld' die de vrouwen met de handelaren hebben, is vaak verzonnen en dient als belangrijke manier om druk uit te oefenen op de slachtoffers, hen te intimideren en hun het zwijgen op te leggen. Dit resulteert in een relatie van afhankelijkheid, waarin de vrouwen worden gedwongen hun werk onder bepaalde condities voort te zetten en hun identiteit wordt ontnomen.

In sommige gevallen kan dit gepaard gaan met mensensmokkel. Alhoewel het onderscheid tussen mensenhandel en mensensmokkel in de praktijk soms moeilijk is te maken, gaat men er bij smokkel van uit dat het gebeurt uit vrije wil van de gesmokkelde persoon.[21] Als de vrouwen eenmaal in Europa zijn, kunnen zij alsnog slachtoffer worden van dwang en uitbuiting in het werk als gevolg van hun illegale migrantenstatus. Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk in het migratieverhaal van Negra, een Dominicaanse sekswerker die op aanraden van haar zus die in de Nederlandse prostitutie werkte, naar Europa reisde. Samen met drie andere vrouwen vertrok ze met hulp van een *buscon* op 26-jarige leeftijd naar Tsjechië met het idee om van daaruit naar Nederland te reizen. Vanaf het begin was het duidelijk dat ze in de prostitutie zou gaan werken, maar waar ze echter géén idee van had, was hoe de reis daar naartoe zou verlopen, noch van de condities van illegaliteit waarin ze naderhand terecht zou komen. De handelaar die hen volgens afspraak zou komen afhalen en naar Nederland zou brengen, kwam echter nooit opdagen. Als gevolg van haar illegale status leefde en werkte Negra noodgedwongen op straat in Tsjechië. In Nederland is ze uiteindelijk nooit aangekomen en na een aantal maanden keerde ze geheel ontgoocheld en met hoge schulden terug naar de Dominicaanse Republiek. Ondanks het feit dat ze misleid werd over haar reis en verblijf in Europa, beschouwt ze zichzelf niet als een slachtoffer van mensenhandel, omdat niemand haar verplichtte om in de prostitutie te werken. Het verhaal van Negra toont het verschil aan tussen mensenhandel, met als doel dwangarbeid, en mensensmokkel, oftewel het verschaffen van hulp bij illegale binnenkomst of het verplaatsen van mensen van het ene land naar het andere en het faciliteren van het oversteken van grenzen (Wiarda 2001: 368). Aangezien mensensmokkel de vrouwen in de gelegenheid stelt om naar het buitenland te reizen, beschouwen velen het als een vriendendienst. Mensensmokkel wordt door de betrokkenen in het algemeen dan ook niet als een vorm van criminaliteit gezien, maar eerder als een dienstverlening (Kleemans en Brienen 2001: 356).

Een derde methode tenslotte die door deze groep Latijns-Amerikaanse vrouwen wordt toegepast om naar Europa te migreren is via transnationale sociale netwerken van familie en vrienden. De meerderheid van de Dominicaanse sekswerkers die Kempadoo voor haar onderzoek op Curaçao interviewde, gaf te kennen dat zij informatie hadden ontvangen over het werk in de prostitutie op het eiland van familie of vrienden, bijvoorbeeld een zus, een nicht, een tante of een buurvrouw (Kempadoo

1996: 126). Dit duidt op het bestaan van een netwerk van personen die informatie verspreiden over het eiland en de mogelijkheden om geld te verdienen in de prostitutie. Net als bij de migratie naar de Nederlandse Antillen wordt bij de migratie naar Europa ook veelvuldig gebruik gemaakt van sociale netwerken. Vanaf het moment dat de eerste Dominicaanse vrouwen naar Europa migreren en geld verdienen in de prostitutie, ontstaat er een netwerk van personen die met elkaar contact hebben en op de een of andere wijze in verbinding staan met de Europese seksindustrie. Zo zijn veel vrouwen uit mijn onderzoeksgroep op aanraden en met hulp van een familielid, een vriendin of een bekende van de familie naar Europa gemigreerd. Deze migratie die via familiebanden verloopt, levert een kettingmigratie op binnen een familie of kring van vriendinnen. Het feit dat het bekenden zijn biedt echter geen enkele garantie voor het slagen van hun migratie en kan alsnog resulteren in een mislukking. De risico's die vrouwen nemen wanneer ze naar het buitenland gaan, komen tot uitdrukking in de ervaringen van de sekswerkers die ik in Sosúa ontmoette.

Vanaf eind jaren tachtig komt er zo'n migratieperiode op gang die grotendeels via sociale netwerken van familiebanden en persoonlijke contacten verloopt. Dit heeft ertoe geleid dat een toenemend aantal Latijns-Amerikaanse vrouwen zelfstandig en op eigen initiatief naar Europa reist, een grote mate van autonomie binnen het werk weet te behouden en regelmatig geld naar hun achtergebleven familieleden in het thuisland stuurt. Deze grotendeels door vrouwen gedomineerde netwerken spelen een cruciale rol in het tot stand komen van verschillende migratiepatronen, zowel naar Europa als binnen Europa. Velen zijn gemigreerd met hulp van en aangemoedigd door een vriendin, familielid of kennis die al in de Europese prostitutie werkzaam was. Deze transnationale netwerken van Latijns-Amerikaanse vrouwen motiveren en faciliteren de migratie naar Europa en de toetreding tot de prostitutiemarkt middels het verstrekken van informatie en praktische en financiële ondersteuning.

3.8 Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik het migratieproces van Latijns-Amerikaanse vrouwen gedurende de afgelopen drie decennia naar Europa onderzocht waar ze als sekswerker toetraden tot de Europese prostitutiemarkt. Hun migratieverhalen laten de complexiteit zien die zich voordoet in dit migratieproces en verschaffen een belangrijk inzicht in hun keuze voor prostitutie in Europa als strategie voor sociaal-economische mobiliteit. De verschillende migratiepatronen verwijzen naar postkoloniale structuren in het Caribische gebied, die een bijdrage hebben geleverd aan het openleggen van een belangrijke migratieroute naar Europa. Daarnaast zijn deze patronen nauw gelieerd aan een migratiecultuur die in stand wordt gehouden door verhalen van terugkerende migranten en transnationale netwerken van familie en vrienden.

De verhalen die de vrouwen vertellen tonen de risico's aan die ze lopen tijdens het migratieproces naar Europa. De toegepaste migratiemethoden blijken van

beslissende invloed te zijn op hun latere ervaringen in de Europese seksindustrie. Deze migratie kan georganiseerd zijn via individuele contacten met familie, vrienden of kennissen of via internationale criminele organisaties van mensenhandelaren. In dit laatste geval is er weinig sprake van agency. Naast een grote schuldenlast en dwangarbeid ondervinden zij bovendien de gevolgen van een restrictieve immigratie- en arbeidswetgeving die hun zelfstandig handelen beperkt. Eenmaal in Europa blijkt hun migratiestatus grote gevolgen te hebben voor hun rechtspositie en de condities waarin ze komen te werken, zoals de mate van zelfstandigheid binnen het werk, de hoogte van hun inkomsten en of ze over hun eigen geld kunnen beschikken. Indien er echter sprake is van autonome migratie op basis van een geïnformeerde keuze, worden de risico's voor de vrouwen aanzienlijk verkleind en neemt de kans op een succesvolle migratie toe.

Voor een beter begrip van de dwang en de uitbuiting die zich in de Europese prostitutie kunnen voordoen, dient gekeken te worden naar de relatie tussen het migratieproces en het proces van toetreding van de immigranten tot de Europese prostitutiemarkt. Deze benadering kan het inzicht in het migratieproces verdiepen en stelt ons in staat om de gevolgen te onderzoeken die de immigratie en arbeidspolitiek heeft op de levens van deze migrantensekswerkers in Europa. Door het migratiegedrag van deze groep sekswerkers in kaart te brengen en de genderrol te contextualiseren naar migratieperiode, klasse en migrantenstatus, worden de verschillende migratiepatronen blootgelegd en de weerslag die dit heeft op hun arbeidspositie in de Europese seksindustrie.

De wijze waarop de verhalen tot stand komen laat het narratieve proces zien waarin de vertellers lijken te berusten in hun ervaringen van slachtofferschap en deze plaatsen binnen een context van persoonlijke ontwikkeling en opwaartse mobiliteit. Over de gebeurtenissen waaruit een gebrek aan autonomie en zeggenschap blijkt, wordt bij voorkeur gezwegen. Zoals de vrouwen in Sosúa niet wensen te praten over hun mislukte migratie-ervaringen. Wanneer ik expliciet naar de ervaringen van deze vrouwen vraag, blijkt dat zij zichzelf niet altijd als actieve subjecten beschouwen en ervaringen hebben met onderdrukking, geweld, misbruik en uitbuiting. Tijdens de reis, maar ook bij aankomst op plaats van bestemming, worden zij geconfronteerd met structuren van ongelijkheid op grond van gender, klasse en nationaliteit. Dit toont de complexe relatie aan tussen verschillende vormen van ongelijkheid en hun eigen subjectiviteit als antwoord op die ongelijkheid.

De analyse van vrouwenhandel vanuit het perspectief van migratie en arbeid biedt nieuwe analytische mogelijkheden. De belichting van het migratieproces en de sociaal-economische achtergronden van de vrouwen maakt de constructie van een cultureel model mogelijk waarbinnen de stap om in de Europese prostitutie te gaan werken aannemelijk wordt gemaakt binnen de termen van hun sociale en culturele wereld. Door gender, klasse, etniciteit en migrantenstatus hierbij als cruciaal ordenende principes op te vatten heb ik getracht het eenzijdige slachtoffervertoog over migratie en vrouwenhandel, en de gangbare representaties van migrantensekswerkers hierin, ter discussie te stellen. In tegenstelling tot het officiële vertoog blijken de vrouwen niet altijd de nietsvermoedende, hulpbehoevende vreemdelingen te zijn die ten prooi

zijn gevallen aan criminele organisaties en tegen hun zin in de prostitutie tewerk worden gesteld, maar juist daadkrachtige vrouwen die hun grenzen verleggen en steeds vaker zelfstandig het initiatief tot migratie nemen en hierin ook succesvol kunnen zijn.

Noten

1 Uit interview met Maria (2002: 20).
2 Prostitutie in de Dominicaanse Republiek is niet legaal noch verboden, maar wordt getolereerd. De meerderheid van de sekswerkers werkt in bordelen of clubs waar de politie hen met rust laat indien ze regelmatig op controle gaan voor geslachtsziekten. De sekswerkers die op straat werken, zoals in Sosúa, worden echter wel lastig gevallen en opgejaagd door de politie. Niet zelden worden ze door de politie opgepakt en meegenomen naar de gevangenis. Het standaardbedrag dat ze aan de politie moeten betalen om te worden vrijgelaten bedroeg in 1994 500 pesos (US$ 42) (Brennan 2004: 1).
3 Er bestaan onduidelijkheden omtrent het jaar waarin het bordeel werd opgericht. Volgens een gezagvoerder van Curaçao, Ronnie Casseres, werd Campo Alegre al in 1930 opgericht (Ammelrooy, van 1989: 132). Bij gebrek aan toegankelijke archieven is niet met zekerheid vast te stellen, aldus van Ammelrooy, of dit jaartal inderdaad juist is. Volgens andere bronnen, waar eveneens Kempadoo zich op baseert, vond de oprichting van het bordeel echter plaats in 1949. (Kamala Kempadoo 1994) Begin jaren negentig werd het bordeel omgedoopt in *Mirage*.
4 In 1954 werden de Antillen een autonoom lid van het Nederlandse koninkrijk, waarbij de eilanden een intern zelfbestuur behouden, en militaire en buitenlandse zaken nog steeds onder de autoriteit van de Nederlandse regering vallen. In 1986 kreeg Aruba een *status aparte* binnen het Nederlandse koninkrijk.
5 Zo werd in Suriname begin 19e eeuw het Nederlandse gedoogbeleid geïntroduceerd en was er in de steden Paramaribo en Nickerie een aantal hotels en bars waar prostituees werkzaam waren. In 1977 stelden dermatologische klinieken waar geslachtsziekten worden onderzocht en behandeld vast dat de meerderheid van de prostituees die de kliniek in Paramaribo bezochten afkomstig waren uit de Dominicaanse Republiek en Colombia. (Kempadoo 1994: 150) Dit gold eveneens voor de eilanden St. Maarten en Aruba, waar het merendeel van de prostituees vanaf begin jaren zeventig eveneens afkomstig was uit de Dominicaanse Republiek en in mindere mate uit Colombia. (Martis 1999, Benoît 1999, Kempadoo 1994) Volgens een officieel politieregister op Aruba uit 1978 staan 440 vrouwen genoteerd als prostituees, van wie 287 vrouwen afkomstig zijn uit de Dominicaanse Republiek, 91 uit Colombia en 60 van de verschillende Nederlands-Antilliaanse eilanden (Kempadoo 1994: 153). In een bekende, legale club op St. Maarten 'The Seamen's club' dat in 1996 werd gecreëerd naar het voorbeeld van Campo Alegre, waren van de 16 sekswerkers die er werkzaam waren, 15 vrouwen uit Colombia afkomstig en 1 vrouw uit de Dominicaanse Republiek (Benoit, 1999:33).
6 Het achterliggende doel van dit opmerkelijke initiatief was om de lokale vrouwen te beschermen tegen de 'slechte' vrouwen (de sekswerkers). Deze bepaling legde de fundering voor de scheiding tussen de notie van de nette, lokale vrouwen als "puur" versus de buitenlandse vrouwen, de migranten, die vanaf het begin daar werkzaam waren, als "pro-

miscue" of seksueel beschikbaar (Kempadoo 1996:105). Om deze reden bestaat er op Curaçao een sterke associatie van Dominicaanse vrouwen met prostitutie, wat gepaard gaat met het stereotype van "la latina caliente" en "la mujer mulata" die altijd beschikbaar is voor seks (Kempadoo, 1996: 103). Eenzelfde argument werd ook door de Japanse autoriteiten gebruikt voor de rechtvaardiging van de handel in Filippijnse vrouwen in de jaren zeventig op het eiland Okinawa. Op dit eiland gelegen op enkele honderden kilometers van Japan (stond tot 1972 onder Amerikaans gezag) was a.g.v. de stationering van Amerikaanse militairen in 1945 sprake van een bloeiende seksindustrie. De massale invoer van jonge Filippijnse vrouwen moest de lokale vrouwen beschermen tegen de militairen (Ammelrooy, van 1989: 130, 131).

7 Deze stijging van 'female-headed households' in de Dominicaanse Republiek zien we eveneens weerspiegeld in de statistieken die in de afgelopen decennia een toename laten zien van 19,6 procent in 1971 en 24,1 procent in 1984; en over de periode van 1991 tot 1997 rapporteren de Verenigde Naties dat 25 procent van alle Dominicaanse huishoudens een vrouwelijke kostwinner heeft (Gómez in Brennan 2004: 239; United Nations Statistics Division 2004). Volgens recente schattingen heeft 29 procent van de huishoudens in de Dominicaanse Republiek een vrouwelijke kostwinner (I.N.C. 2002).

8 De eerste referentie naar dit cijfer van 50.000 verschijnt in het tijdschrift *Quehaceres*, van CIPAF (Centro para la Investigación y Acción Femenina) in 1991. Daarna wordt dit cijfer genoemd in verschillende onderzoeken, onder meer in: Pareja, Renaldo en Santo Rosario (1992) *Sexo, trabajo, SIDA y sociedad: El mundo del trabajo sexual, su dinámica, sus reglas y sus autores.* Santo Domingo: COIN; Yamile Azize Vargas (1999) 'Derechos Vulnerados', in *Perspectivas*, una Publicación trimestral de ISIS Internacional, no. 13, Chile: Andros; OIM en SEM (2001) *Tráfico de Mujeres desde la República Dominicana con fines de Explotación Sexual*, Santo Domingo; Gallardo Rivas, Gina (2002) 'Tráfico de mujeres y explotación sexual en la Republica Dominicana', *El Género en la agenda pública dominicana: Estudios de casos y análisis comparative*. Denise Paiewonsky (ed.) pp. 181-97. Santo Domingo: Tecnologico de Santo Domingo.

9 Volgens de statistieken is de Dominicaanse bevolking in Nederland in de laatste tien jaar verdubbeld van 5. 321 in 1996 tot 9.754 in 2005. (C.B.S.) De officiële statistieken rekenen de ongedocumenteerde Dominicaanse immigranten in Nederland echter niet mee, waardoor het echte aantal Dominicanen in Nederland veel hoger ligt dan de officiële cijfers.

10 COIN (Centro de Orientación e Investigación Integral), *Ni color de rosa... ni color de hormiga... Mujeres migrantes cuentan su historia*, Santo Domingo, Rep. Dom., 2000:7. COIN is de eerste NGO die in 1987 is opgericht in Santo Domingo met als doel de preventie en controle van geslachtsziekten (SOA), hiv en aids onder moeilijk bereikbare groepen, waaronder sekswerkers. COIN houdt zich bezig met de gezondheid van sekswerkers in de hoofdstad en andere delen van het land en werkt nauw samen met de nationale sekswerkers organisatie MODEMU: Movimiento de Mujeres Unidas.

11 CEPROSH (Centro de Promoción y Solidaridad Humana) is een zusterorganisatie van COIN in Puerto Plata opgericht in 1988 als reactie op het grote aantal mensen dat met het aids-virus was besmet. De organisatie voert in het noorden van het land educatieve programma's uit op het gebied van gezondheid met nadruk op de reproductieve gezondheid en soa en aids preventie.

12 De meeste sekswerkers in Sosúa zijn niet afkomstig uit Sosúa zelf, maar zijn hier sinds begin jaren negentig naartoe gemigreerd uit omringende plaatsen of andere Dominicaanse steden om in Sosúa's seksindustrie te gaan werken (Brennan 2004).

13 In dit verband is er een interessante studie van Dorothy Louise Zinn over de Senegalese immigranten in Bari, een plaats in het zuid Italië. De kennis die de migranten hebben voor

hun vertrek naar Europa is vaak gebaseerd op zogenoemde 'hearsay informatie'. Deze informatie onthult niet het hele plaatje van het leven van de Senegalese immigranten in Bari en is sterk gerelateerd aan issues van sociale identiteit en aan de status thuis bij terugkeer van de migranten. Vele moeilijkheden en frustraties waar ze tijdens het verblijf tegenaan lopen worden om deze reden achterwege gelaten.

14 Een valse huwelijksbelofte is niet hetzelfde als het aangaan van een schijnhuwelijk. Wanneer kandidaten zo'n papieren huwelijk sluiten, weten beide partijen dat dit slechts een verblijfsvergunning ten doel heeft" (Altink 1995: 144).

15 Michiel Baud spreekt in dit verband van een "gefragmenteerde moderniteit", die in eerste instantie blijkt uit de consumptie van een hoge technologie, terwijl er tegelijkertijd sprake is van een gebrek aan basisvoorwaarden en infrastructuur die nodig zijn voor de modernisering van het land, zoals een goed functionerend openbaar vervoer en de aanwezigheid van elektriciteit en water (Baud 2001:27). Deze tegenstrijdige situatie verklaart de discrepantie tussen enerzijds een economische groei en materiële vooruitgang en anderzijds een groeiende armoede onder de meerderheid van de Dominicaanse bevolking. Baud spreekt in dit verband over "dubbelzinnigheden" en "contradicties" van de Dominicaanse moderniteit (idem: 21).

16 Dit zien we ook terug bij andere studies naar migrantensekswerkers onder wie Thaise sekswerkers die een periode in Japan hebben gewerkt en terugkeren naar Thailand. In haar artikel 'From Thailand to Japan', dat gebaseerd is op interviews met Thaise sekswerkers. Ondanks het feit dat ze in Japan ongedocumenteerd zijn en dus dikwijls in situatie van uitbuiting werken, ervaren ze gunstigere klassencondities en hanteren ze nieuwe consumptiegewoonten (Watenabe 1998).

17 Uit: publicatie van COIN: *Ni color de Rosa…ni color de hormiga…",* 2000: 35.

18 Tampep is een Europees netwerk voor hiv/soa preventie in prostitutie. Het project is in 1993 gestart in vier Europese landen (Nederland, Italië, Duitsland en Oostenrijk) en verschaft cultureel aangepast educatiemateriaal over hiv en soa aan migrantensekswerkers.

19 Dagboeknotities van veldwerk, 2002.

20 In 1985 resulteerde dit in een wijziging van de wet op het Nederlanderschap om een einde aan deze praktijken te maken en te voorkomen dat Antillianen niet meer zo gemakkelijk de Nederlandse nationaliteit kunnen verkrijgen (Altink 1995: 133).

21 In artikel 197a van het Wetboek van Strafrecht wordt mensensmokkel beschreven als: "een ander uit winstbejag behulpzaam zijn bij het zich verschaffen van toegang tot of het verblijven in Nederland of enig ander tot het Schengen gebied behorende land of hem daartoe gelegenheid, middelen of inlichtingen verschaffen, terwijl de dader weet of ernstige redenen heeft om te vermoeden dat de toegang of dat verblijf wederrechtelijk is."

4 Sekswerk in Europa
Grensoverschrijdende genderidentiteiten

"Zodra ik een voet hier buiten de deur zet,
ben ik een vrouw net als jij en elke andere vrouw." (Veronica, 2003)

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk gaat de interesse vooral uit naar hoe Latijns-Amerikaanse sekswerkers in Europa hun werk ervaren. Hoe praten ze over hun werk en welke vrouwbeelden komen in hun verhalen naar voren? In hun dagelijkse ontmoetingen met mannelijke klanten worden hun ervaringen en handelingen bepaald door heersende ideeën over vrouwelijkheid en seksualiteit. Deze genderideologie komt tot uiting in de verschillende vertogen en de beeldvorming rondom prostitutie en vrouwelijkheid. Een belangrijke betekenisgever van vrouwelijkheid ligt in de cultuur en de manier waarop er daarbinnen tegen prostitutie wordt aangekeken. Prostitutie biedt een belangrijk perspectief van waaruit de constructie van vrouwelijke identiteit bestudeerd kan worden. Het label 'prostituee' daagt de heersende noties van 'gepast' vrouwelijk gedrag en vrouwelijk seksualiteit uit. In dit hoofdstuk zal ik onderzoeken wat de inhoud is van deze gendercategorieën en wat de gevolgen zijn wanneer deze overschreden worden.

De culturele betekenis van prostitutie is nauw verweven met de heersende *ideaaltypische* vrouwbeelden in een samenleving. In de herkomstlanden van de interviewees, met name de Dominicaanse Republiek en Colombia, wordt het vrouwbeeld in belangrijke mate ingegeven door een katholieke moraal volgens welke prostituees worden gezien als de verbeelding van 'het kwaad'. In het eerste deel van dit hoofdstuk zal ik deze religieuze beeldvorming uiteenzetten en de manier waarop vrouwelijkheid hierbinnen wordt geconstrueerd. De representaties van vrouwelijkheid zoals die in de verhalen van de vrouwen tot uitdrukking komen, zijn in eerste instantie gerelateerd aan hun familie in het herkomstland die de belangrijkste motivatie vormt voor hun verblijf in Europa. Ondanks het gestigmatiseerde werk biedt de moederrol hun een manier om een maatschappelijke acceptabele vrouwelijkheid te creëren. Het moederschap en het kostwinnerschap blijken hierbij belangrijke indicatoren te zijn voor het behoud van de status en eer van de vrouwen in het thuisland. In het tweede deel

van dit hoofdstuk zal ik daarom nader ingaan op noties van vrouwelijkheid in relatie tot het moederschap. Daarnaast geven de sekswerkers vorm aan hun vrouwelijke identiteit tijdens het werk. In het derde deel zal ik die betekenissen van vrouwelijkheid ter sprake brengen die zich voordoen op het moment dat de vrouwen buiten het morele kader treden, namelijk tijdens de seksuele ontmoeting met de klant, en de grens van 'goede' en 'deugdzame' vrouw wordt overschreden.

4.2 Vrouwelijkheid en katholieke moraal

Alle sekswerkers uit dit onderzoek zijn geboren in Latijns-Amerika en opgegroeid met bepaalde ideeën over de rol en positie van vrouwen en mannen, die van sterke invloed zijn op de manier waarop zij het prostitutiewerk ervaren. Een belangrijke betekenisgever in deze is het katholieke geloof. De landen waar de meeste sekswerkers in dit onderzoek vandaan komen, Colombia, de Dominicaanse Republiek en Ecuador, kennen het katholicisme als officiële religie. Het rooms-katholicisme werd door de Spaanse *conquistadores* in de zestiende eeuw als een onderdeel van de koloniale orde naar Latijns-Amerika gebracht. Als een van de belangrijkste instituten in Latijns-Amerika heeft de katholieke kerk een belangrijke rol gespeeld in het voortbrengen en op de bevolking overbrengen van een bepaalde genderideologie (Chant 2003, Melhuus and Stølen 1996, Anzaldúa 1987, Bronstein 1982). Het traditionele vrouwbeeld binnen de rooms-katholieke kerk vindt zijn voorbeeld in het altruïsme van een moederfiguur dat afgeleid is van de heilige maagd Maria, een jonge joodse vrouw van eenvoudige afkomst die door God was voorbestemd om de moeder te worden van zijn zoon. Deze zuivere, spiritueel krachtige en zichzelf opofferende vrouw die in staat bleek om met haar lichaam en leven zich geheel in dienst te stellen van God, wordt door veel gelovige vrouwen beschouwd als religieuze leidraad. Dit mysterieuze vrouwfiguur, dat zonder vleselijk contact met een man een kind heeft gebaard, staat symbool voor vrouwelijke kuisheid en religieuze overgave. Tevens wordt zij gezien als de moeder van de barmhartigheid en zoeken velen troost en vergiffenis bij haar.[1]

Op een divers continent als Latijns-Amerika is geen sprake van een eenduidige interpretatie van het katholieke geloof[2] en kan het heilige vrouwfiguur van de maagd Maria per land een verschillende culturele invulling krijgen. Veel landen hebben bijvoorbeeld een nationale patroonheilige in de vorm van een vrouwfiguur. Zo staat voor de bevolking in de Dominicaanse Republiek *la Virgen de Altagracia*, het nationale symbool en beschermheilige van het Dominicaanse volk, in het centrum van het religieuze geloof. De verering van deze heilige maagd gaat dikwijls gepaard met bijgeloof, wat onder meer tot uiting komt wanneer zij op reis gaan. Veel Dominicaanse vrouwen die naar Europa vertrekken, bezoeken voordat zij in het vliegtuig stappen eerst een *botánica,* een winkel met syncretische religieuze artikelen, om artikelen te kopen, zoals reukwatertjes of gekleurde prentjes met de heilige maagd

erop voor *la buena suerte* (het geluk), die hen bescherming bieden tijdens de reis en zorgen voor een behouden thuiskomst. In menige peeskamer van raam of bordeel van de Dominicaanse sekswerkers heb ik kaarsjes zien branden voor een foto van *la Virgen de Alta Gracia* of van een heilige, zoals sint Lazarus, *el santo del trabajo*, of sint Jan, *el santo de la salud* en rookten zij een Dominicaanse sigaar om de kwade invloeden buiten te houden. Hiertegenover kan het beeld van de verguisde vrouw worden geplaatst. Dit vrouwfiguur wordt met name verbeeld in de Bijbelse figuur van Maria Magdalena, een overspelige vrouw die met haar buitenechtelijke relaties het zesde gebod overtreedt en symbool staat voor onkuisheid. Volgens de traditionele orthodoxe christelijke opvattingen wordt zij gekenschetst als de berouwvolle zondares, die door haar bekering tot Jezus uiteindelijk verlossing vindt van haar 'zondige' bestaan als prostituee.[3] Op deze wijze verschaft zij hoop aan stervelingen die de volmaakte staat van de maagd Maria niet konden bereiken en die vergeving zochten voor hun zonden (Qualls-Corbett 1994).

Deze morele dichotomie tussen 'de maagd' en 'de hoer', of de 'goede' en de 'slechte' vrouw, zien we ook terug in andere Latijns-Amerikaanse culturen. In Mexico bijvoorbeeld, wordt het heilige vrouwbeeld geportretteerd door twee contrasterende mythologieën: *La Virgen de Guadelupe* en *La Malinche*. De inheemse maagd Guadelupe, die in 1531 aan een jonge Indiaanse jongen verscheen, is voor veel Mexicaanse vrouwen het voorbeeldmodel van de zichzelf wegcijferende moeder die alles opoffert voor haar kinderen en haar geloofsovertuiging (Hondagneu-Sotelo & Avila 1997). Voor het Mexicaanse volk staat de maagd symbool voor de psychologische en fysieke vernietiging van de veroverde en onderdrukte indiaan en is zij het spirituele, politieke en psychologische symbool van overleving (Anzaldúa, 1987). De verguisde vrouw, daarentegen, wordt gesymboliseerd door de figuur van *La Chingada*, oftewel 'de geschonden moeder', en is een van de Mexicaanse voorstellingen van het moederschap, evenals *La Llorona* (de wenende vrouw), 'de lijdzame Mexicaanse Moeder' (Paz 1975). Dit vrouwfiguur vindt haar verpersoonlijking in *La Malinche*, de Azteekse vertaler en maîtresse van de Spaanse veroveraar van Mexico Hernan Cortés en moeder van het Mexicaanse volk. Historische overleveringen vertellen dat zij ten tijde van de Spaanse verovering in de zestiende eeuw de vijand verleidde en zo haar volk heeft verraden, waardoor zij het stigma kreeg van hoer en verraadster (Anzaldúa 1987, Steenbeek 1985, Paz 1975). Zowel *La Malinche* als *La Chingada* verbeeldt de slechte vrouw, omdat zij in hun rol als moeder en echtgenote gefaald hebben en hierom veroordeeld zijn tot 'het eeuwig lijden'. Deze culturele vrouwelijke symboliek schrijft een geïdealiseerde visie van het moederschap voor en geeft hiermee betekenis aan vrouwelijkheid.[4]

Binnen de katholieke religie staan deze twee vrouwfiguren, de spiritueel krachtige, a-seksuele en zichzelf opofferende Maria en de zondige, en berouwvolle, Maria Magdalena, symbool voor 'het vrouwelijke'. Rond deze archetypische vrouwbeelden is een vertoog opgebouwd waarin vrouwen enerzijds als verheven en als beschermheilige worden beschouwd en anderzijds als potentieel gevaar voor zonde en onkuisheid. Op basis van deze mythische vrouwfiguren wordt een tweedeling aan-

gebracht tussen de 'goede' (lees: decente en deugdzame) vrouw en de 'slechte' vrouw die mannen verleidt tot het kwaad.

De historische traditie van de katholieke kerk kent een restrictieve visie op seksualiteit, volgens welke maagdelijkheid en huwelijkse trouw worden beschouwd als de belangrijkste deugden van een vrouw. De officiële katholieke leer definieert de familie en het huwelijk als de enige legitieme plaats waar handelingen van heteroseksuele seksualiteit mogen plaatsvinden (Orozco 2002). In andere woorden, seks voor vrouwen is toegestaan, maar alléén binnen het huwelijk. Deze normen van vrouwelijkheid die kuisheid tot aan het huwelijk en monogamie benadrukken als cruciale elementen van 'decente' vrouwelijkheid, zijn tevens van invloed op de wijze waarop men naar prostitutie kijkt. In het morele gedachtegoed van het katholieke geloof wordt prostitutie gelijkgesteld aan ondeugd en immoraliteit. De vrouwelijke sekswerker overtreedt met haar seksuele beschikbaarheid en haar vele seksuele contacten met verschillende mannen deze katholieke seksuele mores en vormt bij uitstek de belichaming van het kwaad.

In Latijns-Amerikaanse landen met een sterke rooms-katholieke traditie, zoals Colombia, wordt prostitutie veroordeeld op basis van deze traditionele vrouwbeelden.[5] Dit komt duidelijk naar voren uit de benamingen die de Colombiaanse vrouwen uit dit onderzoek gebruiken voor prostituees, zoals '*una mala mujer*' (een slechte vrouw), '*una mujer degenerada'* (een vrouw zonder moraal) of '*una vaga'* (een zwerfster). Voor Colombianen, zo stelt Sonja, een Colombiaanse sekswerker die al jaren werkzaam is als S/M-meesteres in Nederland, heeft prostitutie een diabolische connotatie: *"Hier in Nederland is dat niet zo erg, maar voor een Colombiaan staat het zien van een prostituee gelijk aan het aanschouwen van de duivel, als iets héél slechts. Echt waar!"* Net als de meeste vrouwen uit mijn onderzoeksgroep, heeft Sonja een katholieke opvoeding genoten. Vooral bij de Colombiaanse vrouwen die een sterk religieuze achtergrond hebben, is hun taal doorvlochten met metaforen en verwijzingen naar een Bijbelse symboliek. In hun verhalen komen bepaalde woordkeuzes en beeldspraak naar voren die refereren naar christelijke ideeën rondom 'het lijden', 'opoffering' en 'de kruisweg' en te herleiden zijn tot het Bijbelse verhaal. Uit deze christelijke beeldspraak kan worden afgeleid dat hun culturele wortels doordrongen zijn van het christelijke geloof en hun verhalen ingekaderd zijn binnen een Bijbelse context die mede vorm geeft aan hun ervaringen. De christelijke metaforen, waarin bepaalde ervaringen tot uitdrukking komen, structureren hun gedachten en emoties en bieden een belangrijk narratief analyse-instrument in het achterhalen van vrouwbeelden. Vooral bij extreme ervaringen, zoals een oorlog of natuurramp, kan de Bijbel "een symbolische stem" geven aan bepaalde ervaringen (Leydesdorff 1993).[6] Ook voor veel vrouwen uit dit onderzoek blijkt religie een belangrijke dimensie in hun leven te zijn; zij vinden troost in en kracht uit het bijbelverhaal. In hun levensverhalen verschijnt de religie echter in al zijn ambiguïteit. Enerzijds vinden ze er bescherming en spirituele kracht, anderzijds leven ze er door de aard van hun werk op gespannen voet mee en draagt religie juist bij aan het instandhouden van gevoelens van schaamte en schuld.

Deze genderideologie vindt haar weerspiegeling in een ideaaltypische rolverdeling voor beide seksen in de samenleving, waarin we hetzelfde tweezijdig vrouwbeeld, de vereerde vrouw versus de verguisde vrouw, terugvinden als in de katholieke ideologie. In het traditionele genderpatroon wordt de vrouw onderworpen aan de mannelijke autoriteit van vader, broer of echtgenoot en behoort zij haar dienstbaarheid te verlenen aan echtgenoot en kinderen. Het ideale vrouwbeeld is die van de toegewijde echtgenote en verzorgende moeder. De belangrijkste taak voor een getrouwde vrouw vindt binnenshuis plaats en bestaat uit het huishouden en de dagelijkse zorg voor man en kinderen. De man wordt daarentegen als hoofd van het huishouden gezien en heeft de plicht om zijn gezin financieel te onderhouden. Om zijn belangrijkste taak van kostwinner uit te kunnen oefenen vindt zijn leven voornamelijk buitenshuis in de publieke sfeer plaats.

Dit vrouwbeeld gaat gepaard met een ideaaltypisch manbeeld, waarin een aantal kenmerken aan de man worden toegeschreven die hem tot een 'echte' man maken, zoals het vertoon van autoritair en agressief gedrag. In veel studies wordt naar dit ideologisch systeem van mannelijke dominantie verwezen als naar een cultuur van 'machismo', die kan worden beschouwd als een organisatie van sociale relaties die ideeën over mannelijkheid en vrouwelijkheid voortbrengt en verwijst naar een stereotiepe en ideale voorstelling van mannelijkheid en vrouwelijkheid in Latijns-Amerika (Chant 2003, Steenbeek 1986, Chaney 1979, Stevens 1973, Paz 1975). Naast het feit dat het machismo de relaties tussen beide seksen regelt, is het ook een middel dat de machtsrelaties tussen mannen onderling structureert (Lancaster 1992). Hoewel door vele onderzoekers bekritiseerd vanwege de clichématige, eenzijdige en homogene representatie van mannen als gewelddadige, dronken, altijd afwezige en onverantwoordelijke rokkenjagers (Gutmann 1996, Lancaster 1992), kan in het algemeen onder machismo "een cultus van overdreven mannelijkheid" worden verstaan dat gekenmerkt wordt door de uitoefening van macht en controle over vrouwen en andere mannen (Chant 2003: 14).

Deze ideale vrouw- en manbeelden zijn nauw gerelateerd aan een bepaalde economische klasse en sociaal milieu waar de persoon vandaan komt of waarmee hij of zij zich vereenzelvigt. Het vrouwbeeld dat in dit ideologische complex omschreven wordt, en waaraan de meeste vrouwen uit dit onderzoek zich spiegelen, is gerelateerd aan een middenklassenideaal. Zoals we in het vorige hoofdstuk hebben gezien, is de meerderheid van de Latijns-Amerikaanse sekswerkers in Europa afkomstig uit een lage economische klasse en heeft zij door sociale mobiliteit een middenklasse status verkregen. Bij veel migrantenhuishoudens gaat de idee om te emigreren gepaard met aspiraties om een levensstandaard van de middenklasse te bereiken, die onder meer tot uiting komt in de aanschaf van consumptiegoederen of bepaalde kleding die de status van de middenklasse symboliseren. Volgens deze middenklassenideologie behoort de vrouw formeel getrouwd te zijn. Haar belangrijkste werk vindt binnenshuis plaats en is gericht op het huishouden en de opvoeding van de kinderen.

Het ideaalbeeld van een moeder die haar eigen kinderen thuis verzorgt en grootbrengt is alom aanwezig, maar wordt in de praktijk aan beide einden van het klassenspectrum tegelijk verbroken. Vrouwen uit welgestelde families hebben veelal

andere mensen in dienst om voor hun kinderen te zorgen. Vrouwen uit de lagere klassen voldoen evenmin aan dit ideaal, omdat zij gedwongen worden om buitenshuis te werken en de zorg voor de kinderen over te dragen aan andere vrouwelijke familieleden. Daarbij zijn ze dikwijls niet officieel getrouwd, maar gaan ze bijvoorbeeld eerder samenwonen of hebben ze korte relaties met verschillende mannelijke partners. Dit laatste zien we vooral bij Dominicaanse vrouwen uit lagere economische klassen die *'female headed households'* vormen en er vaak een "meervoudige-partnerpatroon" op na houden als overlevingsstrategie (Brown 1975). Vrouwen met weinig arbeidsmogelijkheden en economische perspectieven zijn eerder genoodzaakt tot het ontwikkelen van flexibele familienetwerken, zoals de vrouwen uit deze studie laten zien. Deze huishoudenvormen leveren een belangrijk voordeel op ten opzichte van de nucleaire familie die vaak een beperking van hun bewegingsvrijheid inhoudt.

4.3 Dubbele seksuele moraal

Volgens de traditionele katholieke moraal is de waardigheid van een vrouw nauw verbonden met haar kuisheid. Zo behoort de Dominicaanse vrouw officieel maagd te zijn als ze trouwt en wordt haar maagdelijkheid gezien als "de belangrijkste drager van haar waarde" (Cabezas 1999: 110). Indien de vrouw niet meer maagd is, moet ze dat in ieder geval niet in de openbaarheid brengen, maar de schijn ophouden om haar eer, en die van haar familie, hoog te houden. Bij Colombiaanse sekswerkers, bijvoorbeeld, wordt niet zozeer het verlies van haar maagdelijkheid als grootste probleem ervaren, als wel het feit dat ze er publiekelijk voor uitkomen (Mayorga & Velásquez 1999). Gedurende het huwelijk worden zij geacht trouw te zijn aan hun echtgenoot en er geen buitenechtelijke relaties op na te houden.

Bij mannen daarentegen wordt het in de praktijk in bepaalde lagen van de bevolking veelal getolereerd dat zij zowel vóór als tijdens het huwelijk meerdere seksuele contacten hebben. Het hebben van een actief seksleven of het bezoeken van een sekswerker bevestigt juist hun mannelijkheid. Verschillende studies tonen aan dat veel mannen in Latijns-Amerika hun eerste seksuele ervaring met een vrouwelijke of mannelijke sekswerker hebben (O'Connell Davidson 1998, Nencel 1996, Caraël 1995, Espín 1989). Deze seksuele initiatie wordt dikwijls geregeld door hun eigen vader of een mannelijk familielid. Binnen dit culturele patroon wordt mannelijkheid en mannelijke seksualiteit gelijkgesteld aan activiteit (Streiker 1993, Lancaster 1992, Paz 1975). Terwijl van de man wordt verwacht dat hij voortdurend zijn mannelijkheid bewijst door veel verschillende seksuele ervaringen te hebben, staat de 'slechte vrouw' symbool voor seksuele activiteit. Zoals de Mexicaanse dichter en essayist Octavio Paz verwoordt: "In tegenstelling tot de statische figuren van de 'zichzelf wegcijferende moeder', 'het wachtende bruidje' en het hermetische idool is *la mala* één en al beweging, één en al zoeken en verlaten van mannen." (Paz 1975: 41)

De dubbele seksuele moraal die hieruit spreekt, is kenmerkend in bepaalde sociaal-economische lagen in Latijns-Amerikaanse samenlevingen en vormt de basis voor de normen die bepalen wat 'mannelijk' en 'vrouwelijk' is. In de cultuur van machismo wordt van mannen verwacht om gevolg te geven aan hun 'mannelijke aard' met zijn 'natuurlijke' driften. Volgens de symbolische representatie van mannelijkheid en mannelijke seksualiteit, zoals deze tot uitdrukking komt in het machismo, behoort een man seksueel actief te zijn. Mannen verkrijgen status bij andere mannen al naar gelang het aantal seksuele veroveringen, als aantoonbare demonstratie van hun mannelijkheid. Hoe meer vrouwen een man kan versieren en het bed in kan krijgen, hoe meer macho hij is en hoe meer hij de geïdealiseerde mannelijkheid evenaart. Dit mannelijke privilege staat tegenover de vrouwelijke plicht van seksuele kuisheid. Seksuele activiteit schrijft eer toe aan de man en schaamte aan de vrouw. Met andere woorden, bij mannen draagt seksuele activiteit bij aan de constructie van hun mannelijke identiteit. Hoe meer vrouwen hij kan versieren, hoe meer macho. Bij vrouwen daarentegen dragen seksuele onthouding, kuisheid en monogamie bij aan hun vrouwelijkheid.

In meer opzichten handelt de vrouwelijke sekswerker niet in overeenstemming met wat er volgens de dominante genderideologie van haar verwacht wordt. Met het sekswerk, dat zich voornamelijk buitenshuis afspeelt, overtreedt zij de dominante sociale definitie van vrouwelijkheid. Ze is veel op reis en neemt actief deel aan het openbare leven dat zich in veel gevallen 's nachts afspeelt. Daarbij treedt ze als kostwinner op, een rol die volgens de traditionele gendernormen aan de man toebehoort. Binnen haar werk hanteert ze bovendien een instrumentele benadering van seks. Ze heeft seks met meer mannen in ruil voor geld. Het is vooral dit buitenechtelijke, seksuele *actieve* gedrag dat de essentie vormt van haar onkuisheid, of zoals Amalia Cabezas stelt: "Seksualiteit en de seksuele handeling zijn de crux van schaamte en oneer, behalve wanneer ze plaatsvinden binnen de beperkingen van het huwelijk" (Cabezas 1999: 110). In het geval van een sekswerker vloeit dit seksueel gerelateerde sociale stigma voort uit immoreel seksueel gedrag. In de studie *The Prostitution Prism* vat psychologe en sekswerkersactiviste Gail Pheterson de belangrijkste redenen waardoor de eer bij vrouwelijke sekswerkers bezoedeld raakt, kort en krachtig samen met "the many and the money" (Pheterson 1996: 53). Het hebben van seks met meer partners en het vragen van geld in ruil voor seks zijn twee belangrijke activiteiten die leiden tot de ontering van de vrouw. Vrouwen worden gesocialiseerd om niet als expert op seksueel gebied op te treden of over seks te praten, geen geld te vragen, seksueel initiatief te nemen, 's nachts alleen op straat te lopen en mannen te verleiden of om met sekswerkers om te gaan (Pheterson 1996).

Voor ik verder in ga op de noties van vrouwelijkheid die door morele waarden en culturele symboliek worden gevoed, of juist tegengesproken en betwist, zal ik eerst de sekswerkers zelf aan het woord laten. De realiteit en dynamiek van het dagelijkse leven laten zich immers moeilijk classificeren en ontsnappen gemakkelijk aan de statische dichotomie tussen 'goed' en 'kwaad'; die realiteit speelt zich ergens af tussen deze twee symbolische extremen. In tegenstelling tot de mythische, en dus statische, vrouwfiguur die Maria verbeeldt, is de genderrol in het dagelijkse leven onder-

hevig aan constante verandering. Een terugkerende vraag die ik de sekswerkers stelde, was wat zij van het werk vonden. Het antwoord hierop, en de diepgang daarvan, hing in sterke mate af van de vertrouwensrelatie. De eerstvolgende drie vrouwen die hier worden gepresenteerd, kende ik niet van tevoren. Ik had hen één dag voor het interview voor het eerst ontmoet, waardoor er niet echt sprake was van een vertrouwensrelatie. Bovendien vond het interview plaats op de werkplek en was er niet altijd veel tijd en privacy om dieper op een aantal zaken in te gaan. Toch zijn deze ontmoetingen zeer betekenisvol. Uit deze zelfpresentaties blijkt hoe zij zichzelf positioneren ten opzichte van de ideaaltypische rol die aan hun vrouw zijn wordt toegeschreven. De thema's die zij ter sprake brengen blijven binnen de begrenzingen van de dominante genderideologie, die gebaseerd is op de morele dichotomie en overeenkomt met de gangbare verwachtingen ten aanzien van hun vrouwelijke identiteit.

In het tweede deel van dit hoofdstuk zullen twee Colombiaanse vrouwen aan het woord komen met wie ik gedurende een lange periode een vertrouwensband had opgebouwd. Hierdoor waren zij meer geneigd om over zichzelf en over intieme thema's te praten, zoals seksualiteit en geweld. In de urenlange interviews, vertelden zij mij hun levensgeschiedenis en hoe zij omgaan met de contradicties tussen hun ervaringen als sekswerker en de culturele conventies van vrouwelijkheid. Op basis van hun werkervaringen zal ik verder ingaan op deze morele spanning en de invloed hiervan op hun vrouwelijk zelfbeeld.

4.4 *"Gewoon werk"* (Meri)

Tijdens veldwerk met Jolanda, mijn sleutelinformant, ontmoette ik Meri. Ze was direct bereid om met me te praten over haar leven en we maakten een afspraak voor een interview. Wanneer ik de volgende dag langs haar raam loop, zie ik Meri op een hoge kruk achter het raam zitten. Ze leunt op twee poten achterover tegen de muur en lepelt uit een pak yoghurt. Het is twee uur 's middags en haar werkdag is net begonnen. Meri is een Colombiaanse vrouw van 41 jaar met lange, blonde haren en een vriendelijk gezicht. Voor haar raam hangt een klein beertje dat haar raam onderscheidt van alle andere ramen. Wanneer ik bij haar binnen stap, begint haar mobieltje te rinkelen. Het is haar dochter van 18 jaar die voor een tijdje is overgekomen uit Colombia en schuin tegenover haar in dezelfde straat werkt. Wanneer haar dochter bij haar op bezoek is in Nederland, werkt ze ook in de prostitutie. Morgen vertrekt ze weer naar Colombia en moeder en dochter nemen nog even alles door wat er gekocht moet worden om mee te nemen voor de familie en wat het allemaal mag kosten. Ondertussen ga ik op een kruk naast haar zitten wachten en kijk naar buiten. Mannen staren me nieuwsgierig aan: 'hé, nieuw gezicht', zie ik er een paar denken. Hun onderzoekende blikken maken me nerveus en ik besluit om met mijn rug naar het raam te gaan zitten. Ik geloof niet dat ik dit langer dan een uur zou uithouden! Binnen, aan deze kant van het raam, bevindt zich een labyrint van gangen en deuren die met elkaar verbon-

den zijn. Het is net alsof ik in Colombia ben. Van verschillende kanten klinkt *cumbia* muziek met Spaans gepraat en gelach op de achtergrond. Zodra het telefoongesprek is beëindigd, loop ik met Meri door een gangetje naar haar werkkamer waar ze op het bed gaat zitten. Ze leunt ontspannen achterover op haar handen en neemt een houding aan van 'vraag maar wat je wilt'. Vrijwel direct schiet de ventilator aan, die op de achtergrond begint mee te brommen. Ik ga op een kruk tegenover haar zitten en kijk even om me heen. Tegen alle muren is wit kant geplakt. Aan de muur waar het bed tegenaan staat, hangt een grote spiegel. Op het nachtkastje staat een vaas met plastic bloemen en een cassetterecorder. Ondanks het feit dat Meri me vriendelijk ontvangt en heel relaxed overkomt, is ze schaars met informatie over zichzelf. Haar antwoorden zijn beleefd gereserveerd, maar zelfverzekerd. In vogelvlucht vertelt ze over haar jeugd en hoe ze als oudste dochter van zes kinderen is opgegroeid in een arme familie in een dorpje op het Colombiaanse platteland. Haar vader was praktisch nooit thuis, waardoor ze hoofdzakelijk door haar moeder is grootgebracht. Door geldgebrek kon ze haar lagere school niet afmaken en werd ze op haar twaalfde jaar het huis uitgestuurd om geld te verdienen. Ze vertrok naar Bogotá, de hoofdstad van Colombia, waar ze als huishoudelijke hulp bij een familie ging wonen en werken. Op haar veertiende jaar wilde haar vader haar tegen haar zin uithuwelijken aan een oudere man. Om aan dit gedwongen huwelijk te ontsnappen, verliet ze definitief het ouderlijke huis en vertrok ze naar Bogotá. Vanaf dat moment stond ze er helemaal alleen voor. Aanvankelijk ging ze als serveerster in restaurants werken. Hier raakte ze vertrouwd met het uitgaansleven en de wereld van de prostitutie. Uiteindelijk besloot ze op haar zeventiende om in een bordeel te gaan werken. Op mijn vraag wat ze van prostitutie vindt, staart ze me even peinzend aan. Haar antwoord is kort en stellig:

> "Weet je, het is voor mij een beroep, net als elk ander beroep. Of misschien omdat ik, eh, praktisch altijd dit werk heb gedaan, zie ik het als normaal werk. Ik bedoel, het is niet zoals andere mensen het omschrijven, als het ergste wat er is. Daar ben ik het niet mee eens!"
> (Meri 2002: 9)

Volgens Meri heeft men een verkeerd idee van prostitutie. Door de stelligheid in haar houding en woorden, krijg ik de indruk dat ze met haar antwoord het bestaande idee van prostitutie als 'abnormaal werk' en de morele veroordeling waarmee het gepaard gaat, wil ontkrachten. Ze hanteert een beroepsmatige benadering van prostitutie en beschouwt het in eerste instantie als een vorm van werk waarmee ze zichzelf en haar kinderen financieel onderhoudt. Met uitzondering van twee perioden van een jaar vormt prostitutie haar belangrijkste bron van inkomsten, waarmee ze in haar levensbehoeften voorziet. Vanaf haar zeventiende jaar heeft Meri altijd haar eigen geld verdiend en voorzien in het onderhoud van haar kinderen. Ze heeft twee kinderen van twee verschillende vaders; beiden waren tijdens de zwangerschap nog vóór de geboorte van het kind met de noorderzon vertrokken. Na de komst van haar tweede kind begint Meri een winkeltje waarin ze speelgoed verkoopt. De zaak was echter geen lang leven beschoren en leverde haar grote schulden op, waarop ze weer

in de prostitutie ging werken. Op uitnodiging van haar zus, die in Nederland in de prostitutie werkte, reisde Meri op haar 35ste voor het eerst naar Nederland en belandde ze zes jaar geleden in precies hetzelfde raam. Die eerste keer werkte ze veertien maanden achter elkaar om al haar schulden af te betalen. Na een razzia van de politie, tijdens welke alle illegale, buitenlandse sekswerkers in de buurt werden opgepakt, werd Meri teruggestuurd naar Colombia. Maar na een aantal jaren reisde ze opnieuw naar Nederland. Gezien haar leeftijd was de prostitutie in Colombia volgens Meri niet langer rendabel en besloot ze om in Nederland haar geluk te beproeven.

Het geld dat ze in de prostitutie verdient, stuurt ze regelmatig op naar haar moeder in Colombia, die daarvan de studie van haar kinderen bekostigt. Vol trots vertelt ze me dat haar oudste dochter van 18 jaar op de universiteit studeert en haar zoon net met de middelbare school is begonnen. Voor meer vrouwen binnen haar familie vormt de prostitutie een bron van inkomsten: haar zus werkte vroeger, zij werkt al geruime tijd en haar dochter werkt nu ook af en toe in de prostitutie, zoals tijdens mijn bezoek aan haar bleek. Wanneer Meri in Nederland verblijft, leidt ze een geïsoleerd bestaan en is haar dagelijks leven geconcentreerd rondom haar werk. Ze woont en werkt in hetzelfde raam en komt de wijk nauwelijks uit. Af en toe gaat ze de stad in om te winkelen wat tegelijkertijd haar enige vorm van vertier is. Ze spreekt geen Nederlands en heeft, naast haar klanten, vrijwel geen contact met Nederlanders. Ook op haar werk onderhoudt ze vrijwel geen vriendschappen met collega's. Volgens Meri kun je niemand vertrouwen binnen de prostitutie. Haar ideaal is om ieder jaar twee à drie maanden in Nederland te werken en de rest van het jaar in Colombia door te brengen. Momenteel is ze geld aan het sparen om in de toekomst opnieuw een eigen zaak in Bogotá te beginnen. Ze denkt aan een cafetaria. In ieder geval iets dat genoeg geld oplevert om haar twee kinderen te blijven onderhouden. Het toekomstbeeld dat Meri beschrijft, is erg herkenbaar voor veel andere Latijns-Amerikaanse sekswerkers, zo ook voor Veronica die we al in het vorige hoofdstuk hebben ontmoet.

4.5 *"Ik voel me niet vernederd"* (Veronica)

Veronica is een trotse vrouw uit de Dominicaanse Republiek van 42 jaar en moeder van vier kinderen. Ze is gescheiden van haar Dominicaanse echtgenoot, die volgens haar alleen maar rum dronk, vrouwen versierde en haar regelmatig mishandelde. Bovendien was hij geen goede vader voor zijn kinderen en kwam hij zijn financiële verplichtingen niet na om in hun onderhoud te voorzien. Veronica heeft het gevoel dat ze beter af is zonder haar onverantwoordelijke echtgenoot en besluit bij hem weg te gaan en alleen voor haar kinderen te zorgen. Na acht jaar als huishoudelijke hulp bij een particuliere familie te hebben gewerkt, gaat ze als verkoopster achter een kraam op de markt werken. Hier hoort ze voor het eerst over de mogelijkheid om in Europa in de prostitutie geld te verdienen. Na enige tijd besluit zij eveneens de stap te wagen en vertrekt ze met geleend geld naar Nederland. In haar eigen land zou

ze dit werk nooit doen, zegt ze gedecideerd. Op mijn vraag hoe men in haar land tegen prostitutie aankijkt, antwoordt ze:

> "Dit werk! (diepe zucht) wordt dáár als iets vreselijks gezien! Men vindt het onbehoorlijk, het is onbehoorlijk, want voor veel mensen is de prostitutie een immoraliteit, oftewel, het geeft de familie een slechte naam.
> *En hoe zie jij dat?*
> Nou, eh, eigenlijk voel ik me niet vernederd want ik voel me niet minder, een beetje maar, want als ik met mijn lichaam, eh, mijn kinderen naar school kan laten gaan en hun een toekomst kan bieden dan doe ik dat, want, eh, ik had ook in de drugs kunnen gaan of gaan stelen of iemand vermoorden voor zijn geld, maar ik dacht ik kan beter mijn lichaam gebruiken, want dan doe ik niemand kwaad, dan vermoord ik niemand, dan doe ik niemand kwaad. Ik voel me daardoor niet minder, ik voel me niet vernederd, want ik doe dit voor mijn gezin omdat ik het nodig heb, maar zodra ik hier een stap buiten de deur zet, mag niemand me meer aanraken en lelijk tegen me praten, want dan heb je een probleem met mij! Want zodra ik een stap hier buiten de deur zet, ben ik een vrouw net als u en net als welke *señora* dan ook. Ik voel me een vrouw net als u en als welke *señora* dan ook, zo voel ik me. Daarom ben ik altijd goed gekleed en draag ik merkkleding. Ik ga gekleed als een serieuze vrouw die geen man op straat verleidt, ik ga niet naar discotheken om alcohol te drinken en provocatief in een korte rok te lopen. Nee, want ik ben een *señora* zoals elke andere vrouw! (met nadruk) En een *señora* zijn betekent ook dat ik mijn man met niemand bedrieg, dat ik mijn man niet ontrouw ben. Daar heb ik het hart niet voor, ik wil geen enkele man bedriegen. Dit is mijn werk en zij betalen mij ervoor, maar ik kan niemand bedriegen! (met nadruk) en ik wil het gezin van geen enkele man of vrouw kapot maken. Wanneer een man mij vraagt om uit te gaan naar een discotheek, restaurant of zijn huis zeg ik: 'Nee! Ik ben een getrouwde vrouw, ik werk hier en dat is alles! Ik kan niet met u meegaan, want ik heb mijn echtgenoot. Zoekt u maar een ander die dat probleem niet heeft en die u gelukkig kan maken, maar *ik* kan u niet gelukkig maken'." (Veronica 2002: 7, 8)

In haar antwoord zet ze het prostitutiewerk af tegen criminaliteit dat in haar ogen slecht en immoreel is. Ondanks de afkeurende houding in de Dominicaanse Republiek ten aanzien van prostitutie, voelt Veronica zich gesterkt in de keuze voor het werk die voornamelijk is ingegeven door de zorg voor haar kinderen:

> Ik wil mijn kinderen niet opvoeden zoals mijn vader en moeder mij hebben grootgebracht. Ik wil mijn kinderen een toekomst bieden, zodat zij later een beroep kunnen uitoefenen en een beter leven kun-

> nen hebben dan ik heb gehad. Dus daarom doe ik wat ik doe. Ik doe dit werk niet zomaar, ik werk alleen maar voor mijn kinderen en mijn familie, vooral voor mijn vader en moeder die me erg nodig hebben." (Veronica 2002: 13)

Door middel van het werk slaagt Veronica erin om haar kinderen succesvol te onderhouden en hen een perspectief op een betere toekomst te bieden. De gedachte hieraan geeft haar een gevoel van eigenwaarde en trots. Ze stelt zichzelf en haar lichaam als het ware ten dienst in het belang van de familie. Haar moederrol dient in dit opzicht als een belangrijke rechtvaardiging van het werk. Naast het opeisen van haar moederrol en haar financiële verantwoordelijkheid als kostwinner, claimt ze ten derde haar vrouwelijke identiteit als 'serieuze echtgenote'. Een aantal jaren geleden heeft ze tijdens het werk een Nederlandse man ontmoet met wie ze nu alweer een aantal jaren een vaste relatie heeft en samenwoont. Ondanks het feit dat ze op haar werk seks heeft met verschillende mannen, blijft ze een *señora* zegt ze, en voelt zij zich niet minder dan willekeurige andere vrouw. Hiermee verwijst ze naar een 'decente' vrouw, die buiten haar werk om, geen seksuele contacten onderhoudt met andere mannen, maar trouw is aan haar man.

Het benadrukken van haar verschillende identiteiten als moeder, echtgenote en kostwinner verschaft haar een manier om tegenwicht te bieden aan het sociale stigma dat aan prostitutie is gerelateerd. Op deze manier kan het doen van een beroep op de rol van moeder, en voor degenen met een vaste partner, zoals Veronica, op de rol als trouwe echtgenote, als een strategie worden opgevat ter compensatie van de morele veroordeling van het werk dat zij doen. Door dit onderscheid zo duidelijk te markeren, en haar status als 'zorgzame moeder' en 'trouwe echtgenote' te bevestigen, brengt ze een symbolische scheidingslijn aan tussen zichzelf en haar werk en behoudt zij haar vrouwelijke eer. Door daarbij tevens een fysieke grens te trekken tussen datgene wat er *binnen* in de peeskamer gebeurt en datgene wat zich *daarbuiten* afspeelt, brengt Veronica een strikt onderscheid aan tussen beide werelden: de gestigmatiseerde wereld van de prostitutie en de 'normale' wereld daarbuiten. Zodra ze een voet buiten de deur zet, is ze geen sekswerker meer en is ze niet meer seksueel aanspreekbaar voor mannen.

Met het aanbrengen van grenzen, zowel sociaal, ruimtelijk als fysiek, eist ze een professionele identiteit als sekswerker op. Het biedt haar een zekere mate van bescherming en een manier om psychologische afstand te bewaren tot de klanten. Veel vrouwen bezitten de capaciteit om zichzelf los te zien van hun werk, zoals we ook hebben gezien bij Meri en Veronica. Daarbij werken beide vrouwen in hun werk geheel zelfstandig. Ze werken niet voor iemand anders en hebben geen schulden. Dit betekent dat ze naast de dagelijkse huur van het raam en andere beroepskosten, zoals de aanschaf van lingerie en make-up, de verdiensten voor zichzelf kunnen houden. Beiden hanteren een professionele benadering van prostitutie en slagen erin om het werk en hun privé-leven gescheiden te houden. Deze capaciteit om grenzen aan te brengen door een emotionele afstand te bewaren, ook wel "disassociative ability" genoemd, wordt beschouwd als een belangrijke vaardigheid van het werk en kan als

een teken van professionalisme bij sekswerkers worden opgevat (Vanwesenbeek 1994). Het aanbrengen van een scheiding tussen privé en werk kan als een beroepsstrategie worden beschouwd die door meer sekswerkers wordt gebruikt in de constructie van hun identiteit (Brewis & Linstead 2000, Phoenix 2000, Van Gelder 2000, Maher 1997, Chapkis 1997, Pheterson 1996, O'Connell Davidson 1996). Veel sekswerkers hanteren in hun werk bepaalde normatieve codes, volgens welke bijvoorbeeld bepaalde seksuele handelingen met de klant niet zijn toegestaan, zoals het kussen op de mond, seksueel plezier tijdens het werk vermeden wordt, zoals het krijgen van een orgasme, en controle gehouden moet worden in de interactie met de klanten. Het gebruik van technieken om zich te distantiëren van het werk en het aangeven van grenzen in de interactie met de klant, is in verschillende studies omschreven als een vorm van agency van sekswerkers, waardoor zij controle kunnen uitoefenen.

Veronica's professionele houding ten aanzien van het werk komt eveneens tot uitdrukking in de relatie tot mij, als niet-prostituee en onderzoeker. Ondanks het feit dat onze relatie wordt gekenmerkt door een verschil in sociale positie en maatschappelijke status, stelt Veronica zich niet ondergeschikt aan mij op, maar benadrukt ze juist de overeenkomst die tussen ons bestaat zodra zij één stap buiten de deur heeft gezet. Door te stellen dat ze een vrouw is net als ik en welke *señora* dan ook, eist ze haar identiteit als 'respectabele vouw' op. Tevens benadrukt ze haar middenklassenstatus door aan te geven dat ze buiten haar werk om merkkleding draagt. Haar antwoord kan als een manier worden beschouwd om de sociale en morele ongelijkheid die ertussen ons bestaat, op te heffen en haar eigenwaarde te behouden.

4.6 ***"Dit leven is niet gemakkelijk"*** (Olga)

In bepaalde gevallen kan het werk gepaard gaan met een gevoel van opoffering, zoals uit de zelfpresentatie van Olga naar voren komt. Met haar 55 jaren is Olga de oudste vrouw uit mijn onderzoeksgroep. Ze heeft lang blond haar, een dik postuur en een karakteristiek gezicht om nooit meer te vergeten. Eén oog hangt half slap en kijkt naar boven, met het andere kijkt ze me recht aan. Ze komt zeer timide over en lijkt van eenvoudige komaf te zijn. Olga wil wel met me praten maar wil niet dat ik het interview opneem. Van alle interviewees is zij de enige die geen toestemming geeft om het interview op te nemen op band. Haar familie in Colombia weet niet dat ze hier in de prostitutie werkt en is in de veronderstelling dat ze als huishoudster werkzaam is. Olga wil niet dat ze erachter komen dat ze in de prostitutie werkt. *"Bovendien weet je nooit of de dingen die ik zeg tegen me kunnen worden gebruikt"*, legt ze uit. Ze staat me wel toe dat ik aantekeningen maak van ons gesprek. Evenals Meri en Veronica is Olga geboren op het platteland. Samen met haar ouders en veertien jongere broers en zussen woonde ze op een boerderij in een dorpje in de regio van Cali. Haar ouders hadden een boerderij, waar ze tomaten en maïs verbouwden. Toen haar vader plotseling stierf, stond haar moeder er alleen voor. Net als haar broers

en zussen moest Olga alle dagen meehelpen op het land. Gedreven door armoede verliet ze op haar vijftiende jaar het ouderlijk huis en vertrok ze zonder haar lagere school af te hebben gemaakt naar de stad op zoek naar werk. Op jonge leeftijd ging ze trouwen en werkte jarenlang als huishoudster bij particuliere families. Na de dood van haar man vertrekt Olga via een goede vriendin die in de Nederlandse prostitutie werkte, op vijftigjarige leeftijd naar Nederland, waar ze voor het eerst in de prostitutie gaat werken. Wanneer ik haar vraag hoe ze het werk ervaart, staart ze even voor zich uit en zegt: *"Dit leven is niet gemakkelijk. Alle dagen vraag ik aan mijn God of hij me hier weghaalt. Deze opoffering die ik alle dagen onderga, doe ik voor mijn kinderen."* Olga is moeder van vier kinderen, twee dochters en twee zonen. Een dochter woont in Spanje en de andere kinderen in Colombia. Met het geld dat ze in de prostitutie heeft verdiend, heeft ze in Colombia een huis gekocht, waar haar kinderen samen met haar moeder in wonen. Al haar kinderen gaan naar school en de oudste gaat binnenkort aan de universiteit. Op mijn vraag of zij zich de eerste werkdag in de prostitutie nog kan herinneren, antwoordt ze:

> "Ik ben op een maandag begonnen. Ooh, ik herinner me nog goed hoe ik die dag de hele tijd moest huilen! Ik vond het vreselijk! Die week was voor mij de meest bittere week uit mijn leven. Voordien had ik nooit eerder met vreemde mannen seks gehad. Het is niet makkelijk om allemaal verschillende mannen over je heen te krijgen alleen maar voor het geld. Daarom vraag ik altijd aan God of hij me hier weghaalt, zodat ik bij mijn kinderen en kleinkinderen in Colombia kan zijn." (Olga 2002)

Inmiddels werkt ze vijf jaar in de Nederlandse prostitutie. Gemiddeld werkt ze zes maanden per jaar in Nederland en vertrekt daarna voor een periode naar Colombia om samen met haar familie te zijn. Terwijl ze me vertelt over haar leven in Colombia, staat er ineens een grote, dikke man voor de deur. Het is een vriendelijk ogende Nederlander van rond de zestig jaar. Olga veert ineens op. *"Dat is een vaste klant, sorry"* en ze doet de deur open. *"Ik moet even weg"*, zegt ze tegen me een gaat de klant voor de trap op naar boven. De man stapt binnen en loopt zonder me aan te kijken achter haar aan. Ik voel me ongemakkelijk bij de gedachte om alleen achter het raam te blijven en te wachten totdat ze klaar zijn. Ik besluit weg te gaan en we nemen afscheid van elkaar. Het was een korte ontmoeting met Olga maar wel één die nog dagenlang daarna door mijn hoofd bleef spoken.

4.7 Prostitutie en moederschap

In mijn ontmoetingen met Meri, Veronica en Olga geven zij uitdrukking aan hun gevoelens en gedachten ten aanzien van het werk. Prostitutie wordt door deze laag geschoolde vrouwen uit de arbeidersklasse in eerste instantie gezien als een eco-

nomische strategie, die bij acht sekswerkers uit mijn onderzoeksgroep door meerdere vrouwelijke leden van de familie wordt uitgeoefend. Een belangrijk vrouwbeeld dat uit de verhalen naar voren komt is die van 'goede moeder'. Deze notie van vrouwelijkheid in relatie tot moederschap wordt ook bevestigd door andere etnografische studies over Latijns-Amerikaanse sekswerkers, waarin vrouwelijke sekswerkers benadrukken dat ze het niet voor zichzelf doen, maar voor hun kinderen (Brennan 2004, Nencel 2001, Cabezas 1999, Mayorga and Velásquez 1999).[7] Dit komt ook tot uiting wanneer de vrouwen hun afkeuring uitspreken over collega's die in hun ogen '*vanidosa*' (ijdel) zijn. In plaats van het geld op te sturen naar hun familie, verkwisten zij hun geld aan dure kleding of andere luxeartikelen die bestemd zijn voor persoonlijk gebruik.

De zelfopoffering ten behoeve van kinderen en familieleden is een terugkerend thema bij veel vrouwen uit dit onderzoek. Voor veel vrouwelijke sekswerkers kan het moederschap worden opgevat als een belangrijke rechtvaardiging van het werk. Daarnaast vormt het moederschap binnen de cultuur van machismo een belangrijke indicator voor de status en eer van vrouwen. Door hun altruïstische moederrol te benadrukken, worden ze eerder geaccepteerd door de omgeving en maken ze gebruik van het respect dat in de samenleving bestaat voor de vrouw die zichzelf opoffert voor de kinderen. De aanname van deze verschillende sociale rollen kan als een verdedigingsmechanisme tegen het prostitutiestigma worden opgevat en stelt hen in de gelegenheid zich van de prostitutie te distantiëren.

De vrouwen uit dit onderzoek wonen voor een langere periode op grote afstand van hun kinderen. Hiermee wijken ze af van de traditionele notie van moederschap, waarin de moeder voorziet in de dagelijkse zorg van de kinderen. Ondanks hun afwezigheid onderhouden zij dikwijls een hechte band met de familie in het land van herkomst. Zo belt Veronica iedere dag haar kinderen op om te vragen hoe het met ze gaat. Deze familieband wordt verder versterkt door het geld dat ze maandelijks naar hen opsturen. De meeste vrouwen dragen tijdens hun verblijf in Europa de zorg voor hun kinderen over aan grootouders, een vrouwelijk familielid of aan een betaalde kinderoppas. Deze transnationale regelingen stellen hen in de gelegenheid om in het buitenland te werken en in het financiële onderhoud van hun kinderen te kunnen voorzien. Zoals verscheidene studies naar Latijns-Amerikaanse vrouwelijke economische immigranten aantonen, leiden deze vormen van transnationaal moederschap tot een verandering van de moeder-kind relatie (Pessar 1998, Hondagneu-Sotelo & Avila 1997). Op basis van hun onderzoek onder Latijns-Amerikaanse immigrantenvrouwen die als *'nannies'* of huishoudsters in Los Angeles wonen, constateren de onderzoeksters Hondagneu-Sotelo en Avila dat deze situatie leidt tot een uitbreiding van de traditionele betekenis van het moederschap (Hondagneu & Avila 1997). Moederschap bestaat in dit geval niet zozeer uit de dagelijkse emotionele steun en zorg aan kinderen, maar wordt hoofdzakelijk ingevuld door het kostwinnerschap dat een langdurige fysieke scheiding inhoudt. Bij deze vrouwen die wisselende relaties met mannelijke partners onderhouden, is de band tussen moeder en kind dikwijls fundamenteler dan de band tussen echtgenote en echtgenoot, die als tijdelijk wordt beschouwd.[8] Het prostitutiewerk in het buitenland beschouwen zij als een belangrijke investering in de

toekomst in de hoop dat hun kinderen naderhand op hun beurt de financiële zorg op zich zullen nemen.

De langdurige scheiding met de familie kan gepaard gaan met een gevoel van 'lijden', zoals we hebben gezien in de ontmoeting met Olga, die het gemis van het familieleven en het dagelijkse contact met haar kinderen als "een opoffering" ervaart. Dit gevoel van lijden komt bij Olga daarnaast ook voort uit het karakter van het werk en de onpersoonlijke manier van seks bedrijven, wat zij als een zware fysieke en psychische belasting omschrijft. De rol als moeder kan hierbij worden opgevat als een religieuze rechtvaardiging van haar 'zonde' tegenover God. Het werk wordt weliswaar als immoreel beschouwd, maar wordt ingegeven door een 'nobel' streven. Door het benadrukken van deze moederlijke onbaatzuchtigheid roept zij een 'morele puurheid' over zich uit. Uit het voorgaande wordt duidelijk dat Olga's zelfpresentatie steunt op de mythische beeldvorming van vrouwen in Latijns-Amerika, zoals eerder beschreven in dit hoofdstuk. Haar identiteit krijgt vorm binnen de context van haar familie in Colombia en is grotendeels gebaseerd op datgene wat ze voor hen kan betekenen. Olga geeft hiermee invulling aan haar vrouwelijke identiteit op basis van de archetypische versie van 'de lijdzame moeder', die zichzelf opoffert voor haar kinderen. Ze maakt haar eigen wensen ondergeschikt aan die van haar familie en komt hiermee tegemoet aan de verwachtingen die men van een 'goede vrouw' heeft. Met deze nadruk op zelfverloochening en onbaatzuchtig moederschap blijft zij binnen het katholiek religieuze vertoog dat haar tevens de wilskracht geeft om door te gaan.

Deze verering van een spiritueel krachtige moederfiguur zien we terug in het theoretische concept van *marianismo*. In het alom gekritiseerde artikel van politicologe Evelyn Stevens uit 1973, introduceert Stevens als tegenhanger van het machismo en om de vrouwen te bevrijden van hun slachtofferimago binnen dit culturele patroon van mannelijke superioriteit, het begrip *marianismo.* Binnen het *marianismo* dat zij definieert als "de cultus van de vrouwelijke spirituele superioriteit", wordt aan de vrouw een spirituele superioriteit toegeschreven, die aangeeft dat de vrouw semigoddelijk is en in morele zin superieur en spiritueel krachtiger dan de man (Stevens 1973: 91). Deze geestelijke kracht geeft vrouwen het vermogen tot opoffering en maakt ze onaantastbaar voor het lijden. Op grond van dit vrouwbeeld, dat afgeleid is van de Bijbelse Maria-figuur, wordt de vrouw twee belangrijke kenmerken en kwaliteiten toegeschreven, namelijk dienstbaarheid en zelfopoffering.

In de jaren tachtig en negentig hebben feministische academici veelvuldige kritiek geuit op het gebruik van *marianismo* als analytisch concept in studies naar de constructie van vrouwelijkheid en mannelijkheid in Latijns-Amerika en de al te simplistische, eendimensionale weergave van de man-vrouwrelaties hierin (Navarro 2002, Melhuus & Stølen 1996, Ehlers 1991, Steenbeek 1986, Browner & Lewin 1982). Het ideologische complex zoals Stevens zich dat voorstelt, is een oversimplificering van de werkelijkheid en ontkent de materiële basis van het gedrag van vrouwen. De historica Marysa Navarro kritiseert het gebruik van het concept *marianismo* en keert zich fel tegen de stereotiepe, a-historische, homogene en essentialistische beeldvorming hierin van de passieve, afhankelijke en zichzelf opofferende vrouwen. Een belangrijke kritiek op het *marianismo* als analytisch concept richt zich op de veron-

achtzaming van sociale klassen in de analyse van vrouwelijke onderdrukking. De vrouwen die Stevens beschrijft en de generalisaties die zij over genderrelaties maakt, zijn grotendeels gericht op de urbane samenleving en de midden- en hogere klassen. De rol van vrouwen wordt in dit culturele genderpatroon gezien als statisch en niet gerelateerd aan de verschillende sociaal-economische condities waarin vrouwen leven. Het stereotype van de afwezige mannelijke kostwinner en de thuiszittende vrouw die het huishouden doet, is niet in overeenstemming met de economische realiteit van families uit lagere economische klassen. In deze context gaat de machismo-ideologie niet op vanwege de noodzaak voor vrouwen om buitenshuis te gaan werken. Zeker in een land met een hoog aantal *female headed households,* zoals in de Dominicaanse Republiek, waar de inkomsten van de man onvoldoende blijken om in de dagelijkse behoeften van het huishouden te voorzien. De vrouwen nemen een economisch kwetsbare positie in die hen ertoe dwingt om mannelijke dominantie en onverantwoordelijk gedrag te accepteren. In een samenleving waar mannen economische, sociale en legale macht hebben, tolereren vrouwen sneller beledigend gedrag van mannen en blijven zij hangen in slechte huwelijken bij gebrek aan alternatieven, concludeert Tracy Ehlers op basis van haar onderzoek naar genderrelaties in Guatemala (Ehlers 1991). Het zich schikken naar een bepaalde situatie en het aannemen van een traditionele vrouwelijke rol moet hier niet als einddoel op zich worden opgevat, maar als een overlevingsmechanisme van vrouwen in een situatie van economische schaarste.

In plaats van het concept *marianismo* te gebruiken als universeel model om het gedrag van Latijns-Amerikaanse vrouwen te verklaren, beschouw ik dit opofferend vermogen meer als een strategie die door de vrouwen wordt ingezet om hun doelen te verwezenlijken, zowel op korte termijn, door snel geld verdienen, alsook op lange termijn door het creëren van een beter toekomstperspectief voor zichzelf en hun kinderen. Het feit dat zij in staat zijn om de familie te onderhouden, hun kinderen te laten studeren en hun een dak boven het hoofd te bieden, maakt hen succesvol in het land van herkomst en geeft hun een gevoel van zelfrespect en trots. Zo zijn Meri, Veronica en Olga erin geslaagd om door middel van de prostitutie hun kinderen een kans te bieden op een betere kwaliteit van leven dan zij zelf hebben gehad. Op deze manier krijgen zij via de kinderen een gevoel van eigenwaarde en eisen zij een positief vrouwbeeld op. Hun succesvolle kostwinnerschap leidt tot een verhoging van hun status wat als compensatie kan worden beschouwd van het prostitutiestigma. Dit blijkt ook uit het verhaal van Veronica, die met haar lichaam en door het verlenen van seksuele diensten zich heeft opgewerkt van iemand die in grote armoede leefde tot iemand die haar klasse is ontstegen en universitair geschoolde kinderen heeft.

Het mythische idee van het 'lijdzame moederschap' kan hierbij inzicht verschaffen in de constructie van vrouwelijkheid. Juist omdat deze archetypische vrouwbeelden statisch en stereotiep zijn, hebben ze een symbolische waarde. Veel vrouwelijke sekswerkers putten geestelijke kracht uit het idee van de altruïstische moederrol, dat hun het vermogen tot opoffering verschaft. Het spiegelen aan een mythisch vrouwbeeld kan gelovige vrouwen tevens een belangrijke bron van troost bieden. Door zichzelf weg te cijferen ten bate van anderen, blijven zij binnen het traditionele

normatieve kader dat bepaalt hoe een 'goede' vrouw zich behoort te gedragen en kan er een proces van loutering plaatsvinden.

Binnen deze context wordt vrouwelijkheid geconstrueerd op basis van onbaatzuchtig moederschap en succesvol kostwinnerschap. Dat dit niet noodzakelijkerwijs een eenduidig vrouwbeeld oplevert, blijkt uit de levensverhalen van de sekswerkers uit dit onderzoek. De vrouwen worden gekenmerkt door een grote mate van autonomie en een seksueel actief leven, waardoor er tevens een gendertransgressie plaatsvindt. In plaats van zich onderdanig tegenover mannen op te stellen en zich geheel te schikken naar de wensen van hun vader of echtgenoot, vertonen zij een subversief gedrag ten aanzien van de traditionele genderrol. Zo verzet Meri zich tegen de verplichting van haar vader om uitgehuwelijkt te worden door van huis weg te lopen en maakt Veronica een einde aan de gewelddadige relatie met haar Dominicaanse echtgenoot. Dankzij haar werk in de prostitutie is Veronica in staat om haar kinderen te onderhouden en neemt ze de 'mannelijke' taak van het kostwinnerschap op zich. Net als voor Veronica biedt de prostitutie voor veel andere sekswerkers de mogelijkheid om een financieel onafhankelijk bestaan op te bouwen en een manier van leven te verwerpen dat hen in een afhankelijke positie plaatst ten opzichte van bijvoorbeeld hun vader of echtgenoot. Op deze manier kan prostitutie worden opgevat als een belangrijk instrument in het emancipatieproces van de vrouwen.

We zien een ambiguïteit in het vrouwbeeld optreden die een gevolg is van het stigma waar het werk mee gepaard gaat en tegelijkertijd de verdiensten die het werk oplevert. Enerzijds vindt haar vrouwelijke identiteit uitdrukking in haar werk en brengt zij haar vrouwelijke identiteit in opspraak. Anderzijds is ze een 'goede' moeder die zich opoffert en zich ten dienste stelt van anderen. Dit afwijkende, en moreel veroordeelde, seksuele gedrag definieert mede haar vrouwelijkheid. Veronica stelt dat ze zodra ze één stap buiten het raam zet een vrouw is net als iedere andere vrouw. Tegelijkertijd roept dit de vraag op *hoe* en *wie* ze is als ze binnen in de peeskamer is met een klant. Andere betekenissen van vrouwelijkheid dan die in relatie tot moederschap worden pas duidelijk wanneer een nadere blik wordt geworpen op datgene wat er *achter* het raam gebeurt, zodra het gordijn ervoor schuift en de vrouw alleen is met de klant. Aangezien de ervaringen met sekswerk voor een groot deel ook bepaald worden tijdens deze interactie met de klanten, zal ik aan de hand van de levensverhalen van twee Colombiaanse vrouwen, Luz en Beatriz, hier nader op ingaan.

4.8 Prostitutie als grensoverschrijdende ervaring

Zoals uit het voorafgaande blijkt, gebruiken de vrouwen moederschap als een rechtvaardiging van het sekswerk. Hierbij wordt prostitutie in eerste instantie zoveel mogelijk als 'gewoon' werk beschouwd, zoals Meri in het begin van dit hoofdstuk benadrukt. Maar zo 'gewoon' blijkt het werk niet te zijn. Het betreft hier immers wel een *speciaal* soort werk. In de meeste gevallen moeten de vrouwen aanvankelijk

gevoelens van angst, schaamte en afkeer zien te overwinnen en gaan zij bepaalde grenzen over, zoals fysieke, psychologische, culturele en morele grenzen. Voor veel vrouwen is seksualiteit een thema waarover ze niet snel uit zichzelf praten. In een poging deze stilte te doorbreken en te achterhalen hoe zij het seksuele contact met hun klanten ervaren, vraag ik hen naar hun eerste werkdag. Net als Olga blijken veel vrouwen hier geen goede herinneringen aan te hebben en omschrijven zij hun eerste ervaring met het werk in termen van 'afschuwelijk' en 'vreselijk'. Dit geldt zowel voor degenen die al eerder in eigen land ervaring hadden opgedaan met betaalde seks, als voor degenen die nooit eerder in de prostitutie hadden gewerkt. Aan de hand van de levensverhalen van Luz en Beatriz zal ik hier verder op ingaan. Beide vrouwen hebben jarenlange ervaring in de prostitutie, zowel in Latijns-Amerika als in Europa. Voor Luz vindt haar eerste ervaring in de prostitutie in een bordeel in Colombia plaats. Wanneer ze 21 jaar oud is, ontvlucht ze een gewelddadige relatie met een man waarin ze op dat moment verwikkeld is en vertrekt ze naar Cali, waar ze via een vriendin in de prostitutie gaat werken. Haar eerste klant staat nog in haar geheugen gegrift:

> "Ik ging dus op weg naar Cali. En o mijn God, bij aankomst brachten ze mij naar een louche bar, vol met Dominicaanse vrouwen in een ongure wijk. Ik was de jongste in het gezelschap en voelde me vreselijk opgelaten. Toen ik mijn koffer stond uit te pakken, kreeg ik te horen dat ik een man moest gaan pijpen *(mamar)*. Ik voelde me ineens misselijk worden. Ik weigerde, want ik was toch geen hoer! *(porque yo le decia que no era una puta!)* Opeens werd ik ruw bij de arm gevat door een grote neger die me toebeet dat ik die Chinees moest bedienen, en wel zonder condoom, anders zou ik geen cent krijgen. Maar ik had toch geldige papieren en ik had toch genoeg condooms bij me?! Niets mee te maken, was het antwoord; hier wordt er geneukt zonder condoom! In die tijd wilden de meeste mannen zonder condoom vrijen. Met condoom was toen echt een grote uitzondering! Oh, hoe ben ik daar toch in verzeild geraakt! Ik herinner me nog goed die donkere muren, de rook van sigaretten, die vochtige geur... Ik moest een enorme drempel over om me in het gezelschap van een vreemde man uit te kleden. Toen ik die Chinees niet wilde pijpen, belde hij kwaad naar de receptie. Waarop de receptionist naar boven stormde en me toeriep dat ik er moest worden geneukt *(follar)*, want ik was toch zeker niet de Heilige Maagd? Ik wist toch van tevoren waarvoor ik was gekomen; ik was toch niet gedwongen om hierheen te komen? Doe je werk en bedien die man. Dus hij stopte dat ding in mijn mond en ik moest overgeven. Ik spuugde hem helemaal onder! De Chinees liep kwaad weg en eiste zijn geld terug. Nooit zal ik die eerste keer vergeten! Ik was volkomen onervaren te midden van doorgewinterde prostituees. Ay, ik was nog zo jong! Ik was nog maar een kind. Voor mij was het psychisch erg moeilijk om met zo veel mannen achter elkaar seks te hebben. Met mijn tengere postuur, goed verzorgde uiterlijk en jonge leef-

> tijd voelde ik me volkomen misplaatst tussen al die forse, dikke wijven met hun jarenlange ervaring in de prostitutie. Zo begon ik dus schoorvoetend mijn werk als prostituee en ik begon te werken, te werken en te werken..." (Luz 2002: 11)

Hoe de eerste keer verloopt wordt in belangrijke mate bepaald door de arbeidsvoorwaarden en condities waaronder het werk wordt uitgevoerd en de mate van controle die zij hierin kunnen uitoefenen, bijvoorbeeld in de keuze van hun klanten of in de seksuele diensten die zij aanbieden. In het geval van Luz was ze onvoorbereid op het werk en wist ze niet precies wat haar te wachten stond toen ze met het prostitutiewerk begon. Daarbij dwong de clubeigenaar haar om orale seks met haar eerste klant te hebben, een seksuele handeling waar zij zelf op dat moment grote moeite mee had, maar die zij van haar baas niet mocht weigeren. In meer opzichten ervaarde Luz de eerste keer als een grensoverschrijdende ervaring. Naast een letterlijk fysieke en psychologische grens moest ze ook een morele grens over. Dit wordt duidelijk verwoord in de reactie van de bordeeleigenaar die zegt dat ze geen 'heilige' is, noch een slachtoffer van vrouwenhandelaren die haar tot het werk dwingen, maar een 'hoer' die zelf voor dit werk heeft gekozen en die weet waarvoor ze komt, namelijk om seksuele diensten aan mannen te leveren.

Met de komst naar Nederland krijgen de vrouwen te maken met belangrijke culturele verschillen die onder meer tot uiting komen in specifieke vormen van prostitutie, zoals de raamprostitutie. Bij velen roept het zien van de halfnaakte vrouwen achter de ramen, gekleed in lingerie én zichtbaar voor het oog van iedereen die langs loopt, aanvankelijk gevoelens van schaamte op. Naast de manier waarop prostitutie wordt bedreven, ervaren veel vrouwen de soort seks die ze met klanten hebben als erg verschillend in vergelijking met Latijns Amerika. Dit geldt vooral voor de seksuele wensen van klanten die door veel vrouwen als 'pervers' worden beschouwd, zoals anale penetratie, veelvuldig gebruik van vibrator, *fistfucking* (*meter la mano*), urolagnie en kopromanie (*sexo orinal o con caca*) of seksuele fantasieën, zoals S/M seks of fetisjisme.[9] De vrouwen beschrijven deze klanten als maniakken *(maniáticos*) en als verdorven *(vicioso)*, omdat deze specifieke seksuele diensten indruisen tegen hun cultureel normbesef ten aanzien van seksualiteit, waarin vaginale penetratie als normaal wordt beschouwd.

Behalve met de seksuele handelingen die de klanten vragen, heeft het verschil in seksbeleving ook te maken met culturele verschillen in menselijke omgangsnormen. Over het algemeen worden de Nederlandse gedragsnormen in de omgang met klanten door de vrouwen als kil en afstandelijk ervaren. De meerderheid van de Latijns-Amerikaanse sekswerkers spreekt bovendien weinig Engels, waardoor communicatie met de klant aanvankelijk zeer beperkt blijft. Mede als gevolg van de taalbarrière en onbekendheid met de cultuur is de gemiddelde ontmoeting met de klant, en de daarop volgende transacties over de gevraagde diensten, van korte duur en verloopt deze vaak onpersoonlijker en zakelijker dan ze gewend zijn in Latijns-Amerika. Dit is vooral het geval in de straatprostitutie, waar de onderhandeling met klanten vaak snel moet gebeuren. Naast fysieke, psychologische en culturele grenzen moeten

de vrouwen ook morele barrières zien te overwinnen. Met Beatriz ga ik hier verder op door wat dit in de praktijk betekent en hoe zij hiermee omgaat.

4.9 Ik vind mezelf geen slachtoffer (Beatriz)

Beatriz is een Colombiaanse vrouw van 39 jaar en werkt, met tussenpozen, al meer dan tien jaar in de prostitutie. Ik heb Beatriz voor het eerst zeven jaar geleden ontmoet, toen ik als trainer in een project werkte waar migranten sekswerkers werden opgeleid tot *peer-educator*. Nadien hebben we elkaar nog verschillende keren gezien. Wanneer ik haar opbel voor een interview, stemt ze meteen toe. De volgende dag ontmoeten we elkaar in een restaurant en vertelt ze me over haar leven. Beatriz is geboren als oudste dochter van zes kinderen in een klein dorpje in de bergen in de *'zona cafetera'* in Colombia. Toen haar dorp begin jaren zestig werd bezet door de guerrilla, sloegen veel families op de vlucht voor het geweld.[10] Haar familie migreerde naar Medellín, de op één na grootste stad in Colombia, waar ze in een klein huis gingen wonen in een arme en gevaarlijke volkswijk. Toen Beatriz zes jaar oud was, besloot haar moeder buitenshuis te gaan werken en kreeg zij de zorg toegewezen voor haar vijf jongere broers en zussen. Gezien haar verantwoordelijkheden thuis, kon Beatriz zich niet concentreren op school en haalde ze lage cijfers. Vanwege geldgebrek mochten alleen de besten doorleren na de lagere school en werd Beatriz door haar vader in de eerste klas van de middelbare school van school gehaald. Nu de kans om verder te studeren haar is ontnomen, stort haar wereld volledig in. Beatriz omschrijft zichzelf als "rebels" als ze aan deze periode uit haar leven terugdenkt. Al van jongs af aan heeft ze moeite met autoritair gedrag en onrechtvaardigheid, wat zowel thuis als op school herhaaldelijk tot conflicten leidt. Wanneer haar vader, uit angst dat ze ongehuwd zwanger zou raken en hiermee de eer van de familie in opspraak zou brengen, haar dwingt om te gaan trouwen, komt Beatriz hiertegen in opstand. Volgens haar zijn de Colombiaanse vrouwen gehersenspoeld en ervan overtuigd dat een vrouw slechts voor één man bestemd is in dit leven. *"Zelf heb ik me nooit aan één man willen vastklampen",* zegt ze. *"Ik heb nooit willen trouwen, kinderen krijgen en een familie willen stichten. Ik had andere plannen".* Op mijn vraag wat haar plannen dan inhielden, antwoordt ze: *"Ik wilde mijn eigen leven leiden en wilde niet dat een man me bevelen zou geven, want ik kon niet tegen zoveel autoriteit en zoveel monopolie van mijn vader."* Ze kan zich niet neerleggen bij het leven dat haar door haar vader was voorbestemd en weigert zich te schikken naar de algemene conventies van vrouwelijk gedrag. Op haar vijftiende jaar verlaat ze het ouderlijke huis en betrekt ze samen met een vriendin een appartement. Vanaf dat moment moet ze in haar eigen levensonderhoud voorzien. Na een aantal jaren gaat ze in een seksclub werken. Uit angst dat haar familie erachter komt en zij zich voor haar moeten schamen, reist ze met geleend geld van een bevriende collega naar Nederland. Haar doel was om een tijdje in de prostitutie te gaan werken om de financiële situatie van haar

familie te verbeteren en daarna weer terug te keren naar Colombia. Inmiddels woont en werkt ze alweer zes jaar in Nederland. Sinds haar komst naar Nederland heeft ze verschillende relaties met Nederlandse mannen gehad, waarvan één langer dan drie jaar op grond waarvan ze een verblijfsvergunning heeft gekregen. Ondanks het feit dat ze al vertrouwd was met het prostitutiewerk in Colombia, had ze aanvankelijk grote moeite met het werk in Nederland en schaamde ze zich voor de blote manier van kleden die ze aanvankelijk als vernederend ervoer, zoals uit het volgende citaat blijkt waarin ze zich haar eerste werkdag achter het raam herinnert:

> "De eerste dag was heel zwaar, want zoals wij het hadden geleerd, wel, wij droegen altijd een lange rok en het lichaam was bedekt, maar daar (in Nederland, MJ) zeiden de meisjes dat we iets sexy of zo aan moesten trekken om de aandacht te trekken. Zij zelf hebben me die kleren gegeven. Ik voelde me verkleed wanneer ik naar buiten keek en voelde me toen toch wel heel laag en slecht. Ik huilde veel als ik bedacht dat ik daar naakt moest staan en dat ik dan misschien door iedereen zou worden uitgelachen en alleen al het feit al dat alle mannen die voorbijliepen naar me keken. Dat deed pijn. We denken altijd dat dit niet goed is in de ogen van God, snap je? Het is zoals ik zeg, omdat wij als vrouwen dit werk doen, eh, zijn we niet helemaal gelukkig. In feite lijden we, want de waarheid is dat wij, eh, het komt van binnen uit, je ziel is al bevlekt, want je doet iets dat niet hoort, dat niet mag, dat slecht is en omdat je als mens niets waard bent, want je doet iets dat tegen je geloof in gaat, tegen God en omdat wij altijd met God in contact staan en God heel belangrijk voor ons is. Nou op dat moment is het voor ons dus alsof we iets doen dat bijna te vergelijken is met iemand vermoorden, snap je dat? Want een crimineel is heel gevaarlijk en dat is bijna te vergelijken met ons en dat doet een mens pijn. Dit is de ergste nachtmerrie voor welke vrouw dan ook, want uiteindelijk, eh, zijn wij trots en weten we wat we waard zijn, maar uiteindelijk weten we heel goed wat er gebeurt, want je bent wat je gelooft dat je bent. Ten opzichte van dit werk staat de religie, waarin vrouwen nogal zijn gehersenspoeld dat in dit leven de vrouw voor de man bestemd is. Dat idee van het samenzijn met een persoon en dat de waardigheid van een vrouw dit soort dingen niet toelaat. Een waardig mens, een fatsoenlijke vrouw zou zoiets nooit doen op deze manier en overschrijdt hiermee de grenzen. Bovendien zegt men dat een vrouw die zoiets doet een ontaarde vrouw is, niet waar! En ik denk ook misschien wel, inderdaad, dat ze geen moraal heeft, dat ze geen scrupules heeft en dat de vrouw zich inferieur voelt en uiteindelijk denkt zij dat ze niets waard is, snap je? Ze denkt dat ze iets slechts doet en dat komt dus door het geloof en door de opvoeding waardoor wij psychologische problemen hebben, want als je de grens over bent, nu ja, we hebben allemaal onze grenzen en men zegt dat het bekend is dat bij een vrouw uit een gegoede

> familie, een fatsoenlijke vrouw, zoiets nooit in het hoofd zou opkomen, want wanneer een vrouw dit doet, dan heeft ze eigenlijk al een psychologisch probleempje. Want een normale vrouw zou nooit een dergelijk stap zetten. We voelen ons ook behoorlijk onzeker of inferieur, omdat we niet worden geaccepteerd door de maatschappij en we gediscrimineerd worden, ze zeggen vreselijke dingen over ons, want wij worden niet eens gezien als vrouwen, snap je?
> *Wat bedoel je precies?*
> Nou, een vrouw, een prostituee met onze mentaliteit, ik heb het niet over hoe ze in Europa naar een prostituee kijken, ik heb het over hoe ze bij óns, in ónze cultuur en op de manier waarop wij in Colombia denken over een prostituee. Een prostituee is een vrouw die niet eens de helft van een vrouw is! Ze is geen mens! (met nadruk) Er zijn bepaalde mythen hierover, dat zij een gevaarlijke vrouw is en dat zij vies is, snap je? Vies, laag, onwaardig, ze is niets waard en, eh, ze zeggen dat zulke vrouwen in staat zijn tot wat dan ook en vrouwen zelf zijn nieuwsgierig genoeg om te gaan kijken want ze zeggen dat het monsters zijn en dat ze geen gevoel hebben hè, ze hebben geen waardigheid en geen respect voor zichzelf noch voor anderen. Ze zijn slecht en ze hebben allerlei slechte gewoonten en mannen gebruiken hen voor het moment maar geen enkele man wil een vriendschap met één van hen en geen enkele man wil met hen gezien worden en geen enkele man wil een leven met zo iemand opbouwen, want ze zijn niets waard, snap je?" (Beatriz 2002: 17, 18)

Beatriz plaatst haar herinnering aan de eerste werkdag in Nederland en haar gedachten over prostitutie in een moreel kader. Ondanks dat ze al jaren in de prostitutie werkt, acht ze het werk niet correct vanuit haar geloofsovertuiging, waarmee ze een religieuze interpretatie van het werk introduceert. De blootheid en openheid die ze in Nederlands raamprostitutie aantreft, draagt bij aan haar gevoel dat ze iets immoreels doet. In Colombia wordt prostitutie over het algemeen gezien als iets abnormaals en mensonwaardigs. In een samenleving waarin kuisheid en monogaam gedrag voor vrouwen hoog gewaardeerd wordt, staat een prostituee gelijk aan een slechte en onfatsoenlijke vrouw, zonder moraal en gewetensbezwaren.

Een gestigmatiseerd individu, stelt Goffman, wordt vaak gezien als een "non-person", iemand die niet menselijk is (Goffman 1963: 18). Deze gedachte wordt door Beatriz bevestigd wanneer ze zegt: *"Een prostituee is nog geen halve vrouw waard; zij bestaat eenvoudig niet."* Wanneer ik haar hierover doorvraag, verduidelijkt ze het stigma dat volgens haar gerelateerd is aan het 'immorele' beroep (*ze zijn slecht*), het veronderstelde gedrag en de levensstijl van de prostituee (*ze hebben allerlei slechte gewoonten*) en de manier waarop zij door de klanten wordt gereduceerd tot seksobject (*mannen gebruiken hen voor het moment*). Op grond van deze veronderstellingen staat zij bloot aan verschillende vormen van discriminatie en wordt zij dik-

wijls respectloos behandeld. Het stigma tast hiermee haar waardigheid als mens en als vrouw aan en doet een aanval op haar gevoel van zelfrespect.

Tegelijkertijd zien we dat er een tweede verhaal door het interviewfragment geweven is. Ondanks de morele gronden waarop prostitutie in haar cultuur wordt veroordeeld, werkt Beatriz nog steeds in de prostitutie en deelt ze niet de mening dat een prostituee slecht is. Dit komt tot uitdrukking wanneer ze zegt: *"... uiteindelijk zijn wij trots en weten we wat we waard zijn, want je bent wat je gelooft dat je bent."* Uit haar verhaal komt een ambivalente houding ten aanzien van haar werk naar voren. Enerzijds incorporeert Beatriz het officiële vertoog, waarin prostitutie als immoreel wordt beschouwd. Anderzijds beschouwt ze het als haar werk en is ze niet van plan om haar waardigheid als vrouw door het stigma aan te laten tasten. In die zin kan het verhaal van Beatriz begrepen worden in termen van verzet tegen de algemene conventies van vrouwelijk gedrag. De opvoeding van Beatriz stond in het teken van de dominante genderideologie in Colombia, waarin men uitging van de idee dat ze als maagd het huwelijk moest ingaan. Op het moment dat ze verkering begon te krijgen werd haar duidelijk gemaakt dat de eer van de familie verbonden was met haar seksuele ongeschondenheid en werd zij door haar vader gedwongen tot een huwelijk. Met haar vertrek uit huis en naderhand haar prostitutiewerk koos Beatriz bewust voor een ander leven en brak ze met de traditionele genderrol die haar gedrag als vrouw aan banden legde. Ze leidde een financieel zelfstandig leven dat gekenmerkt wordt door een grote mate van bewegingsvrijheid en onafhankelijkheid. Haar ambivalente houding is te begrijpen op basis van de realiteit waarin zij is grootgebracht, die gekenmerkt wordt door armoede, gebrek aan scholing en discriminatie op grond van sekse en het stigma dat haar leven en werk scherp veroordeelt. Deze ambiguïteit wordt versterkt door de verschillende werelden en culturele normen waartussen Beatriz zich beweegt. Zo wordt zij in Nederland geconfronteerd met een liberale moraal ten aanzien van prostitutie volgens welke prostitutie wettelijk erkend is als 'normale arbeid'. Desondanks heeft ze een manier gevonden om met deze ambivalentie om te gaan, zoals uit volgend citaat blijkt, waarin ik haar expliciet naar haar eigen mening vraag over het werk:

> *"En jij Beatriz, wat vind je er zelf van?*
> Ik weet niet wat ik moet antwoorden op deze vraag, want ik hanteer verschillende versies.
> *Maar wat is jouw eigen mening, wat vind je zelf?*
> Nou, het meest pijnlijke is voor mij dat, eh, ik mij er heel bewust van ben hoe men naar me kijkt en dat doet heel erg zeer, snap je? Hoe zeg ik dat? Ik ben heel trots ja! Ik vind mezelf niet beter dan anderen. Ik heb me nooit beter dan andere mensen gevoeld, maar ik heb wel een probleem, want ik voel me niet minder dus ja ik voel me beledigd als ik door heb dat eh, zoals mensen zich zó over ons uitdrukken want als ik uit ga, ik heb veel vrienden, doet het me zeer dat iemand van mijn familie zich zo uitdrukt, dit is een slechte vrouw, want ik ben ook één van hen! Maar goed, ik denk dat dit de manier is waarop ze denken

maar dat doet zeer, dat is tenminste hoe ik het zie. Maar dat is niet zoals ik zelf denk dat het is, nee, zo is het niet, ik ben geen monster, ik geloof niet dat ik ontaard bent, ik zeg alleen, misschien vind ik mezelf ook geen slachtoffer, snap je? Ik geloof niet dat ik het slachtoffer van de situatie ben maar veroordeel me ook niet, want ik ben me heel bewust van alles, ik ben me heel bewust van alles, dus ik zie het ook niet alsof ik psychologische problemen zou hebben, want ik heb ze niet, ik zeg tegen mezelf: nee, ik geloof niet dat ik het slachtoffer ben, ik geloof niet dat ik een slecht persoon ben. Ik zie het ook niet erg positief, want ik vind mezelf niet, eh, ik ben hier niet trots op met wat ik doe, maar ik weet dat ik op mijn manier veel mensen heb geholpen, ik ben me bewust van wat ik doe. Het kan een manier zijn om aan de kost te komen.

Bevalt dit werk je?

Nee, ik hou er niet van! Het is omdat, eh, ik kan het niet zo een, twee, drie uitleggen. Ik, eh, hoe zeg ik dat? Ik kan niet trots zijn! (met nadruk) want wat ik doe is beschamend, snap je? Het moet altijd in de verborgenheid blijven, het moet geheim blijven, ik kan niet trots zijn op wat ik doe, snap je? Maar ik voel me niet slecht, ik vind mezelf oké, ik vind mezelf oké, want weet je wat? Ik vind eigenlijk dat ik iets goeds doe. Dus dat ik iets, iets doe dat goed is, dat goed is, dat ik in mijn ogen goed doe en veel mensen zien het ook zo zoals ik zeg. Wij hebben allemaal onze eigen mening, want zo ken ik bijvoorbeeld meer dan een van hen die zichzelf, zo weet ik, een slecht mens vinden en vinden dat ze het niet goed doen, snap je? Zelfs als het hun goed vergaat dan kunnen zij 't niet accepteren. Dus dat is een mening, maar zo zijn er dus verschillende meningen over." (Beatriz 2002: 18,19)

Voor Beatriz ligt het probleem niet zozeer aan het werk zelf, als wel aan het stigma dat aan prostitutie kleeft. Als gevolg van de morele veroordeling van prostitutie door de mensen om haar heen kan ze niet écht trots zijn op haar werk. Een belangrijke strategie voor gestigmatiseerde personen om met het stigma om te gaan is de beheersing van informatie over zichzelf in relatie tot anderen, ook wel "information management" genoemd (Goffman 1963: 86). Net als veel andere sekswerkers gebruikt Beatriz tijdens het werk een pseudoniem in contact met de klanten. Uit zelfbescherming voor stigmatisering en discriminatie is ze bovendien uiterst discreet over haar werk tegenover haar familie in Colombia. In de omgang met de mensen om haar heen hanteert ze verschillende verhalen en past ze haar antwoorden aan afhankelijk van degene die tegenover haar zit. In de versie die ze aan mij vertelt, maakt ze duidelijk dat ze haar werk weliswaar geheim houdt voor de buitenwereld, maar dat ze zichzelf niet een minder mens voelt. Ze heeft zelf niet het idee dat ze iemand kwaad doet, maar vindt daarentegen dat ze juist goed werk verricht. De gedachte dat ze mensen helpt, steunt haar en geeft haar een gevoel van eigenwaarde. Momenteel woont Beatriz in Nederland samen met haar dochter van 21 jaar, die zeven jaar geleden uit

Colombia is overgekomen. Om te voorkomen dat haar dochter in diskrediet wordt gebracht vanwege haar werk, isoleert ze zich zoveel mogelijk van de mensen om zich heen als ze aan het werk is. Sinds een aantal maanden werkt ze nu in een club in Duitsland. Een broer uit Colombia is bij haar op bezoek en ze wil niet dat hij erachter komt wat voor werk ze doet.

Net als Beatriz zijn er veel sekswerkers die een dubbelleven leiden. Hun dagelijkse ervaringen in de prostitutie maken een belangrijk deel uit van hun levensgeschiedenis en laten de afstand zien die er tussen het genderideaal bestaat dat vanuit de kerk en de opvoeding wordt voorgeschreven en de dagelijkse realiteit van de vrouwen waarin zij een instrumentele benadering van seksualiteit hanteren. Als gevolg van deze contradictie toont het gestigmatiseerde individu vaak een "identiteitsambivalentie" (Goffman 1963: 106). Dit zien we eveneens terug bij Beatriz. Enerzijds wordt ze gezien als een slechte, immorele vrouw. Anderzijds wijst ze, ondanks haar morele bezwaren ten aanzien van het werk, de status van slachtoffer af: *"Ik heb in de slechtste bordelen hier gewerkt en in de beste, maar ik moet de eerste man nog ontmoeten die mij iets doet wat ik niet wil. De klant vertelt me eerst wat hij van me wil en ík ben degene die ja of nee zegt. Zo gebeurt dat hier, daarom geloof ik niet in die slachtoffers."* (Beatriz 2002: 22) De opbrengsten uit het sekswerk stellen haar in staat om haar gezin te onderhouden en de studiekosten te betalen van haar dochter die aan een universiteit in Nederland studeert. Daarnaast stuurt ze regelmatig geld op naar haar familie in Colombia als bijdrage in de studiekosten van haar nicht en in de ziektekosten van een zus die ernstig ziek is. Het werk stelt haar in de gelegenheid om een autonoom en financieel zelfstandig bestaan te leiden zonder zich te moeten conformeren aan traditionele culturele normen, die bepalen hoe zij als vrouw moet leven en haar gedrag aan banden leggen. Van jongs af aan heeft Beatriz de mannelijke autoriteit in haar persoonlijke leven uitgedaagd en wijst ze de traditionele rol als thuiszittende huisvrouw en gehoorzame echtgenote af. Balancerend tussen 'goed' en 'kwaad' houdt Beatriz er verschillende meningen op na, hetgeen haar ambivalente houding ten aanzien van prostitutie weergeeft. Een belangrijk aspect dat ze hierbij benadrukt is de controle die zij uitoefent tijdens de seksuele ontmoeting met de klant: *"Ik doe niet alles voor geld, alleen dat wat ik denk dat goed is voor mij."* In het contact met de klanten geeft Beatriz duidelijk haar grenzen aan en ziet ze er nauwlettend op toe dat deze niet overschreden worden: *"Ik geef de teugels niet uit handen en weet precies tot hoever ik kan gaan. Ik weet wat ik doe en ben mij volledig bewust van mijn situatie."* Dat deze grenzen flinterdun kunnen zijn en niet altijd zo duidelijk te trekken, blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat sommige vrouwen een relatie met een klant beginnen en de scheiding werkprivé niet altijd helder is. Daarnaast bestaat er het gevaar dat deze grenzen op gewelddadige wijze door klanten worden overschreden, zoals in het geval van Luz.

4.10 Luz

Veel vrouwen krijgen te maken met seksueel geweld tijdens hun werk. Bij een derde deel uit mijn onderzoeksgroep blijkt dat deze grenzen al eerder ongewild zijn overschreden door een mannelijke agressor, bijvoorbeeld door een gewelddadige echtgenoot, of nog eerder, zoals bij Luz, die in haar kindertijd jarenlang door haar stiefvader is mishandeld en seksueel misbruikt. Voor deze vrouwen hangt de keuze van het sekswerk samen met een geschiedenis van seksueel geweld. Ik heb Luz ontmoet via haar beste Colombiaanse vriendin die ik had geholpen bij het doen van een aangifte van huishoudelijk geweld door haar Nederlandse echtgenoot en het vinden van een plaats in een opvanghuis. Op deze manier had ik haar vertrouwen gewonnen en toonde zij zich erg geïnteresseerd om met mij te praten over haar leven. Wanneer ik me aan haar voorstel tijdens een telefoongesprek en haar vertel over mijn onderzoek, onderbreekt ze me plotseling en zegt: *"Ja hoor, ik wil je alles vertellen. Vanaf mijn jeugd tot aan het heden. Mijn hele leven."* Ze nodigde me bij haar thuis uit, waardoor het interview in een vertrouwelijke sfeer kon plaatsvinden en zij vrijuit kon praten.

Luz is een vrouw van 36 jaar oud afkomstig uit Medellín, een grote stad in Colombia, waar zij samen met haar moeder en twee oudere zusters in grote armoede leefde. Wanneer Luz vijf jaar oud is vertrekt haar moeder naar Bogota op zoek naar werk en laat ze haar achter bij haar oma. Haar moeder krijgt een nieuwe vriend, die de stiefvader van Luz wordt. Kort daarna trekt Luz samen met haar moeder in het huis van haar stiefvader. Vanaf dat moment omschrijft ze haar jeugd als *"een trieste lijdensweg"*. Haar stiefvader mishandelt haar regelmatig. In plaats van haar in bescherming te nemen, moedigt haar moeder die blind verliefd op hem is, hem juist aan om haar nog harder te slaan. Gedurende vele jaren wordt Luz seksueel misbruikt door haar stiefvader, die dreigt om haar te doden als ze iets zegt. Omdat ze de jongste thuis is en nog steeds afhankelijk van haar moeder, ziet haar moeder haar als een last en behandelt haar als een slaaf. Als ze zestien jaar oud is, kan Luz er niet meer tegen: *"Ik begon deze situatie met mijn stiefvader te overdenken. Ik wist dat ik als een huishoudelijke hulp bij een familie zou moeten werken, maar dat maakte mij niet uit. Ik wilde alles aanpakken, want ik kon dit leven niet meer volhouden. Ik voelde me geestelijk erg slecht, weet je."* Via een kennis ontmoet ze een juridische adviseur die haar paait met nieuwe kleren en cadeaus en haar uiteindelijk verkracht. Zij wordt zwanger en raakt verwikkeld in een relatie met hem. Hij regelt een etage voor haar en huurt een huishoudelijke hulp. Hier bezoekt hij haar regelmatig om seks met haar te hebben en hij mishandelt haar. Om aan deze hel te ontsnappen, vlucht ze op haar 21ste. Ze laat haar zoon bij de huishoudster achter en vertrekt naar Cali, waar zij in een bordeel gaat werken. Op een dag komt er een man naar haar toe en vraagt haar wat zij daar doet met zo'n mooi lichaam tussen al die lelijke oude vrouwen. Waarom gaat ze niet naar Panama, waar alle jonge vrouwen heengaan? Zodra haar contract van drie maanden bij het bordeel afgelopen is, besluit ze naar Panama te gaan. Hiervoor moet ze zichzelf eerst 'presenteren' aan degenen die voor haar het contact met een bordeel

in Panama kunnen regelen. Als die haar lichaam zien, wordt ze onmiddellijk 'geaccepteerd', waarop ze naar Panama vertrekt met een contract van zes maanden: *"En daar ging ik, zoals men zegt, op hoerenpad."* In Panama ontmoet Luz een Dominicaanse vrouw die in Nederland in de prostitutie had gewerkt en regelmatig terugkeert om er te werken. Ze vertelt Luz over de Nederlandse raamprostitutie met straten vol klanten waar het goed verdienen is. Aangetrokken door dit aantrekkelijke vooruitzicht, vertrekt Luz in 1988 naar Nederland:

> "We kwamen Europa binnen via België. Bij aankomst werden we enige tijd opgehouden door de douane. Mijn vriendin sprak gelukkig een beetje Engels. Vervolgens namen we een taxi tot in Nederland. We deelden alle kosten. Achthonderd dollar, als ik me goed herinner; een flink bedrag.
> *Waarom namen jullie niet gewoon de trein?*
> We waren volkomen onbekend in Europa. We wisten niet of het treinstation in de buurt was. We wisten helemaal niets en we beschikten toch over genoeg reisgeld. We hadden grootse plannen om veel geld te verdienen achter de ramen en het kon ons niet schelen om een beetje meer of minder uit te geven, als we maar veilig aan zouden komen. We kwamen om twee uur 's morgens aan. De naam van die bewuste straat is me even ontschoten. Het was er stampvol met mannen; alle ramen waren vol. Mijn vriendin en ik gingen op zoek naar een lege vitrine. Na acht dagen in een hotel lukte het ons. De meisjes konden ons die eerste dagen niet huisvesten, want ze hadden hun ramen 's avonds nodig voor hun werk. Het werk werd veel beter betaald dan in Panama, waar de klant tien dollar per beurt betaalde en waar je hooguit vijftien mannen per nacht kon bedienen. Zes dollar voor mij en vier voor het huis. Hier was het erin en eruit; mijn god, dat ik niet ben opengespleten! Je kon in die tijd erg goed werken. Toen ik ongeveer een maand bezig was, begon de vreemdelingenpolitie plotseling invallen te plegen en meisjes op te pakken. Vandaar dat ik vertrok naar Italië, om daar te werken. Je zult het niet geloven, maar ik slaagde erin om dertig mannen op één dag te neuken! Vanaf tien uur in de ochtend! In een week tijd lukte het me om twaalf duizend dollar te verdienen. De afspraak was dat ik de helft hiervan zou afstaan. Na een week van keihard werken moest ik die plek weer verlaten. Uiteindelijk werd de helft van mijn geld dat ik daar verdiend had gestolen. Ik kreeg van de eigenaar in plaats van zesduizend maar drieduizend dollar! Het was in een dorpje in Palermo, waar maar één vrouw werkte. En weet je wat de klanten deden om ervoor te zorgen dat 't sneller ging? Ze trokken allemaal hun laarzen en kleren al uit! Ik werkte zonder te stoppen en, God bewaar me, ik had niet eens de tijd om mijn onderbroek op te trekken! Bijna altijd werkte ik zonder condoom. Mijn god, wat een waanzin als ik er achteraf aan terugdenk!" (Luz 2002: 12,13)

Door haar financiële bijdragen aan de familie verkrijgt Luz na verloop van tijd een gerespecteerde positie binnen haar familie en ervaart zij een opwaartse mobiliteit. Naast de overschrijding van de grenzen die haar klasse markeren, overschrijdt zij ook de heersende gendernormen door seksuele diensten te verlenen aan mannen. Dit proces van seksuele transgressie wordt gereflecteerd in de manier waarop zij over het werk spreekt. Wanneer Luz praat over haar seksuele ontmoetingen met klanten, drukt ze zichzelf uit in een 'mannelijk' taalgebruik dat dikwijls door sekswerkers onderling wordt gebruikt en gerelateerd is aan een sfeer van concurrentie en opscheppen over het aantal klanten dat ze die dag hebben afgewerkt en het geld dat ze hebben verdiend. Zoals Luz met trots zegt: *Ik slaagde erin om dertig mannen op één dag te neuken!* In plaats van seksueel passief gedrag te vertonen en haar seksualiteit te beheersen, breekt Luz met dit cultureel opgelegde gedrag en vertoont ze seksuele agency door haar seksualiteit te vercommercialiseren. Door haar seksualiteit actief in te zetten in haar werk daagt ze de traditionele notie van vrouwelijke seksualiteit uit, waarin seksuele kuisheid en monogamie wordt verkondigd. Zonder al te veel emotionele betrokkenheid spreekt Luz over het grote aantal mannen dat zij in één dag afwerkte en de hoge verdiensten die dit opleverde. In veel Latijns-Amerikaanse culturen is deze instrumentele benadering van seksualiteit gewoonlijk voorbehouden aan mannen voor wie seksualiteit een belangrijk onderdeel is van de constructie van hun mannelijke identiteit (Nencel 1996, Streicker 1993, Espín 1989, Steenbeek 1986). Door hun seksuele actieve gedrag overschrijden deze vrouwen de traditionele seksuele normen van hun gender en vindt er een genderomkering plaats. In plaats van zich passief op te stellen, vertonen ze een seksueel assertief gedrag en bepaalt zij, in tegenstelling tot de man, wat er gebeurt op seksueel gebied. Hoe meer klanten ze op een dag aankunnen, hoe meer *'macha'* ze is. Het aantal seksuele contacten draagt op deze manier bij aan het prestige van de sekswerker.

Daarnaast komt hun gevoel van trots voort uit de verdiensten die deze seksuele contacten hun opleveren. Toen Luz voor de eerste keer in Europa werkte, was er veel werk, vertelt ze. Met het geld dat ze in de prostitutie verdiende, kocht ze een groot luxueus huis met meubels, nam ze een huishoudelijke hulp in dienst en plaatste ze haar zoon op een van de beste scholen in de stad. Naast het financiële aspect, noemt zij echter ook negatieve kanten van het werk, zoals het geweld in relatie tot de klanten en de hiermee gepaard gaande gezondheidsrisico's. Ze vertelt me een vreselijk verhaal over een Colombiaanse collega die met een mes bewerkt was door een klant. Datzelfde verhaal had ik al een aantal keren van andere sekswerkers in de buurt gehoord. De vrouw had het overleefd en kon na een tijdje haar werk weer hervatten. Kort daarna vloog bij diezelfde collega een baksteen door de ruit. Deze dingen gebeuren volgens Luz wanneer vrouwen tot diep in de nacht doorwerken en er alleen nog maar gespuis en junks op straat lopen die de vrouwen willen beroven. "*Maar"*, zo voegt ze er nadrukkelijk aan toe, "*ik heb ook vele goede momenten gekend. Ik heb veel leuke mensen ontmoet, die me goed betaalden, mensen die weten dat ze naar een prostituee gaan, Maar haar niet behandelen als een prostituee, maar als een, als een vrouw, begrijp je."* Met deze laatste opmerking omschrijft Luz op kernachtige wijze het gevaar dat er bestaat wanneer de machtsbalans tussen klant en sekswerker naar de

klant doorslaat. Dit gebeurt wanneer de klant de sekswerker niet respecteert. In plaats van haar te beschouwen als een persoon met rechten, een moraal en menselijke gevoelens, behandelt hij haar als een willoos 'object'. In dit geval wordt de vrouwelijke subjectiviteit van de sekswerker doorsneden door het prostitutiestigma. Het gedrag van klanten is een gevolg van dit stigma en draagt bij aan een constructie van de vrouwelijke sekswerker als enkel en alleen een vrouwelijk lichaam, dat gereduceerd wordt tot een object ter bevrediging van de seksuele behoeften van een klant. Dit kan zich uiten in een vernederende of gewelddadige behandeling, waarnaar Luz hier verwijst.

Naast de ongelijke genderverhoudingen die impliciet in het stigma besloten zitten, wordt de macht van sekswerkers eveneens begrensd door het illegale karakter van het werk en hun migrantenstatus. Het leven van Luz voltrekt zich als ongedocumenteerde immigrant in de marges van de Europese samenlevingen. Als gevolg van een verscherping van het migratie- en vreemdelingenbeleid is de werksfeer in de loop van de jaren negentig steeds grimmiger en onveiliger geworden. Haar illegale conditie maakt haar extra kwetsbaar voor verschillende risico's en vormen van geweld tijdens het werk.[11] Hierdoor wordt zij in haar werk blootgesteld aan veel gevaren, soms zelfs levensbedreigend, waaronder het hebben van onveilige seks, gevaarlijke werktijden, diefstal en de voortdurende angst om door de politie opgepakt en uitgezet te worden. De toegenomen politiecontrole in de prostitutiebuurten en clubs resulteert in een sfeer van onderlinge wantrouwen en jaloezie onder de sekswerkers. Dit heeft zijn directe weerslag op het werk en de seksualiteit die hierin tot stand komt. In het volgende citaat reflecteert Luz op de positie die Latijns-Amerikaanse sekswerkers in Europa innemen in de onderhandeling met klanten over de gevraagde seksuele diensten. Volgens Luz zijn de Latijns-Amerikaanse sekswerkers eerder bereid om "vuiler" te werken dan hun Nederlandse collega's. Op mijn vraag wat ze hiermee bedoelt, antwoordt ze:

> "Ja, vuiler, zoals werken zonder condoom, pijpen zonder condoom *(chuparlo sin condon)* en, nou ja, de liefde bedrijven zonder condoom *(hacer el amor sin condon)*. Dat soort dingen. Bij een Nederlands meisje is het vanaf het begin alles met een condoom; en probeer haar niet aan te raken zonder condoom! Wij daarentegen laten aan onze tepels zuigen *(chupar las tetas)*, wij doen niet moeilijk over bepaalde posities en laten vrijwel alles met ons doen... Wij zijn hier niet alleen vuriger in bed, dat is deel van, van eh, nou ja, dat is natuurlijk goed om te doen, maar dan wel met een man die je goed betaalt, maar wij laten dat altijd toe, of ze nou vijfendertig of vijftig euro betalen. Zie je het verschil? Dat is dus de reden. Maar als wij net als de Nederlandse meisjes zouden zijn, even streng en veeleisend met alles, zo van "hier niet aankomen, want anders..." of "dát sta ik niet toe!", dan zouden er geen verschillen meer zijn; daarvan ben ik overtuigd.
> *En waarom doen Latijns-Amerikaanse vrouwen het wel?*
> Nou, voor het geld natuurlijk! Wij komen uit een straatarm land, weet je. We hebben allemaal geld nodig en als mijn buurvrouw iets doet

> waardoor ze meer klanten krijgt, of onder de normale prijs gaat werken, ga ik dat natuurlijk ook direct doen; anders zou ik mijn klandizie snel zien afnemen. Dat is wat wij 'de oorlog van de peso' noemen. Hoe meer klanten je hebt, hoe meer je verdient. Dus wij openen ons voor geld en hoe meer geld we zien, hoe meer we bereid zijn om te doen. Zo gaat dat!" (Luz 2002: 24)

Uit de woorden van Luz wordt duidelijk hoe haar ervaringen in de Europese seksindustrie, net als die van vele andere migrantensekswerkers, het resultaat zijn van samenhangende patronen van discriminatie en uitsluiting. Haar verhaal illustreert hoe deze verschillende processen op elkaar inspelen en opereren in de specifieke context van de Europese seksindustrie. In haar dagelijkse werk vinden de gevaren als ongedocumenteerde immigrant op verschillende niveaus plaats en in relatie tot verschillende mensen, zoals bordeeleigenaren, klanten en overheidsautoriteiten. Als gevolg van de grote financiële druk van de achtergebleven familie in het land van herkomst en haar illegale migranten- en arbeidsstatus, en hiermee het gebrek aan burger- en arbeidsrechten, nemen de vrouwen een zwakke onderhandelingspositie in het contact met de klanten. Dit kan leiden tot de overtreding van persoonlijke, fysieke en psychische grenzen, zoals in het geval van geweld of vernedering door klanten. De angst om bij een controle opgepakt te worden draagt bij aan het vluchtige karakter van de onderhandelingen met de klanten, waardoor het gevaar bestaat dat de sekswerker de zelfbeschikking verliest over haar eigen lichaam en grenzen van respect worden overtreden.

Tegelijkertijd laat het interviewfragment zien dat Luz, en volgens haar veel andere Latijns-Amerikaanse sekswerkers, bereid zijn om marges van veiligheid te overschrijden, zoals het tegemoetkomen aan de wensen van klanten voor specifieke seksuele diensten of het hebben van onveilige seks als er door de klant meer geld geboden wordt. Dat hiermee de risico's van het werk, en hiermee van hun gezondheid, worden vergroot lijken ze hierbij op de koop toe te nemen.

Het levensverhaal van Luz beschrijft een jachtig bestaan dat gekenmerkt wordt door een aaneenschakeling van reizen en gebeurtenissen. Vanuit het perspectief van haar levensgeschiedenis blijken de ervaringen van Luz in de prostitutie nauw vervlochten te zijn met ervaringen van seksueel geweld die zij eerder in haar leven heeft gehad. Voordat zij in de prostitutie ging werken, waren bij Luz al veel grenzen overschreden, in haar kindertijd door haar stiefvader en later door haar Colombiaanse vriend. In haar leven is seksualiteit altijd sterk gerelateerd geweest aan geweld en machtsmisbruik. Vanaf het moment dat ze in de prostitutie gaat werken wordt ze geconfronteerd met het feit dat haar lichaam een 'commerciële waarde' heeft. Dit wordt haar helemaal duidelijk wanneer haar lichaam in Cali wordt 'goedgekeurd' en ze een arbeidscontract krijgt aangeboden om naar Panama te reizen en in de prostitutie te gaan werken met betere financiële vooruitzichten. Ondanks haar ervaringen van seksueel geweld, blijkt uit het verdere verloop van haar levensverhaal dat Luz dankzij haar prostitutiewerk in de loop van de tijd een autonoom bestaan kan opbouwen en erin slaagt zich te ontworstelen van haar slachtofferrol. (*"Nu ga ik werken om geld*

te verdienen.") Wanneer er sprake is van seksueel geweld in het verleden kan dit bij bepaalde sekswerkers als een soort "psychologisch reactie of herstel" worden beschouwd (Pheterson 1996: 56). Dit zien we ook terug bij Luz, die door haar werk erin slaagt om controle over haar lichaam en haar seksualiteit te krijgen en zelf de condities te bepalen waarin ze seks heeft. In verschillende periodes in haar leven krijgt ze te maken met een grove inbreuk op haar seksuele zelfbeschikkingsrecht. Haar levensloop onthult een opeenvolging van geweldservaringen, maar laat tegelijkertijd zien hoe zij uiteindelijk onder zeer beperkte en moeilijke omstandigheden manieren vindt om haar leven in eigen hand te nemen. In haar verhaal creëert Luz een positief zelfbeeld van een vrouw die verschillende keren in haar leven erin slaagt om uit een gewelddadige situatie te stappen. Vanaf het moment dat ze besluit in de prostitutie te gaan werken, zet Luz haar vrouwelijke lichaam en seksualiteit bewust in als een middel om haar doelen te verwezenlijken: *"Voordat ik hieraan begon, had ik een duidelijk beeld van wat ik wilde. Nu ik de stap heb genomen, ben ik vastbesloten er maximaal profijt van te trekken!"* Haar inkomen stelt haar in staat haar kind zelfstandig te onderhouden en daardoor verkrijgt zij een gerespecteerde positie binnen haar familie in Colombia. Ondanks, of misschien juist vanwege, haar verleden van seksueel geweld, besluit ze haar seksualiteit in te zetten in haar eigen belang. Door als sekswerker te gaan werken vraagt ze geld voor haar seksuele diensten, in plaats van seksueel te worden misbruikt, en eist ze de zelfbeschikking op over haar lichaam en seksualiteit.

Het perspectief van waaruit Luz haar verleden reconstrueert, staat in het licht van haar hedendaagse bestaan. Door haar levensgeschiedenis in de vorm van een succesverhaal te gieten, geeft Luz opnieuw invulling aan haar vrouwelijke identiteit. Door haar stiefvader niet langer meer te gehoorzamen en vervolgens weg te gaan bij haar gewelddadige vriend, haar zoon achter te laten bij zijn vader en een onbekend, avontuurlijk bestaan tegemoet te gaan, overschrijdt Luz meermalen in haar leven de grenzen van de traditionele genderrol. Werken in de prostitutie, eerst in Colombia en later in Panama en Europa, biedt Luz uiteindelijk de mogelijkheid om uit een situatie van geweld en misbruik te breken en een onafhankelijk bestaan op te bouwen.

Op dit moment leeft Luz legaal in Nederland en is zij getrouwd met een Nederlandse man, een vroegere klant op wie zij verliefd werd en die ze omschrijft als "een lot uit de loterij". Sinds een jaar werkt ze niet meer in de prostitutie, alhoewel ze er regelmatig over twijfelt of ze toch niet weer zal gaan werken. Haar man verdient weinig en ze kunnen het geld hard gebruiken. Daarbij verveelt ze zich en wil ze niet langer meer elke dag thuis zitten. Lange tijd was ze bang dat ze alleen zou blijven en geen geschikte partner zou ontmoeten om haar leven mee te delen. Het huidige leven met haar nieuwe echtgenoot beschouwt ze als een zegen van God: *"Ik leef nu in de gloria en dank mijn God dat toen hij de deuren voor me opdeed, hij ze flink open deed ook."* Na alles wat ze had meegemaakt wilde ze geen relatie meer van geweld en onderdrukking. Ondanks vele verzoeken wilde ze daarom geen Colombiaanse man uit angst dat hij haar zou misbruiken of uitbuiten. Met haar huidige partner heeft God haar vurige wens in vervulling te laten gaan, aldus Luz, hetgeen volgens haar als een vergeving kan worden opgevat voor haar 'zondige' bestaan.

4.11 Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik mij tot doel gesteld inzicht te verkrijgen in betekenissen van vrouwelijkheid in relatie tot prostitutie. De verhalen van de vrouwen over hun werk maken het mogelijk te onderzoeken wat de betekenis is van prostitutie voor de sekswerkers zelf. Deze perspectiefwisseling werpt licht op het sociale proces waarin bepaalde vrouwelijke genderidentiteiten worden voortgebracht en de manier waarop de sekswerkers uit dit onderzoek omgaan met culturele ideeën over 'gepaste' vrouwelijkheid.

Wanneer we kijken naar de subjectieve ervaringen van Latijns-Amerikaanse vrouwen in de Europese seksindustrie, geplaatst in het perspectief van hun levensgeschiedenis, zien we een combinatie van verschillende vrouwbeelden optreden. In eerste instantie is de vrouwelijke identiteit gerelateerd aan hun economische rol die is ingegeven door het moederschap. In relatie tot hun kinderen en familie in het land van herkomst hangt vrouwelijkheid samen met hun moederschap en een zelfopofferend vermogen. Dit kan gepaard gaan met een religieuze identificatie. Met name in de levensverhalen van de Colombiaanse vrouwen komt een bijbelse beeldspraak tot ontwikkeling, waarin zij compensatie zoeken voor hun gebrek aan fysieke kuisheid. In hun verhalen zijn directe of indirecte verwijzingen terug te vinden naar de traditionele katholieke moraal, die naast morele twijfels en ambiguïteit ook tot een bron van spirituele kracht kan dienen. Wanneer het werk van de vrouwen wordt beschouwd vanuit hun rol en verantwoordelijkheid als moeder blijven zij binnen de traditionele vrouwenrol en wijken ze, ondanks hun 'zondige' beroep, niet geheel af van het ideaaltypische vrouwbeeld.

Alhoewel het moederschap een belangrijk onderdeel vormt van de identiteit van de meerderheid van de vrouwen in dit onderzoek, zien we ook andere identificaties optreden. Naast de identificatie met het beeld van de zorgzame, onbaatzuchtige moeder, en in het geval van een vaste partner als 'decente' echtgenote, benadrukken zij in hun levensverhalen hun rol als succesvol kostwinner. Dankzij hun inkomsten uit het sekswerk ervaren zij een opwaartse mobiliteit die bijdraagt aan een toename van hun materiële welvaart en sociale status. Hun financiële bijdrage blijkt cruciaal te zijn voor de overleving van het huishouden in het land van herkomst. Dit maakt prostitutie voor deze vrouwen, die grotendeels afkomstig zijn uit een lage economische klasse, tot een belangrijke economische strategie.

De verhalen van de vrouwen ondersteunen de traditionele noties van vrouwelijkheid, maar zijn er tegelijkertijd ook subversief aan. Wanneer we de seksuele ontmoetingen die de sekswerkers dagelijks met hun klanten hebben bekijken, treden er andere betekenissen van vrouwelijkheid naar de voorgrond, waarin zij de katholieke moraal tegelijkertijd ook overtreden. In hun werk hanteren zij een instrumentele benadering van seksualiteit, waarmee zij publiekelijk de normen van vrouwelijke seksueel gedrag overschrijden die kuisheid en monogamie voorschrijven. Deze gendertransgressie komt eveneens tot uiting in de manier waarop zij over hun werk praten. De vrouwen, die dikwijls al vanaf jonge leeftijd de financiële verantwoordelijkheid

dragen voor hun familie, vertellen vol trots hoe zij zich staande houden in de Europese seksindustrie en hoeveel klanten ze op een dag kunnen afwerken. Het aantal klanten kan voor de sekswerkers van belang zijn als een indicatie van hun geslaagde seksuele performance en hun bekwaamheid als minnares. Op deze manier eisen zij een positieve identiteit op. Door seksualiteit aan te wenden als middel om inkomsten mee te verwerven, vertonen de sekswerkers een professionele benadering van prostitutie. Op grond hiervan kan een andere dimensie van vrouwelijkheid worden onderscheiden, namelijk een professionele identiteit als sekswerker waaraan zij zelfrespect ontlenen. In veel gevallen wordt deze arbeidsidentiteit geconstrueerd tijdens hun verblijf in Europa en versterkt onder invloed van meer liberale normen ten aanzien van prostitutie, zoals bijvoorbeeld in Nederland het geval is.

In meerdere opzichten wordt het sekswerk beleefd als een grensoverschrijdende ervaring, wat betreft morele, lichamelijke en psychologische grenzen. Dit is nauw gerelateerd aan de verschillende condities waarin het werk wordt uitgevoerd en de verschillende seksuele diensten die door klanten in Europa worden gevraagd. Het werk wordt door de vrouwen dikwijls fysiek en psychisch zwaar bevonden. Zeker wanneer ze onder grote financiële druk staan en weinig zeggenschap kunnen uitoefenen in relatie tot de werkgever of klanten. Ondanks ervaringen van onderdrukking en geweld ontwikkelen velen zich in autonome en ondernemende vrouwen en slagen zij erin om een mate van autonomie te behouden over hun lichaam en leven. Dankzij hun werk slagen zij erin hun gezin te onderhouden en verkrijgen zij financiële onafhankelijkheid. Hoe professioneler de vrouwen met het werk omgaan, en er geld aan verdienen, hoe positiever ze terugkijken op hun leven. Dit toont het belang aan van de mogelijkheid voor de sekswerker om zeggenschap te kunnen uitoefenen in de onderhandeling met klanten en in het seksuele contact nauw te kunnen blijven toezien op de door hen gestelde grenzen.

In de dominante vertogen over prostitutie en vrouwenhandel worden migrantensekswerkers beschouwd als 'slachtoffers zonder agency'. De verhalen van de vrouwen laten zien dat dit lang niet altijd terecht is. De sekswerkers die in dit hoofdstuk worden gepresenteerd, nodigen uit tot verdere reflectie over prostitutie en slachtoffeididentiteit. Enerzijds bevestigen de vrouwen het slachtofferbeeld, maar anderzijds geven zij er ook een diepere betekenis aan door hun opofferend vermogen als een strategie aan te wenden om hun genderidentiteit te onderhandelen. In het werk overschrijden de sekswerkers noties van vrouwelijke seksualiteit en treden ze op als actieve seksuele subjecten. Dit resulteert in een ambiguïteit in het vrouwbeeld. Binnen de heersende genderideologie wordt hun seksueel gedrag als moreel verwerpelijk beschouwd, maar tegelijkertijd vinden sekswerkers agency in de overschrijding van traditionele gendernormen. Het professioneel aanwenden van hun lichaam en seksualiteit kan in dit opzicht als een bron van macht worden beschouwd. Binnen de context van de Europese seksindustrie wordt deze macht echter beperkt door verschillende factoren, zoals de arbeidscondities en de mate van zelfstandigheid en controle die ze hierin kunnen uitoefenen. De positie waarin veel ongedocumenteerde Latijns-Amerikaanse sekswerkers zich in Europa bevinden, leent zich immers uitermate goed voor allerlei vormen van misbruik en uitbuiting in het werk.

Door deze gendertransgressie worden bepaalde aspecten van hun genderidentiteit opnieuw gedefinieerd. In veel gevallen weigeren de vrouwen zich te schikken naar een voorbestemde toekomst als onderdanige en gehoorzame echtgenote. Op deze manier transformeren zij hun gebrek aan fysieke kuisheid in een emancipatoir instrument tegen mannelijke onderdrukking. De verdiensten van het sekswerk stellen de vrouwen in de gelegenheid om een manier van leven te verwerpen die hen in een afhankelijke positie plaatst ten opzichte van mannen. Hierdoor wordt de status van slachtoffer van genderonderdrukking overstegen en verkrijgen de vrouwen een persoonlijke en economische autonomie.

Noten

1 Aldus persoonlijk commentaar van Toos Beentjes, feministisch theologe en coördinator van *Casa Migrante*, een Spaanstalige parochie in Amsterdam die door veel Latijns-Amerikaanse immigranten wordt bezocht.

2 Na vier eeuwen is het nog steeds niet duidelijk hoe diep de bekering tot het christendom op het Latijns-Amerikaanse continent was. Volgens Beeson en Pearce (1984) is er over heel Latijns-Amerika een ambiguïteit over het echte karakter van volksreligie: "Massabewegingen die tot stand zijn gekomen door politieke en culturele factoren, produceren zelden zuivere vormen van religie. Voor de meeste indianen was de toevoeging van een andere godheid aan hun polytheïstisch wereldbeeld niet erg verstorend. In veel Indiaanse dorpen is het vandaag de dag moeilijk om te achterhalen of er sprake is geweest van een echte christelijke doop van de oude religieuze cultus, of dat de oude geloven blijven bestaan, slechts bedekt door een vernis van christelijke praktijk en altijd klaar om door te breken indien nodig. De positie wordt verder gecompliceerd door het feit dat de slaven die tijdens de koloniale periode kwamen hun Afrikaanse religies meebrachten en er is veel bewijs van het voortduren van animisme, spiritisme en voodoo." (Beeson and Pearce 1984: 30).

3 Er bestaat veel verwarring over de traditionele opvatting dat Maria Magdalena een prostituee was. "In andere bronnen naast de Heilige Schrift vinden we een heel ander beeld van Maria Magdalena en haar functie. In *De gnostische evangeliën*, bijvoorbeeld, wordt zij gezien als een uitverkoren of zelfs bevoorrechte discipel met een actieve rol in het discipelschap van Christus, terwijl het gnostische *Evangelie van Phillippus*, stilstaat bij de relatie van Christus met Maria Magdalena, die dikwijls door hen gekust werd. Hier wordt Maria Magdalena beschreven als Jezus' meest intieme metgezel en het symbool van de goddelijke wijsheid" (Qualls-Corbett 1994: 161, 162).

4 Veel Chicano homoseksuelen en lesbiennes spreken openlijk deze genderinterpretaties tegen en overtreden de traditionele genderrollen in hun strijd tegen het Mexicaanse heteroseksisme en homofobie door sociale ruimtes te creëren ter erkenning van homo-erotische seksualiteit. Lesbische theoretici eisen *La Virgen de Guadalupe* op als hun icoon en beschouwen haar als symbool van inheemse bevrijding en de empowerment van vrouwen (Anzaldúa 1987).

5 Latijns-Amerika is een continent dat gekenmerkt wordt door een grote historische, culturele en politieke diversiteit. Vanaf de introductie van het christendom in de zestiende eeuw

heeft het christelijke geloof verschillende interpretaties en uitingsvormen gekend, zoals de opkomst van een bevrijdingstheologie in de katholieke kerken die een belangrijke rol heeft vervuld in sociale en politieke veranderingen in het land (Beeson and Pearce 1984). Om niet te vervallen in oppervlakkige generalisaties over het christendom in Latijns-Amerika, richt ik mij hier voornamelijk op mythische en ideaaltypische representaties van vrouwelijkheid.

6 In haar studie naar de herinneringen van de overlevenden van de Zeeuwse watersnoodramp van 1953 in Nederland, waarbij naar schatting 1800 mensen omkwamen, laat oral historian Selma Leydesdorff zien hoe de Bijbel een kader vormt voor dit sterk protestantse volk, waarin hun herinnering aan deze catastrofe wordt omgezet in woorden (Leydesdorff 1993, 2000).

7 In haar etnografische studie naar Peruaanse prostituees in Lima worden de enorme armoede en economische crisis in samenhang met het moederschap door cultureel antropologe Lorraine Nencel naar voren gebracht als de voornaamste reden voor Peruaanse vrouwen om in de prostitutie te gaan werken en te blijven werken. Nencel, Lorraine (1991) *Ethnography and Prostitution in Peru*, London: Pluto Press.

8 Dit geldt ook voor mannen en transgenders die in de prostitutie werken en een belangrijke band met hun moeder onderhouden, zoals de studie van cultureel antropologe Annick Prieur naar transseksuele *Jotas* in Mexico stad aantoont (Prieur 1998).

9 '*Fistfucking'* staat voor vuistneuken. Dit is een seksuele techniek waarbij de hand en/of arm, i.p.v. een penis of dildo, worden gebruikt om een lichaamsopening te penetreren. *Fisting* verwijst meestal naar anale penetratie, alhoewel de term ook gebruikt wordt voor de insertie van een hand in een vagina (Rubin 1991: 121). Kopromanie of koprofilie en urolagnie of urofilie zijn de wetenschappelijke termen voor respectievelijk poep- en plasseks.

10 Naar deze periode wordt ook wel verwezen met de 'vuile oorlog' *('la guerra sucia'*) waarin het wettige gezag tegen de guerrilla in alle hevigheid losbarstte.

11 Dit zien we eveneens terug in andere studies naar migranten sekswerkers in Europa zoals de 'Natasha Experience' (2002: 419) dat de positie belicht van migranten uit de Sovjet-Unie en Oost-Europa die werkzaam zijn in de Turkse prostitutie. Als gevolg van hun illegale status staan zij bloot aan een hoog risico van geweld, door staat gesanctioneerd geweld, discriminatie en schendingen van arbeidsrechten. Bovendien hebben zij geen toegang tot gezondheidsvoorzieningen en medische diensten.

5 Wit verlangen, gekleurde seks
Seksuele beeldvorming over 'vrouwen van kleur' in prostitutie

"... sexual desires were structured by desires and discourses that were never about sex alone" (Stoler 1997: 43).

5.1 De vraagzijde binnen prostitutie

Prostitutie bestaat omdat er vraag naar betaalde seks is. In veel West-Europese landen wordt deze vraag sinds enkele decennia grotendeels beantwoord door buitenlandse sekswerkers afkomstig uit Oost-Azië, Latijns-Amerika en West- en Noord-Afrika, Oost-Europa en Rusland. De sterke vertegenwoordiging van immigranten in de Europese seksindustrie kan voor een belangrijk deel verklaard worden uit armoede en werkloosheid in de thuislanden. Elk jaar reizen duizenden vrouwen naar West-Europa op zoek naar werk. Eenmaal aangekomen in Europa, blijken hun opties op de arbeidsmarkt beperkt te zijn. Voor deze vrouwen is prostitutie naast ander werk in de informele sector, zoals huishoudelijk werk en zorg voor kinderen en ouderen, een van de weinige arbeidsopties die voor hen open staan (Agustín 2003, Anderson 2000). Er wordt over het algemeen geen specifieke kennis of bekwaamheid vereist, hetgeen de intrede voor deze, veelal laag opgeleide, vrouwen op de Europese arbeidsmarkt vergemakkelijkt. Naast goede verdiensten in korte tijd, kent het werk in de prostitutie bovendien de voordelen van flexibele werktijden en arbeidsovereenkomsten.

De groeiende groep immigranten die in de Europese seksindustrie werkzaam is, wordt dikwijls eenzijdig verklaard vanuit de aanbodzijde. Wanneer prostitutie echter gezien wordt als een legale bedrijfstak, wat in Nederland sinds de legalisering van prostitutie in 2000 het geval is, kan deze toename van migrantenwerknemers tevens beschouwd worden als een gevolg van de wisselwerking tussen vraag en aanbod. Net als in andere arbeidssectoren is er binnen de prostitutie sprake van een voortdurende marktwerking die de vraagzijde kan beïnvloeden. De aanwezigheid van werknemers die bereid zijn om onder bepaalde condities en arbeidsvoorwaarden te werken, kan een vraag naar een bepaald product of dienstverlening voortbrengen. Binnen een eco-

nomische sector, die voor een groot deel op informele en illegale wijze opereert en waarin de werknemers worden gekenmerkt door een hoge mobiliteit, is de relatie tussen vraag en aanbod echter niet eenvoudig vast te stellen. Zeker wanneer enige nauwkeurigheid ontbreekt omtrent aantallen en cijfers. Daarnaast spelen degenen die gelegenheid creëren tot prostitutie en de vraag- en aanbodzijde bij elkaar brengen, zoals club- en bordeeleigenaren, een belangrijke rol. Ondanks de grote diversiteit en de constante ontwikkelingen die zich binnen de seksindustrie voordoen, is het overgrote deel van de hedendaagse Europese prostitutie op zodanige wijze georganiseerd dat vrouwelijke en mannelijke sekswerkers hun seksuele diensten aanbieden aan voornamelijk mannelijke klanten. Door deze oververtegenwoordiging van mannen in de vraag naar betaalde seks, is de prostitutie vooral een uitdrukking van mannelijke hetero- en homoseksualiteit. Het betreft hier een zeer heterogene groep bestaande uit lokale mannen, migrantenarbeiders en (seks)toeristen, variërend in leeftijd, beroep, sociaal-economische en educatieve achtergrond, burgerlijke staat en nationaliteit (Monto 2000, O'Connell Davidson 1998).

In de meeste studies over prostitutie blijft de vraag naar betaalde seks vrijwel onbesproken. Er is nog betrekkelijk weinig empirisch onderzoek verricht naar de motivatie en het gedrag van klanten. Gedurende de laatste vijftien jaar wordt er echter een klein maar groeiend aantal kwalitatieve studies verricht door voornamelijk sociale wetenschappers met aandacht voor klanten en hun vraag naar seksuele dienstverlening (o.a. Bernstein 2001, Campbell and Storr 2001, Prasad 1999, O'Connell Davidson 1998, Hart 1994, Nencel 1996, Allison 1994, Edwards 1993). Deze onderbelichting van de vraagzijde is op zijn minst opmerkelijk te noemen, aangezien het een belangrijk aspect vormt van de seksindustrie. Het zijn immers niet alleen de sekswerkers die de markt bepalen, maar óók de klanten die gebruik maken van de aangeboden seksuele diensten. Wanneer in Nederland bijvoorbeeld het totale aantal sekswerkers wordt geschat op twintigduizend en iedere sekswerker een gemiddelde heeft van drie klanten, het minimaal aantal klanten dat alleen al nodig is om de dagelijkse huur van raam of kamer te betalen, dan is dat een gemiddelde van zestigduizend klanten per dag.[1] Het betreft hier een schatting aangezien het aantal sekswerkers voortdurend verandert en niet alle sekswerkers iedere dag werken. Daarbij worden de raambordelen 24 uur verhuurd en kunnen meer sekswerkers op één bepaalde plek aan het werk zijn. Het komt geregeld voor dat meer vrouwen achter de ramen werken dan er stoelen staan. Feit is echter, dat zolang er vraag naar betaalde seks bestaat, er ook altijd een aanbod zal zijn. Des te meer reden voor verder onderzoek naar deze vraagzijde en het zichtbaarder maken van de klanten die de seksuele diensten kopen.

In dit hoofdstuk gaat de aandacht uit naar de vraagzijde binnen prostitutie, en wel in het bijzonder de vraag naar 'exotische seks'. Het is een queeste naar de betekenis en constructie van etniciteit in de vraag naar betaalde seks. Wat voor ideeën leven er onder de klanten over 'vrouwen van kleur' en hoe gaan de Latijns-Amerikaanse sekswerkers om met de beelden en mythen rondom hun persoon? Allereerst zal ik de specifieke positie die 'sekswerkers van kleur' innemen binnen de internationale seksindustrie en de ideologieën die hieraan ten grondslag liggen, nader beschouwen. Hierbij zal ik de historiciteit van deze, veelal racistische, beeldvorming

analyseren en plaatsen binnen de dominante vertogen over ras en etniciteit. Aan de hand van levensverhalen van sekswerkers en de verschillende representaties van etniciteit die we tegenkomen in seksadvertenties, zal ik vervolgens onderzoeken hoe 'sekswerkers van kleur' zelf uitdrukking en betekenis geven aan etniciteit binnen het werk, zowel in het directe contact met de klanten alsook in het verleidingsproces dat hieraan vooraf gaat.

5.2 'Exotische' seks in de Nederlandse prostitutie

In veel studies wordt de vraagzijde binnen prostitutie als een constante gezien, terwijl het aanbod daarentegen als veranderlijk en beïnvloedbaar wordt beschouwd. Dat de vraagzijde echter niet stabiel is, wordt duidelijk wanneer we kijken naar de vraag van klanten naar betaalde seks die geleverd wordt door iemand met een bepaald uiterlijk. Zoals verschillende onderzoekers stellen, gaat het bij prostitutie om e*mbodied labour*, oftewel werk waarbij de uiterlijke kenmerken van de persoon die de diensten verleent, van groot belang zijn (Anderson & O'Connell Davidson 2002, Bernstein 2001, O'Connell Davidson 1998). Dit kan betrekking hebben op bijvoorbeeld de etniciteit, klasse achtergrond en/of fysieke aspecten van de sekswerker, zoals huidskleur, kleur van het haar, dik, dun, lang of kort etc. Daarnaast spelen de genderidentiteit (vrouw, man of transgender), de leeftijd en het opleidingsniveau van de sekswerker een grote rol. De wijzigingen die zich binnen de vraagzijde voordoen kunnen dan ook betrekking hebben op het fysieke aspect of op sociale kenmerken van de sekswerkers. Zo wordt bijvoorbeeld sinds de opkomst van de aidsepidemie begin jaren tachtig onder sekstoeristen in Cuba en Thailand, en recenter ook in Roemenië[2], een toenemende vraag geconstateerd naar kinderen onder meer vanuit de veronderstelling dat zij geen aids zouden hebben (Fusco 1998, Seabrook 1996).

Wanneer we kijken naar de prostitutie in Nederland zien we tot ver in de twintigste eeuw vrijwel uitsluitend witte Nederlandse vrouwen in de prostitutie werken. Daarnaast is er sprake van een kleiner aantal migrantenvrouwen uit de omringende landen, waaronder Duitsland en Frankrijk, en uit de vroegere Nederlandse koloniën, met name uit Suriname. In de loop van de jaren zeventig ontstaat er een toenemende voorkeur van prostituanten naar 'vrouwen van kleur'. Allereerst ging de vraag uit naar Aziatische vrouwen, met name vrouwen uit Thailand en de Filippijnen. Begin jaren tachtig verschoof de aandacht naar vrouwen uit West-Afrika, onder meer uit Ghana en Nigeria, gevolgd door vrouwen uit Latijns-Amerika, voornamelijk afkomstig uit de Dominicaanse Republiek, Colombia en Brazilië. Sinds de jaren negentig kan men een snel groeiend aantal vrouwen waarnemen uit Oost-Europa, waaronder Polen en Tsjechië, en Rusland.[3] Alhoewel het aantal vrouwen uit Centraal- en Oost-Europese landen in de West-Europese seksindustrie toeneemt, maken 'vrouwen van kleur' nog steeds een belangrijk deel uit van alle migrantensekswerkers (Agustín

2005, Anderson and O'Connell Davidson 2002, Kempadoo 2001, Tampep 1999, Brussa 1998).

Veel prostitutieklanten geven uitdrukking aan hun voorkeur in termen van etniciteit, waarbij zij hun keuze baseren op culturele vooronderstellingen en verwachtingen over vrouwelijke seksualiteit op grond van bepaalde etnische kenmerken, verwachtingen die bijdragen aan de populariteit van deze vrouwen. Een voorbeeld hiervan is de heer Bloemen, een Nederlandse prostituant en vanaf de oprichting in 1986 aangesloten bij *Man/Vrouw & Prostitutie*, een belangenvereniging voor prostituanten in Nederland. Als fervent hoerenloper bezoekt hij regelmatig de raamprostituees op de Amsterdamse Wallen. In een interview vertelt hij mij dat buitenlandse vrouwen zijn voorkeur genieten, in het bijzonder de Dominicaanse vrouwen met wie hij positieve ervaringen heeft: "Het zijn aardige meisjes en ze kijken niet contant op het horloge." Buitenlandse vrouwen zijn ook niet zo "uitpezerig", volgens Bloemen: "Ze onderhandelen niet zo strak en ze rekenen geen extra geld voor een standje meer of minder. Nederlandse vrouwen doen dat niet. Bij Nederlandse vrouwen is het neuken op tijd" (Polanía & Janssen 1998: 63).

Afgezien van de prijs van de aangeboden seksuele diensten en de aanname dat buitenlandse sekswerkers goedkoper zijn dan Nederlandse sekswerkers, komt de vraag naar 'vrouwen van kleur' veelal voort uit een bepaalde beeldvorming van etnisch specifieke vrouwelijkheid en seksualiteit. Volgens Ten Kate, toenmalig voorzitter van de klantenorganisatie, is er een voorkeur te constateren onder de Nederlandse prostituanten naar buitenlandse vrouwen: "Ik hoor Nederlandse mannen wel eens zeggen dat Aziatische mannen en Latijns-Amerikaanse vrouwen aardiger zijn en warmer. Dat soort mannen zegt dat Hollandse vrouwen kil en afstandelijk zijn" (Polanía & Janssen 1998: 98). Behalve met een veronderstelde ongedwongenheid op seksueel gebied heeft deze voorkeur voor Aziatische en Latijns-Amerikaanse vrouwen volgens Ten Kate ook met andere zaken te maken: "Ik denk dat er onder een aantal mannen een ongeëmancipeerd soort is dat goedkope vrouwen wil die alles doen wat ze zeggen, op zo'n manier die Hollandse vrouwen beneden hun waardigheid achten" (idem: 98). Zoals beide prostituanten verwoorden, wordt de seksualiteit van de 'exotische Ander' in de context van prostitutie veelal geconstrueerd aan de hand van etnische stereotypen als 'van nature' dienstbaar, seksueel gewillig en ongecompliceerd in de manier waarop ze met seks omgaan. Zo worden Latijns-Amerikaanse vrouwen bijvoorbeeld gewaardeerd als hartstochtelijke minnaressen en staan de Aziatische vrouwen meer bekend om hun zachtaardigheid en dienstbaarheid. Dit beeld wordt afgezet tegen de Nederlandse sekswerkers die door deze mannen worden beschouwd als koud en zakelijk.

Net zoals in iedere andere bedrijfstak wordt ook in de prostitutie bemiddeld tussen vraag en aanbod door een derde partij. In dit geval zijn dit onder andere de exploitanten, pooiers of mensenhandelaren die het aanbod van werknemers aanpassen aan de wensen van de klanten en tegemoet komen aan de ontwikkelingen die zich binnen deze vraag voordoen. Door buitenlandse werknemers aan te nemen spelen de exploitanten in op de seksuele fantasieën van bepaalde klanten. Als je de bordeeleigenaren in Nederland mag geloven, blijkt er afgelopen decennia een duidelijke vraag

te bestaan onder prostitutieklanten naar seks met 'exotische vrouwen'.[4] Zo constateren de raamexploitanten, verenigd in het Samenwerkend Overleg Raamprostitutiebedrijven (SOR), waarbij 120 raamexploitanten die bedrijfsruimte verhuren aan sekswerkers zich hebben aangesloten, dat er sprake is van een reële vraag naar buitenlandse vrouwen.[5] Tegelijkertijd creëren diezelfde bordeeleigenaren samen met andere ondernemers, zoals taxichauffeurs en eigenaren van horecagelegenheden, mede de vraag binnen de seksindustrie door er een infrastructuur voor op te zetten. Veel exploitanten beschouwen buitenlandse werknemers als flexibele arbeidskrachten en minder veeleisend dan Nederlandse sekswerkers. Ze worden door hen beschouwd als "minder geëmancipeerd" en "docieler" dan de Nederlandse sekswerkers en dus voor de exploitanten "prettiger" om mee te werken (Altink 1995: 133-134).

De groeiende vraag naar goedkope en flexibele arbeidskrachten is een verschijnsel dat overigens ook in andere informele dienstensectoren van de Europese economie wordt waargenomen, bijvoorbeeld bij huishoudelijk werk en de zorg voor kinderen en ouderen in privé-huishoudens. Zoals verschillende studies uitwijzen spelen ook hier noties van de 'etnische Ander' een belangrijke rol in de vraag naar 'vrouwen van kleur'. Vaak wordt door de werkgevers in deze sectoren de voorkeur gegeven aan vrouwen uit ontwikkelingslanden, vanwege hun veronderstelde dienstbaarheid en bereidheid om voor weinig geld in slechte condities te werken en omdat ze minder snel dan Westerse vrouwen geneigd zouden zijn om hun rechten op te eisen (Anderson & O'Connell Davidson 2002). Een raamexploitant van een aantal raambordelen in een drukke prostitutiebuurt in een Nederlandse stad drukt het als volgt uit: "Met Nederlandse of West-Europese vrouwen is 't veel moeilijker werken. Als er een Turk met zweetvoeten en een kalotje op zijn hoofd bij hen binnenkomt, weigeren ze hem. Nederlandse vrouwen discrimineren en dat doen Oost-Europese en Zuid-Amerikaanse meiden niet."[6]

5.3 De mythe van de Mulata

Verscheidene studies brengen deze vraag naar 'vrouwen van kleur' in de prostitutie in verband met de opkomst van het sekstoerisme (Kempadoo 2001, Altink 1995, Van Ammelrooy 1989, Roerink 1988). Deze aan toerisme gerelateerde prostitutie is een verschijnsel dat voor het eerst in de jaren zeventig van de twintigste eeuw in Zuidoost-Azië opkwam, met name in Thailand en de Filippijnen, waar de seksindustrie een stormachtige groei heeft ondergaan. Gedurende de Vietnamoorlog (1963-1973) bood Thailand de Noord-Amerikaanse soldaten 'rest and recreation' in de vele disco's en bars die voor hen waren gecreëerd en ontstond er een bloeiende seksindustrie rond de Noord-Amerikaanse militaire bases. Hetzelfde gold voor de Filippijnen, dat jarenlang onderdak bood aan een aantal van de grootste Noord-Amerikaanse militaire installaties in de Stille Zuidzee. Na beëindiging van de Vietnam oorlog werd er gezocht naar een nieuwe bestemming voor deze infrastructuur. De bordelen, die voor-

heen buitenlandse militairen tot klant hadden, verlegden hun markt ten behoeve van de westerse en Japanse toeristen. Touroperators sprongen vervolgens in deze nieuwe markt en begonnen seksreizen te organiseren naar beide landen voor voornamelijk Amerikaanse en Europese mannen (Altink 1995). Voor veel mannelijke toeristen uit West-Europa, Noord-Amerika en Canada was het hebben van seksuele avonturen met 'exotische' vrouwen, mannen en kinderen steeds vaker de hoofdreden om hun vakantie in ver weg gelegen delen van de wereld door te brengen. Met behulp van reclameteksten, en later door middel van aantrekkelijke webpagina's, speelden reisorganisaties en de plaatselijke exploitanten van bordelen handig in op de erotische fantasiebeelden van Westerse sekstoeristen. In hun advertenties werden de Aziatische vrouwen voorgesteld als 'exotische schoonheden' die vooral geprezen werden vanwege hun plooibare en onderdanige karakter en hun seksuele bekwaamheid en ervarenheid (Manderson 1997). Andere landen in deze regio die als bestemming voor seksreizen gingen dienen, waren Zuid-Korea en Taiwan en recenter Cambodja, waar de aanwezigheid van zestienduizend VN-soldaten begin jaren negentig een fenomenale toename veroorzaakte van de lokale prostitutie, met name later voor sekstoeristen uit Japan (Lie 1995).

Net als in de reguliere prostitutie zien we in het sekstoerisme eveneens opvallende wijzigingen in de vraag van sekstoeristen, vooral in relatie tot de plaats van bestemming. Na de seksuele escapades in Zuidoost-Azië is sinds de jaren tachtig de aandacht verschoven naar seksavonturen in Afrika, onder andere in Gambia en Kenia, en naar het Latijns-Amerikaanse continent waar de Dominicaanse Republiek, Cuba, Jamaica en Brazilië steeds meer bekend staan om hun 'exotische' gastvrouwen[7] (Brennan 2004, O'Connell Davidson & Sanchez Taylor 1999, Fusco 1998). Deze ontwikkeling van de seksindustrie werd in veel landen extra gestimuleerd door de aanwezigheid van buitenlandse militairen en aangemoedigd door economische grootmachten, zoals de Wereldbank, koloniale overheersingen en ontwikkelingen in de politieke economie (Clancy 2002, Kempadoo 2001, 1999, 1999, O'Connell Davidson 1998).

Een duidelijk voorbeeld hiervan is Cuba, waar sinds begin jaren negentig het sekstoerisme als onderdeel van een snel opkomende toeristenindustrie sterk is toegenomen. Met de terugtrekking van sovjetsubsidie en de handhaving van het Noord-Amerikaanse handelsembargo werd de Cubaanse economie aan het wankelen gebracht en nam de behoefte aan dollars toe. Al gauw werd de toeristenindustrie, en hiermee het sekstoerisme, een belangrijk onderdeel van de nationale economie en de belangrijkste bron van harde valuta.[8] Massaal bezoeken mannelijke sekstoeristen, voornamelijk afkomstig uit Canada, Italië, Spanje, Frankrijk en Duitsland, het Cubaanse eiland vanwege de seks met *jineteras*, een populaire Cubaanse term die gebruikt wordt voor vrouwelijke sekswerkers die in de toeristengebieden werken.[9] Naast het feit dat zij op zoek zijn naar goedkope seks en dit denken te vinden bij lokale sekswerkers, komt de vraag naar 'exotische' vrouwen voort uit een stereotiepe beeldvorming omtrent deze vrouwen en hun seksualiteit (Fusco 1998, Fernandez 1999, O'Connell Davidson & Sanchez Taylor 1999). Dit komt eveneens tot uiting op de websites van reisorganisaties die seksreizen naar Cuba organiseren, waarop de

vrouwen aan de toekomstige bezoekers van het eiland gepresenteerd worden als "Cuban Sluts". De Cubaanse vrouwen worden hier omschreven als "some of the finest Afro Cuban and mulata girls in the Carribean." Deze "hot wet women" worden nader aangeduid als ongecompliceerd en seksueel gewillig ("I met some very hot girls and was surprised how eager they are to please!") en bovendien zeer goedkoop ("All it takes is a little ice cream, maybe some dancing and the real fun begins").[10]

De speciale rol die 'vrouwen van kleur' spelen in deze snel groeiende sekstoeristenindustrie is terug te voeren op een bestaande mythologie over Cubaanse vrouwen, en in het bijzonder over de *mulata* (de mulata-vrouw of mulattin). Al vanaf de zestiende eeuw is de categorie vrouwen 'van gemengd ras', de *mulata*, gekoppeld geweest aan het idee van onwettige seks, nog stammend uit de koloniale tijd, waarin juist *mulatas* de minnaressen van de blanke rijke mannen waren en door hen als bijzonder exotisch en seksueel aantrekkelijk werden beschouwd (Fernández 1999, Kempadoo 1999, Fusco 1998). Gedurende de slaventijd stond de *mulata* bekend als symbool van de prostituee: het erotische, seksueel beschikbare en economisch winstgevende lichaam (Kempadoo 1999). De stille wet van de Cubaanse plantages was dat blanke vrouwen voorbeschikt waren voor het huwelijk, zwarte vrouwen voor het werk in huis en op de velden en de *mulatas* voor de seks (Fusco 1998). Deze erfenis, overgeleverd in thema's van liedjes, gedichten en romans, maakte de *mulata* tot een nationaal symbool waar de toeristenindustrie in haar campagnes gretig van profiteerde. Het verschijnsel van *jineterismo* in Cuba heeft geleid tot een versterking van deze ideologische constructies van Cubaanse vrouwen, in het bijzonder die van *mulatas* en Afro-Cubaanse vrouwen, als 'de exotische Ander'.

Deze ideeën over de seksualiteit van Caribische vrouwen zijn nog steeds actueel en treffen we ook aan in veel andere landen in deze regio, bijvoorbeeld op Curaçao waar sinds de oprichting van het bekende staatsbordeel *Campo Alegre* in 1949 de *mulata* grote aantrekkingskracht uitoefende op buitenlandse mannen. Zoals we hebben gezien in hoofdstuk drie, werden in dit bordeel ter bescherming van de lokale vrouwen alleen maar buitenlandse vrouwen aangesteld. Deze bepaling legde de basis voor de scheiding tussen de nette, lokale vrouwen versus de buitenlandse vrouwen, die beschouwd werden als promiscue en seksueel beschikbaar. Als gevolg hiervan bestaat er op het eiland een sterke associatie van Dominicaanse vrouwen met prostitutie die gepaard gaat met het stereotype van *'la latina caliente'* en *'la mujer mulata'* die altijd beschikbaar is voor seks (Kempadoo 1996: 105).

De sociologen O'Connell Davidson en Sanchez Taylor hebben een interessante studie gedaan naar de erotisering van 'de etnische Ander' binnen het sekstoerisme. Op basis van veldwerk en interviews met sekstoeristen en andere mensen die betrokken zijn met sekstoerisme, waaronder sekswerkers, pooiers en bordeeleigenaren, onderzoeken zij de identiteit, houding en beweegredenen van westerse mannelijke en vrouwelijke sekstoeristen in toeristen gebieden in Zuid-Afrika, India, Costa Rica, Venezuela, Cuba en de Dominicaanse Republiek. Hoewel Westerse sekstoeristen een zeer heterogene groep vormen, wat betreft bijvoorbeeld hun achtergrond en seksuele interesses, hebben zij één ding gemeenschappelijk, namelijk een seksuele voorkeur voor de etnische en culturele Ander. De witte, westerse mannelijke hegemo-

nie en het verlangen naar 'het exotische' brengt een vraag naar 'sekswerkers van kleur' tot stand die dominante ideeën ten aanzien van 'ras' en zwarte inferioriteit weerspiegelen. Deze voorkeur komt niet zozeer voort uit een wens voor specifieke seksuele handelingen, stellen de onderzoekers, maar is eerder een uitdrukking van een verlangen om macht en controle over anderen uit te oefenen als "sexual, racialized and engendered beings" (O'Connell Davidson & Sanchez Taylor 1999: 37).

Veel westerse sekstoeristen reizen naar arme landen op zoek naar de bevrediging van hun seksuele fantasieën, die voortkomen uit een seksuele beeldvorming over 'vrouwen van kleur'. Deze sekstoeristen zijn van mening dat vrouwen in deze landen veel 'natuurlijker' met seks omgaan.[11] Prostitutie is voor deze vrouwen niet echt werk, maar meer "een manier van leven" (O'Connell Davidson & Sanchez Taylor 1999: 43). Herhaaldelijk verzekeren westerse sekstoeristen de onderzoekers dat prostituees uit 'de Derde Wereld' nog "echt plezier hebben in hun werk" en dat hun grootste ambitie is om "het onderwerp te zijn van het verlangen van een westerse man" (idem: 47). Deze veronderstelde natuurlijkheid en seksuele ongedwongenheid van deze vrouwen zijn gebaseerd op seksistische en racistische vooroordelen van westerse sekstoeristen en bevestigt hun raciale of culturele superioriteit. Dat dit geseksualiseerd racisme extreme vormen kan aannemen, blijkt uit het gedrag van een bepaalde groep sekstoeristen in het Caribische gebied van witte, Noord-Amerkaanse mannen die gekenmerkt worden door een openlijke racistische houding tegenover de lokale bevolking. De vrouwen met wie deze mannen seksueel contact zoeken, hebben een lichtbruine huidskleur en worden door hen geclassificeerd als "Little Brown Fucking Machines" (O'Connell Davidson & Sanchez Taylor 1999: 45).

De seksuele fantasieën van deze sekstoeristen over de gewillige en hyperseksuele Ander, gaan gepaard met een stereotypering en deseksualisering van witte vrouwen. De relatief grotere economische, sociale en politieke macht van witte vrouwen maakt het steeds moeilijker voor westerse sekstoeristen om hen te erotiseren, menen de onderzoekers. Deze reactie betreft ook de witte sekswerkers die door deze klanten vaak een mechanisch en zakelijk en koud gedrag wordt verweten. Zo weigeren ze klanten op de mond te kussen of stellen ze voorwaarden aan de mate van fysieke intimiteit. Uit interviews met mannelijke, heteroseksuele sekstoeristen, zowel zij die naar het Caribische gebied als zij die naar Zuidoost-Azië reizen, blijkt dat hun seksuele verlangens gepaard gaan met een bepaald vrouwbeeld van de 'gehoorzame' en 'dienstbare' etnische Ander als reactie op de witte, geëmancipeerde westerse vrouwen (Kruhse-Mount Burton 1995, Lee 1991). Het sekstoerisme biedt hen een middel om het terrein dat zij thuis verloren hebben door de intrede van de emancipatie, buiten Europa weer terug te winnen, aldus O'Connell Davidson & Sanchez Taylor. Sekstoerisme kan in dit opzicht vooral begrepen worden als de bevestiging van de witte, westerse, mannelijke identiteit.

Deze ideeën over 'de exotische Ander' blijken niet alleen beperkt te zijn tot heteroseksuele mannen. Eenzelfde patroon kunnen we ook waarnemen bij homo- en biseksuele sekstoeristen en heteroseksuele vrouwelijke sekstoeristen. Zo is Mexico in de laatste decennia van de twintigste eeuw uitgegroeid tot een gewilde bestemming voor veel homoseksuele en biseksuele toeristen, voornamelijk afkomstig uit de

Verenigde Staten, die op zoek zijn naar erotische avonturen (Cantú 2002). In zijn onderzoek naar de opkomst van 'queer toerisme' in Mexico laat de socioloog Lionel Cantú zien dat vooral mannelijke homoseksuelen worden aangetrokken door exotische representaties van Mexicaanse homoseksuele mannen (Cantú 2002). Vanaf de jaren negentig wordt er in landen als de Dominicaanse Republiek, Jamaica, Barbados, Ecuador of Gambia tevens een toename geconstateerd van witte, vrouwelijke sekstoeristen, hoofdzakelijk afkomstig uit West-Europa, Verenigde Staten en Canada (Sanchez Taylor 2001, Herold, García & De Moya 2001, Cabezas 1999, Martis 1999, Pruit & LaFont 1995, Meisch 1995). Alhoewel er nog weinig empirisch onderzoek is gedaan naar het seksuele gedrag van vrouwelijke sekstoeristen, blijkt uit onderzoek in de Dominicaanse Republiek dat zij deze seksuele ontmoetingen met lokale mannelijke sekswerkers, ook wel *'beach boys'* of *'sanky-pankies'* genoemd, anders ervaren dan mannelijke sekstoeristen. Over het algemeen ontkennen de vrouwen dat ze verwikkeld zijn in een commerciële seksuele relatie met een lokale man. In plaats van een vorm van prostitutie wordt het contact omschreven als een 'romance' of 'vakantieliefde' en beschouwen ze het meer als het bieden van financiële ondersteuning. Veel vrouwen benadrukken het proces van verleiden dat aan het seksuele contact vooraf is gegaan en het belang van de emotionele betrokkenheid in de relatie. Om een onderscheid te maken tussen deze specifieke vorm van sekswerk en andere prostitutierelaties, spreken de antropologen Deborah Pruitt en Suzanne LaFont op basis van hun onderzoek naar vrouwelijk sekstoerisme in Jamaica van "romance tourism" (Pruitt & LaFont 1995: 423).

Alhoewel de westerse, witte, heteroseksuele vrouwen hun seksuele contact met 'de etnisch Ander' anders interpreteren, vertoont hun beeldvorming over 'mannen van kleur' in meer opzichten gelijkenis met die van mannelijke sekstoeristen. Ook bij deze vrouwen spelen noties van de geseksualiseerde Ander een belangrijke rol en hanteren zij veelal dezelfde geracialiseerde stereotypen. De lokale mannen worden door hen eveneens gekenmerkt door een natuurlijke hartstocht en *eagerness* naar seks. Zij zijn geen prostitués, maar doen 'wat hun van nature eigen is'. Net als bij de mannen komen deze vrouwelijke erotische fantasieën voort uit een vergelijkbaar verlangen om hun geprivilegieerde status als westerling te bevestigen en macht uit te oefenen over de etnische Ander. De lokale mannen worden hierbij beschouwd als 'onbedorven' en 'authentieker' dan de westerse mannen en nog niet beïnvloed door westerse normen (O'Connell Davidson 1998, Herold e.a. 2001, Sánchez Taylor 2001, Meisch 1995).

Zowel bij witte mannelijke als bij witte vrouwelijke sekstoeristen zien we een uiting van geracialiseerde seksuele fantasieën over de etnische en culturele Ander die worden gevoed door een mengeling van fascinatie, aantrekkingskracht en afkeer. Bij beide groepen wordt de vraag naar de geseksualiseerde Ander gestructureerd langs lijnen van klasse, gender en etniciteit. Alhoewel verschillende studies aantonen dat er bij sekstoerisme ook vaak sprake is van een *wederzijdse* fascinatie voor de exotische Ander en de machtsbalans lang niet altijd eenduidig bij één bepaalde gender of etniciteit ligt, zijn de erotische fantasieën van sekstoeristen toch in veel gevallen een

uiting van macht gerelateerd aan hun economische status en een gevoel van westerse superioriteit.

Seksuele fantasieën van de etnische Ander gaan dikwijls gepaard met een idealisering en mythologisering van een bepaald soort vrouwelijkheid en mannelijkheid. Een duidelijk voorbeeld hiervan zijn de talrijke huwelijksbureaus die de laatste jaren op internet opereren en uitgegroeid zijn tot een bloeiende business vanwege de constructie van 'exotische' vrouwen als de perfecte echtgenote. Evenals in de prostitutie zien we hier een ontwikkeling die begon met voornamelijk Aziatische vrouwen, die lange tijd dienst hebben gedaan als 'exportartikel' in de vorm van 'postorderbruiden'. Commerciële huwelijksbureaus gaven brochures uit met foto's van huwbare vrouwen die vergezeld gingen van anti-emancipatoire promotieteksten, waarin het idee werd gegeven dat deze lieve, trouwe en dienstbare Aziatische vrouwen niets liever willen dan een huwelijk met een westerse man. Naderhand verschoof de aandacht naar vrouwen uit andere werelddelen, waaronder Latijns-Amerika en, recenter, Rusland en Oost-Europa.

Vooral veel trouwlustige Noord-Amerikaanse en West-Europese mannen blijken uitgekeken te zijn op de 'geëmancipeerde' en 'onvrouwelijke' westerse vrouwen. De vrouwen uit Latijns-Amerika hebben daarentegen, aldus huwelijksagentschap *Amigos International*, "hoge morele en familiewaarden". Dit bureau, dat gespecialiseerd is in Latijns-Amerikaanse vrouwen, schrijft hun allerlei eigenschappen toe die cultureel bepaald zijn en gehanteerd worden als argument in 'de beoordeling' van de vrouwen. Zo wordt vermeld dat de meeste vrouwen een katholieke opvoeding hebben genoten en grootgebracht zijn met sterke familie- en religieuze waarden: "Ze zijn nog niet verwend, uitermate vrouwelijk, trouw, huiselijk en meestal erg mooi".[12] Uit deze huwelijksbureaus komt een bepaald ideaaltype vrouw naar voren dat zeer toegewijd is aan echtgenoot en kinderen. Het zijn 'vrouwelijke' vrouwen die nog onbedorven zijn en hun toekomstige echtgenoot volledig ten dienste staan. Dit imago wordt afgezet tegen de witte Europese of Noord-Amerikaanse vrouw die materialistisch en veeleisend is. Het meest expliciet vinden we deze tegenstelling terug in het Aziatische huwelijksbureau dat onder de naam *Heart of Asia Romance Network* vanuit Hongkong opereert. De huwbare vrouwen die in de catalogus zijn opgenomen, zijn "nog niet bedorven door blootstelling aan westerse manieren, westerse leefstijl of de vrouwenbeweging. Zij zijn nog steeds puur, beschermd door hun tradities, hun cultuur en hun families".[13]

Zowel in de reguliere prostitutie, het sekstoerisme, alsook in het verschijnsel van postorderbruiden komen vrouwbeelden naar voren die veelal gebaseerd zijn op racistische en seksistische stereotypen. In alle drie de vormen zien we een vrijwel dezelfde ontwikkeling zich voordoen in de vraag van klanten naar vrouwen met een bepaalde etnische achtergrond, hetgeen de wisselwerking aantoont tussen vraag en aanbod en de exploitanten die als bemiddelaars optreden. In de verbeelding van witte, mannelijke klanten worden 'vrouwen van kleur' geconstrueerd en geërotiseerd als 'exotische' schoonheden met traditionele waarden en een van nature seksuele gewilligheid en authenticiteit. Dit beeld wordt afgezet tegen de witte, onvrouwelijke, geëmancipeerde en aseksuele vrouwen in het Westen. Aan dit seksueel verlangen lig-

gen noties en fantasieën over de etnische en seksuele Ander ten grondslag die ongelijke machtsverhoudingen reflecteren op basis van etniciteit, klasse en gender en kunnen resulteren in machtsmisbruik door klanten.

5.4 Zwart naakt

Veel van deze ideeën en veronderstellingen gaan terug tot aan het begin van de negentiende eeuw en aan hun geschiedenis zijn talloze studies gewijd (Nederveen Pieterse 1990, Corbey 1989, Gilman 1985, Davis, 1981).[14] De koloniale overheersing van een groot deel van de wereld door enkele Europese mogendheden ging gepaard met de overtuiging van de absolute morele en culturele superioriteit van de westerse beschaving. Er was een sterk geloof dat de geschiedenis van de mensheid zich kenmerkte door een ontwikkeling van 'wildheid' naar 'beschaving'. Men ging uit van een ontwikkelingsproces waarin de blanke beschaving bovenaan stond en de Zuid-Afrikaanse beschavingen van de Hottentotten en de Bosjesmannen, samen met Australische Aboriginals en de Vuurlanders in de onderste rangen van de rassenhiërarchie werden geplaatst. De invloed van de darwinistische evolutietheorie en de idee van vooruitgang spelen een belangrijke rol in de toekenning van waarden aan het ontwikkelingsproces. De mate waarin de natuur beheerst werd, gaf de graad van beschaving aan. Hierbij stonden de 'wilde' en 'barbaarse' Afrikaanse volkeren aan het begin van de vooruitgang. Zij werden geassocieerd met negatieve stereotypen, zoals: onbeschaafd, zwart, heidens, agressief en wellustig. Deze kenmerken stonden tegenover het beschaafde, blanke, christelijke, rationele, beheerste en verlichte Europa. In Europa vierde deze eurocentrische visie en het westerse superioriteitsgevoel hoogtij. Het moderne, progressieve Westen werd ten voorbeeld gesteld aan de 'minder ontwikkelde' landen die nog gebonden waren aan tradities. De Europeaan bestempelde de Afrikaanse bevolking als 'primitief' vanwege haar afwijkende normen- en waardepatronen. Dit verschil hing samen met de biologische factoren die aan het zwarte 'ras' werden toegeschreven. De seksualiteit en naaktheid van Afrikaanse vrouwen werden hierbij veelvuldig aangehaald om aan te tonen dat zwarten 'van nature' verschilden van blanken.

In de koloniale tijd in Europa was seksualiteit onderworpen aan een strenge, burgerlijke puriteinse moraal. Blank bloot was een groot taboe in het preutse Europa van de negentiende eeuw, waar naaktheid werd gezien als een teken van onreinheid en zondigheid. Toen de Europese kolonialen in Afrika met de exotische Ander gehuld in weinig kleding in aanraking kwamen, gingen ze er vanuit dat zij schaamteloos en wellustig waren. De koloniën werden gezien als plaatsen waar onderdrukte verlangens in Europa de vrije loop kregen en de angsten en verlangens van de kolonist op de gekoloniseerde vrouwen werden geprojecteerd (Stoler 1995, 1997, Said 1978). De koloniale mentaliteit werd gekenmerkt door een negatief beeld van zwarte vrouwen die promiscue gedrag en dierlijke lust verweten werden (De Rooy 1991, Gilman

1985). Dit beeld plaatste men tegenover de beschaafde, blanke vrouw die als standaardmodel voor schoonheid functioneerde en leefde volgens de westerse zeden. Blanke vrouwen bezaten een superieure vorm van schoonheid die beschermd moest worden tegen de vermenging met de lokale cultuur. Als gevolg van deze visie heerste onder Europeanen een grote angst voor rassenvermenging. Door het hebben van seksuele contacten met de inheemse bevolking in de koloniën zou er degeneratie van het blanke ras kunnen optreden, die te allen tijde voorkomen moest worden. De voornamelijk mannelijke wetenschappers, onder wie antropologen en medici, beschouwden het zwarte naakt als studiemateriaal en motief om ongegeneerd vrouwenlichamen te bestuderen. Hierbij werd er een rangorde aangebracht in kleur: hoe witter de huidskleur, hoe beter. De meer blanke vrouwen in Noord-Afrika, bijvoorbeeld in Algerije, Tunesië, Marokko of Egypte, benaderden meer het schoonheidsideaal van de blanke Europeaan.[15]

In de negentiende eeuw werd de menselijke seksualiteit een gespreksonderwerp binnen de wetenschap en de kunst, waarbij verschil tussen 'rassen' gerelateerd werd aan culturele achterstand en ziekte. Medisch historicus Sander Gilman onderzocht in zijn boek *Difference and Pathology* (1985) de negentiende-eeuwse constructie van de stereotypen die in West-Europa en de Verenigde Staten met ras, seksualiteit en pathologie geassocieerd werden. Gilman keek hiervoor naar de negentiende-eeuwse Europese iconografie van de geërotiseerde vrouw en de wijzigingen die hierin hebben plaatsgevonden. Vanaf de Middeleeuwen, zo betoogt hij, werd de zwarte mens, zowel mannelijk als vrouwelijk, een icoon voor seksuele begeerte en 'afwijkende' seksualiteit. In de laat-negentiende eeuw kreeg de relatie tussen de seksualiteit van de zwarte vrouw en die van de witte vrouw een nieuwe dimensie met de komst van het wetenschappelijke discours over de aard van de seksualiteit van zwarte vrouwen, waarin zwarten werden geassocieerd met een "lascivious, apelike sexual appetite" (Gilman 1985: 83). De zwarte vrouw stond hierbij model voor de zwarte seksualiteit in het algemeen. Tegelijkertijd ging er voor de koloniale man een erotische aantrekkingskracht uit van de naakte of halfnaakte zwarte vrouwen die volgens hen getuigden van een primitieve en ongeremde seksualiteit. Om dit wetenschappelijk te kunnen onderbouwen zochten de wetenschappers naar een gedetailleerde casestudie die een bewijs moest zijn voor een uniek en observeerbaar fysiek verschil tussen beide rassen.[16] Deze gedachten reflecteerden de essentie van de toenmalige Europese gedachten over zwarte vrouwelijke seksualiteit en waren aanleiding voor allerlei fantasieën, die zowel fascinatie als afschuw opriepen.

Wanneer we kijken naar de ideeën die in de huidige Nederlandse samenleving over zwarten en migranten leven, blijkt dat deze koloniale ideologie betreffende ras nog steeds actueel is. In een vergelijkende studie naar alledaags racisme in de Verenigde Staten en in Nederland, laat cultureel antropologe Philomena Essed zien hoe het oude koloniale model van rassenuitbuiting, dat steunde op pseudo-wetenschappelijke theorieën over inferieure en superieure rassen, in de twintigste eeuw heeft plaatsgemaakt voor nieuwe etnisch gerichte vormen van racisme (Essed 1991). Essed omschrijft racisme als een ideologie waarin ongelijkheid op deterministische wijze wordt verbonden met biologische en culturele factoren die worden toegeschre-

ven aan een ander 'ras' of 'etnische' groep. In *Inzicht in Alledaags Racisme* (1991) toont Essed aan dat er sinds de Tweede Wereldoorlog een verandering is opgetreden in de ideologische basis van het racisme en de uitingen daarvan. Dit proces, waarin de stereotiepe, biologisch gedefinieerde vooroordelen tegen zwarten als het ware worden geherformuleerd tot cultureel gedefinieerde vooroordelen, noemt zij "het culturaliseren van racisme" (Essed 1991: 28). De raciale stereotypen volgens welke zwarten van nature 'barbaars' en 'primitief' zijn, worden hierin vervangen door opvattingen waarin zwarten worden afgeschilderd als 'agressief', 'lui' of 'luidruchtig'.

Deze culturele stereotypen die bepaalde karaktereigenschappen toedichten aan mannen en vrouwen met een bepaalde etnische achtergrond, hebben ook betrekking op de seksualiteit. Zoals we hebben gezien worden binnen de huidige internationale seksindustrie bepaalde mythen over etnisch specifieke vrouwelijkheid en seksualiteit veelvuldig bevestigd. Deze hedendaagse percepties van witten over de seksualiteit van 'vrouwen van kleur' bevatten veelal noties van culturele inferioriteit. Racisme komt met name tot uiting in het alledaagse denken en handelen van een mens, verklaart Essed. Door de introductie van het concept 'alledaags racisme' worden we in staat gesteld om structurele raciale en etnische machtsconflicten in een samenleving te verbinden met routinesituaties uit het dagelijks leven. Voor veel mannen hoort hier ook, al dan niet in het geheim, een bezoek aan een prostituee bij.

5.5 Juana

Ook in de hedendaagse Europese prostitutie categoriseren klanten sekswerkers al naargelang hun etnische achtergrond. Al vóór hun komst naar Europa zijn veel Latijns-Amerikaanse sekswerkers hiervan op de hoogte, zoals blijkt uit hun verhalen. Welke invloed dit kan hebben op de loop van een levensgeschiedenis wordt geïllustreerd in het levensverhaal van Juana, een jonge Afro-Colombiaanse vrouw van dertig jaar uit Medellín. Na haar studie theaterwetenschappen aan de universiteit, ging Juana bij gebrek aan werkgelegenheid als verkoopster werken. Om er wat bij te verdienen bezocht ze in het weekend samen met een vriendin discotheken waar ze mannen ontmoetten met wie ze tegen betaling seksuele contact hadden. Juana beschouwde de prostitutie toen niet echt als haar beroep, legt ze me uit, omdat ze het alleen af en toe deed als ze geld nodig had. Voor haar werk als verkoopster moest ze regelmatig naar de Antilliaanse eilanden reizen om producten op de zwarte markt in te kopen. Op één van haar reizen naar Aruba ontmoette ze een Nederlandse man met wie ze een relatie kreeg. Bij terugkeer in Colombia bleven ze contact met elkaar houden. Na zijn herhaaldelijk verzoek om hem in Nederland op te komen zoeken, stemde Juana er uiteindelijk mee in en reisde ze op haar 26ste voor het eerst naar Nederland *"om haar geluk te beproeven*", aldus Juana. Eenmaal in Nederland aangekomen, werd zij overdonderd door zijn aandacht wat haar aanvankelijk in grote verwarring bracht:

> "Die eerste maand die ik samen met mijn vriend doorbracht, was ik erg bang; het ging gewoon te goed en dat maakte dat ik me erg bang voelde. Erg bang, want in mijn land had ik al iets opgevangen van handel...van vrouwenhandel. Vandaar dat toen ik zag hoe aardig die jongen tegen mij was, ik dacht dat hij mij alleen maar wilde paaien en hoewel ik best wel veel voor hem voelde, ging die angst niet weg en bleef ik op mijn hoede voor hem. Ik dacht bij mezelf: deze jongen wil met me trouwen en me dan voor hem laten werken. Nou ja, ik haalde me van alles in m'n hoofd en uiteindelijk zei ik dat ik weg wilde gaan, maar ik heb hem nooit verteld over mijn angsten, dat ik bang was dat hij misbruik van me wilde maken. Vooral ook vanwege mijn huidskleur... want ik wist namelijk dat meisjes van kleur erg in trek zijn in Nederland. Dat maakte me nog banger.
> *Wat bedoel je met erg in trek?*
> Erg in trek betekent dat ze begeerd worden en dat meisjes van kleur vaak gedwongen worden om in de prostitutie te werken. Vooral als ze uit het buitenland komen! Dat hadden mijn vriendinnen me allemaal ingeprent vóórdat ik hier kwam. Ik was dus op mijn hoede en zat vol met vooroordelen. Ik besloot dus weg te gaan. Waarop hij me smeekte niet te gaan. Maar ik hield voet bij stuk en riep dat ik naar huis wilde!" (Juana 2001: 3)

Na haar overhaaste terugkeer naar Colombia volgde er een lange periode waarin zij elkaar veelvuldig schreven en hij haar opnieuw uitnodigde om naar Nederland te komen. In Colombia hoorde Beatriz tegenstrijdige berichten over migratie naar Europa die haar erg aan het twijfelen brachten. De angst om gedwongen in de prostitutie terecht te komen, weerhield haar aanvankelijk ervan om terug te keren. Deze gedachte was zeker niet vreemd gezien het grote aantal Colombiaanse vrouwen dat vooral in de jaren tachtig via internationale netwerken van vrouwenhandelaren naar Europa werd verhandeld en gedwongen in de prostitutie tewerk werd gesteld. Bovendien werd hier steeds openlijker over geschreven en gepraat door de Colombiaanse pers en de overheid (Polanía Molina & Janssen 1998). Het 'in trek zijn' van 'vrouwen van kleur' kan hier op verschillende manieren worden geïnterpreteerd. Hun populariteit wijst in de seksindustrie op een winstgevende handel dat bij gebrek aan goede arbeidscondities, kan resulteren in een situatie van misbruik en uitbuiting door anderen. Sommige vrienden in Colombia waarschuwden Juana voor de mogelijke risico's die ze hierdoor kon lopen. Anderen, onder wie een vriendin van haar die in de prostitutie in Colombia werkte, moedigde haar juist aan om deze kans om veel geld te verdienen niet voorbij te laten gaan:

> "Jij met zo'n tie...ik bedoel met zo'n lichaam.. je zou naar Europa moeten gaan, want daar zijn gekleurde meisjes *(chicas de color)* erg gewild! De mannen houden daar van vrouwen met grote borsten! Je bent jong

> en je bent mooi, wees niet dom en maak gebruik van je mooie lichaam!" (Juana 2001: 8)

Uiteindelijk slaagde de Nederlandse vriend erin om Juana gerust te stellen en wist hij haar te overtuigen van de oprechtheid van zijn gevoelens voor haar. Na een jaar keerde zij terug naar Nederland waar ze met hem ging samenwonen. Aangezien Juana in Colombia altijd had gewerkt en een financieel zelfstandig bestaan had geleid, wilde ze ook nu niet van iemand financieel afhankelijk zijn. Zodra ze een paar woorden Nederlands sprak, ging ze direct op zoek naar een baan. Aanvankelijk werkte ze als kamermeisje in hotels, maar na verloop van tijd besloot ze om in de prostitutie te gaan werken waar ze, in vergelijking met het werk in het hotel, meer kon verdienen. Bovendien had ze het geld hard nodig, omdat haar familie in Colombia in geldnood verkeerde. Haar oma was ernstig ziek en moest acuut geopereerd worden. *"De economische problemen begonnen zich dus op te hopen en ik zei bij mezelf: waarom zou ik 't ook niet proberen? Ik doe het voor mijn familie, want ik wil dat zij het goed hebben!"* Juana ging met haar vriend praten en vroeg hem of hij een krant voor haar wilde kopen om uit te zoeken in welke club ze kon werken. Ze bestelde een taxi en ging erop af. De clubeigenaar bleek een paar woorden Spaans te spreken en ze werd direct aangenomen. Inmiddels werkt Juana alweer ruim drie jaar in een privé-huis waar ze zich op haar gemak voelt. Ze ziet zichzelf als een professionele sekswerker en beschouwt de prostitutie als haar werk. Het is haar belangrijkste bron van inkomsten en ze probeert alles geheel volgens de regels te doen. Alle inkomsten en uitgaven houdt ze netjes bij in een schrift en ieder half jaar bezoekt ze een belastingconsulent met wie ze samen haar administratie op orde brengt. Om de drie maanden reist ze naar Madrid om daar een periode in een bordeel te werken. Ze hanteert een nuchtere kijk op het werk. Volgens Juana is de voorkeur van veel klanten in Europa voor 'vrouwen van kleur' meer een kwestie van afwisseling:

> "Ik denk dat iedereen op zoek is naar verandering, want als een Europese vrouw naar Zuid-Amerika gaat, dan weet ik zeker dat de Zuid-Amerikanen de voorkeur aan de Europese vrouw geven omdat ze gewend zijn om altijd met Zuid-Amerikanen te zijn en mannen willen altijd iets nieuws uitproberen. Dus volgens mij is dat is niet omdat er een specifieke reden voor is, alleen dat zij op zoek zijn naar iets nieuws. Ze willen iets nieuws uitproberen om te kijken hoe dat voelt, emoties, verschillende sensaties beleven, want zo zijn mannen nu eenmaal! (...) Sommige klanten zeggen dat wij Zuid-Amerikanen bekend staan als erg vurig en ik denk dat, eh wel, wat er aan de hand is, ik weet niet of ik gelijk heb omdat ik nog nooit met een Europese vrouw heb gevreeën, nietwaar (gelach), maar misschien is het zo dat wij beter in staat zijn om te doen alsof. Elke klant is verschillend. Sommigen komen alleen voor de seks en willen een hartstochtelijke vrouw, dus doe je alsof je erg heet bent en dat je enorm naar hem verlangt.

> Anderen zijn erg gevoelig en willen een lieve vrouw die met hen praat en die lieve dingen tegen hen zegt." (Juana 2001: 11, 12)

In bovenstaand citaat relateert Juana 'etniciteit' en 'etnisch verschil' aan nieuwheid. Het uitproberen van iets nieuws beschouwt ze als een kenmerk van het seksuele verlangen van mannelijke prostituanten, ongeacht hun etniciteit. De reden dat de voorkeur van bepaalde klanten uitgaat naar 'vrouwen van kleur', heeft volgens haar meer te maken met het aannemen van een rol door de sekswerker. Het fragment laat zien hoe zij in relatie tot haar klanten de aan haar toegeschreven etnische identiteit in een vorm van acteren weet om te zetten. Ze vergelijkt haar werk met het opvoeren van een theaterstuk, waarin zij zichzelf verandert in de persoon die de klant wenst of denkt dat zij is. Door een gedrag te imiteren en bepaalde aspecten hierin extra te benadrukken, komt ze tegemoet aan de ideeën en fantasieën van deze klanten, zoals een lief en gevoelig karakter en vurig en hartstochtelijk in bed. Het acteren wordt hierdoor een beroepsmatige handeling, waarmee ze bewust inspeelt op de vooronderstellingen die bij klanten leven over de (vermeende) eigenschappen van Latijns-Amerikaanse vrouwen. Juana ziet het etnische verschil tussen Europese en Latijns-Amerikaanse sekswerkers niet iets dat biologisch is gedetermineerd, maar schrijft dit verschil eerder toe aan het talent van Latijns-Amerikaanse sekswerkers om te doen alsof:

> "Ik vat het altijd op als een soort rol die ik speel en om die rol goed te kunnen spelen heb ik al mijn vijf zintuigen nodig. Pas wanneer ik een plek weer verlaat, bijvoorbeeld een privé-woning, stop ik met toneelspelen en word ik weer mezelf. Ik heb vastgesteld dat ik dan echt een ander mens word; ik heb bijvoorbeeld kansen gehad op straat; jonge kerels die me vanuit hun auto toeriepen: 'Waar ga je naar toe? Ik geef je een lift naar waar je maar wilt! Wat zijn je plannen voor vanavond, schat?' Gozers die me helemaal zagen zitten. Toch had ik de kracht om hun aanbod af te wijzen en niet met hen in bed te duiken. Je zou denken dat het geen enkel probleem hoeft te zijn voor mij, die net met een man naar bed is geweest, om in de auto van een jonge knul te stappen. Maar ik zeg je, de meid die op zo'n moment de straat opgaat is geen actrice, maar een totaal ander mens, iemand met een eigen leven. Zo heb ik het mezelf ingeprent, om te voorkomen dat het me van binnen stuk maakt. Zo heb ik het altijd gezien en zo zal ik het blijven zien ook." (Juana 2001: 9)

Met het acteren van een specifieke rol verbeeldt zij de ideale vrouwelijkheid en bevestigt ze het stereotiepe beeld dat klanten van Latijns-Amerikaanse vrouwen hebben. Tegelijkertijd biedt het acteren tijdens haar ontmoetingen met klanten een belangrijke strategie om privé en werk van elkaar gescheiden te houden. Het stelt haar in staat om zich in iemand anders te veranderen en zich beter te kunnen distantiëren van het werk en de seksuele handelingen die ze verricht. Door middel van het spelen

van een rol, brengt ze uit zelfbescherming een innerlijke scheiding aan tussen beroep en privé. Het creëert een fysieke en psychische afstand tussen de klant en haarzelf die haar in staat stelt om haar emotionele integriteit te beschermen. Tevens biedt het acteren haar een manier om om te gaan met de vervelende kanten van het werk en *"het soort stomme dingen te zeggen dat mannen graag van je willen horen!"*. De performance die Juana tijdens het werk ten uitvoer brengt, speelt zich af binnen afgebakende grenzen. Zij bepaalt *wanneer* ze acteert en *wat* ze acteert. Dit kan soms tot conflicten met de klant leiden, zoals uit het volgende citaat blijkt:

> "Ik laat niet alles toe wat ze willen. Ik laat niet toe dat ze maar alles met mijn lichaam uithalen wat ze willen!!! (met nadruk) Maar ik *zeg* wel alles wat ze willen horen. Ik zie het gewoon zo: die man komt naar mij omdat hij behoefte heeft aan een beetje genegenheid, aan een paar tedere woorden en daarmee kan ik hem van dienst zijn. Je moet een beetje psycholoog zijn, weet je, aanvoelen wat elke klant wil, want ze zijn allemaal verschillend. Er zijn er die alleen maar voor de seks komen en een hete vrouw zoeken. Dan doe ik net of ik botergeil ben en enorm zin heb om met ze te vrijen. Maar er komen ook mannen binnen in een heel gevoelige stemming, die grote behoefte hebben aan een tedere vrouw die hen vertroeteld en lieve woorden tegen hen zegt. Je moet dus intuïtief aanvoelen wat elke klant van je verwacht. De gevoelige schenk je tederheid, streel en liefkoos je, alsof je hem al je hele leven kent, alsof het je grote liefde is, hoewel hij eigenlijk een wildvreemde is die je niets doet. Maar dát is nou eenmaal waar ze op dát moment behoefte aan hebben.
> *Zijn er dingen die je niet wilt doen?*
> Ja, goddank ben ik altijd baas geweest over mijn eigen lichaam. Ik zou een man nooit toestaan iets met me te doen dat me niet aanstaat, alleen maar om het hem naar de zin te maken. Wél zeg ik alles wat ze horen willen, dat is geen probleem, maar er is een punt waarop ik zeg: tot hier en niet verder want dat wil ik niet. Er zijn heel wat dingen die ik weiger te doen. Zo zijn er mannen die hier komen en seks zonder condoom willen of die je cocaïne aanbieden en willen dat je samen met hen gaat zitten snuiven. Dan zeg ik dat zij rustig cocaïne mogen gebruiken als ze dat zo graag willen, maar dat ik niet gedwongen wil worden om met hen mee te doen, want ik moet die rommel niet! Er zijn mannen die denken dat ik wel van cocaïne en andere drugs moet houden omdat ik uit Colombia kom. Omdat mijn land de reputatie heeft een drugsland te zijn. Als ze met dat idee in hun hoofd hier binnenkomen, verwonderen ze zich erover dat ik niets van drugs moet hebben. En dan is mijn antwoord dat ik inderdaad uit een drugsland kom, maar dat dát niet wil zeggen dat ikzelf ook aan de coke ben. Nietwaar? Soms eindigt het zelfs in een woordenwisseling. Ik zal nooit iets tegen mijn wil doen, iets waarvoor ik afkeer voel, alleen maar om

> een paar centen extra te verdienen. Want die paar centen extra zullen me echt niet rijk maken. Als ik straks naar buiten ga, wordt dat geld gewoon weer uitgegeven. Maar de gevolgen die eraan zijn verbonden, die kunnen niet meer worden teruggedraaid. Nog niet met alle geld van de wereld! Vandaar dat ik nooit zoiets zou doen; nooit en te nimmer zullen ze me kunnen overhalen om zonder condoom te werken, daarvan ben ik diep overtuigd (met nadruk). Ik heb het nooit gedaan en ik zal het ook nooit doen, want mijn leven is onbetaalbaar. Daarom zijn er heel wat dingen waarvan ik nooit zou toelaten dat een man ze met me doet. Daarvoor heb ik gewoon teveel zelfrespect." (Juana 2001: 12)

De *performance* van vrouwelijkheid komt bij Juana tot stand in een wisselwerking tussen haar en de klant, waarin zij een compromis sluit met de klant door tot op zekere hoogte mee te gaan in zijn verbeelding en fantasie. Beiden houden op deze manier in een samenspel van vraag en aanbod de mythen rondom 'vrouwen van kleur' in stand. Tijdens het acteren houdt Juana zélf de regie in handen en stelt ze haar eigen veiligheid en gezondheid voorop. De betekenis die zij toekent aan haar etniciteit in relatie tot haar werk verandert in de loop der tijd. In eerste instantie construeert ze de betekenis van haar huiskleur op basis van discursieve noties van 'vrouwen van kleur' en relateert ze het aan vrouwenhandel en uitbuiting. Ze is zich bewust van het feit dat ze vanwege haar kleur en Colombiaanse of Latijns-Amerikaanse afkomst beantwoordt aan het seksueel verlangen van een bepaald deel van de klanten. Vervolgens verbindt ze etniciteit in prostitutie meer aan 'nieuwheid' en vergelijkt ze het met het acteren van een rol die tot stand komt binnen bepaalde grenzen. De *performance* die door Juana wordt uitgevoerd, is opgebouwd uit een aantal kenmerken. Allereerst is het een accentuering van haar Colombiaanse identiteit en de hiermee geassocieerde verwachtingen van klanten omtrent haar gedrag en seksualiteit. Voor de klant is haar etnische identiteit verbonden aan een bepaald uiterlijk en culturele gedragskenmerken die worden geassocieerd met traditionele man-vrouw verhoudingen waarin de vrouw zich dienstbaar opstelt aan de man. Naast het benadrukken van stereotiepe culturele kenmerken en een bepaald taalgebruik valt onder het acteren ook het voorwenden van emoties. Door een 'vurige Latina' te acteren geeft Juana vorm aan een conventioneel vrouwbeeld waarbij bepaalde emoties, zoals hartstocht en plezier, gefingeerd worden. Ze neemt een begripvolle houding aan en geeft hem het idee dat zij hem begeert en dat de bevrediging van zijn behoeften op dat moment het allerbelangrijkste voor haar is. Tenslotte spelen naast de culturele stereotypen die de klanten haar toeschrijven op grond van haar huidskleur of Latijns-Amerikaanse achtergrond, ook nationale stereotypen een rol, zoals in het geval van Juana bij wie haar Colombiaanse nationaliteit van directe invloed is op de ideeën die klanten over haar hebben.

5.6 Etnische performance als marktstrategie

Het sekswerk is een bepaald soort werk dat bij uitstek wordt gekenmerkt door verbeelding en fantasie. In prostitutie wordt vrouwelijkheid dagelijks vormgegeven en uitgebeeld. Net als Juana, zegt een groot deel van mijn onderzoeksgroep een rol te spelen tijdens het contact met de klanten. De sekswerkers beschouwen het acteren, ook wel *hacer drama* (theater spelen) genoemd, als een belangrijk aspect van het werk en een teken van professionaliteit: hoe beter de performance, hoe sneller de klant seksueel opgewonden raakt en hoe eerder hij weer buiten staat. Elke klant wordt op een bepaalde manier behandeld met als doel om hem zoveel mogelijk op zijn gemak te stellen en ervoor te zorgen dat hij de volgende keer weer bij haar terugkomt. Deze performance is een belangrijk onderdeel van het werk. Tijdens de seksuele ontmoeting met de klant wordt door de sekswerker als het ware een illusie gecreëerd, waarin zij de klant voorwendt dat zij bijvoorbeeld erg zin heeft om met hem te vrijen, dat hij een goede minnaar is of dat zij een orgasme heeft gehad. In clubs, bordelen, achter de ramen, aan de telefoon, of op straat, trekken sekswerkers klanten aan door zichzelf verleidelijk te presenteren. In 'Love for Sale. Queering Heterosexuality' vergelijkt Eva Pendleton, zelf sekswerker en lid van PONY (Prostitutes of New York), sekswerkers met *drag performers*: "In fact, sexwork *is* drag in that it is a mimetic performance of highly charged feminine gender codes" (Pendleton 1997: 78). Volgens Pendleton kan veel van wat sekswerkers in hun werk doen, beschreven worden in termen van een mimetisch spel: "een openlijk aannemen van de vrouwelijke rol teneinde deze te exploiteren." Het *performen*, ofwel het nabootsen van supervrouwelijk gedrag en het fingeren van emoties, wordt in dit opzicht als een professionele strategie beschouwd die voortkomt uit een financiële motivatie. De meeste sekswerkers zien het inspelen op een stereotiepe vrouwelijke beeldvorming die bij klanten leeft, als belangrijk onderdeel van het werk. De *performance* is een middel om klanten te trekken en ervoor te zorgen dat ze blijven terugkeren. Zeker in díe vormen van prostitutie waar de sekswerker niet zichtbaar is en de verbeelding een belangrijke rol speelt, zoals bij telefoonseks, is het acteren van groot belang. In sommige gevallen is het zelfs een voorwaarde om klanten te krijgen. De sociologe Wendy Chapkis spreekt in dit verband heel toepasselijk van een "strategische leugen" (Chapkis 1997). Op basis van meer dan vijftig interviews verschaft Chapkis een zeer boeiend verslag van de meest uiteenlopende ervaringen van sekswerkers in de Verenigde Staten en in Nederland. Hoe belangrijk het creëren van een illusie hierbij kan zijn, illustreert ze aan de hand van een citaat van Cheyenne, een Afrikaans-Amerikaanse sekswerker in de Verenigde Staten:

> "One of the things I've learned from the sex industry is that when people hear you're Black, they have all these preconceptions and stereotypes. Most guys just don't want to hear that. Their ideal exactly matches what's presented to them in the media: a white or white-looking woman. So I give them what they want. Over the phone, I describe

> myself as half Native American and half Black. That way I appeal to the guys who want something "exotic" but want it packaged more like the girl next door. When I just say I'm Black, I get skipped over again and again. Look, I'm not saying I want it to be this way. I'm just telling you what I've had to learn about packaging myself for this market." (citaat in Chapkis 1997: 105)

De ervaring heeft deze sekswerker geleerd dat het hebben van een donkere huidskleur tot discriminatie en uitsluiting door klanten kan leiden. Om ervoor te zorgen dat ze niet zonder klanten komt te zitten, wendt ze een bepaalde etnische identiteit voor, in dit geval een *mulata* vrouw, waarmee ze inspeelt op de erotische verbeelding van Europese klanten. Net als Cheyenne veroveren en versterken veel migrantensekswerkers in Europa op deze manier hun positie op de arbeidsmarkt. Etnische identiteit wordt hierbij ingezet als economische strategie, waarbij de sekswerkers gebruik maken van de beeldvorming die bij veel klanten leeft over 'vrouwen van kleur'. De sekswerkers benadrukken hun 'etnisch anders zijn' om de concurrentie aan te gaan met Europese sekswerkers. Door het imiteren, accentueren of fingeren van een etnisch specifieke vrouwelijkheid aan de hand van bepaalde etnische stereotypen, onderscheiden zij zichzelf van de rest van hun collega's en bouwen ze een eigen klantenkring op.

De manier waarop sekswerkers omgaan met seksuele etnische stereotypen wordt goed zichtbaar in de advertenties die zij in week- en dagbladen plaatsen, waarin zij hun seksuele diensten aanbieden. Seksadvertenties zijn een unieke vorm van zelfpresentaties van sekswerkers, waarin etniciteit en gender tot uitdrukking komen. Binnen mijn onderzoek naar zelfbeelden van vrouwelijkheid onder Latijns-Amerikaanse sekswerkers, vormen deze advertenties een interessante bron van informatie. Teneinde een idee te krijgen van de seksuele wensen en fantasieën van klanten, en de manier waarop Latijns-Amerikaanse sekswerkers hiermee omgaan, heb ik naar twee landen in Europa gekeken waar deze groep sekswerkers veelvuldig adverteren, namelijk Nederland en Spanje. Dagelijks, en vooral in het weekend, staan er advertenties in nationale en regionale dagbladen waarin sekswerkers hun seksuele diensten aanbieden om klanten te werven. Hieronder volgt een greep uit een Nederlands dagblad waarin 'vrouwen van kleur' hun seksuele diensten aanbieden:

> Verkade escort, melk, puur en wit, komen aan huis en hotel. Tel. xxx[17]

> Shirly, heet halfbloedje, cup D 18 jr, bezoekt thuis en hotel. Tel. xxx[18]

> Wat maakt zwarte vrouwen zo speciaal als het om sex gaat? Live! Tel. xxx[19]

> Ik ben een geil negerinnetje, ik tippel in rok zonder slip. Ben mollig van mezelf, grote borsten, 90 DD, ik geef erotische massage.

Ik zoek Hollandse mannen, oudere mannen ook welkom.
Ik vraag aan huis 60 ?, verplaatsen 80 ?, wie durft? Tel. xxx?

Naast een beschrijving van de aangeboden seksuele diensten wordt het uiterlijk van de sekswerkers uitvoerig besproken in de advertenties. De sekswerkers presenteren zichzelf aan (potentiële) klanten door een beschrijving te geven van zichzelf aan de hand van bepaalde culturele en nationale stereotypen. In de advertenties wordt vrouwelijke seksualiteit verbonden aan etniciteit of nationaliteit. Hierbij wordt actief ingespeeld op seksuele fantasieën van witte mannen over 'vrouwen van kleur', als zouden zij hyperseksueel en seksueel gewillig zijn. In de zelfidentificaties van de sekswerkers worden representaties van etnisch specifieke vrouwelijkheid gegeven die gebaseerd zijn op westerse noties van de etnische Ander en de exotische en erotische aantrekkingskracht van *de mulata*. Aan de hand van, al dan niet verzonnen, culturele kenmerken definiëren zij zich als etnische groep en als individu, waarbij zij fysieke kenmerken en persoonlijke karaktereigenschappen benadrukken.

Een Europees land waarin veel Latijns-Amerikaanse sekswerkers leven en werken, onder andere vanwege de overeenkomsten in taal en cultuur, is Spanje. Dit blijkt bijvoorbeeld uit pagina's vol met advertenties die deze groep sekswerkers dagelijks plaatst in de nationale dagbladen om klanten te werven. Een veel genoemd fysiek aspect in de advertenties is de huidskleur van de sekswerker en dan alle tussenliggende variaties van zwart tot wit, zoals *piel canela* (gebronsde huid) en *morena* (bruin) die met name in de Spaanse taal tot uitdrukking komen. Het zwart-zijn wordt hier met behulp van seksistische en racistische vooronderstellingen als positief getypeerd. Hierbij wordt veelvuldig verwezen naar racistische stereotypen, zoals de idee van inferioriteit dat bijvoorbeeld in het woord *negerinnetje* besloten ligt en de onderliggende vooronderstelling van witte superioriteit. Naast huidskleur worden de kleur van het haar en de afmetingen van het lichaam, in het bijzonder van bepaalde lichaamsdelen, zoals borsten en billen, als de belangrijkste kenmerken genoemd van Latijns-Amerikaanse vrouwelijke seksualiteit. Door deze fysieke kenmerken expliciet te vermelden wordt een etnisch onderscheid aangebracht met Europese sekswerkers.

Naast de benadrukking van fysieke kenmerken wordt 'de Latijns-Amerikaanse Ander' geconstrueerd aan de hand van een veronderstelde seksualiteit. Een opvallend onderscheid dat hierbij wordt aangebracht is tussen immigranten die al een tijd in Europa verblijven en degenen die net zijn gearriveerd. Naar deze laatste groep gaat klaarblijkelijk de voorkeur van veel klanten uit. Interessant in dit verband zijn bijvoorbeeld de volgende advertenties in *El Pais* voor telefoonseks en bordeelbezoek:

Prachtige Caribische vrouwen
Net gearriveerd
We zouden gratis contact willen
met mannen, 119 pts. per min.[21]

Caribische bloem, De authentieke.
Kom je baden op onze stranden.
Isabel en 10 nieuwe dames. Van 18 tot 25 jaar,
Braziliaanse, Spaanse, mulattin en 1 negerin.[22]

De toevoeging 'net gearriveerd' verwijst hier naar de veronderstelling dat deze vrouwen nog steeds enige mate van 'onbedorven vrouwelijke zuiverheid' bezitten en 'gedweeër' zijn in vergelijking met de vrouwen die al langer in Europa verblijven. Deze laatsten zouden namelijk al meer beïnvloed zijn door westerse waarden en normen, hetgeen zijn weerslag heeft op hun gedrag naar klanten. In de advertenties waarin exploitanten de prostituanten aanspreken om hun bordeel te bezoeken, worden deze buitenlandse vrouwen omschreven als 'exotische schoonheden' die geprezen worden om hun 'seksuele gewilligheid'. Zoals de tweede advertentie aantoont, zijn zij nog steeds 'authentiek', waardoor zij een extra aantrekkingskracht op de mannelijke prostituant uitoefenen. Alhoewel het niet altijd duidelijk is *wie* de advertentie heeft geschreven, de sekswerker zélf of de eigenaren van de bordelen en clubs, onderscheidt de benadrukking van authenticiteit hen van de 'geëmancipeerde' Europese sekswerkers. De *mulata*-mythe die in deze advertenties besloten ligt, verwijst naar ideeën over de Caribische vrouw en de opvatting dat zij nog op een 'natuurlijke' en 'ongecompliceerde' wijze met seks omgaat, zoals we ook in het sekstoerisme terugzien. Door bepaalde culturele kenmerken en gedragingen te accentueren of te fingeren, wordt een illusie van de etnische Ander gecreëerd, waarbij wordt ingespeeld op bestaande mythen over Latijns-Amerikaanse of Caribische vrouwelijkheid en seksualiteit. Op deze wijze trekken sekswerkers hun voordeel uit het feit dat zij onderwerp van mannelijk verlangen zijn als gevolg van hun 'exotisme' en 'nog-niet-bedorven kwaliteiten'.

Bovenstaande voorbeelden laten zien hoe 'sekswerkers van kleur' in verschillende prostitutievormen omgaan met de mythe van de *mulata*. Velen reageren hierop middels het acteren van een bepaald soort vrouwelijkheid. In hun werk presenteren de migrantensekswerkers zichzelf als zodanig, waarmee zij zich onderscheiden van de witte, Europese sekswerkers. De vrouwen maken hierbij een strategisch gebruik van hun positie als 'de etnische Ander'. Etnisch verschil wordt hierbij ingezet als hulpmiddel, zowel in het verleiden van de klanten als in het directe contact dat tijdens de ontmoeting tot stand komt. Het geacteerde vrouwbeeld hoeft echter niet noodzakelijkerwijs overeen te komen met de culturele of fysieke kenmerken van de sekswerker, die, zoals het voorbeeld van Cheyenne aantoont, soms zelfs geheel of gedeeltelijk verzonnen zijn.

Enerzijds houden Latijns-Amerikaanse sekswerkers de *mulata*-mythe in stand en bevestigen en reproduceren zij de stereotiepe beeldvorming van Latijns-Amerikaanse vrouwelijkheid en seksualiteit. Anderzijds geven zij er ook een andere invulling aan door autonomie uit te oefenen op de werkvloer. Het betreft hier zelfstandige en ondernemende vrouwen die in de gelegenheid zijn hun eigen grenzen te stellen en de condities waarin het seksuele contact met de klant plaats vindt. In dit opzicht beantwoorden zij niet geheel aan het stereotiepe vrouwbeeld dat veel klanten hebben

van migrantensekswerkers en spreken zij de noties van ondergeschiktheid en dienstbaarheid tegen die besloten liggen in de etnische stereotypen over 'vrouwen van kleur'. Als professionele sekswerker behouden zij de controle over de seksuele ontmoeting en bepalen zij wat voor seksuele diensten door hen worden verleend en onder welke voorwaarden.

5.7 Strategische identificatie

In deze context is het interessant te beschouwen wat filosofe Judith Butler stelt wanneer zij spreekt over genderidentiteit die afwisselend aangenomen en weer losgelaten wordt naar gelang het doel van het moment (Butler 1990). Gender wordt hierbij voorgesteld als iets waarvan de inhoud niet vast staat, maar dat wordt uitgebeeld door middel van doen, oftewel "een stel handelingen die binnen een zeer streng regulerend kader worden herhaald" (Butler 1990: 33). In dit proces van herhaling worden ze steeds weer ingesteld en herbevestigd, en daarmee als norm geproduceerd en gereproduceerd. Met andere woorden, gender komt *performatief* tot stand, wat betekent dat het de identiteit toont die in een repeterende en dwingende handeling vorm krijgt.

Naast het sekseverschil, kan echter ook het etnische verschil beschouwd worden als iets dat cultureel is geconstrueerd. In navolging van Butlers analyse van genderidentiteit, beschouw ik etniciteit als een historische en culturele ontstane praktijk waarvan een normatieve werking uitgaat. Individuen verkrijgen etniciteit door culturele normen met betrekking tot etniciteit aan te halen en te herhalen. Etnische identiteit wordt op deze manier vormgegeven door middel van een *performatieve* handeling. Zoals uitgelegd in hoofdstuk twee ga ik er hierbij vanuit dat de identiteit van iemand geen onveranderlijke essentie bevat, maar tot stand komt als gevolg van een positionering van het subject. In dit opzicht kan etnische identiteit beschouwd worden als een constructie of een proces.

De narratieve constructies van identiteit die in levensverhalen naar voren komen bieden een interessante kijk op constructies van etniciteit. Literatuurwetenschapper Pamela Pattynama verschaft op basis van levensverhalen inzicht in identiteitsconstructies van Indisch-Nederlandse vrouwen in Nederland en laat zien hoe etniciteit voor deze vrouwen een identificatie is die kan worden aangenomen, toegeëigend of afgezet. In plaats van te assimileren met de Nederlandse bevolking, zoals van hen verwacht wordt, construeren deze migrantenvrouwen hun nationale identiteit door middel van het toepassen van "masquerade" strategieën en verschillende manieren van communiceren (Pattynama 2000: 282, 283). Het concept van 'masquerade' omschrijft zij als "een voortdurende veranderende serie van identificaties die varieert naar gelang de context en de gender, raciale en klasse stereotypen" (idem: 288). 'Masquerading' kan in dit opzicht gedefinieerd worden als "een zelf bepaalde, dynamische strategie, die beperkt wordt door gevestigde machtsrelaties en (koloniale) ste-

reotypering" (idem: 288). De levensverhalen van de vrouwen laten zien hoe zij hierbij bewust en strategisch gebruik maken van etnische en genderstereotypen. Door inzicht te verschaffen in de onderhandeling tussen de aan hen toegeschreven identiteiten op basis van gevestigde machtsrelaties en (koloniale) stereotypering en de door hen zelf opgeëiste identiteiten, laat Pattynama de actieve subjectpositie zien die deze vrouwen innemen in het proces van identiteitsvorming.

Een vergelijkbaar strategische identificatie met etnische stereotypen in de constructie van genderidentiteit zien we terug bij sekswerkers. Net als sociaal-psycholoog Maykel Verkuyten beschouw ik etnische identiteit als zeer context afhankelijk, aangezien de afstamming en gemeenschappelijke geschiedenis afhankelijk van de omstandigheden opnieuw worden ingevuld, geïnterpreteerd en aangepast (Verkuyten 1999). In dit geval betreft de context de Europese seksindustrie, waarin etnisch specifieke vrouwelijkheid tot uitdrukking komt in de seksuele ontmoeting tussen migrantensekswerker en klant. Etnische identiteit wordt hier tot stand gebracht in een proces van betekenisgeving waarin sekswerkers vormgeven aan etniciteit in interactie met hun klanten. De wijze waarop de sekswerkers zichzelf categoriseren kan beschouwd worden als een "situationele benadering van etniciteit" die context afhankelijk is (Verkuyten 1999: 61). Als onderwerp van het seksueel verlangen belichamen de sekswerkers als het ware de geprojecteerde erotische fantasieën van hun mannelijke klanten. Etniciteit wordt op deze manier door de klanten toegeschreven aan het lichaam van een sekswerker op basis van al bestaande normen. Tegelijkertijd geven de sekswerkers hier ook zelf vorm aan door bewust in te spelen op de fantasieën en vooronderstellingen van klanten en construeren zij etnisch verschil in hun seksuele *performance*. Evenals de Indisch-Nederlandse vrouwen, interveniëren de sekswerkers op deze manier in de constructie van hun identiteit. De sekswerkers verkrijgen etniciteit door culturele normen met betrekking tot etniciteit aan te halen en te herhalen in het dagelijkse contact met de klanten. Zowel in het aantrekken van klanten als in het seksuele contact geven sekswerkers vorm aan een vrouwelijke identiteit door specifieke etnische en nationale stereotypen te benadrukken.

De sekswerkers uit dit onderzoek bootsen tijdens het contact met hun klanten in Europa een bepaalde etnisch specifieke vrouwelijkheid na. Etniciteit wordt op deze manier in een *performatief* proces toegekend aan het lichaam. De sekswerkers zijn zich bewust van hoe zij door klanten worden gecategoriseerd en spelen hierop in door middel van een rollenspel. In hun *performance* van de 'exotische Ander' maken zij gebruik van heersende ideeën over Latijns-Amerikaanse vrouwen. De zogenaamde 'natuurlijke' feiten over hun vrouwelijke identiteit en seksualiteit worden hierdoor discursief geconstrueerd door het dominante vertoog over ras en etniciteit. Dat deze etnische performance echter niet volledig maakbaar is, maar gebonden is aan strakke gendernormen, blijkt uit het feit dat de klanten uitgaan van bepaalde stereotypen en mythen over gender en etniciteit op grond waarvan zij de sekswerkers een bepaald gedrag en seksualiteit toeschrijven. Bij de etnische identiteit die door de sekswerkers tot uitdrukking wordt gebracht middels performance, vormen deze verwachtingen van de klanten in eerste instantie het uitgangspunt. Zoals we hebben gezien, laten bepaalde klanten zich hierbij leiden door een racistisch vertoog. Deze discursieve

betekenissen van etniciteit leggen de sekswerkers beperkingen op aan hun etnische performance en kunnen leiden tot de reproductie van racistische en seksistische stereotiepen.

Wanneer we kijken hoe deze discursieve machtspraktijken en normen omtrent etniciteit inwerken op de psyche, zien we dat er een normatieve werking uitgaat van de constructie van etniciteit. De sekswerkers hebben te maken met de beperkte mogelijkheden die de seksindustrie hen biedt vanwege de stereotiepe etnische vrouwelijke identiteit die hen wordt toegeschreven. Dit normatieve karakter blijkt uit het feit dat de vrouwen de aard van Latijns-Amerikaanse vrouwelijkheid en seksualiteit als natuurlijk en homogeen presenteren. In dit opzicht kan de vrouwelijke *performance* in prostitutie beschouwd worden als een aanpassing aan bepaalde stereotiepe ideeën over etnisch specifieke vrouwelijkheid. In het proces van herhaling worden deze ideeën steeds weer ingesteld en herbevestigd, en daarmee als norm gereproduceerd. Door middel van het beroepsmatig acteren van een bepaald rolmodel worden bepaalde vertogen toegeëigend en gereproduceerd en gaan zij ook onderdeel uitmaken van hun eigen opvattingen, zoals uit het antwoord van mijn sleutelinformant Jolanda blijkt wanneer ik haar vraag of er volgens haar klanten zijn die een voorkeur hebben voor bepaalde vrouwen:

> "Ja, want mannen, mannen, eh, laten we zeggen de Europese mannen in het algemeen, vallen op Latijns-Amerikaanse vrouwen omdat we een liever karakter hebben, omdat we hartelijker zijn en de tijd voor ze nemen en niet meteen zeggen: 'Geef hier die centen!' Nee, wij zeggen altijd: 'Gaat u maar zitten en kleedt u zich maar uit'. Je moet ze een beetje op hun gemak stellen, zo van: 'voel je je goed, schat?' Je vraagt zo'n man naar zijn naam en dan ga je langzaam tot daden over. Ik heb begrepen dat de vrouwen van hier zó zijn: 'Hup, (klappend in haar handen en met bitse stem), uittrekken die kleren!' (beiden schieten we in de lach) Ja, zo zijn de Europese vrouwen toch?! Latijns-Amerikaanse vrouwen zijn heel anders! En als de klant weggaat: 'ciao, mijn schat!' (ze geeft een kushandje) Dat heeft niets met seks te maken, maar eerder met tederheid en hartelijkheid. En we liefkozen de mannen en geven hun troetelnaampjes: 'lekker ding van me!' Al is ie lelijker dan de nacht, dat doet er niet toe, want zo komt hij gemakkelijker in de stemming. (Dit alles voor mijn ogen op plastische wijze uitgebeeld, alsof ze werkelijk met een klant bezig is.) Het is nu eenmaal zó, dat het gemakkelijker is om met een man naar bed te gaan als je ervoor zorgt dat hij zich goed voelt. En als jij er zelf met een uitgestreken gezicht bijstaat, kun je wel vergeten dat je klant hem omhoog krijgt!" (Jolanda 2002: 25, 26)

In bovenstaand citaat onderscheidt Jolanda etnische verschillen in het gedrag en de seksuele handelingen van sekswerkers en brengt zij een dichotomie aan tussen de Europese en de Latijns-Amerikaanse sekswerkers. Het interviewfragment laat zien

dat sekswerkers zélf ook etnische stereotypen hanteren bij de beoordeling van hun Europese collega's. Zo uit Jolanda zich in negatieve stereotiepen over Europese sekswerkers. Hierbij wordt een etnische hiërarchie aangebracht dat een ongunstig effect kan hebben op de waardering van een andere etniciteit.

Ten slotte wordt de *performance* begrensd door bestaande machtsverhoudingen in de seksindustrie, bijvoorbeeld in de relatie tussen werkgever en werknemer, alsook tussen sekswerker en klant. De ontmoeting tussen sekswerker en klant wordt doorkruist door verschillende assen van ongelijkheid die de constructie van etniciteit mede bepalen. Naast gender en etnische ongelijkheid kunnen ook andere factoren hierbij een rol spelen, waaronder de migrantenstatus van de sekswerker. Dit laatste wordt duidelijk zichtbaar bij Juan, een ongedocumenteerde Colombiaanse travestiet die in de Nederlandse straatprostitutie werkzaam is. Ik heb Juan voor het eerst ontmoet via Jolanda, mijn contactpersoon, tijdens één van mijn nachtelijke bezoeken aan de 'huiskamer' op een tippelzone.[23] Deze zones gelegen aan de rand van de stad, staan er om bekend dat er veel illegale transgender sekswerkers werken. Als vertrouwenspersoon van de GGD bezoekt Jolanda een aantal nachten per week de huiskamer en is zij goed op de hoogte van degenen die er werken. Op een avond stelt ze me voor aan een jonge man. Het is Juan, volgens Jolanda de mooiste travestiet van de hele zone. Uit zijn gelakte nagels kan ik opmaken dat hij zich 's nachts verandert in een vrouw om mannen te lokken met 'haar' verblindende schoonheid.[24]

De volgende dag ontmoeten we elkaar in het huis van Jolanda, waar hij regelmatig op bezoek komt en hij zich op zijn gemak voelt, en vertelt hij me over zijn leven. Juan is een Colombiaanse jongen van dertig jaar uit Cali, opgegroeid in een familie van negen kinderen en afkomstig uit een lage economische klasse. Op zijn dertiende jaar werd hij door zijn vader, die volgens Juan erg machistisch en homofoob is, het huis uitgeschopt, toen deze hoorde dat zijn zoon homoseksueel was. Vanaf dat moment groeide hij alleen op zonder zijn familie en speelde zijn leven zich voornamelijk op straat af. Vanaf jonge leeftijd begon hij te stelen en drugs te verkopen. Op latere leeftijd raakte hij als drugskoerier betrokken bij een cocaïnetransport van Colombia naar Duitsland. Bij aankomst in Europa werd een deel van het netwerk van drugshandelaren door de politie opgepakt en vluchtte Juan naar een tante in Nederland. Toen zijn tante erachter kwam dat hij homoseksueel was, zette zij hem het huis uit en kwam Juan opnieuw op straat terecht. Dit keer in een vreemd land waar hij de cultuur niet kende, noch de taal sprak. Hij raakte bevriend met een Colombiaanse transseksueel die werkzaam was in de prostitutie. Aangezien Juan niet meer in de criminaliteit wilde werken besloot hij op aanraden van deze vriendin en bij gebrek aan andere opties als illegale migrant, in de prostitutie te gaan werken. Als travestiet verdient hij goed geld, vertelt hij. Eén van de redenen van zijn financieel succes is zijn opvallende vrouwelijke creatie:

> "Ik hecht enorme waarde aan het verzorgen van mijn uiterlijk en lichamelijke hygiëne. Mijn nagels en mijn haar moeten er smetteloos uitzien, als om door een ringetje te halen. Ook al werk ik in de prostitutie, dan nog wil ik dat als ik dan tóch een masker op moet zetten het

> ook een perfect masker is, begrijp je? Ik houd ervan om in de spiegel te kijken en om er mooi en goed gekleed uit te zien! Dat is voor mij heel belangrijk. Het is ook iets dat me anders dan de rest van de travestieten doet voelen. Hoewel we allemaal gelijk zijn, hecht ik veel meer waarde aan persoonlijke hygiëne, veel meer dan anderen. Sommigen lopen erbij alsof ze net aardappels hebben gepoot; ongelooflijk! (...) Ik heb bijvoorbeeld een Nederlandse vriendin die, hoewel ook een travestiet, een heel andere instelling heeft door haar cultuur. Ze is veel gewoner, dus heel anders dan de Latijns-Amerikaanse travestieten. Die zijn erg ijdel en houden ervan om iedereen de ogen uit te steken! Zo van: 'Kijk eens naar deze schoenen die ik net heb gekocht! Zijn ze niet prachtig?' Nederlanders niet hoor! Die doen het alleen maar voor hun werk. Ze doen het niet om hun schoenen te laten zien aan de anderen. Ik maak me mooi, want ik wil graag veel klanten! Een hele tijd terug merkte ik al dat ik me beter kleed dan de rest als ik de straat op ga. In mijn land, Colombia, is het heel, heel belangrijk om er netjes bij te lopen. En als ze je zien met vuile teennagels, zeggen ze: 'Kijk die nou, als haar nagels al zo vuil zijn, hoe zou haar onderbroekje er dan wel niet uitzien!' (we schieten beiden in de lach) Nee hoor, als je schoenen al vuil zijn, welke kleur heeft dan je witte slipje? Goudkleurig of misschien beige?" (Juan 2002: 15, 16)

Juan beschouwt zijn travestie als zuiver beroepsmatig. Alleen tijdens zijn werk verkleedt hij zich als vrouw. In zijn transformatie maakt hij gebruik van supervrouwelijke symbolen waarmee hij beantwoordt aan de seksuele verlangens en fantasieën van een bepaalde groep klanten die de tippelzone bezoekt. Zijn klanten komen overal vandaan, het zijn lokale mannen maar ook toeristen uit onder andere Spanje, Italië, Griekenland, Turkije, Marokko, de Nederlandse Antillen, Japan en de Verenigde Staten. Volgens Juan zijn de meeste klanten op zoek naar een nieuwe seksuele ervaring en willen zij experimenteren met hun homoseksuele gevoelens. Zijn uiterlijk vormt een belangrijk aspect van het werk. In veel gevallen wordt schoonheid in prostitutie vertaald in een voorkeursbehandeling door de klanten. Hoe mooier en hoe vrouwelijker de verschijning die Juan 's nachts creëert, hoe meer klanten hij aantrekt en hoe meer geld hij verdient. In zijn creatie van vrouwelijke schoonheid tracht hij zich te onderscheiden van de rest van de travestieten in de straat. Daarom besteedt hij veel aandacht aan zijn persoonlijke verzorging. Hij is ijdel en wil dat dit ook overkomt op de klanten. Zijn travestie performance is iets waar hij trots op is. Het maakt hem uniek in vergelijking met zijn collega's en succesvol bij de klanten.[25] Hierbij moet het wel duidelijk zijn dat hij een man is, zegt hij met nadruk tegen me. Om deze reden heeft hij geen borsten en gebruikt hij geen siliconen of hormonen.

In de ontmoetingen met bi- en homoseksuele mannelijke klanten creëert Juan als *gendercrosser* de illusie van een vrouw, waarbij hij culturele stereotypen reproduceert die Latijns-Amerikaanse vrouwen portretteren als zeer vrouwelijk. Tegelijkertijd breekt hij door middel van zijn fysieke verschijning en performance

door traditionele gendernormen heen en creëert hij een ambivalente vorm van vrouwelijkheid, waarbij hij tegemoet komt aan de onderdrukte homoseksualiteit van zijn klanten. Om in te spelen op hun seksuele fantasieën, combineert Juan in zijn uiterlijk en gedrag zowel vrouwelijke als mannelijke kenmerken. Als travestiet, en dus als 'afwijkende' vrouw, markeert hij de gender gerelateerde normen in de samenleving, maar laat tegelijkertijd ook het constructieve karakter ervan zien door de grenzen van beide categorieën uit te dagen en te weerleggen. Deze ambigue identificaties tussen vrouw en man, legaal en illegaal en de seksuele handelingen die hij als travestiet met de klanten verricht, benadrukken het grensoverschrijdende karakter van zijn performance.

In zijn dagelijkse vertoning als mannelijke travestiet, verbeeldt Juan vrouwelijkheid op het kruispunt van meerdere machtsrelaties. Door te kijken naar de intersectie van de verschillende aspecten van zijn identiteit komt er een contradictie binnen de seksindustrie naar voren van de problematische, ongewenste vreemdeling enerzijds en het begeerde, exotische lichaam anderzijds. Het voorbeeld van Juan laat zien hoe verschillen in etniciteit, migrantenstatus en gender hierbinnen worden geërotiseerd. In Nederland is Juan een illegale sekswerker die als travestiet aan de rand van de stad de seksuele behoeften bevredigt van homoseksuele en biseksuele klanten. Terwijl hij er overdag de voorkeur aan geeft om zo onopvallend mogelijk te zijn om uit de handen van de politie te blijven vanwege zijn illegaliteit, benadrukt hij 's nachts in zijn werk juist zoveel mogelijk zijn status van 'outsider' en geeft hij in zijn *performance* uitdrukking aan een flamboyante vorm van vrouwelijkheid. Juans woorden illustreren dat niet alleen het gedrag en taalgebruik etnisch specifieke vrouwelijkheid construeren, maar ook de fysieke verschijning van de sekswerkers en de plaats waar het seksuele contact tot stand komt. In een context waar niet-Europese migranten worden uitgesloten van legaal werk in de prostitutie, wordt er een paradox zichtbaar van ongedocumenteerde en gemarginaliseerde migranten die onderwerp worden van mannelijk seksueel verlangen. Dit komt eveneens tot uitdrukking in de vele seksadvertenties die vooral rond de wetswijziging regelmatig in Nederlandse kranten verschenen, zoals bijvoorbeeld:

> Wil je weten of er bij jou in de buurt geheime adresjes of (misschien zelfs) spannende tippelzones zijn! Wil je weten waar dames (illegaal) langs de weg lopen? Tel. xxx[26]

> Verboden? Op div. parkeerplaatsen is het tegenwoordig een soort van Tippelzone! Je vindt er illegale en vaak van oorsprong Oost-Europese vrouwtjes die dingen doen waar je nog dagen op kunt teren! Hier hoor je alle verboden plekken: Tel. xxx[27]

Illegaliteit wordt hierdoor een aspect van de seksualisering van migrantensekswerkers en hiermee tevens een belangrijk element in de constructie van etnische identiteit. De travestie identiteit van Juan kan gezien worden als een meervoudige identiteit die tot stand komt op vele grenzen. Allereerst is Juan werkzaam in de straat-

prostitutie, een illegaal circuit dat als een grensgebied van de prostitutie in Nederland kan worden beschouwd. Als ongedocumenteerde travestiet verbeeldt Juan de overgang tussen man en vrouw en tussen legaal en illegaal, normaal en abnormaal of echt en onecht.

De theoretisering van grenzen in relatie tot identiteitsconstructies verschaft een manier om te reflecteren over de sociale condities waarin veel migrantensekswerkers in Europa leven. Tevens kan het concept van grens gebruikt worden als een metafoor voor de seksuele, culturele en etnische grenzen waarbinnen ongedocumenteerde migrantensekswerkers in Europa zich bewegen. Vanwege hun illegale status worden zij naar de marges van de samenleving gedreven. Deze status van gekleurde buitenstaander kan echter ook omgezet worden in de kracht om te overleven door de positie van 'de ander' zoveel mogelijk te benutten en de afwijkende kanten juist zoveel mogelijk te ontwikkelen. Op deze wijze heeft het proces van marginalisering en uitsluiting invloed op de constructie van vrouwelijke identiteit. Juans identiteit is ambivalent. Hij claimt en deconstrueert tegelijkertijd de identiteit van een Colombiaanse vrouw. Als buitenstaander destabiliseert hij gevestigde grenzen van sociale categorieën, zoals gender, etniciteit en nationaliteit. Niet alleen komt zijn identiteit tot stand op basis van tegenstellingen, hij overstijgt die tegenstellingen ook door de ambivalentie om te zetten in iets anders. In zijn performance maakt hij gebruik van supervrouwelijke symboliek, dat een ideaaltypisch vrouwbeeld weergeeft, maar tegelijkertijd creëert hij zijn eigen mythe in de vorm van een illusoire vrouwelijkheid.

5.8 Conclusie

De vraag naar betaalde seks is een aspect dat weinig aan de orde wordt gesteld in studies naar prostitutie. Deze veronachtzaming van de klanten en hun vraag naar betaalde seks, is zeer opvallend aangezien de klanten, naast de werknemers, werkgevers en de regulerende overheid, belangrijke actoren zijn die de arbeidsmarkt in de seksindustrie beïnvloeden. In feite kun je niet spreken over prostitutie zonder óók te kijken naar de vraag naar betaalde seks. Binnen de seksindustrie hebben we te maken met een fluctuerende vraagzijde. De veranderingen die zich hierbinnen voordoen, hebben betrekking op de soort seksuele diensten, alsook op de personen die deze diensten aanbieden. Zo kunnen we bepaalde ontwikkelingen onderscheiden in relatie tot de veranderende voorkeur van prostitutieklanten wat betreft de etnische achtergrond van de sekswerkers. Sinds de jaren zeventig van de twintigste eeuw kan er een toenemende vraag onder klanten in de Europese seksindustrie worden waargenomen naar 'vrouwen van kleur'. Deze vraag is behalve op de prijs dikwijls gebaseerd op een bepaalde beeldvorming over huidskleur, cultuur of nationaliteit, die bij nadere beschouwing gebaseerd blijkt te zijn op bepaalde mythen en stereotypen over culturele gedragingen die door de klanten aan de sekswerkers op grond van hun etni-

sche achtergrond worden toegeschreven en bijdragen aan de populariteit van deze vrouwen.

In de witte verbeelding van mannelijke klanten in Europa worden 'vrouwen van kleur' geconstrueerd aan de hand van specifieke ideeën omtrent hun seksualiteit en vrouwelijkheid, zoals hyperseksualiteit, seksuele ongedwongenheid en dienstbaarheid. De vraag naar 'exotische seks' komt voort uit een beeldvorming die haar oorsprong vindt in koloniale en neokoloniale vertogen over 'ras' en machtsongelijkheden op basis van etniciteit, gender en klasse reflecteren. Zoals we hebben gezien, is het verlangen naar gekleurde seks in prostitutie dikwijls beïnvloed door seksistische en racistische ideeën van witte superioriteit, die terug te voeren zijn tot negentiende-eeuwse rassenideologieën, waarin de fysieke eigenschappen van 'vrouwen van kleur' worden geassocieerd met een bepaalde seksualiteit. In de hedendaagse seksindustrie in Europa resulteert dit in een proces van stereotypering van etnisch specifieke vrouwelijkheid, dat een voedingsbodem blijkt te zijn voor de *mulata*-mythe, waarin Latijns-Amerikaanse vrouwen worden geportretteerd als 'hartstochtelijke' minnaressen en gewaardeerd vanwege een veronderstelde 'ongecompliceerdheid' en 'natuurlijke' zin in seks.

De positie van Latijns-Amerikaanse sekswerkers binnen de Europese seksindustrie wordt niet alleen bepaald doordat ze afkomstig zijn uit een lage economische klasse, maar ook door het feit dat zij ongedocumenteerde immigranten zijn in 'Fort Europa' en hierdoor een kwetsbare positie innemen als het gaat om misbruik en racisme. De seksuele ontmoeting tussen de sekswerker van kleur en de witte klant, en de constructie van etniciteit die hierin plaatsvindt, wordt op deze manier doorkruist door verschillende assen van machtsongelijkheden op basis van gender, klasse en migrantenstatus die het etnisch verschil mede bepalen. Tegelijkertijd slagen de sekswerkers erin te overleven in de marges van de samenleving juist vanwege deze intersecties van verschil. Immers, het is niet alleen de klant die etniciteit construeert, maar ook de sekswerker die etniciteit vormgeeft. De sekswerkers reageren op de stereotiepe beeldvorming van klanten door hierop in te spelen middels *performance*, zonder deze noodzakelijkerwijs als onderdeel van hun identiteit te beschouwen. Dit proces van acteren beschouwen zij als een belangrijk aspect van het werk en kan extreme vormen aannemen, zoals in het geval van Juan, die 's nachts zijn mannelijke identiteit omvormt in een vrouwelijke verschijning om klanten te verleiden.

Een intersectionele benadering laat zien hoe de verschillende sociale categorieën van gender, etniciteit en nationaliteit deel uitmaken van de identiteitsvorming en aan elkaar gerelateerd zijn in een gelijktijdige performance. De sekswerkers (re)produceren in hun werk stereotiepe representaties van etniciteit, maar geven er tegelijkertijd ook een andere betekenis aan. In hun performance zoeken zij de grenzen van gender en etniciteit op en dagen hiermee de dominante vertogen over ras en etniciteit uit. Tijdens de seksuele ontmoetingen met Europese klanten weerleggen zij de traditionele constructies van etnische vrouwelijkheid. In tegenstelling tot de hen toegeschreven traditionele genderrol, vertonen zij seksuele autonomie en stellen zij de condities waarbinnen het seksuele contact met de klant plaatsvindt. Hierdoor vindt er een machtsverschuiving plaats en kan er een herdefiniëring van etniciteit optreden. Door

een actieve benadering van de stereotiepe beeldvorming weten zij de reden van hun anders zijn, namelijk het hebben van een niet-Europese achtergrond, om te zetten in een economische strategie. Op deze manier manipuleren ze de seksuele verlangens van klanten en buigen deze om in hun eigen belang door er hun voordeel uit te trekken.

Door de ervaringen en het perspectief van 'vrouwen van kleur' centraal te stellen in de analyse, wordt inzicht verschaft in de constructie van etniciteit en kunnen andere betekenissen van etniciteit aan de oppervlakte komen. De professionele zelfpresentaties van de migrantensekswerkers, zoals gepresenteerd in hun persoonlijke verhalen en de seksadvertenties, kunnen beschouwd worden als individuele vormen van agency die lange tijd over het hoofd zijn gezien in het dominante discours over prostitutie. Dit levert gemengde en subtielere beelden op, waarin een bespeling van de vraagzijde zichtbaar wordt en een onafhankelijk handelen van de sekswerkers die zichzelf veranderen van passieve seksuele objecten in de Europese verbeelding in autonome *subjecten* die de basis van de sociale orde die hen beperkt en uitsluit, uitdagen.

Noten

1 Aldus schattingen van De Rode Draad, de belangenvereniging voor sekswerkers in Nederland in: *Opheffing Bordeelverbod* (2000) Amsterdam: De Rode Draad; en Mr A. De Graafstichting, het instituut voor prostitutievraagstukken in: *De Profeit Studie* (2000) Amsterdam: Mr A. De Graafstichting.

2 Sinds enkele jaren kampt Roemenië met een toename van sekstoeristen uit West-Europa en de Verenigde Staten met een voorkeur voor kinderen. Het kindersekstoerisme bloeit illegaal in bars, massagesalons en bovenal op straat. Dit is een gevolg van de komst van westerse sekstoeristen, zowel heteroseksuelen als homoseksuelen en pedofielen. Het internet biedt sekstoeristen hierbij de mogelijkheid elkaar plekken en tips door te geven (*de Volkskrant*, 28-12-2004: 15).

3 Daarnaast bestaat 10 à 30 procent van de minimaal vijftienhonderd minderjarige jongensprostituees in Nederland uit Marokkanen, aldus een inventarisatie van het WODC, wetenschappelijk onderzoeksinstituut van het ministerie van Justitie (*de Volkskrant*, 14-6-2003).

4 NRC Handelsblad, 16-12-2000; Polanía, Fanny & Janssen, Marie-Louise (1998).

5 *de Volkskrant*, 13-4-1996.

6 *De Telegraaf*, 21-09-1996.

7 Niet alleen in arme ontwikkelingslanden ontwikkelt zich sekstoerisme, maar ook in het rijke Westen, waaronder Nederland dat internationale bekendheid geniet vanwege zijn tolerante klimaat ten opzichte van prostitutie en waar de raambordelen een toeristische attractie vormen voor menige toerist.

8 Sinds 1990 is het toerisme jaarlijks met circa 20 procent gegroeid. Terwijl in 1990 nog 340.000 toeristen het Cubaanse eiland aandeden, steeg hun aantal in 1998 tot 1,4 miljoen. Zie: Fernández, Nadine (1999) 'Back to the Future?' in Kamala Kempadoo (ed.) *Sun, Sex,*

and Gold. Tourism and Sex Work in the Caribbean. Lanham: Rowman & Littlefield; Iraida Calzadilla (1999) *Turismo creció.* Cuba: Granma.

9 Jinetera is afgeleid van het werkwoord 'jinetear' dat betekent: 1) paraderen te paard en 2) wilde paarden temmen.

10 www.celebsisland.com/cubababes (22-3-2003)

11 Dit geldt volgens de onderzoekers voor sekstoeristen in alle Latijns-Amerikaanse landen waar ze onderzoek hebben gedaan, namelijk: de Dominicaanse Republiek, Cuba, Venezuela en Costa Rica.

12 http://www.amigos.com/!LATINAS.HTM (11-3-2003)

13 http://www.alatinabride.com/gen/whyhoa.htm (11-3-2003)

14 Bekend is bijvoorbeeld de studie *Wildheid en Beschaving* van de antropoloog Corbey uit 1989, een onderzoek naar de Europese verbeelding van het Afrikaanse continent. Zijn onderzoeksmateriaal bestond uit een serie ansichtkaarten die een Franse koloniaal in de periode 1900-1925 had verzameld, waarop Afrikaanse vrouwen, geheel of gedeeltelijk naakt, vertoond werden. Aan de hand van deze 'erotische' foto's en met gegevens uit koloniale romans en missieliteratuur analyseerde Corbey de ideeën die in het 'beschaafde' blanke Europa in de negentiende eeuw leefden over het onbekende 'wilde Afrika'.

15 Raciaal verschildenken was overigens niet alleen voorbehouden aan de mannen, maar leefde ook bij feministen uit die tijd die fel van leer trokken tegen immoreel gedrag en de degeneratie van het Europese ras in de koloniën. De historica Maria Grever analyseerde in dit verband de tentoonstelling die in 1898 onder de naam: *The Dutch National Exhibition of Women's Labour* door de Nederlandse vrouwenbeweging werd georganiseerd. In deze tentoonstelling werd de morele zuiverheid en superioriteit van de witte middenklasse vrouwen op verschillende wijzen ten tonele gebracht en werd het "civilized, sexually self-restrained Motherland" verbeeld tegenover de "underdeveloped, sexually wild" koloniale bevolking Grever (2000).

16 Deze denkwijze vond haar climax in de *Hottentot Venus*, oftewel het tragische lot dat een Zuid-Afrikaanse vrouw was beschoren door het onderwerp van wetenschappelijk en medisch onderzoek te worden. In 1815 werd de 25 jarige Hottentottenvrouw onder de naam Saartje Baartman ruim vijf jaar lang tentoongesteld in Europa vanwege haar fysieke kenmerken, zoals een "overvloedige vetvorming op het zitvlak". Maar voor de meeste Europeanen werd ze bekend vanwege haar "Hottentot apron", zoals achttiende-eeuwse reizigers het omschreven toen zij in zuidelijk Afrika voor het eerst met haar in contact kwamen. Hiermee werd verwezen naar de overontwikkeling van de binnenste en buitenste schaamlippen, ook wel "a hypertrophy of the labia and nymphae" genoemd, dat veroorzaakt werd door manipulatie van de genitaliën zoals dat bij de Hottentotten en andere stammen voorkwam (Gilman 1985: 85-89). De genitaliën van de Hottentottenvrouwen werden als aangeboren afwijking beschouwd en getuigden volgens de negentiende-eeuwse rassentheorie van een hyperseksualiteit.

17 *de Volkskrant*, 21-10-2000

18 *de Volkskrant*, 21-10-2000

19 *de Volkskrant*, 21-10-2000

20 *Via Via*, 29-4-2004

21 Preciosas Caribeñas, Recien llegadas, Desearíamos contactos gratuitos con hombres, 119 pts. min. (*El País*, juli 2001)

22 Juana del Caribe, La autentica. Ven a bañarte en nuestras playas. Isabel y 10 nuevas Srtas. De 18 a 25 a. brasileñas, españolas, mulatita y 1 negrita. etc. (*La Vanguardia*, juli 2001)

23 Een tippelzone is een zone die gereserveerd is voor straatprostitutie. Hier kunnen de sekswerkers hun klanten ontmoeten en in speciaal daarvoor bestemde afbakeningen voor de

auto's seks hebben. De zone beschikt vaak over een w.c., een kleine kantine en de mogelijkheid om naar te douchen of uit te rusten, om te kleden, condooms te kopen en een dokter te bezoeken voor de controle op geslachtsziekten. De meeste zones zijn in 2004 opgeheven.

24 Dagboeknotities van veldwerk in Den Haag, 2002

25 Eenzelfde patroon zien we ook terug bij andere travestieten sekswerkers in Latijns Amerika, zoals de Mexicaanse *jotas*, homoseksuele sekswerkers die als vrouw verkleed zijn in Neza, een arme wijk in Mexico stad (Prieur 1998).

26 *de Volkskrant*, 21-10-00.

27 *De Telegraaf*, 21-3-1999.

6 Conclusie
Sekswerk, mobiliteit en transnationale identiteitsvorming

"The license to despise a prostitute is a license to despise any woman who takes sex, money, and mobility into her hands."
(McClintock 1992: 95)

6.1 Het slachtofferbeeld voorbij

Vanaf de jaren tachtig in de twintigste eeuw zet een groep 'radicale feministen' het negentiende-eeuwse abolitionistische vertoog voort. Binnen het moderne feministische debat en theorievorming ontwikkelt zich een antiprostitutievertoog waarin prostitutie wordt gezien als de ultieme vorm van objectivering van vrouwen in een patriarchale samenleving. Dit resulteert in een eenzijdige beeldvorming van de sekswerker als vrouwelijk slachtoffer dat tot op heden nog steeds gangbaar is in feministische discussies over prostitutie.[1] Door prostitutie te reduceren tot een vorm van 'vrouwenonderdrukking' en 'seksueel geweld', en voornamelijk in functie te zien van een moreel en ideologisch debat, wordt de leefwereld en de diversiteit aan ervaringen van sekswerkers aan het zicht onttrokken. Dit beperkt zowel de mogelijkheden voor een beter begrip van de complexiteit waarin sekswerkers leven en werken alsook de mogelijkheden tot verdere theorievorming over prostitutie. De snel groeiende seksindustrie in Europa, die in toenemende mate steunt op arbeid dat door migrantenvrouwen wordt verricht, vraagt om nieuwe analyses die onderzoeken hoe genderideologieën werken in de dynamiek van prostitutie en globalisering. Zo gaat bijvoorbeeld het economische globaliseringproces gepaard met het gebruik van nieuwe methoden en technieken in de seksindustrie. Steeds vaker verplaatst de prostitutie zich naar de escortbranche en bieden sekswerkers via internet en 06-nummers hun diensten aan. Vooral de nieuwe communicatiemogelijkheden die internet biedt, resulteren in ontwikkelingen in de seksindustrie die vragen om verder onderzoek. Tevens is er de noodzaak tot meer onderzoek naar de vraagzijde in de prostitutie. De rol van vrouwen in de seksindustrie is immers niet alleen beperkt tot die van sekswerker. Een groeiend aantal vrouwen maakt gebruik van seksuele diensten die door mannelijke sekswerkers

worden aangeboden, zoals zichtbaar wordt in het sekstoerisme of in de escortservice.[2] Daarnaast is er een toenemend aantal vrouwen die deel uitmaken van criminele netwerken van mensenhandel en een belangrijke rol spelen in het rekruteren van vrouwen die onder dwang in de prostitutie tewerk worden gesteld. Bijna een kwart van de in 2000 tot en met 2003 aangehouden verdachten in Nederland met betrekking tot mensenhandel blijkt vrouw te zijn (NRM4 2005: 15).

Sinds begin jaren negentig komt echter ook een feministisch vertoog op gang dat het abolitionistische vertoog uitdaagt. Feministische academici beginnen het bestaan van een internationale seksindustrie en de diversiteit aan ervaringen van sekswerkers te erkennen. De verhalen en meningen van sekswerkers zijn lange tijd niet door academici bij theorievorming over prostitutie betrokken, omdat zij niet van belang werden geacht of omdat de onderzoekers geen toegang hadden tot de sekswerkers. Mijn rol en betrokkenheid als belangenbehartiger en hulpverlener stelde mij in de gelegenheid om de vrouwen jarenlang te volgen en een vertrouwensrelatie met veel sekswerkers op te bouwen. Hierdoor had ik toegang tot de onderzoeksgroep en was ik in de gelegenheid om hun levensverhalen vast te leggen. Met dit onderzoek hoop ik een bijdrage te leveren aan de verdere verruiming van het perspectief op sekswerkers, in het bijzonder die van Latijns-Amerikaanse immigranten in Europa. Sinds de laatste drie decennia maakt deze groep een belangrijk deel uit van het totale aantal immigranten dat in de Europese seksindustrie werkt. Het toenemende restrictieve prostitutie- en immigratiebeleid in Europa heeft geleid tot het ontstaan van een uiterst mobiele groep Latijns-Amerikaanse sekswerkers die geïsoleerd in de grote steden of op het platteland wonen en werken. Ondanks hun opvallende aanwezigheid op de Europese prostitutiemarkt, zijn hun ervaringen nog nauwelijks gedocumenteerd en is er weinig bekend over het dagelijkse leven en werk van deze groep transnationale arbeidsmigranten.

Met dit proefschrift heb ik mij daarom ten eerste ten doel gesteld om op basis van persoonlijke verhalen de ervaringen van Latijns-Amerikaanse sekswerkers in de Europese seksindustrie in beeld te brengen. Deze wisseling van perspectief maakt het mogelijk om na te gaan wat de betekenis is van prostitutie voor de sekswerkers zelf. Hun verhalen zijn essentieel om een beter inzicht te krijgen in hun leefwereld en zelfbeeld; een inzicht dat mijns inziens ook consequenties heeft voor het Europese politieke beleid ten aanzien van prostitutie en migratie. In het dominante vertoog wordt de subjectiviteit van sekswerkers verbonden met onvrijheid en worden bepaalde identiteiten aan hen toegeschreven zoals immoreel, deviant, slachtoffer van mannelijke dominantie of dwang, illegale vreemdeling en geabstraheerd tot beleidsobject. Een tweede doelstelling van dit onderzoek is om het dominante slachtofferbeeld aan te vullen met andere representaties van vrouwelijkheid door het perspectief van de sekswerkers centraal te stellen. Hiertoe heb ik onderzocht op welke manier vrouwelijke identiteit tot uitdrukking komt in hun levensverhalen en zelfpresentaties. Het onderzoek wil een 'counterperspectief' bieden aan het beeld waarin de vrije keuze van sekswerkers in twijfel wordt getrokken en sekswerkers, vooral migranten, worden beschouwd als handelingsonbekwaam en niet in staat om hun eigen grenzen te bepalen.

Met het onderzoeksmateriaal dat in de voorafgaande hoofdstukken is gepresenteerd, bestaande uit levensverhalen en veldwerkverslagen, geef ik een empirisch gefundeerde kritiek op de notie van slachtofferschap. De levensverhalen van de sekswerkers verschaffen inzichten die tot een andere benadering van prostitutie leiden. Alleen een succesvolle uitdaging van het slachtofferimago kan de dynamiek van het debat over prostitutie en vrouwenhandel veranderen. Hiervoor zijn de stemmen van de sekswerkers nodig. De levensverhalen stellen ons in staat om het sociale proces te onderzoeken waarin bepaalde genderidentiteiten worden voortgebracht en hoe mensen uitdrukking geven aan hun identiteit. De veelzijdige dimensies van de identiteit van migrantensekswerkers die uit de verhalen naar voren komen spreken de stereotiepe vrouwbeelden die hun werk aankleven tegen en rekenen af met de eenzijdige en simplistische beelden van willoze, in de val gelokte vrouwen. De sekswerkers die in dit onderzoek worden gepresenteerd, nodigen uit tot verdere reflectie over prostitutie en slachtofferschap en laten zien hoe hun relaties met kinderen familie en eventuele partners in het land van herkomst en hun klanten en collega's in Europa, eveneens deel uitmaken van hun vrouwelijke identiteit. Het luisteren naar hun verhalen creëert ruimte voor andere representaties van vrouwelijkheid. In tegenstelling tot de slachtofferidentiteit die over het algemeen aan sekswerkers wordt toegeschreven, zien we hier veranderlijke en gefragmenteerde identiteiten die in een transnationale context tot stand komen.

6.2 Verhalen van schaamte

In dit onderzoek naar de arbeidspositie en identiteitsvorming van Latijns-Amerikaanse sekswerkers in Europa, is de levensverhalenbenadering een waardevolle onderzoeksmethode gebleken. De verhalen stellen een belangrijke bron van kennis over migrantensekswerkers beschikbaar en bieden een unieke kijk op hun belevingswereld. In hun persoonlijke geschiedenissen omschrijven de vrouwen hun ervaringen, en de betekenis die zij hieraan geven, in relatie tot zichzelf en de culturele normen en waarden waarmee ze zijn opgegroeid. De levensverhalen laten de complexiteit zien van het proces waarin macrostructurele economische en politieke krachten, zoals armoede, werkloosheid, het immigratiebeleid of een situatie van oorlog of dictatuur in de Latijns-Amerikaanse herkomstlanden en de vraag naar goedkope migrantenarbeid in de Europese economie, samengaan met meer individuele factoren op microniveau, zoals persoonlijke waarden en doelstellingen of morele verplichtingen. In de individuele levensgeschiedenissen komen de werking van verschillende machtsstructuren aan de oppervlakte en de beslissingen en handelingen die op persoonlijk niveau plaatsvinden. Ze maken inzichtelijk hoe bepaalde keuzes tot stand komen en wat de beweegredenen van de vrouwen hiervoor zijn geweest.

Naast de ervaringen die voor meer economische immigranten in Europa gelden, zijn er ervaringen die specifiek van toepassing zijn op degenen die in de seksin-

dustrie werkzaam zijn. Allereerst hebben sekswerkers, in vergelijking met andere economische immigranten, te maken met het prostitutiestigma waardoor zij worden gebrandmerkt als 'verdorven' en 'seksueel abnormaal'. Door de algemeen heersende morele verwerping van prostitutie blijven veel sekswerkers bij voorkeur zo anoniem mogelijk en verkeren zij dikwijls in een sociaal isolement. Ten tweede wordt prostitutie in Europa, met uitzondering van Nederland, officieel niet erkend als een beroep. Het werk vindt daarom plaats in het illegale circuit van de informele sector van de economie, hetgeen een bepalende invloed heeft op de condities waarin de sekswerkers werkzaam zijn en de positie die zij in die samenleving innemen. In veel grote steden in Europa wordt prostitutie naar 'grensgebieden' gedreven; duidelijk afgebakende zones die veelal gelegen zijn aan de rand van de stad en gekenmerkt worden door illegaliteit, criminaliteit en rechteloosheid. Vooral veel immigranten werken op straat of in bordelen en clubs in geïsoleerde buitenwijken, langs drukke autowegen of op het afgelegen platteland. Een derde factor die de ervaringen van veel migrantensekswerkers kleurt, is hun opvallend grote geografische mobiliteit. Dit geldt vooral voor deze vrouwen die geen vaste verblijfsplaats of werkplaats in Europa hebben en van de ene stad naar de andere reizen. In hun levensverhalen brengen zij een samenhang aan in hun jachtige bestaan vol reizen, ontmoetingen en gebeurtenissen. Als gevolg van het karakter en de illegale aard van het werk vertonen de Latijns-Amerikaanse sekswerkers uit dit onderzoek een patroon van langdurige cirkelmigratie in Europa. Deze werkgerelateerde migratie vormt een belangrijk aspect van de Europese seksindustrie.

De levensverhalenbenadering blijkt eveneens een effectief methodologisch instrument te zijn in de analyse van processen van identificatie. Door de verhalen op verschillende locaties op te tekenen wordt een reizend bestaan in beeld gebracht waarin verschillende identificaties van de vrouwen zichtbaar worden. De constructie van de vrouwelijke zelfbeelden van de sekswerkers in dit onderzoek gaat dikwijls gepaard met stilte. Deze veelal genegeerde en verzwegen ervaringen van sekswerkers heb ik in dit onderzoek als uitgangspunt genomen. Hun levensverhalen reflecteren de anonimiteit en taboesfeer waarin hun leven en werk plaatsvindt. Wanneer zij in Europa zijn zwijgen zij zoveel mogelijk over hun familie of herkomstland en houden zij hun persoonlijke geschiedenis en identiteit dikwijls geheim. Dat geldt ook wanneer zij in het land van herkomst zijn, waar zij voor familie, vrienden of kennissen hun werk zoveel mogelijk geheim houden of ontkennen. Daarnaast waren er ook vrouwen die juist graag hun verhaal wilde vertellen om misstanden aan te kaarten en kenbaarheid te geven aan hun positie in de Europese seksindustrie of erkenning op te eisen van hun bestaan.

Een belangrijk aspect in de identiteitsvorming van sekswerkers is het gebrek aan mogelijkheden om openlijk over hun werk en ervaringen te praten. Gevoelens van schaamte, veiligheidsoverwegingen of trauma, bijvoorbeeld in het geval van vrouwenhandel, weerhouden hen ervan om over hun ervaringen in Europa te praten en deze te delen met de achtergebleven familie en vrienden in het land van herkomst. De rol van schaamte in de identiteitsvorming van de vrouwen komt vooral tot uitdrukking bij degenen die geen succesvolle migratie-ervaring hebben en onverrichter zake naar huis zijn teruggekeerd.[3] Wanneer de vrouw zonder geld en met een grote schul-

denlast uit het buitenland terugkeert, wordt zij gezien als iemand die 'gefaald' heeft. Deze vrouwen zijn er niet in geslaagd om geld naar hun familie op te sturen en hebben dikwijls ervaringen met geweld, dwang of misleiding achter de rug. In veel gevallen gaan gevoelens van schaamte, of schuld, gepaard met een dubbelleven en het verzwijgen of verdraaien van hun ervaringen. Indien bekend wordt dat zij in de prostitutie hebben gewerkt, bestaat de kans dat zij bij thuiskomst door de familie worden afgewezen en sociaal geïsoleerd raken. Soms kan schaamte zelfs de belangrijkste reden zijn waarom een vrouw niet meer terug naar huis durft en er de voorkeur aan geeft om in Europa te blijven, desnoods illegaal.

6.3 Een transnationaal perspectief op prostitutie

In de voorafgaande hoofdstukken hebben we de levensverhalen van een aantal Latijns-Amerikaanse sekswerkers leren kennen. Hun levens spelen zich af in verschillende contexten tegelijkertijd, die van de prostitutie en eventuele familie in Europa en die van de familie in het thuisland. De verhalen van deze transnationale immigranten maken duidelijk hoe hun ervaringen dikwijls het resultaat zijn van met elkaar samenhangende factoren, zoals de sociaal-economische situatie in de landen van herkomst, postkoloniale verhoudingen, het migratieproces en sekse- en etnische verhoudingen in de landen van herkomst en bestemming. Om deze reden plaats ik hun levensverhalen in een analytisch kader van transnationale migratie. Op basis van mijn onderzoeksgegevens kan geconcludeerd worden dat een transnationaal perspectief op prostitutie nieuwe inzichten verschaft in de positie en identiteitsvorming van migrantensekswerkers. Hun reizend bestaan stelt nieuwe vragen over prostitutie en stelt ons in staat om tot een beter begrip te komen van migratie en terugkeer in de context van de internationale seksindustrie. Het migratieproces waarin deze sekswerkers zich bevinden, wordt in dit onderzoek geconcretiseerd aan de hand van de levensgeschiedenissen van dertig Latijns-Amerikaanse vrouwen die in de Europese prostitutie werken of hebben gewerkt. Het inzicht in de levens van deze groep transnationale immigranten leidt tot een theoretische benadering van prostitutie waarin we tot een verdieping kunnen komen van de empirische kennis van prostitutie en van het theoretische begrip van hedendaagse praktijken van transnationalisme.

Deze transnationale benadering van prostitutie is opgebouwd uit een drietal elementen. Een eerste belangrijke pijler van een dergelijke benadering is het benadrukken van de relatie tussen hun leven in de Europese prostitutie en hun familieleven in het land van herkomst in Latijns-Amerika. Om de ervaringen van deze immigranten te begrijpen is het nodig om de situatie op beide locaties te analyseren. Het levensverhaal van Angelica in hoofdstuk twee maakt duidelijk hoezeer haar identiteitsvorming beïnvloed wordt door hun reizend bestaan tussen beide continenten. De dynamiek van het heen en weer reizen en de hiermee gepaard gaande anonimiteit stelt haar in staat om haar familieleven gescheiden te houden van het prostitutiebestaan in

Europa. Deze manier van leven maakt wisselende identificaties mogelijk en biedt de vrouwen een manier om om te gaan met het prostitutiestigma. Een transnationaal perspectief op prostitutie benadert de sekswerkers en hun identiteitsvorming vanuit wisselende culturen en situaties, onder meer in relatie tot hun familie en de gemeenschap in het thuisland of in het dagelijkse contact met collega's, bordeeleigenaren en klanten.

Een tweede element van dit transnationaal perspectief op prostitutie vormt de postkoloniale context die een belangrijke migratieroute voor sekswerkers vanuit Latijns-Amerika naar Europa heeft opengelegd. De ervaringen van de vrouwen die in dit migratieproces tot stand komen, reflecteren zowel hun agency als hun kwetsbaarheid. In hoofdstuk drie heb ik de verschillende manieren waarop en omstandigheden uiteengezet waarin de Latijns-Amerikaanse sekswerkers naar Europa reizen. Vanaf de jaren tachtig in de twintigste eeuw migreren Latijns-Amerikaanse sekswerkers langs verschillende routes naar Europa. Voor een derde van de vrouwen uit dit onderzoek is de migratieroute gerelateerd aan vroegere koloniale banden van Nederland met de Cariben, in het bijzonder Curaçao en Aruba. De vrouwen pasten hierbij verschillende migratiemethoden toe, zoals het aangaan van een huwelijk met een (seks)toerist of klant, via criminele vrouwenhandelorganisaties of door gebruik te maken van sociale netwerken en familierelaties. De verschillende werkcondities waarin zij in Europa terechtkomen, hangen grotendeels samen met het migratietraject dat ze doorlopen en de mate van zelfstandigheid die ze hierin kunnen uitoefenen. Naarmate zij meer schulden aangaan voor de reis en afhankelijk zijn van handelaren of andere bemiddelaars, komen zij meer onder financiële druk te staan en neemt hun kwetsbaarheid voor economische uitbuiting in het land van bestemming toe.

Het onderzoek toont aan dat Latijns-Amerikaanse sekswerkers steeds vaker zelfstandig en op eigen initiatief naar Europa reizen, waarbij zij gebruik maken van transnationale sociale netwerken. Tweederde van de vrouwen uit mijn onderzoeksgroep is gemigreerd met de hulp van een familielid of de aanmoediging van een vriendin die al in de Europese prostitutie werkzaam was. Deze, grotendeels door vrouwen gedomineerde, netwerken van (ex-) sekswerkers motiveren en faciliteren de migratie naar Europa en de toetreding tot de prostitutiemarkt door middel van het verstrekken van informatie, financiële ondersteuning en/of het bieden van hulp bij het vinden van een werkplek. Dit brengt een kettingmigratie teweeg. Gevestigde sekswerkers vertellen over hun ervaringen en de financiële mogelijkheden in Europa en dienen zo als brug voor andere vrouwen om naar Europa te migreren. Prostitutie in Europa wordt hierdoor tot een belangrijke economische huishoudstrategie gemaakt, die soms door meer vrouwelijke leden binnen dezelfde familie wordt toegepast.

Om tot een beter begrip te komen van de dagelijkse realiteit van Latijns-Amerikaanse sekswerkers in Europa hebben we ten derde een analytisch kader nodig dat uitgaat van de werking van verschillende analytische concepten en hun onderlinge samenhang. De ervaringen van Latijns-Amerikaanse sekswerkers in Europa zijn het resultaat van verschillende patronen van ongelijkheid die met elkaar samenhangen, gelijktijdig operatief zijn en elkaar kunnen tegenspreken. Door te kijken naar hoe diverse categorieën van verschil de ervaringen van deze sekswerkers doorkruisen,

wordt inzicht verschaft in processen van onderdrukking, alsook in de kracht en agency van de sekswerkers. Deze intersectionele benadering is bruikbaar in het ontwikkelen van een alternatief vertoog over prostitutie. Het verschaft inzicht in cruciale intersecties tussen verschillende assen van ongelijkheid die de basis leggen voor het begrijpen van de machtsverhoudingen in de seksindustrie en laat zien hoe sekseongelijkheid tegelijkertijd wordt geproduceerd met hiërarchieën van klasse of nationaliteit. Naast hun status als ongedocumenteerde immigrant worden hun positie en mogelijkheden op de arbeidsmarkt in de seksindustrie bijvoorbeeld ook bepaald door hun huidskleur en religieuze en etnische achtergrond.

Een eerste belangrijke intersectie die uit de verhalen naar voren komt is de relatie tussen gender en klasse. Zoals ik in de introductie uiteen heb gezet, bestaat een grote groep van de Latijns-Amerikaanse sekswerkers in Europa uit laag opgeleide vrouwen afkomstig uit de arbeidersklasse die de financiële verantwoordelijkheid dragen voor hun kinderen en andere familieleden in het land van herkomst. In hun verhalen presenteren zij zichzelf als economische migranten voor wie prostitutie een reële manier is om zowel op korte als op lange termijn in hun eigen levensonderhoud te voorzien. Hiermee hanteren zij een strategische benadering van hun lichaam en seksualiteit. In hun verhalen maken zij duidelijk dat seksualiteit niet altijd gekoppeld hoeft te zijn aan liefde of een liefdesrelatie, maar dat het ook een manier kan zijn om geld te verdienen. In deze context kan prostitutie als een arbeidskeuze worden beschouwd. *"De echte liefde bestaat niet, ik ga werken om geld te verdienen"* (el verdadero amor no existe, yo voy a trabajar para cobrar), zoals Sonja, een Colombiaanse sekswerker, het helder verwoordt.

In hoofdstuk drie en vier staan de werkervaringen van de vrouwen in Europa centraal, die voor een groot deel bepaald worden door hun niet-Europese achtergrond. Uit de verhalen van de sekswerkers blijkt dat de restrictieve en stringente immigratie- en prostitutiewetgeving in Europa in grote mate verantwoordelijk is voor de slechte arbeidsomstandigheden waarin veel Latijns-Amerikaanse sekswerkers terechtkomen. Als gevolg van een illegale migrantenstatus in 'Fort Europa', en het gebrek aan sociale rechten en arbeidsrechten dat hiermee samenhangt, nemen veel migrantensekswerkers in de Europese seksindustrie een kwetsbare positie in, waardoor zij een gemakkelijke prooi vormen voor uitbuiting.

Een intersectioneel perspectief op prostitutie vereist een constante analyse van sociale ontwikkelingen die leiden tot ongelijke behandeling of uitsluiting van individuen of groepen op grond van een bepaalde sekse, sociaal-economische achtergrond of migrantenstatus. Het gebruik van burgerschap als analytisch concept belicht de betekenis en het karakter van machtsongelijkheden in een prostitutiemarkt waar sekswerkers met een bepaalde nationaliteit doelwit worden van discriminatie en misbruik. Door Europees burgerschap als vereiste te stellen om legaal in de prostitutie te werken, worden bepaalde groepen immigranten uitgesloten van de legale arbeidsmarkt. Hierdoor zijn veel immigranten aangewezen op het illegale circuit en op de aangeboden hulp van veelal onbetrouwbare bemiddelaars voor bijvoorbeeld het afsluiten van een schijnhuwelijk, het gebruik van valse reis- en identiteitspapieren of het vinden van een werkplek in de seksindustrie. Bij gebrek aan een geldige verblijf-

stitel kunnen ze evenmin aanspraak maken op sociale voorzieningen, zoals toegang tot de reguliere gezondheidszorg, huisvesting of juridische bijstand. Hun illegale status zorgt voor afhankelijkheidsrelaties met werkgevers en klanten, hetgeen hen extra kwetsbaar maakt voor situaties van uitbuiting en geweld. Veel sekswerkers staan onder financiële druk en nemen in een sfeer van concurrentie met hun collega's soms grote risico's in hun werk, zoals het niet consequent gebruiken van condooms.

Veel van de problemen waar sekswerkers mee te maken hebben, komen voort uit stigmatisering van prostitutie. In het geval van de migrantensekswerkers geldt dit ook in de landen van herkomst, waar zij geconfronteerd worden met gevoelens van schaamte en afwijzing door familie en vrienden. Het prostitutiestigma, zo stelt de gender- en cultuurcritica Anne McClintock in het openingscitaat van dit hoofdstuk, slaat niet alleen op sekswerkers, maar heeft in feite betrekking op alle vrouwen die seks, geld en mobiliteit in eigen hand nemen. Haar oproep om sekswerkers te respecteren in plaats van te minachten, stimuleert de samenleving om *alle* vrouwen te respecteren. Migrantensekswerkers in Europa hebben daarbij te maken met een dubbel stigma: als sekswerker en als illegale vreemdeling. Binnen de juridische context worden zij hoofdzakelijk geplaatst onder de migratiewetgeving. Ze hebben dus te maken met zowel het prostitutiestigma, bijvoorbeeld in de vorm van repressieve prostitutiewetten, als met een restrictief vreemdelingenbeleid. Indien sekswerkers slachtoffer worden van geweld of dwang, ontvangen zij niet altijd de ondersteuning en bescherming van een nationale wetgeving waar zij recht op hebben, omdat zij in de prostitutie werken of hebben gewerkt. Migranten en verhandelde vrouwen zonder verblijfsvergunning hebben bovendien geen vanzelfsprekende toegang tot rechterlijke bescherming, zoals de ervaring van Aydé op het politiebureau aan het begin van deze studie aantoont. Het is deze meervoudige situatie van onderdrukking die de positie van migrantensekswerkers anders maakt dan die van andere arbeidsmigranten in Europa, en dan die van Nederlandse en andere Europese sekswerkers.

Tot slot is er een cruciale interactie waarneembaar tussen gender en etniciteit. De etniciteit van sekswerkers is bijvoorbeeld van directe invloed op de relatie met hun klanten. In hoofdstuk vijf heb ik onderzocht waar de vraag van klanten naar Latijns-Amerikaanse sekswerkers binnen de Europese context van de seksindustrie op is gebaseerd en hoe de sekswerkers omgaan met de bestaande beelden rondom hun persoon. Tijdens het werk worden de vrouwen geregeld geconfronteerd met fantasieën van klanten over 'exotische' vrouwen die voortkomen uit een stereotiepe beeldvorming over hun huidskleur, cultuur of het behoren tot een etnische of seksuele minderheidsgroepering[4] in de samenleving. Deze beeldvorming vindt haar oorsprong in koloniale racistische vertogen en is gebaseerd op noties van 'ras' en zwarte inferioriteit. Behalve dat er een belangrijke migratieroute naar Europa werd opengelegd, blijkt het koloniale verleden in het Caribische Gebied tevens bepalend te zijn geweest voor de seksuele verbeelding van de vrouwen in deze regio. De sekswerkers reageren hierop door hun status als gekleurde buitenstaander doelbewust in te zetten in het verleiden van klanten en bepaalde uiterlijke aspecten van hun etniciteit extra te accentueren, waaronder huidskleur of bepaalde lichaamskenmerken. Op deze manier onder-

scheiden zij zich van andere sekswerkers en weten zij een niche op de arbeidsmarkt te veroveren.

6.4 "Seks is altijd politiek" (Gayle Rubin)

In het voorafgaande heb ik aangetoond hoe het dominante slachtofferimago juist een voedingsbodem blijkt te zijn voor uitbuiting en racisme in de seksindustrie. Werkgevers in de seksindustrie beschouwen Latijns-Amerikaanse sekswerkers als gemakkelijke en goedkope arbeidskrachten die weinig eisen stellen en veel geld opbrengen. Veel klanten worden tot hen aangetrokken vanwege hun 'exotische' uiterlijk en etnische achtergrond en beoordelen de vrouwen op traditionele, stereotiepe vrouwbeelden. Hierdoor neemt het risico om door klanten te worden misbruikt toe en kunnen worden bepaalde klanten aangemoedigd om sekswerkers agressief en respectloos te behandelen. Maar wat leveren deze inzichten die verkregen zijn op grond van het onderzoeksmateriaal nu op voor het beleid ten aanzien van migrantensekswerkers?

Zoals ik in de introductie uiteen heb gezet, heeft het slachtofferbeeld rechtstreeks gevolgen gehad voor de formulering van het huidige Nederlandse prostitutie beleid. Alle niet-EU-immigranten in Nederland worden immers uitgesloten van legaal werk in de prostitutie op grond van de aanname dat zij slachtoffer van mensenhandel zijn. "Seks is altijd politiek" stelde de Amerikaanse feministisch antropologe Gayle Rubin in 1984 (Rubin 1984: 267). Twee decennia later is deze constatering nog steeds van toepassing. Dit geldt zeker ook voor betaalde seks. Waar het in de laat-negentiende eeuw in Engeland vrouwen uit de arbeidersklasse betrof die onderwerp werden van het Victoriaanse kuisheidsoffensief tegen prostitutie, zijn het vandaag de dag de immigranten in Europa die het onderwerp zijn van morele en sociale paniek. In deze tijd van restrictieve prostitutiewetten en toegenomen politieke repressie van immigranten in Europa is prostitutie, en voornamelijk de positie van immigranten hierin, zeer omstreden. De Europese seksindustrie is onderwerp van politieke strijd en tegengestelde belangen, waarbij migrantensekswerkers tot 'probleem' worden gemaakt en ter rechtvaardiging dienen van het hedendaagse restrictieve prostitutiebeleid in Europa. Ondanks het feit dat de prostitutie in Nederland is gelegaliseerd, lijkt het taboe op prostitutie steeds meer toe te nemen en wordt de kwetsbaarheid van de werknemers vergroot. De ene na de andere gedoogzone voor straatprostitutie wordt gesloten, waardoor een deel van het werk in de illegaliteit gedrongen wordt. Daarbij kun je je afvragen hoe men gedacht had om een bedrijfstak te 'normaliseren' wanneer meer dan de helft van de werknemers een arbeidsverbod krijgt opgelegd.

Nu, zes jaar na de opheffing van het bordeelverbod, is het nog steeds slecht gesteld met de arbeidsrechtelijke en maatschappelijke positie van sekswerkers in Nederland en komen er nog steeds misstanden in deze branche voor. Het huidige prostitutiebeleid, waarin sekswerkers nog nauwelijks arbeidsrechten genieten, heeft

tot nu toe voornamelijk geleid tot onveilige arbeidsomstandigheden en slechte arbeidsvoorwaarden. Een daadwerkelijke verbetering van de arbeidspositie van sekswerkers kan, mijns inziens, alleen tot stand komen door een maatschappelijke acceptatie van prostitutie en een verbetering van de situatie op de werkvloer door erkenning en implementatie van de arbeidsrechten van sekswerkers. Als antwoord op de groeiende repressieve wetgevende politiek in Europa tegen sekswerkers en de seksindustrie is in oktober 2005 in Brussel een belangrijke stap gezet in de strijd voor de erkenning van prostitutie als arbeid. 120 sekswerkers uit 23 Europese landen, onder wie ook Latijns-Amerikaanse sekswerkers, kwamen hier bijeen om hun persoonlijke ervaringen als sekswerker te delen en hun rechten als arbeider, als migrant en als mens op te eisen. Een van deze rechten is bijvoorbeeld het recht op sociale zekerheid en het recht om te trouwen en een gezin te stichten.[5] Het resultaat van de conferentie was een *Declaratie van de Rechten van Sekswerkers in Europa*, waarin wordt opgesomd welke rechten sekswerkers eisen, waaronder de erkenning van het beroep en rechtsbescherming.[6]

De aanwezigheid van immigranten op de Europese prostitutiemarkt is de laatste decennia een structureel kenmerk geworden van deze economische sector. Om te voorkomen dat er een groep sekswerkers ontstaat die gemarginaliseerd wordt op basis van etniciteit, wat gepaard gaat met uitbuiting en discriminatie en een inferieure status, is het van belang dat niet-Europese migranten toegang blijven krijgen tot de legale prostitutiemarkt en dat het prostitutiebeleid niet gereduceerd wordt tot een restrictief vreemdelingenbeleid. Misstanden in de seksindustrie, zoals uitbuiting en racisme, kunnen namelijk niet bestreden worden door migrantensekswerkers te problematiseren, uit te sluiten van de arbeidsmarkt en het land uit te zetten. Racisme opereert als ideologie op het niveau van dagelijks handelen van mensen, maar vindt ook een voedingsbodem in de ontwikkeling van een beleid dat racistische praktijken juist stimuleert in plaats van uitdaagt. Het hanteren van het vrije marktprincipe en het openstellen van de prostitutiemarkt voor buitenlandse werknemers van buiten de Europese Unie beschouw ik in dit geval als een belangrijke voorwaarde voor de positieverbetering van migrantensekswerkers. Totdat deze sekswerkers worden erkend als arbeiders zoals ieder ander en er niet langer onderscheid wordt gemaakt tussen wie arbeider mag zijn en wie van deelneming aan de arbeidsmarkt wordt uitgesloten, zullen de rechten van immigranten worden geschonden en zullen zij de vernederingen blijven ondergaan van arrestaties, deportaties, seksisme en racisme.

In de Nederlandse politiek, maar ook bij belangenorganisaties voor sekswerkers, overheerst momenteel de angst voor zware concurrentie van goedkope arbeidskrachten in de prostitutie. Ik pleit daarentegen voor een immigratiewet die het mogelijk maakt om jaarlijks een bepaald aantal arbeidsmigranten toe te laten, afhankelijk van de behoeftes van de arbeidsmarkt. Een dergelijke wet bepaalt onder welke voorwaarden de economische immigrant gedurende een bepaalde periode mag blijven. In navolging van de Nederlandse historici Piet Emmer en Hans Wansink stel ik een beleid voor van "selectieve arbeidsmigratie" (Emmer en Wansink 2005: 147).[7] Onregelmatige migrantenarbeid in de seksindustrie, of ander in laag aanzien staand werk in de thuiszorg, bejaardenverzorging of de schoonmaak sector dat voornamelijk

door migrantenvrouwen wordt uitgeoefend en in het illegale circuit plaatsvindt, zou op tijdelijke basis kunnen worden verricht met behulp van "internationaal opererende Nederlandse uitzendbureaus" (idem: 146). De verhalen van de vrouwen uit dit onderzoek laten zien dat misbruik en uitbuiting in de prostitutie niet vermindert door marginalisering van sekswerkers, maar dat verbetering van hun positie juist eerder bewerkstelligd wordt wanneer zij toegelaten worden tot de legale prostitutiemarkt. Dit leidt namelijk tot een versterking van hun arbeidspositie, waardoor zij controle kunnen uitoefenen in de interactie met de klant zodat de grenzen die zij daarin gesteld hebben, niet overtreden worden.

Dat veel sekswerkers een bewuste, rationele keuze maken om in de prostitutie te werken, wil niet zeggen dat er geen misstanden in de seksindustrie bestaan. Daarom moet het prostitutiebeleid er voornamelijk op gericht zijn om deze misstanden, zoals afhankelijkheidsrelaties ten opzichte van bordeelhouders, dwangsituaties en uitbuiting, te bestrijden. Deze situaties zijn niet alleen met het arbeidsrecht op te lossen, maar moeten worden uitgebreid met preventiemaatregelen in de landen van herkomst, zoals grootschalige informatiecampagnes over mensenhandel en een effectieve opvang en juridische begeleiding van slachtoffers zowel in de landen van herkomst als in de landen van bestemming. Deze ontwikkeling zou tegelijkertijd gepaard moeten gaan met een grootschalige campagne ter bevordering van de arbeidsemancipatie van migrantensekswerkers in Europa. Om dit te kunnen realiseren zouden belangenorganisaties en de vakbeweging van sekswerkers meer moeite moeten doen om immigranten actief bij hun organisatie te betrekken. Zo bleek tot mijn verbazing bijna niemand van mijn onderzoeksgroep bekend te zijn met De Rode Draad, de nationale belangenorganisatie van sekswerkers in Nederland.[8] Voor veel migranten-sekswerkers begint het denken over prostitutie en deelname aan een vakbeweging om tot een positieverbetering van sekswerkers te komen pas bij het hebben van een legale status. Zolang migrantensekswerkers hun belangen niet vertegenwoordigd zien op de politieke agenda's van organisaties en in het publieke debat, zullen zij zich niet gemotiveerd voelen om zich te organiseren en hun stem te verheffen. Vooral dit laatste punt is een essentiële conditie als we willen dat de positie van *alle* sekswerkers in Nederland wordt verbeterd.

6.5 Grensoverschrijdende identificaties

In voorgaande hoofdstukken heb ik laten zien hoe migrantensekswerkers door mechanismen van uitsluiting en onderdrukking tot slachtoffer worden *gemaakt*. De analyse vanuit een transnationaal perspectief maakt de arbeidspositie van Latijns-Amerikaanse sekswerkers inzichtelijk. Een dergelijke benadering toont bovendien aan hoe zij vrouwelijke identiteit vormgeven en hierin genderideologieën reproduceren, dan wel tegenspreken of transformeren. Gezien de vele etiketten die op sekswerkers worden geplakt, variërend van immoreel, seksueel afwijkend, exotisch, lustob-

ject, ongewenste vreemdeling of hulpbehoevend slachtoffer, is het niet altijd eenvoudig te achterhalen hoe zij zichzelf zien. In de levensverhalen klinken dominante beelden door en blijken de vrouwen met tegenstrijdige morele waarden te worstelen. Wanneer we luisteren naar de stemmen van deze immigranten wordt het steeds moeilijker om deze dominante notie van slachtofferschap in stand te houden. Hun verhalen laten een discrepantie zien tussen de mythen en stereotypen die over sekswerkers bestaan en de dagelijkse realiteit waar zij mee te maken hebben; tussen de representaties in de dominante vertogen en de zelfbeelden die uit hun verhalen spreken.

De vrouwen uit dit onderzoek presenteren zichzelf in eerste instantie als arbeidsmigranten die naar Europa zijn gemigreerd uit een economische behoefte. In veel gevallen vormen de vrouwen *female headed households* waarin zij kostwinner zijn. Dit aspect van hun vrouwelijke identiteit komt in de verhalen tot uitdrukking wanneer ze vertellen over hun achtergebleven familie in het land van herkomst. In hun verhalen geven zij te kennen een sterk gevoel van verbondenheid te ervaren met hun familie, wat zich vooral uit in de financiële verantwoordelijkheid die zij voor hun kinderen en andere familieleden, onder wie ouders, broers en zussen, voelen. Deze familieband vormt de belangrijkste reden waarom zij in de Europese prostitutie werken en waarom zij hierin dikwijls jarenlang *blijven* werken.

In de verhalen van de vrouwen komen verschillende zelfpresentaties naar voren waarin zij hun moederschap en financiële verantwoordelijkheid voor hun kinderen benadrukken. Hun fysieke afwezigheid maakt dat hun rol als moeder echter steeds meer verschuift naar de rol van de kostwinner die lange periodes van huis is. Vol zelfvoldoening en trots vertellen ze dat ze met het verdiende geld hun kinderen kunnen laten studeren of een huis voor hen hebben laten bouwen. Deze voordelen wegen op tegen de lange periodes van alleen zijn, het gemis van familie en kinderen en de zwaarte en risico's van het werk. De vrouwen slagen erin het sociale stigma gerelateerd aan sekswerk tot op zekere hoogte te neutraliseren door hun werk als tijdelijk te beschouwen of het te integreren in de moederrol, waarmee ze hun gestigmatiseerde identiteit als prostituee van zich afschudden.

De ontvangst door de familie bij hun – al dan niet tijdelijke – terugkeer naar het land van herkomst, hangt in grote mate af van het feit of ze wel of niet getriomfeerd hebben in het buitenland. De mythe van 'Europa als paradijs' gaat gepaard met stereotypen zoals 'de succesvolle migrant' die in Europa veel geld verdient. Wanneer er sprake is van een geslaagde migratie ervaren de vrouwen en hun families in de landen van herkomst een toename in economische welvaart. Afhankelijk van het financiële succes neemt hun status binnen de familie en gemeenschap toe en dienen zij als voorbeeld voor andere vrouwen, ondanks de 'oneervolle' wijze waarop zij het geld hebben verdiend. Voor veel vrouwen uit dit onderzoek heeft hun werk in Europa tot een verruiming van hun mogelijkheden in het land van herkomst geleid en ervaren ze als gevolg van hun inkomsten een sociaal-economische mobiliteit. Binnen een bepaalde periode proberen zij zoveel mogelijk geld te verdienen en te sparen om te kunnen voldoen aan hun eigen verwachtingen en die van de familie. In het thuisland identificeren de vrouwen zich in toenemende mate met de middenklasse wat onder andere tot uiting komt in statussymbolen, zoals het bezit van een stuk grond, een

eigen huis, huishoudelijke apparatuur of het dragen van westerse kleding.

Naast wijzigingen in hun klassenpositie kan hun financiële rol binnen de familie tevens tot veranderingen in hun genderpositie leiden. Op verschillende manieren breken de vrouwen met hun traditionele vrouwelijke rol. Hun leven vóór de migratie wordt veelal gekenmerkt door armoede en afhankelijkheidsrelaties met vaders, stiefvaders en eventuele partners of ex-partners. De invulling van vrouwelijkheid tijdens hun werkend bestaan in Europa draait voor een groot deel om het hiermee contrasterende beeld van kostwinner en onafhankelijke vrouw. De inkomsten in Europa stellen hen in staat om beter voor hun kinderen te zorgen, bijvoorbeeld wat betreft scholing en huisvesting, en geeft hun meer autoriteit in het nemen van beslissingen over familiezaken. Deze toegenomen beslissingsbevoegdheid leidt tot een versterking van hun positie binnen de familie. Daarnaast breiden de vrouwen hun bewegingsvrijheid uit als gevolg van het werk in de Europese prostitutie en participeren ze meer in het publieke leven, een domein dat traditioneel gezien gereserveerd is voor mannen. Hierdoor krijgen de vrouwen toegang tot sociale en economische hulpmiddelen die voorheen in hun geboorteland buiten hun bereik lagen. Het belang van geld en status in het land van herkomst maakt prostitutie in Europa voor de vrouwen tot een belangrijk middel om tot sociale en economische mobiliteit te komen en te onderhandelen over hun vrouwelijke identiteit. Hun verhalen laten zien hoe zij de voornamelijk negatieve connotaties die besloten liggen in het label prostituee ombuigen naar meer geaccepteerd vrouwelijk gedrag. Door het geld dat zij in het huishouden inbrengen, nemen machtsrelaties in de familie nieuwe vormen aan. Hun financiële onafhankelijkheid en reizende bestaan als arbeidsmigrant in de Europese seksindustrie leiden tot een herinterpretatie van de normatieve en traditionele genderideologie waarin aan vrouwen de rol van dagelijks zorgende moeder en monogame en van de man afhankelijke echtgenote in de huiselijke sfeer wordt toegeschreven en aan mannen de rol van gezinshoofd en kostwinner in de publieke sfeer. In hun verhalen plaatsen zij hun ervaringen in het perspectief van hun levensgeschiedenis. De persoonlijke geschiedenissen van de vrouwen laten zien hoe hun vrouwelijke identiteit zich in de loop van hun leven ontwikkelt. Een deel van de vrouwen uit de onderzoeksgroep kijkt terug op ervaringen van seksueel geweld alvorens naar Europa te migreren. Vanwege deze eerdere ervaringen van geweld beschouwen zij sekswerk als middel om meer zelfbeschikking over hun lichaam en seksualiteit te krijgen. Prostitutie wordt hier aangewend als middel tot persoonlijke autonomie en kan in die zin beschouwd worden als een belangrijk instrument in hun emancipatieproces.

Tijdens hun verblijf in Europa kunnen er bij de vrouwen bovendien nieuwe identificaties optreden. Hoe langer de vrouw in de prostitutie werkt en zelfstandig haar geld kan verdienen, hoe meer er een verschuiving optreedt in haar visie ten aanzien van prostitutie en er een arbeidsidentiteit vorm krijgt. Interessant is om te zien dat veel vrouwen zich gedurende hun verblijf in Europa steeds meer gaan profileren als professionele sekswerker, waaraan ze een gevoel van eigenwaarde ontlenen. Deze professionele houding komt onder andere tot uiting in consequent gebruik van veilige sekstechnieken, het hanteren van duidelijke criteria in het contact met klanten en een bewustwording van hun arbeids- en rechtspositie.

Het transnationale leven van deze migranten laat een proces van identiteitsvorming zien waarin mensen strategisch opereren ten aanzien van het prostitutiestigma en hun identiteit tot stand komt tegen de achtergrond van de verschillende culturele vertogen in een samenleving. In de verhalen van de vrouwen worden de verschillende vertogen gereflecteerd die in een specifieke plaats, tijd en cultuur circuleren. Deze vertogen brengen betekenissen voort, beperken hun keuzevrijheid of maken bepaalde keuzes juist mogelijk. Hun reizend bestaan verschaft hen nieuwe manieren om zichzelf te positioneren door een transnationale identiteit aan te nemen die niet langer beperkt blijft tot nationale grenzen.

De wisselende identificaties van de vrouwen, brengen tegelijkertijd bepaalde contradicties voort. Door middel van hun migratie en inkomsten verhogen de vrouwen hun sociale status in het thuisland. Het werk verschaft hun toegang tot de middenklasse en een grotere mate van economische zelfstandigheid in het thuisland. Tegelijkertijd 'verlagen' ze zich in moreel opzicht door in de prostitutie te gaan werken. In Europa genieten de vrouwen een lage status vanwege hun 'oneervolle' beroep en als illegale vreemdeling. Hierdoor treedt er een tegengesteld proces van sociale mobiliteit op. Terwijl veel vrouwen uit dit onderzoek in hun land van herkomst een toegenomen autoriteit ervaren, is hun positie in Europa daarentegen vaak uiterst kwetsbaar als gevolg van hun illegale migrantenstatus en hun sociale isolement als sekswerker. De vrouwen bevinden zich hierdoor in een ambivalente situatie van toenemende onafhankelijkheid en persoonlijke autonomie enerzijds en marginalisering en uitsluiting vanwege hun bestaan als sekswerker en ongewenste vreemdeling anderzijds.

In hun werk maken de sekswerkers gebruik van supervrouwelijke en etnische stereotypen die er over Latijns-Amerikaanse vrouwen bestaan, zoals het beeld van de 'hartstochtelijke Latina'. In het contact met klanten bootsen de vrouwen een bepaalde vrouwelijkheid na, waarbij zij inspelen op de *mulata*-mythe. Hierdoor ontstaat er een situatie van ambiguïteit waarin meervoudige identificaties kunnen optreden op basis van gender, etniciteit of nationaliteit. Zo kan hun conditie als 'illegale' immigrant in de seksindustrie tot misbruik en uitbuiting leiden, maar tegelijkertijd biedt hun status als 'buitenstaander' hen ook nieuwe mogelijkheden. Veel sekswerkers trekken op deze manier profijt van hun tegenstrijdige positie als ongewenste vreemdeling enerzijds en als de door klanten begeerde en gefantaseerde lichamen anderzijds. Door te onderzoeken hoe de sekswerkers zichzelf positioneren ten aanzien van de dominante vertogen wordt duidelijk hoe zij de stereotiepe beeldvorming die er over hen bestaat als actieve strategie inzetten. Ze maken hierbij strategisch gebruik van hun positie als 'de exotische Ander' en zetten deze om in een meerwaarde ten opzichte van hun minder exotische collega's. Op deze manier eigenen zij zich discursieve elementen toe uit de dominante vertogen en reproduceren ze bepaalde stereotiepe en etnisch specifieke vrouwbeelden. Tegelijkertijd overschrijden zij de discursieve noties en dagen zij de conventionele grenzen van vrouwelijkheid uit door ervoor te kiezen om in de prostitutie te gaan werken, hun arbeidsidentiteit op te eisen en een zelfstandig en onafhankelijk bestaan te leiden.

Het betreft hier identificaties die tot stand komen in een complex proces van transnationale mobiliteit en op de grenzen van insluiting, uitsluiting, legaal, illegaal en begeerte en afstoting. Een dergelijke benadering houdt ook in het opnieuw onderzoeken van concepten als macht en subjectiviteit in de context van prostitutie en in een toenemende globaliserende economie. Door de agency van de sekswerkers hierbij als centraal uitgangspunt te nemen worden we in staat gesteld om voorbij het slachtoffervertoog te kijken en hun handelen zichtbaar te maken. Als gevolg van het sekswerk overschrijden zij de grens tussen 'goede' vrouw en 'slechte' vrouw, 'slachtoffer' en 'hoer', 'onschuldig' en 'schuldig' en dagen zij conventionele betekenissen van vrouwelijkheid uit. In dit geval wordt agency zichtbaar als het autonome gedrag van vrouwen in het migratieproces en op de arbeidsmarkt, in hun keuze om in de prostitutie te gaan werken en in het manipuleren van culturele symboliek voor strategische doeleinden. Daarbij vertonen de vrouwen seksuele subjectiviteit door hun actieve benadering van seksualiteit en door deze in te zetten als een strategie om geld te verdienen.

De verschuiving in de analytische termen van prostitutie van 'geweld' en 'slachtofferschap' naar 'transnationale migratie' en 'arbeid' creëert nieuwe interpretatieve mogelijkheden in onderzoek naar prostitutie. Door prostitutie van deze vrouwen in Europa als een vorm van transnationale arbeidsmigratie te beschouwen treden andere vrouwbeelden aan de oppervlakte. In deze studie heb ik mij gericht op de constructie van vrouwelijke identiteit die tussen twee of meer werelden tot stand komt. Door hun transnationale bestaan is er sprake van de ontwikkeling van strategische identificaties die noch in de plaats van herkomst, noch in de plaats van bestemming verankerd zijn, maar in constante beweging zijn. De vrouwelijke identificaties die uit de verhalen naar voren komen zijn gerelateerd aan hun wisselende woon- en werkplaats en de dynamiek van de internationale seksindustrie waarin de sekswerkers hun grensoverschrijdende activiteiten ontwikkelen. In de levens van de vrouwen uit dit onderzoek heeft hun mobiliteitspatroon betrekking op verschillende geografische plaatsen die zij door middel van een transnationaal sociaal netwerk met elkaar verbinden. De sekswerkers spelen met verschillende vrouwbeelden en zijn afwisselend de geile hoer, de exotische *mulata*, de succesvolle migrant, de zorgzame moeder, de serieuze echtgenote of de professionele sekswerker. Op deze manier onderhandelen ze tussen identiteiten die door anderen aan hen worden toegeschreven en de identiteit die door hen zelf wordt ervaren.

Hun dynamisch migratiebestaan produceert veranderingen in hun gender- en klassenpositie en maakt nieuwe vormen van identificatie mogelijk. Het stelt de vrouwen in staat hun genderidentiteit opnieuw aan te passen aan een wisselende omgeving. In het 'schemergebied' waarin prostitutie plaatsvindt wordt vrouwelijkheid op verschillende manieren geconstrueerd binnen de grenzen die worden opgelegd in de context van de Europese seksindustrie en de ontwikkelingen die hierbinnen plaatsvinden. Dit complexe transnationale processen op waarin meervoudige en tegenstrijdige identificaties plaatsvinden op het breukvlak van klasse, gender, seksualiteit, etniciteit en burgerschap.

Noten

1 Dat dit nog steeds een heersende gedachte blijkt te zijn onder bijvoorbeeld veel feministen in Nederland blijkt uit een recente discussie over prostitutie en hoerenlopers op een feminismediscussielijst waarin men zich afvraagt in hoeverre we de vrije keuze van prostituees serieus kunnen nemen [FEMINISME@NIC.SURFNET.NL]. In het artikel 'Meelevend wantrouwen. Over paternalisme, prostitutie en pornografie' betoogt de Nederlands filosofe Baukje Prins dat prostituees geen zelfrespect hebben en gekenmerkt worden door een onvermogen om hun eigen grenzen te bepalen (http://www.waterlandstichting.nl/index.php?pid=162) (12-3-2006). Op grond hiervan, zo meent Prins, kan men prostituees niet als 'moreel autonoom' beschouwen en kan de vrije keuze in twijfel worden getrokken. De veronderstelling dat prostituees die zichzelf *niet* als een slachtoffer zien 'niet beter weten', getuigt van een misplaatste morele superioriteit, waarbij de schrijfster meent te weten wat 'goed' is voor de ander (lees: sekswerker). Deze algehele ontkenning van agency spreekt bovendien de essentie van het feminisme tegen, namelijk het zelfbeschikkingsrecht van elke vrouw om in vrijheid haar eigen keuzes te maken.

2 Zo signaleert *NRC Handelsblad* een groeiende markt voor gigolo's in Istanbul met name voor rijke, goed opgeleide dames, in 'Turkse vrouw weet wat zij wil: een gigolo' door Bernard Bouwman (*NRC Handelsblad*: 2-2-2002).

3 Zoals ik hoofdstuk drie laat zien zijn 22 vrouwen van mijn onderzoeksgroep succesvol te noemen en hebben zeven vrouwen géén succesvolle migratie achter de rug. Van één vrouw was dit niet duidelijk vast te stellen.

4 Hiermee bedoel ik bijvoorbeeld transseksuelen of travestieten.

5 In Griekenland waar prostitutie is gelegaliseerd en sekswerkers geregistreerd staan, verlies je als sekswerker je werkvergunning als je trouwt.

6 De eerste dag was alleen voor sekswerkers. Op de tweede dag waren bondgenoten uitgenodigd, bestaande uit vertegenwoordigers van verschillende organisaties, zoals Amnesty International, GLI (Global Labour Institute) en OSCE (Office for Democratic Institution and Human Rights), om mee te discussiëren over de huidige situatie in de Europese seksindustrie en hoe deze kan worden verbeterd. De derde dag werd de declaratie gepresenteerd in het Europese Parlement en als eerste door de Italiaanse Europarlementariër en socialistisch lid van het Europese Parlement, Vittorio E. Agnoletto, ondertekend. De conferentie werd afgesloten met een demonstratie door de straten van Brussel.

7 In *Wegsturen of binnenlaten? 10 vragen en antwoorden over migratie* (2005) houden de Nederlandse historici Piet Emmer en Hans Wansink een pleidooi voor een zakelijk immigratiebeleid waarin de economische prestaties van immigranten bepalend zijn voor het toekennen van aanspraken op de Nederlandse verzorgingsstaat. Zie ook: 'Werkende migranten van harte welkom' door Piet Emmer en Hans Wansink in *de Volkskrant* (16-4-2005).

8 Ondanks het feit dat migrantensekswerkers al decennia lang de meerderheid uitmaken van alle sekswerkers in Nederland, domineren Nederlandse sekswerkers nog steeds in leiderschapsposities in deze belangenorganisatie.

Bibliografie

Acker, Joan, Kate Barry, and Joke Esseveld. "Objectivity and Truth: Problems in Doing Feminist Research." In *Beyond Methodology: Feminist Scholarship as Lived Research.*, edited by Mary Margaret Fonow and Judith A. Cook, 133-53. Bloomington: Indiana University, 1991.

Acosta-Belén, E., Christine E. Bose. "U.S. Latinas: Active at the Intersections of Gender, Nationality, Race, and Class." In *Sisterhood Is Forever. The Women's Anthology for a New Millenium.*, edited by Robin Morgan, 198-211. New York: Washington Square Press, 2003.

Acosta-Belén, Edna, and Christine E. Bose. "U.S. Latina and Latin American Feminisms: Hemispheric Encounters." *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 25, no. 4 (2001): 1113-19.

Afshar, Haleh, and Mary Maynard, eds. *The Dynamics of 'Race' and Gender. Some Feminist Interventions*. Edited by June Purvis, *Gender & Society: Feminist Perspectives on the Past and Present*. London: Taylor & Francis, 1994.

Agustín, Laura María. "Alternate Ethics Or: Telling Lies to Researchers." *Research For SexWork*, no. Sex workers health, HIV/AIDS, and ethical issues in care & research (2004): 6-7.

———. "Challenging Place: Leaving Home for Sex." *Development* 45, no. 1 (2002): 110-16.

———. "The Cultural Study of Commercial Sex." *Sexualities* 8, no. 5 (2005): 618-31.

———. "The Disappearing of a Migration Category: Migrants Who Sell Sex." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 32, no. 1 (2005): 29-47.

———. "A Migrant World of Services." *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society.* 10, no. 3 (2003): 377-96.

———. "Migrants in the Mistress's House: Other Voices in the "Trafficking" Debate." *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society.* 12, no. 1 (2005): 96-117.

———. "Trabajar En La Industria Del Sexo." *OFRIM (Oficina Regional Para la Inmigración)* 2000, 155-72.

Al-Ali, Nadje, and Khalid Koser, eds. *New Approaches to Migration? Transnational Communities and the Transformation of Home.* Vol. 3, *Transnationalism*. London and New York: Routledge, 2002.

Alexander, Priscilla. "Feminism, Sex Workers and Human Rights." In *Whores and Other Feminists*, edited by Jill Nagle. New York: Routledge, 1997.

Allison, Anne. *Nightwork: Sexuality, Pleasure, and Corporate Masculinity in a Tokyo*

Hostess Club. Chicago: University of Chicago Press, 1994.
Alphen, van, Ernst. "Symptoms of Discursivity: Experience, Memory, and Trauma." In *Acts of Memory, Cultural Recall in the Present.*, edited by Mieke Bal, Jonathan Crewe and Leo Spitzer. Hanover and London: University Press of New England, 1999.
Altink, Sietske. "Abc De Rode Draad, Het Woordenboek." 2004.
———. *Handel in Hartstocht*. Zutphen: Walburg Pers, 1995.
———. "Opheffing Bordeelverbod. Een Onderneming Voor Prostituees." Amsterdam: De Rode Draad, 2000.
———. *Stolen Lives. Trading Women into Sex and Slavery.* London: Scarlet Press, 1994.
Amersfoort, Hans van. *Transnationalisme, Moderne Diaspora's En Sociale Cohesie*. Amsterdam: Het Spinhuis, 2001.
Ammelrooy, van, Anneke. *Vrouwenhandel. De Internationale Seksslavinnenmarkt.* 's-Gravenhage: Uitgeverij BZZToH, 1989.
Anderson, Bridget. *Doing the Dirty Work? The Global Politics of Domestic Labour.* London and New York: Zed Books, 2000.
Anderson, Bridget, and Julia O'Connell Davidson. *Trafficking-a Demand Led Problem?* Stockholm: Save the Children, 2002.
Anderson, Kathryn, and Dana C. Jack. "Learning to Listen: Interview Techniques and Analyses." In *Women's Words. The Feminist Practice of Oral History.*, edited by Sherna Berger Gluck and Daphne Patai. New York: Routledge, 1991.
Anthias, Floya. "Race and Class Revisited-Conceptualising Race and Racisms." *Sociological Review* 38, no. 1 (1990): 19-42.
Anthias, Floya, and Nira Yuval-Davis. "Contextualizing Feminism-Gender, Ethnic and Class Divisions." *Feminist Review* 15 (1983): 62-75.
———. *Racialized Boundaries. Race, Nation, Gender, Colour and Class and the Anti-Racist Struggle.* London: Routledge, 1992.
Anzaldúa, Gloria. *Borderlands/ La Frontera. The New Mestiza.* San Francisco: Aunt Lute Books, 1999.
———. *Making Face, Making Soul. Haciendo Caras. Creative and Critical Perspectives by Women of Color.* San Francisco: Aunt Lute Foundation Books, 1990.
Barry, Kathleen. *The Prostitution of Sexuality*. New York: New York University Press, 1995.
Baud, Michiel. "Realidades E Ideologías De La Modernidad En La Republica Dominicana Del Siglo Xx." *Estudios Sociales* (2001).
———. "Realidades E Ideologías De La Modernidad En La República Dominicana Del Siglo Xx." *Estudios Sociales* Vol. XXXIV, no. 124 abril-junio (2001): 9-50.
———. *Wetenschap, Moraal En Politiek*. Amsterdam: Vossiuspers UvA, 2002.
Beeson, Trevor, and Jenny Pearce. *A Vision of Hope. The Churches and Change in Latin America*. London: Fount Paperbacks, 1984.
Behar, Ruth. *The Vulnerable Observer. Anthropology That Breaks Your Heart*. Boston: Beacon Press, 1996.

Bell, Vikki, ed. *Performativity & Belonging*. London: SAGE Publications, 1999.

Benmayor, Rina, and Andor Skotnes, eds. *Migration and Identity*. Edited by D. Bertaux P. Thompson, S. Leydesdorff, L. Passerini. Vol. III, *International Yearbook of Oral History and Life Stories*. New York: Oxford University Press, 1994.

Benoit, Catherine. "Sex, Aids, Migration, and Prostitution: Human Trafficking in the Caribbean." *New West Indian Guide/Nieuwe West-Indische Gids* 73, no. 3&4 (1999): 27-42.

Bergen, Diana van. "Een Gedoogde Schemerwereld Binnen De Prostitutie. De Werk- En Leefsituatie Van Jongensprostituës in Amsterdam 2002." Vrije Universiteit, 2002.

Bernstein, Elizabeth. "The Meaning of the Purchase. Desire, Demand and the Commerce of Sex." *Ethnography* 2, no. 3 (2001): 389-420.

Bertaux, Daniel, and Paul Thompson. *Pathways to Social Class. A Qualitative Approach to Social Mobility.* New York: Oxford University Press, 1997.

Beurskens, Manon. "De Eerste Zwarte Hoer Op De Wallen." *Staatskrant-editie* 2001.

Bleek, Wolf. "Lying Informants: A Fieldwork Experience from Ghana." *Population and Development Review.* 13, no. 2 (1987): 314-22.

Borlone, Pierfranca, and Grazia Macchieraldo, eds. *Fenarete Project. Professional Training for Peer Educators in Prostitution Field.* Gorizia: Comitato per i Diritti Civili delle Prostitute, 2004.

Botman, Maayke; Jouwe, Nancy; Wekker, Gloria, ed. *Caleidoscopische Visies. De Zwarte, Migranten- En Vluchtelingenvrouwenbeweging in Nederland*. Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen., 2001.

Bourdieu, Pierre. *The Weight of the World. Social Suffering in Contemporary Society.* Cambridge: Polity Press, 1999.

Bowles, Gloria, and Renate Duelli Klein, eds. *Theories of Women's Studies*. London: Routledge & Kegan Paul, 1983.

Brah, Avtar. *Cartographies of Diaspora. Contesting Identities*, *Gender, Racism, Ethnicity Series*. London and New York: Routledge, 1996.

———. "'Race' and Culture in the Gendering of Labour Markets. South Asian Young Muslim Women and the Labour Market." In *The Dynamics of 'Race' and Gender. Some Feminist Interventions.*, edited by Haleh Afshar and Mary Maynard, 151-71. London: Taylor & Francis, 1994.

Brennan, Denise. *What's Love Got to Do with It? Transnational Desires and Sex Tourism in the Dominican Republic.* Durham and London: Duke University Press, 2004.

Brewis, Joanna , and Stephen Linstead. "The Worst Thing Is the Screwing: Consumption and Management of Identity in Sex Work." *Gender, Work and Organization.* 7, no. 2 (2000): 84-97.

Brinkgreve, Christien, Kathy Davis, Bart van Heerikhuizen, and Bernard Kruithof, eds. *Levensverhalen*. Amsterdam: Stichting Amsterdams Sociologisch Tijdschrift, 2002.

Bronstein, Audrey. *The Triple Struggle, Latin American Peasant Women.* London: South End Press, 1982.

Brown, Susan. “Love Units Them and Hunger Separates Them: Poor Women in the Dominican Republic.” In *Toward an Anthropology of Women*, edited by Rayna Rapp Reiter, 322-32. New York: Monthly Review Press, 1975.

Browner, Carole, and Ellen Lewin. “Female Altruism Reconsidered: The Virgin Mary as Economic Woman.” *The American Ethnological Society* 9 (1982): 61-75.

Brussa, Licia. “Migrant Prostitution.” Amsterdam: Mr. A. De Graaf Stichting, 1996.

———. “The Tampep Project in Western Europe.” In *Global Sex Workers. Rights, Resistance, and Redefinition.*, edited by Kamala Kempadoo and Jo Doezema, 246-59. New York: Routledge, 1998.

———, ed. *Health, Migration, Sex Work. The Experience of Tampep. Transnational Aids/Std Prevention among Migrant Prostitutes in Europa.* Amsterdam: TAMPEP International Foundation., 1999.

Butler, Anne M. *Daughters of Joy, Sisters of Misery: Prostitutes in the American West, 1865-90.* Urbana/Chicago: The University of Illinois Press, 1985.

Butler, Judith. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity.* New York: Routledge, 1990.

———. *Genderturbulentie*. Amsterdam: Boom/Parresia, 2000.

Butler, Judith, and Joan Scott, eds. *Feminists Theorize the Political*. New York: Routledge, 1992.

Cabezas, Amalia L. “Women’s Work Is Never Done. Sex Tourism in Sosúa, the Dominican Republic.” In *Sun, Sex, and Gold. Tourism and Sex Work in the Caribbean.*, edited by Kamala Kempadoo, 93-123. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 1999.

Campbell, Rosi, and Merl Storr. “Challenging the Kerb Crawler Rehabilitation Programme.” *Feminist Review* 67 (2001): 94-108.

Cantú, Lionel. “De Ambiente. Queer Tourism and the Shifting Boundaries of Mexican Male Sexualities.” *GLQ* 8, no. 1-2 (2002): 139-66.

Caraël, M. “Sexual Behaviour.” In *Sexual Behaviour and Aids in the Developing World.*, edited by John Cleland and Benoît Ferry. London: Taylor and Francis, 1995.

Caruth, Cathy, ed. *Trauma. Explorations in Memory*. Baltimore: The John Hopkins University Press, 1995.

Chamberlain, Mary, ed. *Caribbean Migration. Globalised Identities*. London and New York: Routledge, 1998.

Chaney, Elsa M. *Supermadre. Women in Politics in Latin America*. Austin & London: The University of Texas Press, 1979.

Chanfrault-Duchet, Marie-Francoise. “Narrative Structures, Social Models, and Symbolic Representation in the Life Story.” In *Women’s Words. The Feminist Practice of Oral History.*, edited by Sherna Berger Gluck and Daphne Patai, 77-92. New York: Routledge, 1991.

Chant, Sylvia with Nikki Craske. *Gender in Latin America*. London: Latin America Bureau, 2003.

Chapkis, Wendy. *Live Sex Acts. Women Performing Erotic Labour*. London: Cassell, 1997.

Claassen, Sandra, and Fanny Polanía Molina. "Tráfico De Mujeres En Colombia. Diagnostico, Análisis Y Propuestas." Santafé de Bogotá: Fundación Esperanza, 1998.

Clancy, Michael. "The Globalization of Sex Tourism and Cuba: A Commodity Chains Approach." *Studies in Comparative International Development* 36, no. 4 (2002): 63-88.

Cohen, Robin. "Cultural Diaspora. The Caribbean Case." In *Caribbean Migration. Globalized Identities*, edited by Mary Chamberlain, 21-35. London: Routledge, 1998.

COIN. "Juntarnos... Para Compartir Nuestros Sueños Y Aspiraciones...Aprender De Nosotras Mismas.

Memorias 1er Congreso Dominicano De Trabajadoras Sexuales." Santo Domingo: COIN, 1996.

———. "Ni Color De Rosa ... Ni Color De Hormiga ...Mujeres Migrantes Cuentan Su Historia." 1-58. Santo Domingo: COIN (Centro de Orientación e Investigación Intergral), 2000.

———. "Trabajo, Salud Y Sida." Santo Domingo, 1998.

———. "Viajes Al Exterior: Ilusiones Y Mentiras (Exportación De Sexo Organizado)." Santo Domingo: COIN (Centro de Orientación e Información Integral), 1992.

Collins, Patricia Hill. *Black Feminist Thought. Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*. New York: Routledge, 1990.

Coombes, Avtar Brah and Annie E., ed. *Hybridity and Its Discontents. Politics, Science, Culture.* London and New York: Routledge, 2000.

Corbey, Raymond. *Wildheid En Beschaving: De Europese Verbeelding Van Afrika.* Baarn: Ambo, 1989.

Corbin, Alain. *Women for Hire: Prostitution and Sexuality in France after 1850.* Translated by Alan Sheridan. London: Harvard University Press, 1990.

Corradi, Consuelo. "Text, Context and Individual Meaning:Rethinking Life Stories in a Hermeneutic Framework." *Discourse & Society* 2, number 1. (1991): 105-18.

Crenshaw, Kimberlé. "Intersectionality and Identity Politics: Learning from Violence against Women of Color." In *Reconstructing Political Theory. Feminist Perspectives.*, edited by M. Lyndon Shanley and U. Narayan, 178-93. Cambridge: Polity Press, 1997.

———. "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color." In *After Identity: A Reader in Law and Culture*, edited by Dan Danielson and Karen Engle, 332-54. New York: Routledge, 1995.

———. "Traffic at the Crossroads: Multiple Oppressions." In *Sisterhood Is Forever. The Women's Anthology for a New Millennium.*, edited by Robin Morgan, 43-57. New York: Washington Square Press, 2003.

Davis, Angela Yvonne. *Women, Race & Class*. New York: Random House, 1981.

De Lauretis, Teresa, ed. *Feminist Studies/Critical Studies*. Hampshire and London: The Macmillan Press LTD, 1986.

De Vries, Petra. *Kuisheid Voor Mannen, Vrijheid Voor Vrouwen. De Reglementering*

En Bestrijding Van Prostitutie in Nederland, 1850-1911. Hilversum: Verloren, 1997.

———. "'the Shadow of Contagion.' Gender, Syphilis and the Regulation of Prostitution in the Netherlands, 1870-1914." In *Sex, Sin and Suffering. Venereal Disease and European Society since 1870*, edited by Roger and Lesley A. Hall Davidson, 44-60. London and New York: Routledge, 2001.

Doezema, Jo. "Forced to Choose. Beyond the Voluntary V. Forced Prostitution Dichotomy." In *Global Sex Workers. Rights, Resistance and Redefinition*, edited by Kamala Kempadoo and Jo Doezema, 34-50. New York and London: Routledge, 1998.

———. "Loose Women or Lost Women: The Re-Emergence of the Myth of White Slavery in Contemporary Discourses of Trafficking in Women." *Gender Studies* 18, no. 1 (2000): 23-50.

Doorninck, van, Marieke, and Margot Jongedijk. *In Het Leven. Vier Eeuwen Prostitutie in Nederland.* Dieren: Historisch Museum Apeldoorn, 1997.

Drenth, Annemiek, van, and Francisca Haan, de. *The Rise of Caring Power. Elizabeth Fry and Josephine Butler in Britain and the Netherlands.* Amsterdam: Amtserdam University Press, 1999.

DuBois, Ellen Carol, and Linda Gordon. "Seeking Ecstasy on the Battlefield: Danger and Pleasure in Nineteenth-Century Feminist Sexual Thought." In *Pleasure and Danger: Exploring Female Sexuality*, edited by Carole S. Vance, 31-49. Boston: Routledge & Kegan Paul, 1984.

Dworkin, Andrea. *Intercourse*. New York: Free Press, 1987.

———. "Landscape of the Ordinary; Violence against Women." In *Sisterhood Is Forever: The Women's Anthology for a New Millenium*, edited by Robin Morgan. New York: Washington Square Press, 2004.

Edwards, Susan S.M. "Selling the Body, Keeping the Soul: Sexuality, Power, the Theories and Realities of Prostitution." In *Body Matters: Essays on the Sociology of the Body.*, edited by Sue and David Morgan Scott, 89-105. London: The Falmer Press, 1993.

Ehlers, Tracy Bachrach. "Debunking Marianismo: Economic Vulnerability and Survival Strategies among Guatemalan Wives." *Ethnology* 30, no. 1 (1991): 1-16.

Eimeren, van, Esther. "Een Weg Terug? Slachtoffers Van Vrouwenhandel over Terugkeer Naar Het Land Van Herkomst." Amsterdam: BlinN - Stichting Humanitas, 2004.

Emmer, Piet, and Hans Wansink. *Wegsturen of Binnenlaten? 10 Vragen En Antwoorden over Migratie.* Amsterdam: De Arbeiderspers, 2005.

Esperanza, Stichting. "Inhoudelijk Rapport Stichting Esperanza-Nederland Okt. 1999- April 2000." 1-30. Amsterdam: Stichting Esperanza, 2000.

Espín, Oliva M. "Cultural and Historical Influences on Sexuality in Hispanic/Latin Women: Implications for Psychotherapy." In *Pleasure and Danger: Exploring Female Sexuality*, edited by Carole S. Vance, 149-64. London: Pandora, 1989.

Essed, Philomena. *Diversiteit*. Baarn: Ambo, 1994.

———. *Inzicht in Alledaags Racisme.* Utrecht: Het Spectrum BV, 1991.

Ewing, Katherine P. "The Illusion of Wholeness: Culture, Self, and the Experience of Inconsistency." *Ethos* 18, no. 3 (1990): 251-78.

Fernandez, Nadine. "Back to the Future? Women, Race, and Tourism in Cuba." In *Sun, Sex, and Gold. Tourism and Sex Work in the Caribbean.*, edited by Kamala Kempadoo, 81-93. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 1999.

FNV. "From Marginal Work to Core Business. European Trade Unions Organising in the Informal Economy." Amsterdam: FNV, 2003.

Fonow, Mary Margaret, and Judith A. Cook, eds. *Beyond Methodology: Feminist Scholarship as Lived Research*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1991.

Fortier, Anne-Marie. "Re-Membering Places and the Performance of Belonging(S)." In *Performativity & Belonging*, edited by Vikki Bell, 41-64. London: SAGE Publications, 1999.

Foucault, Michel. *De Wil Tot Weten. Geschiedenis Van De Seksualiteit. Deel 1*. Translated by Peter Klinkenberg. 3 vols. Vol. 1. Nijmegen: SUN, 1984.

Frankenberg, Ruth. *The Social Construction of Whiteness: White Women Race Matters*. London: Routledge, 1993.

Fusco, Coco. "Hustling for Dollars: Jineterismo in Cuba." In *Global Sex Workers. Rights, Resistance, and Redefinition.*, edited by Kamala Kempadoo and Jo Doezema, 151-66. New York: Routledge, 1998.

Gallardo Rivas, Gina. *Tráfico De Mujeres Desde La República Dominicana Con Fines De Explotación Sexual.* Santo Domingo: Organización Internacional para las Migraciones (OIM) & Secretaria de Estado de las Mujer (SEM), 2001.

Gedalof, Irene. "Identity in Transit. Nomads, Cyborgs and Women." *The European Journal of Women's Studies.* 7, no. 3 (2000).

Gelder, Paul van. *Kwetsbaar, Kleurig En Schaduwrijk. Jongens in De Prostitutie: Een Verschijnsel in Meervoud.* Amsterdam: Paul van Gelder, 1998.

Giddens, Anthony. *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age.* Cambridge: Polity Press, 1991.

Gilman, Sander L. "Black Bodies, White Bodies: Toward an Iconography of Female Sexuality in Late Nineteenth-Century Art, Medicine, and Literature." *Critical Inquiry* 12, no. 1 (1985): 204-42.

———. *Difference and Pathology. Stereotypes of Sexuality, Race and Madness.* Ithaca: Cornell University Press, 1985.

Glick Schiller, Nina, Linda Basch, and Cristina Blanc-Szanton. "Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration." In *Migration, Diasporas and Transnationalism*, edited by Steven Vertovec and Robin Cohen, 26-49. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited, 1999.

Gluck, Sherna Berger, and Daphne Patai. *Women's Words. The Feminist Practice of Oral History*. New York and London: Routledge, 1991.

Goderie, Marjolein, Frans Spierings, and ter Woerds, Sandra. "Illegaliteit, Onvrijwilligheid En Minderjarigheid in De Prostitutie Een Jaar Na De Opheffing Van Het Bordeelverbod." Utrecht: Verwey-Jonker Instituut/WODC, ministerie van Justitie, 2002.

Goffman, Erving. *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1963.

Goos, Jos. *Gevoelloos Op Bevel. Ervaringen in Jappenkampen Van Ellen Van Der Ploeg.* Utrecht: Het Spectrum, 1995.

Gouda, Frances. "The Impact of the French Revolution on Gender Relations: The Regulation of Prostitution in Nineteenth-Century France and the Netherlands." In *Freiheit, Gleichheit, Weiblichkeit: Afklarung, Revolution Und Die Frauen in Europa.*, 111-30. Opladen: Leske und Budrich, 1990.

Grant, Judith. *Fundamental Feminism. Contesting the Core Concepts of Feminist Theory*. New York: Routledge, 1993.

Gregorio-Gil, Carmen. "La Consolidación De Grupos Domesticos Transnacionales: Un Analisis De La Emigración De Mujeres Dominicanas a La Comunidad De Madrid Desde La Antropología Del Genero." *Género y Sociedad* 4, numero 1, mayo-agosto (1996): 1-62.

Grever, Maria. "Moral Purity and Whiteness. Feminist Visions of the Nation at the Dutch Women's Exhibition in 1898." *Thamyris* 7, no. 1 & 2, Summer 2000 (2000): 225-47.

Groen, Martine. *Hoerenboek. Tien Vrouwen over Het Vak.* Amsterdam: Feministische Uitgeverij Sara, 1987.

Gutmann, Matthew C. "The Ethnographic (G)Ambit: Women and the Negotiation of Masculinity in Mexico City." *American Ethnologist* 24, no. 4 (1997): 833-55.

Guy, Donna J. *Sex & Danger in Buenos Aires. Prostitution, Family, and Nation in Argentina.* Lincoln & London: University Of Nebraska Press, 1991.

Guzmán, Manuel. ""Pa' La Escuelita Con Mucho Cuida'o Y Por La Orillita": A Journey through the Contested Terrains of the Nation and Sexual Orientation." In *Puerto Rican Jam. Rethinking Colonialism and Nationalism.*, edited by Frances Negrón-Muntaner and Ramón Grosfoguel, 209-28. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997.

Hall, Stuart. "Cultural Identity and Diaspora." In *Identity, Community, Culture, Difference.*, edited by Jonathan Rutherford, 222-37. London: Lawrence & Wishart, 1990.

———. "Who Needs 'Identity'?" In *Identity: A Reader.*, edited by du Gay, Paul, Jessica Evans and Peter Redman. London: SAGE Publications, 2000.

Hamilton, Annette. "Primal Dream: Masculinism, Sin and Salvation in Thailand's Sex Trade." In *Sites of Desire. Economies of Pleasure*, edited by Lenore Manderson and Margaret Jolly, 145-65. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1997.

Haraway, Donna. *Simians, Cyborgs and Women. The Reinvention of Nature.* New York: Routledge, 1991.

———. "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective." *Feminist Studies* 14, no. 3 (1988).

Harding, Sandra. *The Science Question*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1986.

Hart, Angie. "Missing Masculinity? Prostitutes' Clients in Alicante, Spain." In

Disclosing Masculinity: Comparative Ethnographies., edited by Andrea and Nancy Lindisfarne Cornwall, 48-66. New York: Routledge, 1994.

Hekma, Gert. "De Klemmen Van De Lust." *Etnofoor* jaargang 7, nr. 2, no. Seksualiteit (1994): 5-23.

Helm, van der, Therese. "Gg&Gd Jaarverslag 1994." Amsterdam: GG&GD, 1994.

Helm, van der, Therese, and Lucie van Mens. "Mobility in Prostitution in the Netherlands 1998-1999." Amsterdam: EUROPAP, 1999.

Herold, Edward, Rafael García, and Tony De Moya. "Female Tourists and Beach Boys. Romance or Sex Tourism?" *Annals of Tourism Research* 28, no. 4 (2001): 978-97.

Hesselink, Liesbeth. "Prostitution: A Necessary Evil, Particularly in the Colonies.Views on Prostitution in the Netherlands Indies." *Indonesian Women in Focus. Past and Present Notions* (1987): 205-24.

Hoenderdos, Nel. *Kind Onder Hoeren. Herinneringen Uit De Rosse Buurt Van Amsterdam Van 1913-1937.* Leeuwarden: Bruna Pockethuis B.v., 1976.

Hondagneu-Sotelo, Pierrette. *Gendered Transitions. Mexican Experiences of Immigration.* Berkeley: University of California Press, 1994.

Hondagneu-Sotelo, Pierrette, and Ernestine Avila. ""I'm Here, but I'm There": The Meanings of Latina Transnational Motherhood." *Gender and Society* 11, no. 5 (1997): 548-71.

Huitzing, An. *Betaalde Liefde: Prostituées in Nederland 1850-1900*. Bergen: Octavo, 1983.

I.O.M. "Trafico De Mujeres De La República Dominicana Para La Explotación Sexual." In *Trabajo, Salud Y Sida.*, edited by COIN. Santo Domingo: COIN, 1998.

Jansen, Willy. *Women without Men. Gender and Marginality in an Algerian Town.* Leiden: E.J. Brill, 1987.

Janssen, Marie-Louise. "Latijnsamerikaanse Travestieten En Transseksuelen in De Rotterdamse Straatprostitutie." 1-18. Rotterdam: GG&GD Rotterdam, 1997.

Jaquette, Jane S. "Literary Archetypes and Female Role Alternatives: The Woman and the Novel in Latin America." In *Female and Male in Latin America*, edited by Ann Pescatello, 3-27. London: University of Pittsburgh, 1973.

Justitie, Ministerie van. "Mensenhandel En Mensensmokkel. Justitiële Verkenningen." Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatie Centrum van het Ministerie van Justitie, 1996.

Kaplan, Temma. "Reversing the Shame and Gendering the Memory. Acts of Testimony." *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 28, no. 1 (2002): 179-99.

Kempadoo, Kamala. "Dominicanas En Curazao: Mitos Y Realidades." *Género y Sociedad* Volumen 4, número 1, Mayo-Agosto (1996): 102-30.

———. *Exotic Colonies: Caribbean Women in the Dutch Sex Trade.* Denver: Phd thesis for the University of Colorado at Denver. U.M.I. Dissertation Services in Michigan, 1994.

———. "Le Mirage? Prostitution in Curacao." *Cafra News: Newsletter of the Caribbean Association for Feminist Research and Action (CAFRA). Tunapuna,*

Trinidad. (1994): 11-13.
———. "Reconceptualizing Prostitution." *LOLApress*, may-october 1998, 4-8.
———. "Women of Color and the Global Sex Trade. Transnational Feminist Perspectives." *Meridians: Feminism, Race, Transnationalism* 1, no. 2 (2001): 28-51.
———, ed. *Sun, Sex, and Gold. Tourism and Sex Work in the Caribbean.* Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 1999.
Kempadoo, Kamala, and Jo Doezema, eds. *Global Sex Workers. Rights, Resistance, and Redefinition*. New York and London: Routledge, 1998.
Kern, Suzanne, Annemarie van der Sluijs, and Anja Spaninks. "Verkocht. Zorg Na Mensenhandel." Rotterdam: Humanitas Prostitutie Maatschappelijk Werk, 2003.
Kruhse-Mount Burton, Suzy. "Sex Tourism and Traditional Australian Male Identity." In *International Tourism: Identity and Change.*, edited by Marie-Francoise Lanfant, John Allcock and Bruner Edward, 192-204. London: Sage, 1995.
Külick, Don. "The Gender of Brazilian Transgendered Prostitutes." *American Anthropologist* 99, no. 3 (1997): 574-85.
Kvale, Steinar. *Interviews. An Introduction to Qualitative Research.*: Thousand Oaks, 1996.
Lancaster, Roger N. *Life Is Hard. Machismo, Danger, and the Intimacy of Power in Nicaragua.* Berkeley: University of California Press, 1992.
Law, Lisa. "A Matter of "Choice": Discourses on Prostitution in the Philippines." In *Sites of Desire. Economies of Pleasure. Sexualities in Asia and the Pacific.*, edited by Lenore Manderson and Margaret Jolly, 233-61. Chicago: The University of Chicago Press, 1997.
Lévi-Strauss, Claude. *Myth and Meaning*. Thetford, Norfolk: Lowe & Brydone Printers Ltd, 1978.
Leydesdorff, Selma. *De Mensen En De Woorden.* Amsterdam: Meulenhoff, 2005.
———. "Gender and the Categories of Experienced History." In *Gender & History*, edited by Keith McClelland and Eleni Varikas Leonore Davidoff, 597-611: Blackwell Publishers, Oxford UK & Boston USA, 1999.
———. "Genres of Migration." In *Caribbean Migration: Globalised Identities*, edited by M. Chamberlain, 81-95. New York: Routledge, 1998.
———. "Het Meer Van De Geest." *Facta* 6, nr 3 (1998): 20-21.
———. *Het Water En De Herinnering. De Zeeuwse Watersnoodramp*. Amsterdam: Meulenhoff Amsterdam, 1993.
———. "Identiteit: Een Vraag Voor De Wetenschap En Voor De Politiek?" *Comenius* jaargang 15 (1995): 266-73.
———. "When the Water Comes. Memories of Survival after the 1953 Flood." In *The Roots of Environmental Consciousness. Popular Tradition and Personal Experience.*, edited by Stephen Hussey and Paul Thompson, 76-90. London: Routledge, 2000.
———. *Wij Hebben Als Mens Geleefd. Het Joodse Proletariaat Van Amsterdam 1900-1940.* Amsterdam: Meulenhoff Amsterdam, 1987.
Leydesdorff, Selma, Luisa Passerini, and Paul Thompson, eds. *Gender and Memory.*

International Yearbook of Oral History and Life Stories. Vol. IV: Oxford University Press, 1996.

Lie, John. "The Transformation of Sexual Work in 20th-Century Korea." *Gender & Society* 9, no. 3 (1995): 310-27.

Lieblich, Amia, and Ruthellen Josselson. *Exploring Identity and Gender: The Narrative Study of Lives*. Vol. 2, *The Narrative Study of Lives*. Californië: Thousand Oaks, 1994.

Lima, Julia da. "Als De Nood Hoog Is." Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 1988.

Lutz, Helma. "The Limits of European-Ness: Immigrant Women in Fortress Europe." *Feminist Review* 57 (1997): 93-111.

———. "The Tension between Ethnicity and Work. Immigrant Women in the Netherlands." In *The Dynamics of 'Race' and Gender. Some Feminist Interventions.*, edited by Haleh Afshar and Mary Maynard, 182-95. London: Taylor & Francis, 1994.

Lynd, Helen Merrell. *On Shame and the Search for Identity*. New York: Science Editions, 1958.

Maher, Lisa. *Sexed Work. Gender, Race, and Resistance in a Brooklyn Drug Market*. Oxford: Clarendon Press, 1997.

Manderson, Lenore, and Margaret Jolly, eds. *Sites of Desire. Economies of Pleasure: Sexualities in Asia and the Pacific*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1997.

Martiniello, Marco. "Citizenship in the European Union." In *From Migrants to Citizens. Membership in a Changing World.*, edited by Alexander T. Aleinikoff and Douglas Klusmeyer. Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 2000.

Martis, Jacqueline. "Tourism and the Sex Trade in St. Maarten and Curacao." In *Sun, Sex, and Gold: Tourism and Sex Work in the Caribbean.*, edited by Kamala Kempadoo, 201-15. Lanham: Rowman and Littlefield Publishers, 1999.

McClintock, Anne. "Screwing the System: Sexwork, Race, and the Law." *boundary* 2, no. 19:2 (1992): 70-95.

———. "Sex Workers and Sex Work: Introduction." *Social Text*, no. 37 (1993): 1-10.

Meis, Carla de. "Subjectivity, Social Suffering, Liminality and Suicide among Prostitutes in Brazil." *Urban anthropology* 28, no. 1 (1999): 65-101.

Meisch, Lynn A. "Gringas and Otavaleños. Changing Tourist Relations." *Annals of Tourism Research* 22, no. 2 (1995): 441-62.

Melhuus, Marit, and Kristi Anne Stølen, eds. *Machos, Mistresses, Madonnas. Contesting the Power of Latin American Gender Imagery.* London: Verso, 1996.

Mens, van, Lucie. "Prostitutie in Bedrijf. Organisatie, Management En Arbeidsverhoudingen in Seksclubs En Privéhuizen." Erasmus Universiteit Rotterdam, 1992.

Monto, Martin. "Why Men Seek out Prostitutes." In *Sex for Sale. Prostitution, Pornography and the Sex Industry*, edited by R. Weitzer, 67-84. London: Routledge, 2000.

Montoya, Rosario, Lessie Jo Frazier, and Janise Hurtig, eds. *Gender's Place. Feminist Anthropologies of Latin America.* New York: Palgrave Macmillan, 2002.

Moors, Annelies. "Crossing Boundaries, Telling Stories. Palestinian Women Working in Israel and Poststructuralist Theory." In *Changing Stories: Postmodernism and the Arab-Islamic World.*, 17-36. Amsterdam: Rodopi, 1995.

Nagle, Jill, ed. *Whores and Other Feminists*. New York and London: Routledge, 1997.

Nationaal, Rapporteur Mensenhandel. "Mensenhandel. Aanvullende Kwantitatieve Gegevens. Tweede Rapportage Van De Nationaal Rapporteur." Den Haag: Bureau Nationaal Rapporteur Mensenhandel (BNRM), 2003.

———. "Mensenhandel. Aanvullende Kwantitatieve Gegevens. Vierde Rapportage Van De Nationaal Rapporteur." Den Haag: Bureau Nationaal Rapporteur Mensenhandel (BNRM), 2005.

———. "Mensenhandel. Derde Rapportage Van De Nationaal Rapporteur." Den Haag: Bureau Nationaal Rapporteur Mensenhandel (BNRM), 2004.

———. "Mensenhandel. Eerste Rapportage Van De Nationaal Rapporteur." Den Haag: Bureau Nationaal Rapporteur Mensenhandel (NRM), 2002.

Navarro, Marysa. "Against Marianismo." In *Gender's Place. Feminist Anthropologies of Latin America.*, edited by Rosario Montoya, Lessie Jo Frazier and Janise Hurtig, 257-72. New York: Palgrave Macmillan, 2002.

Nederveen Pieterse, Jan. *Wit over Zwart: Beelden Van Afrika En Zwarten in De Westerse Populaire Cultuur*. Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen, 1990.

Nencel, Lorraine. *Casting Identities, Gendered Enclosures. Women Who Prostitute in Lima, Peru*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, 1997.

———. *Ethnography and Prostitution in Peru.* London: Pluto Press, 2001.

———. "Pacharacas, Putas and Chicas De Su Casa: Labelling, Femininity and Men's Sexual Selves in Lima, Peru." In *Machos, Mistresses, Madonnas. Contesting the Power of Latin American Gender Imagery*, edited by Marit Melhuus and Kristi Anne Stolen, 56-82. London: Verso, 1996.

———. "The Secrets Behind Sexual Desire. The Construction of Male Sexuality in Lima, Peru." *Etnofoor* Jaargang 7, no. 2 (1994): 59-75.

Nijboer, Jan, René Hesseling en Monika Smit. "Mensensmokkel En Mensenhandel." *Tijdschrift voor Criminologie*, no. 4, jaargang 43 (2001): 324-30.

Nijboer, Jan, and Judith Vocks. "The Promised Land: A Study of Trafficking in Women from Central and Eastern Europe to the Netherlands." *European Journal on Criminal Policy and Research* 8 (2000): 379-88.

NISSO. "Aard En Omvang Van (Gedwongen) Prostitutie Onder Minderjarige (Allochtone) Meisjes." Utrecht: NISSO (Het Nederlands Instituut voor Sociaal Seksuologisch Onderzoek), 1998.

O'Connell Davidson, Julia. *Prostitution, Power and Freedom.* Cambridge: Polity Press, 1998.

O'Connell Davidson, Julia, and Jacqueline Sanchez Taylor. "Fantasy Islands. Exploring the Demand for Sex Tourism." In *Sun, Sex and Gold. Toursim and Sex*

Work in the Caribbean, edited by Kamala Kempadoo, 37-54. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 1999.

Orozco, Yury Puello. *Mujeres, Sida Y Religión.* Vol. 2, *Cuadernos Católicas Por El Derecho a Decidir*. Buenos Aires: Católicas por el Derecho a Decidir, 2002.

Passerini, Luisa. "Women's Personal Narratives. Myths, Experiences, and Emotions." In *Interpreting Women's Lives. Feminist Theory and Personal Narratives.*, edited by The Personal Narrative Group, 189-97. Bloomington: Indiana University Press, 1989.

Pattynama, Pamela. "Assimilation and Masquerade: Self-Constructions of Indo-Dutch Women." *The European Journal of Women's Studies* 7, no. 3 (2000): 281-300.

Paz, Octavio. *De Dubbele Vlam. Over Liefde En Erotiek.* Translated by Amsterdam Ton Ceelen en J.M. Meulenhoff. Amsterdam: Meulenhoff Amsterdam, 1994.

———. *Het Labyrint Der Eenzaamheid.* Amsterdam: Uitgevery De Arbeiderspers, 1975.

Pendleton, Eva. "Love for Sale. Queering Heterosexuality." In *Whores and Other Feminists*, edited by Jill Nagle, ? New York: Routledge, 1997.

Perks, Robert and Alistair Thomson, ed. *The Oral History Reader*. London and New York: Routledge, 1998.

Personal, Narratives Group, ed. *Interpreting Women's Lives. Feminist Theory and Personal Narratives.* Bloomington: Indiana University Press, 1989.

Pescatello, Ann, ed. *Female and Male in Latin America.* London: University of Pittsburgh Press., 1973.

Pessar, Patricia R. "The Linkage between the Household and Workplace of Dominican Women in the U.S." *International Migration Review* 18, no. no. 4 (1984): 1188-211.

Pessar, Patricia R., and Sherri Grasmuck. *Between Two Islands. Dominican International Migration.* Berkely, Los Angeles, Oxford: University of California Press, 1991.

Pheterson, Gail. *The Prostitution Prism*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1996.

———, ed. *A Vindication of the Rights of Whores.* Seattle: The Seal Press, 1989.

Phoenix, Jo. "Prostitute Identities. Men, Money and Violence." *British Journal of Criminology.* no. 40 (2000): 37-55.

Piers, Gerhart, and Milton B. Singer. *Shame and Guilt. A Psychoanalytic and a Cultural Study.* New York: Norton & Company, 1971.

Plummer, Ken. *Documents of Life 2. An Invitation to a Critical Humanism*. London: SAGE Publications, 2001.

Polanía Molina, Fanny. *Tráfico Internacional De Mujeres Colombianas. Analisis Del Tratamiento Periodistico.* Bogotá: Fundación Esperanza, 2000.

Polanía Molina, Fanny, and Marie-Louise Janssen. *I Never Thought This Would Happen to Me. Prostitution and Traffic in Latin American Women in the Netherlands.* Amsterdam: Foundation Esperanza, 1998.

Portelli, Alexander. *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories.* Albany: State

University of New York Press, 1991.
———. “Oral History as Genre.” In *Narrative and Genre.*, edited by Mary Chamberlain and Paul Thompson, 23-46. New York: Routledge, 1998.
Portes, Alejandro, Luis E. Guarnizo, and Patricia Landolt. “The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field.” *Ethnic and Racial Studies* 22, no. 2 (1999): 217-26.
Priestley, Ann Weatherall and Anna. “A Feminist Discourse Analysis of Sex ‘Work’.” *Feminism & Psychology* 11, no. 3 (2001): 323-40.
Prieur, Annick. *Mema’s House, Mexico City: On Transvestites, Queens, and Machos.* Chicago: University of Chicago Press, 1998.
Prins, Baukje. “The Standpoint in Question: Situated Knowledges and the Dutch Minorities Discourse.” Universiteit Utrecht, 1997.
Pruitt, Deborah, and Suzanne LaFont. “For Love and Money. Romance Tourism in Jamaica.” *Annals of Tourism Research* 22, no. 2 (1995): 419-40.
Ramírez, Horacio N. Roque. “Sexualities in Transit: Gay Globalizations from Below in the Age of Aids.” Paper presented at the XIII International Oral History Conference, Rome, Italy 2004.
———. “”That’s My Place!”: Negotiating Racial, Sexual, and Gender Politics in San Francisco’s Gay Latino Alliance, 1975-1983.” *Journal of the History of Sexuality.* 12, no. 2 (2003): 224-58.
Ratliff, Eric. “Women as “Sexworkers”, Men as “Boyfriends”: Shifting Identities in Philippine Go-Go Bars and Their Significance in Std/Aids Control.” *Anthropology and Medicine* 6, no. 1 (1999): 79-101.
Raymond, Janice. “The New Un Trafficking Protocol.” *Women’s Studies International Forum* 25, no. 5 (2002): 491-502.
Roberts, Helen, ed. *Doing Feminist Research*. London: Routledge, 1981.
Roerink, Alide, and van der Vleuten, Nelleke. *Handel in Illusies: Prostitutietoerisme in Thailand*. Nijmegen: De Haktol, 1988.
Rogers, Kim Lacy, Selma Leydesdorff, and Graham Dawson, eds. *Trauma and Life Stories. International Perspectives*. Edited by Paul Thompson Mary Chamberlain, Timothy Ashplant, Richard Candidad-Smith and Selma Leydesdorff, *Routledge Studies in Memory and Narrative*. London and New York: Routledge, 1999.
Roosmalen, van, M.S., L.G. Wiessing, van der Meer, J., P. Koedijk, and H. Houweling. “Hiv-Infectie En Riskant Gedrag Onder Travestieten En Transseksuelen in De Rotterdamse Straatprostitutie.” 1-47. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM), 1996.
Rooy, de, Piet. *Op Zoek Naar Volmaaktheid. H.M. Bernelot Moens En Het Mysterie Van Afkomst En Toekomst.* Houten: Uitgeverij de Haan, 1991.
Rose, Susan. “Naming and Claiming: The Integration of Traumatic Experience and the Reconstruction of Self in Survivors’ Stories of Sexual Abuse.” In *Trauma and Life Stories.*, edited by Kim Lacy Rogers, Selma Leydesdorff and Graham Dawson, 160-79. London: Routledge, 1999.
Rubin, Gayle. “The Catacombs: A Temple of the Butthole.” In *Leatherfolk: Radical Sex, People, Politics and Practice.*, edited by Mark Thompson, 119-41. Los

Angeles: Alyson Books, 1991.
———. "Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality." 267-319, 1984.
Said, Edward W. *Orientalism.* New York: Vintage Books, 1979.
Salamone, Frank A. "The Methodological Significance of the Lying Informant." *Anthropological Quarterly* 50, no. 3 (1977): 117-24.
Sánchez Taylor, Jacqueline. "Dollars Are a Girl's Best Friend? Female Tourists' Sexual Behaviour in the Caribbean." *Sociology* 35, no. 3 (2001): 749-64.
Schaapman, Karina. 2004.
Scott, James C. *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance.* New Haven: Yale University Press, 1985.
Scott, Joan. "Deconstructie Van Gelijkheid-Versus-Verschil. De Bruikbaarheid Van De Post-Structuralistische Theorie Voor Het Feminisme." In *Het Raadsel Vrouwengeschiedenis.*, edited by Jaarboek voor vrouwengeschiedenis., 96-112. Nijmegen: Sun, 1989.
———. "Gender: A Useful Category of Historical Analysis." *American Historical Review* 91, no. 5 (1986): 1053-75.
Scutt, A. Jocelynne. "Judicial Vision-Rape, Prostitution and the Chaste Woman." *Women's Studies International Forum* 17, no. 4 (1994): 345-56.
Seabrook, Jeremy. *Travels in the Skin Trade. Tourism and the Sex Industry.* London: Pluto Press, 1996.
Statistiek, Centraal Bureau voor de. "De Nederlandse Economie, 2003." Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 2004.
Steenbeek, Gerdien. "Macht En Mystificatie in Man-Vrouw Relaties. Het Machismo-Marianismo Complex in Mexico." *Antropologische Verkenningen* 5, no. 2 (1986): 62-76.
Stevens, Evelyn P. "Marianismo: The Other Face of Machismo in Latin America." In *Female and Male in Latin America*, edited by Ann Pescatello, 89-101. London: University of Pittsburgh Press, 1973.
Stølen, Marit Melhuus & Kristi Anne, ed. *Machos, Mistresses, Madonnas. Contesting the Power of Latin American Gender Imagery.* London: Verso, 1996.
Stoler, Ann Laura. "Carnal Knowledge and Imperial Power. Gender, Race, and Morality in Colonial Asia." In *The Gender/Sexuality Reader. Culture, History, Political Economy*, edited by Roger N. Lancaster and Marcel di Leonardo, 13-36. New York: Routledge, 1997.
———. *Race and the Education of Desire. Foucault's History of Sexuality and the Colonial Order of Things.* Durham and London: Duke University Press, 1995.
Streicker, Joel. "Sexuality, Power, and Social Order in Cartagena, Colombia." *Ethnology* 32, no. 4 (1993): 359-74.
Talma, Dieuwke. *Vrouwenmantel. Verhalen Van Vrouwen Die in De Prostitutie Werken.* Amsterdam: Fagel, 2003.
Tampep. "Final Report 5. Sept. 2000-Feb. 2002." Amsterdam: Tampep (Transnational Aids/STD Prevention Among Migrant Prostitutes in Europe/Project., 2002.

———. “Final Report 6. June 2002-June 2004.” Amsterdam: Tampep (Transnational Aids/STD Prevention Among Migrant Prostitutes in Europe/Project), 2004.

Thomas-Hope, Elizabeth. “Globalization and the Development of a Caribbean Migration Culture.” In *Caribbean Migration. Globalised Identities*, edited by Mary Chamberlain, 188-99. London: Routledge, 1998.

Thompson, Mary Chamberlain and Paul, ed. *Narrative and Genre*. Vol. 1. London: Routledge, 1998.

Thorbek, Susanne, and Bandana Pattanaik, eds. *Transnational Prostitution. Changing Global Patterns.* London: Zed Books, 2002.

Tierney, William G. “Writing Life’s History.” *Qualitive Inquiry* 5, no. 3 (1999): 307-12.

Tonkin, Elizabeth. *Narrating Our Pasts. The Social Construction of Oral History*, *Cambridge Studies in Oral and Literature Culture.* Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

Torres-Saillant, Silvio. “The Tribulations of Blackness: Stages in Dominican Racial Identity.” *Latin American Perspectives* 25, nr. 3, no. 100 (1998): 126-46.

Ureña, Marina. “Juntarnos...Para Compartir Nuestros Sueños I Aspiraciones...Aprender De Nosotras Mismas.” In *Memorias 1er Congreso Dominicano De Trabajadoras Sexuales.*, edited by Nelsy Aldebot. Santo Domingo: COIN, 1996.

Vance, Carole S., ed. *Pleasure and Danger: Exploring Female Sexuality.* London: Pandora, 1989.

Vanwesenbeeck, Ine. “Prostitutes’ Well-Being and Risk.” Academisch proefschrift, VU University Press, 1994.

———. “Wat Hebben Ze Nou Aan Een Verdrietige Hoer? Een Onderzoek Naar Zelfredzaamheid Bij Prostituées.” *Maandblad Geestelijk volksgezondheid* 3 (1990): 235-49.

Vanwesenbeeck, Ine, and Liesbeth Venicz. “Aard En Omvang Van (Gedwongen) Prostitutie Onder Minderjarige (Allochtone) Meisjes.” Utrecht: NISSO, 1998.

Veldkamp. “De Prostitutiebranche. Acceptatie Door Dienstverlenende Instellingen.” Amsterdam: Veldkamp Marktonderzoek bv, 2002.

Vennix, Paul. *Travestie, Een Serieuze (Nood)Zaak*. Delft: Eburon, 2001.

Vennix, Paul, Lucie van Mens, Frank ten Horn e.a. “Klanten Van Transgenders. Hiv-Preventie, Seksueel Gedrag En Seksuele Netwerken Van Klanten Van Transgenders Op De Tippelzones Van Amsterdam En Rotterdam.” 1-92. Utrecht: Nederlands Instituut voor Sociaal Seksuologisch Onderzoek (NISSO), 2000.

Verkuyten, Maykel. *Etnische Identiteit. Theoretische En Empirische Benaderingen.*, *Migratie- En Etnische Studies*. Amsterdam: Het Spinhuis, 1999.

Waal, Mieke de. *Vriendinnen Onder Elkaar. Travestieten En Transsexuelen in Nederland.* Amsterdam: Uitgeverij De Arbeiderspers, 1982.

Walkowitz, Judith R. *Prostitution and Victorian Society. Women, Class, and the State.* Cambridge: University of Cambirdige, 1980.

Wekker, Gloria. “De Belofte Van Gender- En Vrouwenstudies.” In *In Het Hart Van De Wetenschap. Naar Total E-Quality En Diversiteit in De Universiteit*, edited by

Isabel Hoving Mineke Bosch, Gloria Wekker, 149-67. Den Haag: Sdu Uitgevers, 1999.

———. *Nesten Bouwen Op Een Winderige Plek. Denken over Gender En Etniciteit in Nederland.* Utrecht: Universiteit van Utrecht, 2002.

Wekker, Gloria, and Helma Lutz, eds. *Caleidoscopische Visies. De Zwarte, Migranten- En Vluchtelingenvrouwenbeweging in Nederland*. Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen, 2001.

Wendy, Lee. "Prostitution and Tourism in South-East Asia." In *Working Women: International Perspectives on Labour and Gender Ideology.*, edited by N. Redclift and T. Sinclair. London: Routledge, 1991.

Westwood, Sallie, and Annie Phizacklea. *Trans-Nationalism and the Politics of Belonging.* London and New York: Routledge, 2000.

Weyland, Karin. "Dominican Women "Con Un Pie Aqui Y Otro Allá". Transnational Practices at the Crossroads of Local/Global Agendas." In *Mujeres En América Latina. Transformando La Vida.*, edited by Montserrat Sagot Sara Poggio, Beatriz Schmukler. Universidad Nacional de Costa Rica., 33-61. San José, Costa Rica: Diseño Editorial S.A., 2001.

White, Luisa. *The Comforts of Home: Prostitution in Colonial Nairobi.* Chicago: The University of Chicago Press, 1990.

Wijers, Marjan, and Lin Lap-Chew. *Trafficking in Women, Forced Labour and Slavery-Like Practices in Marriage, Domestic Labour and Prostitution.* Utrecht: Foundation Against Trafficking in Women (STV), 1997.

Wolf, Diana L., ed. *Feminist Dilemmas in Fieldwork*. Colorado: Westview Press, 1996.

Zatz, Noah D. "Sex Work/Sex Act: Law, Labor, and Desire in Construction of Prostitution." *Signs: Journal of Women in Culture and Society.* 22, no. 2 (1997): 277-309.

Sex Workers on the Move
Latin American Women in the European Sex Industry

The dominant Western discourse on prostitution has historically focused on sex workers as 'abnormal', 'vectors of diseases', 'sources of infections', or as 'female victims of male violence'. Throughout history, many stories about prostitution, and especially about those who are working in prostitution, have been circulated. In the past, sex workers have always been surrounded by many myths and images that construct meanings of femininity. Within Christian morality, for example, sex workers have been merely depicted as 'evil', 'immoral' or 'fallen women', or as 'sinners who have showed remorse'. In contemporary Europe, sex workers are considered a threat to public morality and a disturbance of public order, and in the case of immigrants, they are associated with illegal immigration and criminality. Subsequently, migrant sex workers are reduced to victims of human trafficking or unwanted aliens. The fact that they are satisfying every day the sexual needs of countless clients, has been forgotten for convenience's sake.

Academic research on prostitution reflects these stigmatizing labels. In most studies, sex workers are represented as an anonymous, homogeneous category. Historians in the 19th century portrayed them as promiscuous, lustful women with dissolute habits; a special kind of women with a 'deviant' identity. The sources of most studies at that time consisted mainly of police and jail records, or cemetery registers in which the sex workers mainly appeared as criminals or pathological figures. Since the 1970's within many feminist studies on prostitution, there is a discourse emerging in which all sex workers are portrayed as victimized and, in the case of immigrants, depicted as poor, helpless women from 'the Third World' who need to be rescued. Within this view, prostitution is morally condemned and considered an outstanding form of male violence against women in a patriarchal society.

This dominant moralistic perspective obscures the vision on prostitution. It prevents a further understanding of who these women really are, what are *their* experiences and their motivations? It also prevents an understanding of the different networks and players that are relevant in the organization of the migration process and the entry of the women into the sex industry. Simplifying prostitution as a moral issue and clear cut power relations, casts sex workers as merely voiceless victims. This portrayal obstructs their agency and denies the reality of their lived experiences.

In this dissertation, I question the image of female victimhood on basis of the life stories of thirty Latin American women who are working in the European sex industry. *Sex Workers on the Move* is about Latin American sex workers who have migrated to Europe and are travelling constantly between their home country and different countries of destiny in Europe. With this study, I introduce an array of stories of women who have crossed many borders and try to materialize their dreams in Europe. Hailing from different countries and different cultures, the stories show how broadly and deeply gender and ethnicity are embedded in the experiences of these women. Despite the fact that Latin American immigrants form an important part of all sex workers in many European countries since the 1980s, their lives have hardly been documented. Especially 'illegal' immigrants who are living in the margins of western societies and do not appear in the official statistics or economic reports. On a regular basis, they are changing their living- and workplaces, both within a country and between different countries in Europe. During their stay in Europe, they are leading an isolated and anonymous life, working six or seven days a week. Most of the time they are staying at their workplace or in the prostitution area and have, despite of their daily contact with clients, colleagues and brothel owners, a very limited contact with the local population.

To come to an understanding of where these women are coming from and with what wishes and illusions they brought with them to Europe, I collected one third of the life stories in one of the home countries, namely the Dominican Republic. In the encounters and interviews with the women there, it becomes clear how feelings of shame affect their lives and self images. The role of shame or guilt becomes particularly relevant in the construction of the identity of the women who have not had a successful migration experience, for example, in the case of human trafficking. Because of the taboo on prostitution and the fear of being rejected and marginalized by family and friends back home, most women prefer to be silent about their experiences and the nature of their work in Europe. This shame can be superseded, in the cases the women have returned successfully from Europe. In this research 22 of the 30 women are able to help the family back home, to buy a piece of land and built their own house. Thanks to their important economic role in the family, they enjoy respect and status and serve as an example for many other women who want to immigrate.

By looking at how different axes of inequality intersect within the experiences of these sex workers, an insight has been provided in the interacting influences of different processes of inequality on the basis of gender, class, ethnicity and citizenship, as also in the agency of the sex workers. The intersectional approach also diversifies the imagery of migrant sex workers. By describing their daily lives and experiences this research provides an insight in the ways by which this group of migrant sex workers shape female identity in their life stories, and how these meanings of femininity are related to the different cultural narratives on prostitution and human trafficking.

The first important intersection that emerges in the life stories is the relation between class and gender. The majority of the women from my research group are

poorly educated and come from the low social-economic classes. They are single mothers, and most importantly breadwinners, who have the financial responsibility for their children and other family members back home. In their stories they remember their past, speak about their dreams, and tell about their lives and experiences in the European sex industry, their daily contact with clients, and their relations with the family back home. The life stories of the women in this book and their different self-representations challenge the stereotypical victim image. The stories show that they are not just passive, pitiful victims, exploited as sex slaves, but also independent, enterprising women who consider their work as a temporary activity to earn money in a short period. The women present themselves therefore as economic immigrants for whom sex work is a real opportunity to sustain their family. Sex work in Europe enables them to send their children to college and to improve the quality of their lives, and of lives of family members in the home country. Herewith they use a strategic approach in relation to their bodies and sexuality, in which sexuality is not always linked to love or a love relationship, but can be also serve as a way to earn money. "True love, doesn't exist, I am going to work to earn money", Sonja, a Colombia sex worker says. In this context, sex work can be considered a labor choice. Because of their financial contribution to the family, the women obtain a respected position within the family. The importance of money and status in the home countries makes prostitution in Europe for the women an important instrument for social and economic mobility and enables them to negotiate their female identity.

Besides the crossing of the boundaries of their class position, they also transgress the norms of traditional gender roles by migrating on their own to an unknown destination and having many sexual encounters with different men. Some women come from violent relationships and situations with little or no decision-making power. Working in the European sex industry offers the women the possibility to break out of these relationships and start to live independently, while still pursuing their goals of supporting their children financially and of a better future. The women transgress many borders, varying from national borders, social boundaries, moral boundaries and physical boundaries. Because of their work, they transgress the boundary between 'good' and 'bad' women, 'victim' and 'whore', 'guilty' and 'innocent' and challenge conventional meanings of femininity. In this way, the agency of the women becomes visible in the increasing autonomous behavior of women, in the migration process and on the labor market, as well as in their choice to work in prostitution and manipulating cultural gender symbolism for strategic aims. Besides, the women show sexual subjectivity by their active approach to sexuality and applying sexual services as a strategy to earn money.

A second intersection is recognized in the relation between gender and citizenship. The migration of many Dominican and Colombian sex workers to Europe, and specifically to the Netherlands, took place in two steps. The first step consisted of the migration to Curacao and the second step consisted of the migration of women from Curacao to the Netherlands since the 1980's. Many abuses occurred during this migration process. The former Dutch colonies in the Caribbean, especially the islands Curacao and Aruba, functioned for one third of my research group as a

stepping-stone for their migration to Europe. The different conditions in which the women migrated determined largely their labor position in the sex industry at the place of destiny. For example, in case of debts that still have to be repaid, mortgages that are signed, falsified identity papers and relations with organizations of traffickers. However, the stories of the women show that there is an increasing number of women nowadays, who start to migrate independently and on their own initiative, making use of transnational social networks of friends and family. Two thirds of the women from my research group have migrated with the help of a family member or friend who was already in Europe, and who motivated and facilitated the migration by providing information, financial support or help with the entry into the prostitution market. However, their lack of legal migrant status makes them vulnerable to abuse and exploitation. As non-European immigrants with an illegal migration status, many Latin American immigrants are excluded from legal entrance to the Dutch prostitution market. They have to rely on the illegal circuits within the sex industry and on the offered help of others to find a workplace.

A third crucial intersection is perceptible between gender and ethnicity. The ethnical background of sex workers influences the expectations of the clients and is of direct influence on the interaction between the sex worker and the client. During the work, the sex workers are confronted with fantasies of clients about 'exotic' women, which are arising from a stereotypical imagery about their skin color, cultural background or the association to an ethnical or sexual minority group in society. Many times, this imagery is a result of a racist discourse and is based on notions of 'race' and black inferiority. In the contemporary sex industry in Europe, this results in a process of stereotyping of ethnic specific femininity and a reproduction of 'the Mulata myth'. In their work, many Latin American sex workers are consciuosly using their status as 'outsiders of color' in the sexual encounters with the clients. By accentuating specific aspects of their ethnicity and distinguishing themselves from the other sex workers, they acquire a place in the labor market. It concerns here female identifications that are expressed strategically in a complex process of transnational mobility, and on borders of exclusion/inclusion, legality/illegality and attraction and rejection.

By considering sex work as a form of transnational labor migration, other images of femininity come to the surface. The analysis from a transnational post-colonial migration perspective on prostitution provides a fascinating insight into the labor position of Latin American sex workers in European sex industry and the cross-border identities they develop. This approach also shows the different ways in which female identity is expressed and how stereotypical images about these women are reinforced, changed or challenged.

In the stories, we see several self-presentations emerging. In the fist place, the women represent themselves as economic immigrants who have migrated to Europe out of an economic need. In many cases, they stress that they are important breadwinners of a female-headed household. Besides, the women stress their role and responsibility as a mother. Because of their physical absence, their mother role shifts more to the role as the breadwinner who is away from the family during long periods.

The myth of 'Europe as Paradise' in the home countries is accompanied by the stereotype of the successful immigrant who is earning a lot of money in Europe. According to the financial success, their status within the family and community, increases. For many women from my research group, their stay in Europe has led to an extension of their possibilities in their home countries.

Besides changes in their class position, their financial role within the family back home can also lead to changes in their gender position. The women are breaking with the traditional female role. Their income enables the women to improve their children' education and housing, and generally gives the women more authority and decision making power. This has led to an improvement of their position within the family. The women are participating in public life, which is traditionally reserved for men, and have more freedom of movement than in their home country.

During their stay in Europe, also new identities are forged. The traveling existence gives the women new ways to position themselves by taking on a transnational identity that is not limited to national borders. The financial independence and mobile existence as labor migrants in the European sex industry, leads to a reinterpretation of traditional gender ideologies. In this way, prostitution can function as an important instrument in the emancipation process of these women. The longer the women are working in the European prostitution, the more they develop a labor identity. This professional attitude is being expressed, for example, in safe sex techniques, clear criteria in the sexual encounters with clients, and an awareness of their labor and legal position.

The transnational life of these immigrants shows a process of identity construction in which they are operating strategically in relation to the prostitution stigma. At the same time, the shifting identities of the women also produce contradictions. By means of their migration and their increasing income, the women increase their social status in their home countries. The work provides them access to the middle class and subsequently a greater economic independence. Simultaneously, they are 'lowering' themselves in moral sense by working in the prostitution. In Europe, they experience a low status because of their stigmatized work and their illegal status. A contradictory process of social mobility takes place. While the women experience an increased authority in their home country, their position in Europe is very vulnerable because of their illegal migration status and their social isolation as sex worker. The women find themselves in an ambiguous situation of increasing independence and personal autonomy on the one hand, and marginalization and exclusion on the other hand.

As the intersectional and transnational analysis of the life stories shows, the women derive their identities from different and sometimes contradictory gender ideologies in a highly mobile and postcolonial context, and employ a range of strategies to maintain a sense of self. This resarch reveals the ways they create and negotiate their identities. In their transnational existence, we see a development of strategic identifications which are not grounded in the place of origin, nor in the place of destiny but which are constantly on the move. The female identities that come up in the stories are related to the changing working and living places, and the dynamics

of the international sex industry in which the sex workers develop their border crossing activities. Their identifications show different female images, such as the exotic Mulata, the caring mother, the monogamous wife or the professional sex worker. The dynamic migration existence produces changes in their gender- and class position and makes new forms of identification possible. It enables the women to negotiate and adapt their gender identity to a changing environment. In the margins in which prostitution take place, femininity is reconstructed in different ways and within the boundaries which are imposed within the context of the European sex industry. This produces complex transnational identity formation processes in which plural and strategically female identifications take place on the intersections of class, gender, sexuality, ethnicity and citizenship.